

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОРТІНА Ганна Володимирівна

УДК 351:68:002.8

ДИСЕРТАЦІЯ

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО
СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління

Подається на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г.В. Ортіна

Науковий консультант: БОЛДУСВ Михайло Валентинович, доктор наук з державного управління, професор

Запоріжжя – 2018

АНОТАЦІЯ

Ортіна Г. В. Державна політика антикризового розвитку реального сектору економіки України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2018.

Дисертація присвячена розробленню теоретико-методологічних положень формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки України.

У роботі досліджено генезис причин виникнення криз в глобалізованій ринковій економічній системі. Показано, що первинною з них є вичерпання закладеного в прийняту парадигму «нової економіки» потенціалу зростання, що призводить до циклічних коливань світової економіки різного характеру під впливом похідних причин, серед яких: перевиробництво фіктивного капіталу, втрата регуляторного впливу держави на зростаючі ринки інвестицій; використання наднизьких відсоткових ставок; зміни демографічної структури і нова якісна характеристика трудових ресурсів; катаклізми природного і техногенного характеру; зниження якості і кількості природних ресурсів.

Спираючись на наукові дослідження, обґрунтовано необхідність нового розуміння державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки в межах авторського дослідження, що представлена як особливий процес, який реалізується через сукупність методів та прийомів, що дають змогу розпізнавати кризи, здійснювати їх профілактику, та за допомогою якої держава здійснює вплив на галузь, створює умови для забезпечення її виходу на сучасний технологічний конкурентний рівень та більшої частки доданої вартості, з метою зменшення тривалості і глибини кризи, а також пом'якшення її негативних соціально-економічних наслідків.

Проведений системний аналіз вітчизняної моделі державного регулювання економіки дав змогу виявити її основні негативні характеристики, що потребують особливої уваги, серед яких: відсутність консолідованого спрямування на досягнення загальних цілей і виконання державою своєї місії; не ефективність структурно-функціональною ієрархічною будовою, що не відповідає зміненим суспільним умовам через неспроможність генерального суб'єкта адекватно оперувати збільшеним обсягом даних і керувати специфічними й різноманітними потоками інформації; відсутність чіткої стратегії реалізації такої моделі.

Відповідно до предмету дослідження, уточнено особливості загроз на сучасному етапі. Доведено, що глобальний характер загроз і можливостей, вимагають зміни характеру державної політики антикризового розвитку, оскільки в сучасній практиці пріоритет надається механізмам безпосереднього реагування, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність протистояти впливу кризових чинників шляхом запровадження дієвої стратегії випереджаючого реагування на зміну ситуації, прийняття попереджувальних заходів при появі тенденцій до її погіршення, одночасно закладаючи основи для розвитку реального сектору економіки.

Обґрунтовано методологію дослідження кризових процесів із використанням якісних та кількісних параметрів економічної стійкості, що дає змогу суб'єкту реалізації державної політики оцінити ймовірність виникнення кризової ситуації і стійкості реального сектора економіки. Визначення можливостей настання криз за найбільш значущими показниками економічної стійкості за різними підсистемами може бути інтегроване в систему регулювання розвитку реального сектору економіки, що спрямована на розпізнавання, профілактику, подолання негативних наслідків, а також використання можливостей для досягнення стратегічних цілей розвитку національної економіки.

Запропоновано наукову концепцію державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки, що враховує перспективні напрями

зростання, на основі поєднання модернізації з інноваційним розвитком з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, її ефективного включення до системи глобальної економіки, забезпечення високих соціально-економічних параметрів та соціальної спрямованості. Запропонована концепція ґрунтується на системі принципів: керованість, довгострокова стійкість; гуманізація; інноватизація; збалансування інтересів суспільства, бізнесу і держави.

Запропоновано концептуальні засади формування механізму інституціональних та інноваційних трансформацій реального сектора економіки в рамках державної політики антикризового розвитку з визначенням цілеспрямованого впливу на підсистему макроекономічного регулювання; підсистему індикативного планування; підсистему планування діяльності державних підприємств.

Набули подальшого розвитку складові модернізаційного потенціалу реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки, з урахуванням імовірності нарощення конкурентних переваг шляхом визначення локомотивів зростання на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу, на основі узгодження інтересів учасників економічних процесів, що мають вигляд комплексу взаємопов'язаних заходів, спрямованих на встановлення найбільш всебічної та ефективної узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фінансових структур з метою розв'язання економічних проблем розвитку території та забезпечення сталого розвитку реального сектора економіки.

Ключові слова: антикризовий розвиток, державна політика, державне управління, механізм державного управління, реальний сектор економіки.

ANNOTATION

Ortyna G.V. State policy of anti-crisis development of the real sector of the economy of Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of doctor of sciences of public administration, speciality 25.00.02 mechanisms of public administration. – Classic Private University. – Zaporizhzhya, 2017.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical and methodological provisions of the formation and implementation of the state policy of crisis management of the real sector of the Ukrainian economy.

The paper investigates the genesis of the causes of crises in the globalized market economy system. It is shown that the primary of them is the exhaustion of the growth potential inherent in the adopted paradigm of the "new economy", which leads to cyclical fluctuations of the world economy of various character under the influence of derivative reasons, including: overproduction of fictitious capital, loss of regulatory influence of the state on the growing investment markets; use of excessive interest rates; changes in the demographic structure and a new qualitative characteristic of labor resources; cataclysms of natural and man-made nature; reducing the quality and quantity of natural resources.

Relying on scientific researches, the necessity of a new understanding of the state policy of the crisis-based development of the real sector of the economy within the framework of author's research, which is presented as a special process, is realized through a set of methods and techniques that enable to recognize crises, carry out their prevention, and with which the state has an impact on the industry, creates conditions for ensuring its exit to the modern technological competitive level and a larger share of added value, with the aim of reducing the three alosti and depth of the crisis and mitigate its negative social and economic consequences.

A systematic analysis of the national model of state regulation of the economy made it possible to identify its main negative characteristics, which require special attention, among them: the lack of a consolidated direction to achieve common goals and the state's fulfillment of its mission; not the effectiveness of a structurally functional hierarchical structure that does not correspond to changed social conditions because of the inability of the general subject to adequately handle the increased volume of data and to manage the

specific and diverse streams of information; lack of a clear strategy for implementing such a model.

According to the research subject, the features of threats at the present stage are specified. It is proved that the global nature of threats and opportunities requires a change in the nature of the state policy of crisis-based development, since in modern practice priority is given to mechanisms of direct response, in this connection the necessity to counteract the influence of crisis factors by introducing an effective strategy of a forward-looking response to a change of situation, adoption preventive measures in the event of trends in its deterioration, while laying the foundations for the development of the real sector of the economy.

The methodology of investigation of crisis processes with the use of qualitative and quantitative parameters of economic stability is grounded, which enables the subject of realization of the state policy to assess the probability of a crisis situation and the stability of the real sector of the economy. Determining the possibility of crises by the most significant indicators of economic stability in different subsystems can be integrated into the system of regulation of the development of the real sector of the economy, aimed at recognition, prevention, mitigation of negative consequences, as well as the use of opportunities to achieve the strategic goals of the development of the national economy.

The scientific concept of the state policy of crisis development of the real economy sector, taking into account perspective directions of growth, is proposed on the basis of a combination of modernization with innovation development in order to increase the competitiveness of the national economy, its effective inclusion in the system of global economy, ensuring high socio-economic parameters and social orientation. The proposed concept is based on a system of principles: controllability, long-term sustainability; humanization; innovation; balancing the interests of society, business and the state.

The conceptual foundations of forming the mechanism of institutional and innovative transformations of the real economy sector within the framework of the state policy of crisis development with the definition of purposeful influence on the

subsystem of macroeconomic regulation are proposed; subsystem of indicative planning; subsystem of planning of activity of state enterprises.

The further development of the components of the modernization potential of the implementation of the state policy of the crisis-based development of the real sector of the economy, taking into account the probability of increasing competitive advantages through determining the locomotives of growth in the short, medium and long-term perspective, has been further developed, on the basis of coordination of the interests of participants in economic processes having the appearance of a complex of interrelated measures aimed at establishing the most comprehensive and effective coordination of actions of state authorities, local authorities self-government, financial institutions in order to solve economic problems of the development of the territory and ensure the sustainable development of the real sector of the economy.

Keywords: anti-crisis development, state policy, public administration, mechanism of public administration, real sector of economy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ортіна Г.В. Державна політика розвитку реального сектору економіки України: формування та реалізація антикризової стратегії / Г.В. Ортіна. – Харків: НУЦЗУ, 2017. – 400 с.

2. Ортіна Г.В. Модернізація реального сектора економіки як стратегічний напрям промислової політики держави / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 12. – С. 40-43.

3. Ортіна Г.В. Напрями реалізації цільової стратегії промислово-інноваційної політики / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 14. – С. 49-52.

4. Ортіна Г.В. Формування та реалізація цільової стратегії

інноваційно-інвестиційного розвитку реального сектора економіки / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 15. – С. 25-27.

5. Ортіна Г.В. Виявлення та аналіз чинників формування кризових явищ в економіці в умовах глобалізації як передумова розроблення антикризових стратегій/ Г.В. Ортіна // Економіка та держава. – 2013. - № 8. – С. 40-44.

6. Ортіна Г.В. Обґрунтування концептуального підходу до формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектора економіки/ Г.В. Ортіна // Економіка та держава. – 2013. - № 11. – С. 29-32.

7. Ортіна Г.В. Антикризовий потенціал реального сектора економіки/ Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 18. – С. 81-84.

8. Ортіна Г.В. Роль державного регулювання у структурному розвитку реального сектора економіки України в умовах глобалізації/ Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 17. – С. 45-48.

9. Ортіна Г.В. Формування збалансованої стратегії реального сектора економіки на основі інноваційної моделі розвитку/ Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика та досвід. –2014. - № 13.-С. 59 - 62.

10. Ортіна Г.В. Структурна перебудова промислового комплексу як напрям антикризової стратегії розвитку реального сектора економіки/ Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика та досвід. –2015. - № 13-14.-С. 26 - 29.

11. Ортіна Г.В. Напрями розвитку корпоративного управління реальним сектором економіки в умовах подолання наслідків кризових явищ/ Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика та досвід. –2015. - № 15.-С. 25 - 27.

12. Ортіна Г.В. Причини виникнення і наслідки економічних криз в ринковій економіці як об'єкти державного впливу [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2015. - № 2. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nauka.com.ua](http://www.dy.nauka.com.ua).

13. Ортіна Г.В. Вплив тенденцій глобалізації на умови забезпечення

антикризової стратегії в процесі реалізації державної економічної політики [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2015. - № 10. - Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nayka.com.ua>.

14. Ортіна Г.В. Зарубіжний досвід реалізації державної політики щодо стратегічного розвитку реального сектора економіки [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2016. - № 3. - Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nayka.com.ua>.

15. Ортіна Г.В. Кластеризація як напрям реалізації державної антикризової стратегії розвитку реального сектора економіки [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2017. - № 4. - Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nayka.com.ua>.

16. Ортіна Г.В. Розвиток реального сектору економіки України в системі державного стратегічного управління / Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика та досвід. –2017. - № 16.-С. 98 - 101.

17. Ортіна Г.В. Стратегічні напрями державної політики щодо антикризової підтримки металургійної галузі України / Г.В. Ортіна // Вісник Національного університету цивільного захисту України : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2017. – Вип. 2 (7) (Серія "Державне управління"). - С. 164-172.

18. Ортіна Г.В. Підходи до розробки механізмів державного регулювання антикризового розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. –2017. - № 19. - С. 116 - 120.

19. Ортіна Г.В. Інструментарій та механізм державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. –2017. - № 20. - С. 77 - 81.

20. Ортина А.В. Инновационно-инвестиционное обеспечение кластеров как стратегическая задача развития реального сектора экономики Украины/ А.В. Ортина// Научно-теоретический и практический

журнал: Уральский научный вестник (ОРАЛДЫҢ ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ). – Республика Казахстан: г. Уральск: ТОО «Фирма Сервер + », 2014. - № 9 (88). - С. 35-40.

21. Ortina A. The formation of integrated structures as a task of anti-crisis strategy of the real economy / A. Ortina// Stredoevropskyvestnik pro vedu a vyzkum. – 2015. - № 7 (20). –Praha: Publishing house Education and Science, 2015. – P. 20-26.

22. Ortina A. Scientific and research approaches of organizational support of the anti-crisis development strategy of the real economy sector / A. Ortina // Nauka i Stadia. – 2015. - № 11 (142). - Przemysl: Nauka i studia,2015. – P. 18-24.

23. Ortina A. Formation of conceptual approaches to development of the real sector of economy enterprises in the context of economics genesis/ A. Ortina // Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. – 2016. - № 13 (26). – Central European journal for science and research,2016. – P. 10-16.

24. Ortina A. Innovation and investment support for clusters as a strategic goal of enterprises development in the real sector of the Ukrainian economy/ A. Ortina // Economic science governance medicine ecology chemistry and chemical technology. – 2016. - № 17 (41). – New of science and education,2016. – P. 5-10.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Ортіна Г.В. Забезпечення економічної безпеки кожного рівня ієрархії управління економікою / Г.В. Ортіна // Безпекознавство: теорія та практика / матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 15 березня-15 квітня 2013 р. – Луганськ: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2013. – С.80-83.

26. Ортіна Г.В. Методологічні засади антикризового розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортіна // Materialy IX mezinarodni vedecko – prakticka conference “Aplikovane vedecke novinky – 2013”, 07 - 15 sierpnia 2013 roku. - Dil 4. Ekonomicke vedy. Administrativa: Praha.

Publishing House "Education and Science" s.r.o - P. 56-57.

27. Ортіна Г.В. Чинники формування кризових явищ в реальному секторі економіки в умовах глобалізації / Г.В. Ортіна // Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka: teoria i praktyka - 2013», 07 - 15 sierpnia 2013 roku. Volume 3. Ekonomiczne nauki.: Przemysł. Nauka i studia - P. 77-79.

28. Ортіна Г.В. Фактори пом'якшення та блокування демпфівальної природи антикризового управління/ Г.В. Ортіна // Актуальні питання економічної науки/ матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції економічного спрямування, 17 квітня 2013 р. – Тернополь, 2013. – С.21-24

29. Ортіна Г.В. Гарантування економічної безпеки країни на основі розробки єдиної державної стратегії / Г.В. Ортіна // Ділового публічне адміністрування / матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 25 - 27 квітня 2013 р. – Луганськ - Євпаторія: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2013. – С.207-210.

30. Ортіна Г.В. Економічна безпека як основа стійкого розвитку / Г.В. Ортіна // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку/ матеріали VI-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 - 19 травня 2013 р. – Суми: Харківський національний університет внутрішніх справ. Сумська філія, 2013. – С.678-680.

31. Ортіна Г.В. Напрями реалізації державних стратегій розвитку реального сектора економіки зарубіжних країн/ Г.В. Ортіна// Матеріали за 10-а міжнародна научна практична конференція, «Найновітє научні постиження», - 2014. Том 11. Економіки. Държавна администрация. Политика. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД - С. 25-26.

32. Ортіна Г.В. Інтеграційні чинники формування стратегії розвитку реального сектора економіки/ Г.В. Ортіна// Materiały X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy - 2014» Volume

14. Historia. Politologija.:Przemysl. Naukaistudia- str. 103-104.

33. Оптіна Г.В. Реалізація антикризової стратегії розвитку реального сектора економіки на основі взаємодії влади, бізнесу і громадськості/ Г.В. Оптіна// Materiály X mezinárodní vědecko - praktická konference «Dny vědy – 2014». - Díl 12. Právnívědy. Administrativa.: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o – stran 64-65.

34. Оптіна Г.В. Формування інноваційної моделі розвитку реального сектора економіки як напрям антикризової стратегії держави/ Г.В. Оптіна// Матеріали за 10-а міжнародна научна практична конференція, «Ключови въпроси в съвременната наука», - 2014. Том 9. Икономики. Държавна администрация. Политика. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. - С. 42-43.

35. Оптіна Г.В. Інноваційна основа збалансованості стратегії розвитку реального сектору економіки // Materiały X Międzynarodowej naukowio-praktycznej konferencji «Aktualneproblemynowoczesnychnauk - 2014» Volume 10.Prawo. Państwowyzarząd.: Przemysl. Nauka i studia - str. 70-71.

36. Оптіна Г.В. Напрями антикризової підтримки металургійної галузі України/ Г.В. Оптіна// Materialy XI mezinárodní vedecko - praktická konference «Prední vedecke novinky - 2015». - Dil 1. Ekonomické vedy. Administrativa.: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – С.66-68.

37. Оптіна Г.В. Реструктуризація як напрям стратегії антикризового регулювання реального сектору економіки/ Г.В. Оптіна// Materials of the XI International scientific and practical conference, «Prospects of world science», - 2015.Volume 1. Economic science. Sheffield. Science and education LTD. – С.8-9.

38. Оптіна Г.В. Економічний зміст прояву кризових ситуацій в умовах глобалізації/ Г.В. Оптіна// Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференція, «Динамиката на съвременната наука», - 2015.Том

2. Икономики. Държавна администрация. Закон. История. Философия. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 61-63.

39. Ортіна Г.В. Підхід до формування моделі регулювання реального сектору економіки/ Г.В. Ортіна// Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференції. «Новини на научний прогрес», - 2015.Том 1. Икономики. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 41-43.

40. Ортіна Г.В. Вплив глобалізації на національну економіку як ключовий чинник антикризового регулювання/ Г.В. Ортіна// Materialy XI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka: teoria i praktyka - 2015» Volume 1. Ekonomiczne nauki. Państwo wyzarząd.: Przemysł. Nauka i studia. – С. 19-21.

41. Ортіна Г.В. Форми антикризового управління для реалізації потенціалу суб'єктів реального сектору економіки України / Г.В. Ортіна// Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії угоди про асоціацію з ЄС», 24 травня 2017 року м.Львів – С. 92-95.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	25
1.1. Генезис причин виникнення кризи в ринковій економічній системі	25
1.2. Сутність державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки	45
1.3. Вплив тенденцій глобалізації на умови формування та реалізації державної політики антикризового розвитку національної економіки	66
Висновки до розділу 1.	82
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ	87
2.1. Підходи до формування організаційних механізмів державної політики антикризового розвитку економіки	87
2.2. Значення державної стратегії у сфері розвитку реального сектору економіки	102
2.3. Змістовність правових механізмів державної стратегії у сфері розвитку реального сектору економіки	115
Висновки до розділу 2.	133
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМІВ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ	139
3.1. Аналіз економічної безпеки як складової державної антикризової політики в реальному секторі економіки	139
3.2. Механізм ідентифікації кризових процесів в реальному секторі економіки	167
3.3. Аналіз інноваційної та інвестиційної складової щодо реалізації державної політики розвитку реального сектора економіки	197
Висновки до розділу 3.	225

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	229
4.1. Модернізаційна складова державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки	229
4.2. Модернізаційна модель державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки	253
4.3 Фінансове забезпечення реалізації антикризового розвитку реального сектору економіки	266
Висновки до розділу 4.	283
РОЗДІЛ 5. РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ	288
5.1. Формування механізму реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектора економіки в умовах глобалізації	288
5.2. Напрями державної політики щодо забезпечення конкурентних переваг реального сектору економіки	315
5.3. Розробка та реалізація інноваційної складової державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки	351
Висновки до розділу 5.	377
ВИСНОВКИ	382
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	390
ДОДАТКИ	419

ВСТУП

Актуальність теми. Формування державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки детерміновано реаліями глобального середовища та його циклічним розвитком, підвищенням конкуренції на міжнародних ринках, специфікою національного інвестиційно-підприємницького клімату та феноменом світових фінансових криз з імовірністю їх "других хвиль".

Як правило, стратегічні підходи у сфері державної політики щодо подолання наслідків фінансово-економічної кризи, що реалізується у світі базується на санації фінансової системи та стимулюванні внутрішнього попиту. Проте безсистемне спрямування грошових потоків у фінансовий сектор навіть країнами з розвиненою ринковою економікою не відновлює очікуваного кредитування реального сектору економіки. Для України, економіка якої відзначається надмірною відкритістю, з низьким рівнем конкурентоспроможності, нерозвиненістю внутрішнього ринку, відсутністю необхідних внутрішніх заощаджень, які могли б бути використані на інвестиції – ситуація є ще більш складною.

У такій ситуації стратегічним напрямом діяльності уряду є стимулювання збільшення інвестицій у реальний сектор економіки України, спрямованих на якісні й кількісні перетворення, проведення його модернізації для переходу на нову технологічну основу та створення інноваційного конкурентоспроможного високотехнологічного продукту. При цьому інвестувати необхідно в галузі, які мають найбільший мультиплікативний ефект для розвитку суміжних галузей та виробництв.

Сучасні теорії управлінської думки щодо антикризового управління базуються на працях представників школи наукового управління Ф. Тейлора, Л. Гілбрейта, класичної чи адміністративної школи управління Л. Рейлі, П. Стоуна, теорії конкуренції Дж. Робінсона, Ч. Чемберлена. Теоретико-методологічні засади антикризового управління, динаміку, сучасні форми,

особливості глобального конкурентного середовища, формування заходів державної політики щодо забезпечення конкурентних переваг досліджували такі вчені як: Л. Антонова, В. Бакуменко, Л. Барановський, О. Белов, Х. Берне, І. Бінько, М. Болдуєв, Б. Бузан, О. Власюк, В. Волошин, В. Геєць, Б. Грієр, О. Даций, А. Дегтяр, С. Домбровська, І. Драган, В. Ємельянов, М. Єрмошенко, Т. Ілген, М. Камлик, Т. Качала, В. Крутов, О. Крюков, М. Куркін, М. Латинін, Х. Маулль, А. Мокій, Х. Моргензан, П. Ноак, О. Новикова, Л. Олвей, Я. Орленко, С. Пирожков, Г. Пастернак-Таранущенко, В. Пономаренко, В. Пономарьов, П. Пригунов, В. Сенчагов, В. Сідак, А. Сухоруков, В. Шлемко та інші.

Віддаючи належне науковій та практичній значущості їх праць, водночас слід констатувати наявність ряду прогалин концептуального, методологічного та методичного характеру, що пов'язані із наслідками впливу світової фінансово-економічної кризи, необхідністю формування інституційних та інфраструктурних умов підвищення конкурентоспроможності реального сектору економіки України, розроблення та запровадження нової антикризової моделі державної політики його стійкого розвитку на основі кластеризації. Саме цим зумовлене обрання теми дисертаційної роботи та її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану комплексного наукового проекту Класичного приватного університету «Теоретико-методологічні та філософсько-історичні основи розвитку й перспективи реформування державного управління в Україні» (державний реєстраційний номер 0113U000589). Внесок дисертанта в науково-дослідну роботу полягає в обґрунтуванні методологічних положень формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки України.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка теоретико-методологічних положень формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки України.

Для досягнення мети дослідження було вирішено такі *завдання*:

- дослідити генезу причин виникнення криз в глобалізованій ринковій економічній системі;
- уточнити сутність державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки;
- виявити вплив тенденцій глобалізації на умови формування та реалізації державної політики антикризового розвитку національної економіки;
- удосконалити методологічні положення формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки;
- здійснити аналіз розвитку реального сектора економіки України та напрямів формування державної антикризової політики;
- розробити наукову концепцію державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки;
- запропонувати модель-схему модернізації реального сектора економіки в рамках державної політики антикризового розвитку;
- на основі економіко-математичного моделювання обґрунтувати науково-методологічний підхід до розподілу бюджетних коштів на реалізацію модернізації реального сектора економіки в рамках державної політики антикризового розвитку;
- розробити механізм реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектора економіки в умовах глобалізації.

Об'єктом дослідження є процес формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки.

Предметом дослідження є державна політика антикризового розвитку реального сектору економіки України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної та споріднених з ними наук. У роботі використано: історичний і логічний підходи; абстрактно-

логічний метод; економіко-статистичний; методи аналізу і синтезу; розрахунково-конструктивний; економіко-математичного моделювання; аналітичного моделювання; сценарний метод; системний підхід.

Інформаційною базою дослідження є матеріали Державної служби статистики України, законодавчі й нормативні документи, дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, інформаційні матеріали міжнародних асоціацій та рейтингових агентств, офіційні результати обстежень галузей і виробництв, звіти підприємств і органів державної влади.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження визначається особистим внеском автора у вирішення актуальної науково-прикладної проблеми формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки України. Найбільш суттєвими теоретико-методологічними та практичними результатами, що характеризують наукову новизну дослідження, є такі:

вперше:

- розроблено наукову концепцію державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки, що враховує перспективні напрями зростання (на основі поєднання модернізації з інноваційним розвитком з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, її ефективного включення до системи глобальної економіки, забезпечення високих соціально-економічних параметрів та соціальної спрямованості); ґрунтується на принципах керованості, довгострокової стійкості, гуманізації, інноватизації, збалансованості інтересів учасників; передбачає розв'язання комплексу стратегічних завдань;

- обґрунтовано модель-схему модернізації реального сектору економіки в рамках державної політики антикризового розвитку, методологічну основу якою складає теорія макроекономічної рівноваги, та передбачає регуляторний вплив на ключові сфери-об'єкти (людський капітал, наукова та бізнес-сфера), що мають забезпечити інноваційну модернізацію реального сектору

економіки, переведення його у стан динамічної збалансованості та стійкого розвитку;

- запропоновано концептуальні засади формування ефективного механізму інституціональних та інноваційних трансформацій реального сектора економіки з визначенням цілей, завдань і обґрунтуванням моделі державної політики антикризового розвитку, що базується на ідеології розвитку з визначенням національних пріоритетів і локомотивів зростання, створення конкурентного середовища, посилення ролі державних інститутів;

удосконалено:

- класифікацію критеріальних вимог до формування та реалізації державної політики антикризового розвитку економіки за такими складовими: системою управління, механізмом управління; процесом управління; стилем управління;

- ознаки-функції державної економічної стратегії, що розкривають її значення та передбачають: забезпечення реальної оцінки ситуації, спроможності і перспектив розвитку; забезпечення стійкості та спадкоємності суб'єктів управління національною економікою; уособлення суспільного договору та структуризацію системи управління; формування довіри суспільства до влади, його консолідованість через зрозумілість економічних цілей; підвищення довіри з боку інших держав; підставу конструктивної критики; зумовлює зміст всієї поточної діяльності; визначення послідовності реалізації цілей розвитку національної економіки, їх уточнення і доповнення;

- методологічний підхід до виявлення кризових процесів на основі використання якісних та кількісних параметрів економічної стійкості, що дає змогу суб'єкту реалізації державної політики оцінити ймовірність виникнення кризової ситуації і стійкості реального сектора економіки до кризи;

- науково-методологічний підхід до розподілу бюджетних коштів на реалізацію модернізації реального сектора економіки в рамках формування та реалізації державної політики антикризового розвитку, який, на відміну від інших, базується на сценарному моделюванні, що дає змогу за кожним

сценарієм визначати галузі пріоритетного фінансування та прогнозувати очікувану економічну ефективність;

набули подальшого розвитку:

- систематизація причин виникнення кризи в ринковій економіці за двома групами: первинною (вичерпання потенціалу зростання парадигму «нової економіки»), що призводить до циклічних коливань світової економіки різного характеру під впливом похідних причин (перевиробництво фіктивного капіталу, втрата регуляторного впливу держави на зростаючі ринки інвестицій; використання наднизьких відсоткових ставок; зміни демографічної структури і нова якісна характеристика трудових ресурсів; катаклізми природного і техногенного характеру; зниження якості і кількості природних ресурсів);

- понятійно-категоріальний апарат теорії державного управління за рахунок оновленого тлумачення сутності та змісту понять: державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки як особливий процес, який реалізується через сукупність методів та прийомів, що дають змогу розпізнавати кризи, здійснювати їх профілактику, та за допомогою якого держава здійснює вплив на галузь, створює умови для забезпечення її виходу на сучасний технологічний конкурентний рівень та більшої частки доданої вартості, з метою зменшення тривалості і глибини кризи, а також пом'якшення її негативних соціально-економічних наслідків; сутність державної економічної стратегії як формалізації ключових економічних цілей, які ставить перед собою держава, визначення засобів їх досягнення в осяжній довгостроковій перспективі, що передбачає формування і розвиток економічного потенціалу країни, який обумовлюється архітектонікою економіки, якістю трудового ресурсу, прогресивними змінами в організації внутрішньої економічної і соціальної структури суспільства для забезпечення її чутливості до змін зовнішнього середовища; сутність системної модернізації реального сектору економіки як процесу формування особливого типу поведінки економічних суб'єктів, спрямованого на якісні прогресивні

зміни існуючих інституційних форм, оновлення соціальних і технологічних основ економічної системи, підвищення її конкурентоспроможності;

- уточнення та систематизація основних чинників державної політики антикризового розвитку, що зумовлюють протиріччя глобалізаційних економічних процесів, серед яких: зміна співвідношення національного і наднаціонального; структурні зміни організаційно-економічної архітектури світової господарської системи; зміна характеру міжнародного поділу праці; зміни у напрямках і структурі міжнародних зв'язків; зміни в системі розподільчих відносин;

- значення державної політики антикризового розвитку реального сектора економіки через її ознаки-функції, що передбачають: забезпечення оцінки ситуації, спроможності і перспектив розвитку; забезпечення стійкості та спадкоємності суб'єктів управління; уособлення суспільного договору та структуризації системи управління; підвищення довіри до влади, консолідованість через зрозумілість економічних цілей; підвищення довіри інших держав; забезпечує підстави конструктивної критики; зумовлює зміст всієї поточної діяльності; визначає послідовність реалізації цілей розвитку реального сектора, їх уточнення і доповнення;

- зміст державної економічної стратегії через уточнення її предмету на основі проблемного підходу (підвищення ефективності національної економіки, здійснення постійного моніторингу зовнішньоекономічних чинників) та основних факторів формування і реалізації (позиція країни на світовому ринку, динаміка розвитку, її потенціал, дії конкуруючих країн, характеристики виробленої продукції, загальний стан економіки, культурне середовище);

- складові модернізаційного потенціалу реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки, з урахуванням імовірності нарощення конкурентних переваг шляхом визначення локомотивів зростання на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу, на основі узгодження інтересів учасників економічних процесів, що

включають: індустрію зелених технологій; конвергентна індустрія; сферу послуг з високим рівнем доданої вартості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та методологічні положення дисертації доведено до рівня конкретних методичних розробок щодо формування та реалізації державної політики антикризового розвитку у реальному секторі економіки в Україні. Результати дослідження можуть бути застосовані при формуванні державної економічної політики, в практичній діяльності центральних та регіональних органів влади при розробці стратегій і програм розвитку реального сектора економіки.

Окремі результати роботи використані Міністерством економічного розвитку і торгівлі України для розв'язання проблем забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, сприяння їх виходу на зовнішні ринки (довідка № 204-05/379-13 від 08.10.2015 р.); Комітетом з питань економічної політики Верховної Ради України при підготовці та опрацюванні проектів законів України, які регулюють реалізацію державної економічної політики, господарську діяльність у сфері виробничої кооперації (довідка № 11-06/1958 від 07.10.2015 р.).

Основні результати дисертаційного дослідження використовуються в методологічному й методичному забезпеченні навчального процесу Класичного приватного університету при викладанні дисциплін «Економічна теорія», «Стратегічний менеджмент» (довідка № 10-03/14 від 12.10.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Результати наукового дослідження, викладені в дисертації, розроблені автором особисто та знайшли відображення в опублікованих працях. Матеріали кандидатської дисертації в цій роботі не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації доповідались і обговорювались на науково-практичних конференціях, конгресах і семінарах, зокрема: “Безпекознавство: теорія та практика” (м. Луганськ, 2013 р.), “Aplikovanevedeckenovinky – 2013” (Praha,

2013 р.), “Nauka: teoria i praktyka - 2013” (Przemyśl, 2013 р), “Актуальні питання економічної науки” (м. Тернополь, 2013р.), “Ділове та публічне адміністрування” (м. Луганськ – Євпаторія, 2013 р), “Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку” (м. Суми, 2013 р.), «Найновите научни постижения» (м. София, 2014 г.), “Naukowa przestrzeń Europy – 2014” (Przemyśl, 2014), “Dny vědy – 2014” (Praha, 2014 р.), “Ключови въпроси в съвременната наука” (м. София, 2014 р.), “Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2014” (Przemyśl, 2014р.), “Prední vedecké novinky – 2015” (Praha, 2015), “Prospects of world science”, (2015 р.), “Динамиката на съвременната наука” (м. София, 2015 р.), “Новини на научния прогрес” (м. София, 2015 р.), “Nauka: teoria i praktyka – 2015» (Przemysl, 2015 р.), “Фінансово-економічні механізми підтримки суб’єктів реального сектору економіки України в умовах дії угоди про асоціацію з ЄС” (м. Львів, 2017).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 41 науковій праці, загальним обсягом 32,6 обл.-вид. арк., з них 1 одноосібна монографія, 23 наукові статті, з яких 18 - у наукових фахових виданнях з державного управління та 5 - у закордонних виданнях, 17 – тез конференцій.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації – 425 сторінок. Робота містить 29 таблиць, 19 рисунків. Список використаних джерел із 301 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1.1. Генезис причин виникнення кризи в ринковій економічній системі

Перехід України від етапу відновлювального зростання економіки до етапу її сталого розвитку, який було призупинено світовою фінансовою кризою 2008 року, актуалізує проблему вибору оптимальних антикризових стратегій розвитку реального сектору економіки, який на сучасному етапі функціонування національної економіки відрізняється не тільки складністю організації господарських відносин, але і наявністю значної кількості ризиків і загроз, реалізація яких суттєво ускладнює і без того кризовий його стан.

Ринкові перетворення, подальша інтеграція України до складу глобального світового господарства і, нарешті, явища глибокої фінансової кризи в країні стали причиною виникнення в реальному секторі економіки ряду серйозних економічних проблем. У наявності масштабні розриви соціально-економічного, інвестиційно-фінансового та організаційно-технологічного характеру, а також асиметрія у відносинах власності, розподілі, в системі управління.

Серед науковців, які займались проблемами економічного зростання в умовах кризи можна виділити: О.М. Алімова, О.І. Амошу, В.М. Архангельського, Ю.М. Бажала, Н.Т. Ігнатенка, В.В. Карлусова, К.М. Міська, В.Н. Руденка та ін. Разом з тим, незважаючи на численні дослідження різних аспектів антикризового регулювання економіки, у вітчизняній науці не склався цілісний підхід до напрямів і способів подолання економічної кризи, теоретичні положення носять описовий і дискусійний характер і не знайшли достатнього застосування на практиці.

Характеристика поняття «криза» у багатьох економістів, соціологів, політологів в основному збігається, однак загальновизнаною дефініції досі немає. У перекладі з грецької «криза» означає «рішення». Криза, на думку А. Агангебяна, – має двоїстий характер, і не випадково китайці слово «криза» позначають двома ієрогліфами, перший з яких перекладається як «біда», а другий – «шанс для розвитку». Тому вчений характеризує зміст поняття «криза» як «перелом, будь-яка якісна зміна процесу, перехід від існуючого стану до іншого, яке суттєво відрізняється за основними параметрами» [1].

Зазначимо, що криза є критичним загостренням протиріч; таким становищем, при якому існує загроза основним цінностям, інтересам чи цілям зацікавлених сторін, раптова поява небезпечних ситуацій, які не можливо вирішити за допомогою звичайних технологій, які зазвичай застосовуються для вирішення проблем. На думку С. Сісмонді, «економічна криза - це природна і неминуха форма руху капіталістичних господарств або форма переходу від одного тимчасового стану рівноваги до іншого» [113, с. 3-6].

Економічну кризу як явище, пов'язане переважно з грошовим обігом, банківським кредитом і державними фінансами описує в своїх працях К. Жугляр [35, с. 107].

Іншої позиції дотримується К. Маркс, який вважав, що криза виникає від концентрації протиріч капіталістичного виробництва і способів їх вирішення. Криза, на його думку, має циклічний характер, а причина її виникнення лежить у невизначених протиріччях між суспільним характером виробництва і приватним привласненням його результатів, що ускладнює усунення кризи в умовах капіталізму [142, с. 6].

Голландська школа визначає економічну кризу як загрозу основним структурам, базовим цінностям або нормам суспільної системи, яка має прийняти рішення в умовах обмеженого часу і значної невизначеності.

У наукових роботах Богдановича В.Ю., криза визначається як порушення рівноваги і в той же час процес переходу до нової рівноваги. Він

розглядав основи теорій криз як частину загальної теорії систем, що представляє кризу як зміну організаційних форм системи, перехід її в новий стан або відмирання [37, с. 21].

Антонюк Л.Л. вважає, що «без кризи, немає розвитку, немає якісних перетворень. Криза може виступати не тільки руйнівником, а й творцем» [14, с. 68].

Трансформація причин появи економічних криз, а також утримання їх прояву і ступеню впливу на економічні системи визначається в процесі зміни етапів розвитку. Все це знайшло своє відображення у науковому осмисленні закономірностей і причин, що ініціюють економічну нестабільність. Існують різні, іноді діаметрально протилежні думки про природу, причини криз, ступінь проникнення її в економічні прошарки суспільства, погляди на засоби мінімізації наслідків кризи, пошук способів і шляхів його вирішення. Багато дослідників розглядають кризу не як процес, а як особливу точку, в якій без розриву кривої відбувається зміна однієї функції на іншу. Так, В. Ленгтон бачив причину «потрясіння» у надмірному використанні кредиту. Він особливо підкреслював вплив банківських кредитів на поширення кризи.

До цього, Джевонс У.С. зазначав, що «великі нерегулярні коливання» виникають як результат «недостатніх або надлишкових врожаїв, раптових змін пропозиції або попиту на предмет торгівлі, періодів надлишкового інвестування або спекуляції, випадкових обставин, які ми не в змозі заздалегідь передбачати і врахувати» [113, с. 63].

В роботах Дж. Мілляса визначено, що причиною кризи є ілюзії психологічного характеру господарюючих осіб. При цьому, А Маршал розглядав кризу як явище, пов'язане з безрозсудним розширенням кредиту і недоліком довіри між кредитором і позичальником. Г. Джордж причину криз бачив у потребі збільшення багатства.

На думку С. Глазьева, сучасна глобальна криза є проявом закономірностей, зумовлених концепцією довгострокового економічного розвитку. Для подолання кризи, на його думку, необхідно допомагати

банківському сектору, реанімувати фінансові ринки, а також стимулювати розвиток нового, шостого технологічного укладу, заснованого на використанні нанотехнологій. Процес формування нового технологічного укладу почався в режимі сталого економічного зростання, на основі залучення традиційних виробництв, тому тільки широке використання технологій сприятиме створенню основи для нової довгої хвилі зростання світової економіки [68, с. 26].

О. Амоша, досліджуючи «промисловий цикл», висуває точку зору, яка в першу чергу пов'язана з «періодичним творенням нового основного капіталу», вказавши на головну особливість циклу - коливання розмірів інвестицій [5, с. 4-13].

Тому, з огляду на зазначене вище, автор дисертації виділяє два напрямки пояснення механізму розвитку феномена кризових явищ в економіці.

1. Напрямок, що визначає кризу в «широкому» розумінні, як результат функціонування складних і відкритих соціально-економічних систем, які відчують постійну системну трансформацію на кожному етапі свого життєвого циклу.

2. Напрямок, що розглядає кризу у «вузькому» розумінні, як результат зміни фінансово - економічної компоненти розвитку. Кожний з двох напрямків розглядає по-різному етапи розвитку кризи, виходи з нього і механізми антикризових заходів.

У цій відповідності, необхідно дослідити феномен кризи як системного явища. Криза «в широкому значенні» виникає в результаті постійної зміни фаз турбулентності і стійкості функціонування економічних систем. В результаті змін у зовнішньому середовищі і взаємодії з системою господарювання процес зростаючої невідповідності: спочатку за параметрами, потім за структурними елементами системи, за процесами і засобами вирішення завдань, і завершується розвитком кризи

основоположних принципів функціонування економічної системи, після чого постає питання про доцільність її існування.

Приведене обумовлює необхідність формалізації певних типів криз окремої економічної системи з точки зору її турбулентності і стійкості розвитку:

- криза параметрична - параметри, умови, передумови розвитку економічної системи не відповідають вимогам зовнішнього середовища;
- криза структурна - невідповідність структурних елементів економічної системи алгоритму, способу і технології розв'язування завдань;
- криза процесна - невідповідність процесів і способів організації взаємодій системних елементів вимогам як внутрішнього, так і зовнішнього середовища системи (велика кількість рівнів управління, низька оперативність, негнучкість у прийнятті рішень тощо);
- криза принципів функціонування системи - неоптимальність і неефективність принципів діяльності системи як «вбудованого» елемента підсистеми більш високого порядку дії;
- новий етап розвитку системи - перехід системи на новий етап якісного розвитку або знищення (відсутність необхідності в її існуванні).

Відповідно другого підходу до кризи у «вузькому значенні», кризовий феномен визначається з точки зору фінансової нестійкості.

У цій відповідності, дисертант вважає, що виникнення кризи (у «вузькому значенні») встановлюється взаємопов'язаною послідовністю економічних явищ, що призводять до неплатоспроможності. При цьому неплатоспроможність можна представити як змінну характеристику господарюючого суб'єкта, приймаючи значення: випадкова, епізодична, періодична, хронічна.

Поєднавши параметри кризи як системного явища (в широкому сенсі слова) і кризи як фінансової складової можна отримати критерії декомпозиції кризового стану господарюючих суб'єктів як складних і відкритих

економічних систем і параметрів антикризової політики, механізмів і результатів діяльності.

Взаємозв'язок між розумінням кризи в «широкому» та «вузькому» значенні слова визначається через методологічний прийом діалектичної взаємодії «цілого-частини», який виявляється в тому, що криза як системне явище турбулентності і стійкості функціонування економічних систем безпосередньо включає в себе і кризу фінансової складової розвитку економічних суб'єктів як складових елементів даних економічних систем.

Подібність між двома підходами до кризових явищ полягає в подібності етапів, ступеня турбулентності стану економічних систем і господарюючих суб'єктів. Звідси, можна визнати, що ознакам сучасної глобальної фінансової кризи притаманне усунення кризових явищ фінансової нестійкості з мікрорівня на більш високий рівень - мезо і макроекономічний рівень, який загрожує банкрутством не лише окремим підприємствам, а банкрутством цілих регіональних систем і держав.

У той же час слід відзначити і відмінності між двома підходами в дослідженні криз (у широкому і вузькому розумінні), які проявляються в розбіжності рівня прояву ознак кризових явищ на рівні окремих елементів і цілісних характеристик емерджентності кризи на рівні всієї економічної системи.

Таким чином, економічні кризи є неминучими та корисними тому, що будь-яка система, в тому числі економічна, розвивається за закономірностями циклічної динаміки, а неминучим елементом будь-якого циклу є кризова фаза, яка завершується оновленням системи або заміною її на нову, більш ефективну і життєздатну. Отже, як економіка - це лише частина суспільства, вона відчуває вплив коливань суміжних та віддалених систем - технологічних, екологічних, демографічних, політичних, соціокультурних, які періодично переживають кризові потрясіння, що впливають на економіку.

Різноманітність і багатофакторний характер кризових явищ викликано безліччю причин як внутрішнього (ендогенного), так і зовнішнього

(екзогенного) характеру. До ендогенних факторів відносяться: відтворювальні і структурні – зміна фаз відтворювальних циклів і зумовлені цим зрушення в структурі економіки, хвороблива зміна передових галузей і напрямків; інституційні та організаційно-економічні – необхідність змін у формах власності, ринкових інститутах, формах організації виробництва і управління; державно-економічні та кон'юнктурні – потреба зміни форм і методів державного регулювання економіки з урахуванням стійких змін в кон'юктурі; зовнішньоекономічні – резонансний вплив світових криз, кризових потрясінь у суміжних інтегрованих економіках, радикальні зміни в структурі зовнішньої торгівлі, надмірний зовнішній борг тощо. Серед екзогенних факторів слід виділити: технологічні – вичерпання потенціалу техніки, технологічних укладів, технологічних засобів виробництва; демографічні та природно-екологічні – перенаселення або депопуляція, вичерпання доступних запасів природних ресурсів, надмірне забруднення навколишнього середовища, значне збільшення демографічного навантаження на природне середовище; соціокультурні та психологічні, викликані кризами в науці, освіті, культурі, етиці, ідеології, психологічними очікуваннями кризових потрясінь; державно-правові та військові, зумовлені кризою державної влади і політичної системи, внутрішніми соціальними конфліктами і війнами.

Глобальна фінансово-економічна і соціальна криза, яка почалась з 2007-2008 рр. – це небезпека для світу в цілому, і для окремих країн, в тому числі для України. При цьому, відставання у розвитку України у зв'язку з кризою склало 4-5 років, в гострий період кризи в двічі зросло безробіття, до 10% скоротилися реальні доходи, у зв'язку зі спадом темпів житлового будівництва малоімовірні поліпшення житлових і комунальних умов життя. Відтак, криза неминуче погіршує здоров'я частини населення у зв'язку зі стресом і депресією. У той же час в період кризи активними стають найбільш сильні, життєздатні банки та сектори економіки. Можна вважати, що відбувається свого роду природний відбір - основа прогресу.

Слід зазначити, що сучасна криза носить глобальний характер, насамперед через суперечності розвитку фінансової системи та багаторічних низьких відсоткових ставок, які призвели до підвищення попиту на дешеве житло та іпотечне кредитування. Далі відбувається падіння фондових ринків, витік капіталу. Завищення ставки рефінансування, підвищення рівня безробіття, невиклата кредитів, банкрутство банків, у всіх країнах світової економіки. Її іноді порівнюють з «Великою депресією 30-років ХХ ст» і з Азіатською кризою 1998 р., але вона має абсолютно індивідуальні, специфічні риси і причини виникнення. Насамперед існують дослідження, які свідчать, що головна причина сучасної кризи - це циклічний розвиток економіки.

Отже, якщо криза 1997-1998 рр. була створена країнами, що розвиваються, то криза 2007-2008 рр. – розвиненими країнами. Подвійний дефіцит бюджету і платіжного балансу США призвела до девальвації (зниження курсу) долара, скорочення доходів населення і інфляції. Долаючи інфляцію, Центральний банк США підвищив ставку рефінансування, комерційні банки зробили те ж, кредити стали дорожчі, попит американців скоротився. Відтак, почалися банкрутства домогосподарств, нездатних оплатити куплені в кредит будинки, потім іпотечних банків і будівельних фірм. Це призвело до розгортання кризи ліквідності, або нестачі грошових коштів для платежів. Оцінка перспектив економіки стала менш позитивною, власники акцій стали їх продавати, фондові індекси Dow Jones Ind. Avg. та NASDAQ знизились [26].

Далі криза поширилася з фондового ринку на інші сегменти світових економік, викликавши рецесію в Америці, Західній Європі, Японії, торкнувшись навіть економіки тих з них, де об'єктивних передумов для його виникнення не спостерігалось. Стрімке поширення, в рамках світового господарства завдяки впливу процесів інформатизації, транснаціоналізації підприємницької діяльності, зростанню мобільності факторів виробництва, є ще однією характерною особливістю кризи.

В даний час людство переживає четверту інформаційну революцію і на рівень тенденції впливає процес інформатизації, який приймає характер глобальної інформаційної революції, то можна спостерігати за розвитком абсолютно нової як за своїм змістом, так і за наслідками для всіх сфер людської діяльності інформації, що робить важливою проблематику її розуміння, як стратегічного ресурсу та рушійного чинника розвитку економіки.

Інформація є, перш за все, фактором виробництва, що формує створення інформаційної економіки, вона також не пов'язана з простором, здатна до універсалізації, залежить від факторів часу, не зникає в процесі виробництва, але найважливішою її характеристикою є невелика ціна її транспортування і передачі.

Криза, що виникла на іпотечному ринку США, а потім трансформувалась у загальноекономічну кризу, стрімко поширилась на всі сфери світової економіки. Це сталося через «віртуалізацію» капіталу, тобто руху «фіктивного» капіталу. Тільки 2-3% операцій проводяться на основі матеріального виробництва, більш того, під впливом віртуалізації змінюється вартість капіталу, зростає мобільність, гроші теж стають «фіктивними», адже одноразова потреба всіх вкладів у банках та всіх виплат за страховками фізично неможливо, банки просто не володіють такою кількістю грошей, велика частина їх активів - це права запозичення [31, с. 12]. Віртуалізація стимулює суттєві трансформації традиційних ринкових механізмів, таких як ціноутворення, конкуренція та державне регулювання.

Отже, віртуалізація капіталу фондових ринків, звівши до мінімуму ступінь фінансової самодостатності макроекономічних систем, робить їх більш уразливими до трансферу економічної нестабільності, скорочує ефективність антикризових стратегій уряду.

Значну роль у розвитку світової фінансової кризи зіграло перевиробництво основної світової валюти - долара США. Так як США відмовилися від обміну долара на золото, купівельна спроможність валюти

була підкріплена не тільки ВВП США, але і всього світу. Однак парадокс полягає в тому, що жодна країна світу, в тому числі і США не мали контролю за обсягом емісії долара. Цим правом володіє тільки ФРС США, в обов'язки яких входить друкування світових грошей. У результаті обсяги випуску долара в період з 1970 по 2008 рр. не тільки зросли в десятки разів, а й у декілька раз перевершили реальний обсяг товарної маси в світі.

Наступною причиною є перекапіталізація фондових ринків розвинених країн. Ця тенденція була посилена зростаючою спекуляцією, присутньої в будь-якій системі. Сприятливе середовище для неї створюється завдяки бурхливому розвитку фінансових інструментів, у тому числі і фінансових інновацій. Масштаби спекулятивних операцій з похідними цінними паперами настільки великі, що ускладнюють оцінку прийнятих фінансовими організаціями ризиків і сприяють прискоренню поширення кризи.

Слід зазначити, що незадовільний стан світової фінансової системи також впливає на розвиток кризи. Неминучою є радикальна зміна системи глобальних фінансових інститутів, яка дала б змогу мінімізувати ризики виникнення нових криз і забезпечити фінансову безпеку держав. Це є абсолютно необхідною умовою фінансової глобалізації та можливості перетоку іноземного капіталу у життєво важливі сфери економічної діяльності.

Однією з найважливіших причин кризи є розбіжність бажань транснаціональних корпорацій з їх можливостями, адже бажані обсяги їх прибутку не співпадали з реальною ефективністю виробництва. Кожна корпорація прагнула «роздувати бульбашки» власного благополуччя за рахунок короткострокових прибуткових фінансових операцій.

Таким чином, слід зазначити, що криза 2008-2009 рр. носить «шоковий» характер, тобто вона була викликана різкою зміною рівноваги, як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках. При цьому, початковий імпульс до розгортання кризових процесів прийшов з боку зовнішніх ринків. Спад 2009 р. був обумовлений трьома видами шоку, а саме: 1) шок, пов'язаний зі

світовою фінансовою кризою, коли принципово змінились умови запозичень і обслуговування боргу; 2) ціновий шок, викликаний падінням світових цін на нафту та інші сировинні експортні товари; 3) шок в результаті різкого скорочення зовнішнього попиту на традиційні статті українського експорту: метали і продукцію основної хімії.

Отже, при настанні кризи визначальними є тенденції виробництва та економіки в цілому до їх періодичного удосконалення та реструктуризації. Глибина і характер криз залежать від можливості передбачити їх і здатності використовувати на користь економіки.

Глобальна криза спростувала уявлення про те, що завдяки глобалізації, інноваційному розвитку, посиленню регулюючих функцій держави і, нарешті, розвитку економічної науки, яка користується уроками криз минулого, ринковій економіці вдалося подолати або суттєво пом'якшити цикли підйомів і падінь. Багато авторитетних науковців ведуть пошук адекватних відповідей на питання, поставлені на порядок денний, намагаючись неупереджено осмислити запропоновані кризою проблеми. З'ясувалося, що в сучасній ринковій економіці тільки держава здатна допомогти і людям, і бізнесу пережити масштабну кризу. При цьому, «реакція державної влади на кризу не вкладається ні в одну неокласичну теорію, а відзначається прагматичним підходом, покликаним в ідеалі захистити насамперед національні інтереси і систему в цілому».

Для визначення комплексу ефективних заходів з подолання кризи як в масштабах світової економіки, так і в рамках національних економік вчені звертаються насамперед до аналізу причин кризи.

Відтак, розроблення та реалізація сучасної моделі розвитку національної економіки потребує визначення виважених і науково обґрунтованих причинно-наслідкових зв'язків сучасної кризи. У експертів і вчених не викликає сумніву факт, що нинішня криза розвивається, насамперед, як фінансова. Безумовним епіцентром цієї кризи є грошово-кредитна сфера. Слід зазначити, що в останні роки відбувалося прискорене

відокремлення фінансової системи від реальної економіки і гіпертрофоване розростання повноважень фінансових інститутів.

Звідси, в якості головних причин кризи можна виділити наступні:

- непрозорість фінансових компаній, недобросовісність рейтингових агентств;
- складність системи деривативів;
- помилки регулювання фінансових ринків.

Саме досягнення інформаційних технологій стали своєрідним раєм для фінансової сфери. Примітно, що при цьому статистичні данні протягом уже чверті століття фіксують зниження динаміки підвищення продуктивності усіх чинників виробництва, зокрема - капіталу, праці, що суттєво відрізняється від періоду 1950-1973 гг., що відзначався масовим споживанням (масовим виробництвом) фактично для усіх розвинених країн з ринковою економікою. Це характеризує не лише відповідний факт, що реальний сектор економіки (матеріальне виробництво) був недостатньо наповнений новачками навіть в тих країнах, де мали місце тенденції постіндустріального розвитку, але також той факт, що капіталістична система постіндустріального типу виходить зі сфери економіки та концентрує свої зусилля переважно на перерозподілі суспільних ресурсів. Тому не випадковим було те, що визначальною тенденцією, що була закладена у 1980-ті роки виступила глобалізація фінансова у контексті формування глобальної економічної системи.

Слід зазначити, що Уряд був не в змозі контролювати банківські системи, їх транскордонні операції, які сприяли виникненню кризи платіжних балансів, спад інвестицій, зниження темпів росту, коливання курсів національних валют, зростання темпів інфляції і безробіття. Пошук шляхів виходу з ситуації призводить до пропозицій від продовження рекапіталізації банків до ідеї створення «світового уряду» і вибудовування системи глобального регулювання світової економіки через систему наднаціональних інститутів.

Погоджуємось з думкою науковців, що, яка б ідея не була взята за основу, вона повинна створювати умови, які дадуть змогу позбутися від вад нинішньої моделі, і пропонують в якості однієї з ключових умов формування системи ефективного і дієвого контролю за здійсненням банківських міжнародних операцій. В рамках такого підходу доцільним вбачається удосконалення структурних складових існуючої моделі, а саме:

- відход від догмату ефективності ринків з їх вбудованою здатністю до саморегулювання, що базується на оцінці ризиків приватними інститутами;
- перетворення системи контролю національних регуляторів над банківськими системами;
- послідовне і збалансоване збільшення державних витрат з метою стимулювання кінцевого попиту, за рахунок підвищення податкового навантаження на фінансовий сектор;
- розуміння того, що відновлення національної економіки як суб'єкта міжнародної економічної діяльності - це тривалий процес.

Глобальна економічна криза, яку зараз переживає світ, - це структурна перебудова світової економіки, відносин між фінансовим капіталом, товарним виробництвом і сферою послуг, зміна пріоритетів у виборі засобів виробництва. Інтерпретація кризи виключно як фінансового є односторонньою. Насправді, фінансові бульбашки - це лише наслідок цих тектонічних зрушень виробництва в технологічних системах, моносюціональна структура економіки, коли і технології, і інститути перестають працювати так, як вони працювали раніше.

Цікавою є спроба дослідників відповісти на виклики кризи, звернувшись до факторів, які відносяться до сфери технічного прогресу. Все більш переконливою видається позиція вчених, яка полягає в тому, що криза з'являється тоді, коли існуюча економічна система починає конфліктувати із процесами й тенденціями інноваційної парадигми. При цьому існуюча система економіки виявляється не готовою до трансформації. При цьому необхідно зазначити, що сучасний етап кризи відзначається: по-перше,

довготривалістю депресії у традиційних економічних секторах і галузях, у той час як нові сектори відзначаються стійкими темпами розвитку; по-друге, затяжними ексцесами у фінансовій сфері та сфері міжнародної торгівлі; по-третє, криза наявних форм і способів організації й державного регулювання економічних відносин. Перелічені обставини є складовими елементами масштабної структурної кризи глобальної економічної системи, що є передумою глобальній трансформації економіки.

Слід зазначити, що структурна (сучасна трансформаційна) криза долається тільки інноваціями. Також, ефективною вбачається гіпотеза про те, що поточна світова криза викликана «інноваційної паузою» - вичерпанням можливостей старих і запізненням нових технологій широкого застосування в поєднанні з надмірно оптимістичними очікуваннями, породженими тривалим попереднім періодом швидкого розширення виробництва. Якщо ця гіпотеза є вірною, то після стабілізації, ймовірно, пройде чимало часу, перш ніж західні економісти зуміють відновити швидке зростання.

Виходячи з сучасної теорії довгострокового техніко-економічного розвитку як процесу послідовної зміни технологічних укладів, дослідники [117] розкривають глибинні причини світової фінансової кризи, що пов'язані з заміщенням домінуючих технологічних укладів. Доведено, що подолання кризи відбудеться в період хвилі економічного зростання, матеріально-технічну основу якого складе черговий технологічний уклад, ключовим фактором якого є поєднання нано-, біо- та інформаційних технологій.

Обґрунтування автором причинно-наслідкових зв'язків сучасної кризи, дало змогу висвітили фундаментальне протиріччя світової господарської системи.

Особливістю сучасної кризи є те, що вона поставила перед урядом та міжнародним співтовариством принципове питання: чи є існуюча криза, незважаючи на системність, глибину спаду і масштабність, черговою

циклічною кризою, або криза висвітлила фундаментальне протиріччя світової господарської системи.

Поточна криза носить глобальний трансформаційний характер і на відміну від усіх післявоєнних криз має кілька важливих особливостей:

- «походження»: вона виникла в самій розвиненій країні світу, охопивши насамперед розвинені країни, а вже потім розповсюдилась на інші країни, які розвиваються;
- виникнення бульбашок на багатьох фондових ринках (іпотека, метали, інформаційні технології, біотехнології);
- відсутність безпосередніх зовнішніх причин;
- надзвичайно широке охоплення країн і регіонів;
- велика глибина спаду і масштабність;
- демонстрація уразливості сучасної господарської моделі, слабкість її інститутів (які не в змозі запобігти і успішно боротися з наслідками);
- розмивання середнього класу;
- збільшення розриву між багатством і бідністю;
- структурна перебудова світової економіки;
- перебудова відносин між фінансовим капіталом, товарним виробництвом і сферою послуг;
- зміна пріоритетів у виборі засобів виробництва;
- зрушення виробництва в технологічних та інституційних системах.

Зауважимо, що І.В. Піліпенко в своїх працях відзначає, що, незважаючи на те, що розвинені країни вступили в інформаційну епоху, коли інформаційно-комунікаційні технології проникли в усі сфери економіки та суспільства, при цьому збереглися всі ознаки ринкової економіки і демократичного суспільства [204, с. 91]. Зростає вплив всемогутніх транснаціональних компаній, міцніє прагнення регіональних об'єднань країн підвищити свою колективну конкурентоспроможність. Повсюдно впроваджуються інформаційно-комунікаційні технології, підвищується роль людського фактора. При цьому, ринкові принципи як основа механізму

функціонування та розвитку перемелюють будь-які технологічні та управлінські уклади та інновації, оскільки реалізація останніх відбувається в умовах протистояння приватних інтересів.

Криза висвітлила чимало прогалин у світовій та національній економіках, криза поширюється на всіх рівнях сучасної економіки - світовому, регіональному, національному, галузевому, корпоративному тощо. Це обумовлює, посилення нерівномірності економічного і соціального розвитку і прискорення накопичення диспропорцій. Змінилася структура як світової, так і національних економік, де сфера послуг стала переважаючою і зростала розбалансованість між провідними сучасними ринками - праці, товарів, капіталу, послуг, інформації. У відповідь на масштабні виклики регулятори змушені суттєво перебудувати свої підходи. При цьому, зберігаються колишні ризики і виникають нові. Виникають питання: наскільки тривалою буде стабілізація, яка спостерігається зараз, наскільки небезпечні нові загрози нестабільності, які можливі механізми їх зменшення - ці питання залишаються вкрай актуальними.

Відтак, загострюються проблеми державних фінансів. Перші ознаки відновлення економічного зростання багато в чому забезпечуються за рахунок експансіоністської кредитно-грошової політики, розширення державних витрат. Нинішня політика дешевих грошей і бюджетних вливань неминуче призведе до істотного зростання суверенного боргу більшості розвинених економік світу, а в перспективі сприятиме високій інфляції. У цих умовах держави будуть більш виважено підходити до проведення кредитно-грошової політики.

Загальні проблеми неплатоспроможності знижують ефективність монетарних стимулів, а ризик підвищення відсоткових ставок (внаслідок масованої емісії державних облігацій) підриває позитивну дію пакета бюджетних стимулів на темпи зростання.

Також не відновлена атмосфера довіри у світових фінансово-економічних колах. Потребує поліпшення управління ризиками і

фінансовими потоками не тільки на національному, а й на міжнародному рівні.

Зауважимо, що тривале скорочення зайнятості і зростання безробіття можуть негативно вплинути на соціальну сферу, а саме зростанням ризику популізму в економічній політиці, що полягають в активізації закликів допомогти вітчизняним фінансовим інститутам, промисловим та сільськогосподарським виробникам, підтримати «свої» найбільші корпорації, в першу чергу державні сировинні компанії та інші підприємства. Слід очікувати протекціонізму в торгівлі і в фінансовій сфері. На наш погляд роздача дешевих грошей товаровиробникам в подібній ситуації може мати небезпечні наслідки, оскільки неминуче призведе до прискорення інфляції. Використання оновлених теорій криз дає змогу показати закономірність, причини та основні специфічні риси кризи.

Аналіз соціальних інтересів і протиріч показав, що антикризове регулювання вимагає посилення державного впливу на економіку і визначення, за рахунок яких соціальних груп і в чиїх інтересах вона буде проводитися. Отже, пропонується здійснювати його за рахунок фінансового капіталу і в інтересах пересічних громадян.

Сучасна світова економіка переживає стан кризи, основною відмінною рисою якої є її глобальний характер. Сучасна економічна криза почалася з кризи ліквідності, яка є результатом зниження попиту на фінансові активи і зростанням попиту на гроші при одночасному зменшенні їх пропозиції (за рахунок зростання коефіцієнта депонування і норми надлишкового резервування, що призвели до падіння грошового мультиплікатора). Відповідно, ставка відсотка зросла і перевищила внутрішню норму прибутковості інвестицій. Сукупний попит зменшився і став недостатній для того, щоб викуповувати продукцію в обсязі потенційного випуску. Короткострокова сукупна пропозиція відповідно скоротилась і стала занадто малою для того, щоб випускати товари та послуги в обсязі потенційного ВВП, через високі витрати внаслідок недовантаження виробничих

потужностей. Криза з фінансового сектора перекинулася в реальний сектор економіки. Отже, ринкова економіка гіпертрофовано розвинулася в сторону спекулятивних функцій і підвищила ризики сучасного економічного розвитку. У цьому зв'язку зросла роль інститутів регулювання та контролю. Економічна наука фокусує увагу на дослідженні спекулятивних інструментів, що спричиняють ризики більш високого порядку і розроблення заходів макроекономічної політики, спрямованої на підтримку інноваційного розвитку реального сектора економіки.

Таким чином, структура національних економік більшості країн світу зазнає змін у бік зсуву від виробництва товарів до виробництва послуг, але це не є стримуючим фактором кризових явищ. Безпосередня причина криз – приватні інтереси бізнесу, які призводять до диспропорцій, пов'язаних із зайвим перенакопиченням ресурсів. Отже, при сучасному капіталістичному розвитку неможливо ефективно протистояти різким змінам у світовій економіці.

Криза не змінить природу капіталізму, і мотив вигоди і прибутковості буде головувати в його посткризовому розвитку. У цьому зв'язку неокласична економічна теорія має шанс зберегти свою функцію мейнстріму. Проте, ця теорія себе суттєво дискредитувала тим, що не передбачила початок кризи і не виробила заходів щодо виходу з неї. Уряд розвинених країн вживає заходів, які теоретично впливають з різних напрямків економічної науки. З практичної області антикризових заходів отримано імпульс до синтезу різних наукових шкіл і течій економічної науки.

Відтак, наслідками кризи світової економіки будуть: знецінення значної частини фінансового капіталу; девальвація долара і втрата ним статусу єдиної світової резервної валюти, регіональна фрагментація світової валютно-фінансової системи. Криза закінчиться з перетіканням доларової фінансової піраміди та інших фінансових бульбашок капіталу в виробництва нового технологічного укладу. Це має відбутися після структурної перебудови світової економіки на основі нового технологічного укладу, яка

триватиме ще 3-5 років і буде супроводжуватися зміною складу провідних компаній, країн і управлінського досвіду.

Сучасна теорія криз допомагає зрозуміти сутність численних кризових явищ в економіці світу та України. В основі економічних криз лежить порушення співвідношення пропозиції і попиту товарів і послуг в масштабі макроекономіки. Можливість і необхідність передбачення криз була визнана ще на початку минулого століття. Так, І. Ф. Погребняк зазначав, що «теорія криз пояснює, які чинники сприяють збільшенню і зниженню тривалості промислового циклу» [209, с. 151].

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що основними причинами сучасної світової економічної кризи є: недостатнє реагування фінансового сектора; перетворення кредиту в один з елементів спекулятивної економіки; відрив фінансової середовища від реального сектора економіки; інвестування в цінні папери країн, що накопичують валютні резерви; особливе положення долара у світовій валютно-фінансовій системі. В таблиці 1.1, на основі досліджень українських і зарубіжних авторів, згруповано причини глобальної кризи і форми її прояву.

Сучасна ринкова економіка функціонує в умовах державної активності, яка впливає на протікання економічного циклу, змінюючи економічну динаміку: глибину і частоту криз, тривалість фаз циклу і співвідношення між ними. Методи, за допомогою яких держава впливає на економічний цикл, виступають грошово-кредитні та бюджетно-податкові важелі.

Під час кризи державні заходи спрямовані на стимулювання виробництва, а під час підйому - на його стримування. Так, з метою ослаблення «перегріву» економіки держава у фазі підйому сприяє подальшому подорожчання кредиту, вводить нові податки, підвищує старі, скасовує прискорену амортизацію і податкові пільги на інвестиції. В умовах кризи, навпаки, державні заходи спрямовані на здешевлення кредиту, скорочення податків, на прискорену амортизацію і податкові знижки на нові інвестиції.

Таблиця 1.1

Причини та форми прояву глобальної економічної кризи

Причина кризи	Форми прояву кризи в фінансово-економічній сфері	Приклад
«Віртуалізація капіталу»	Стимулює існування трансформації ринкових механізмів, таких як ціноутворення, конкуренція та державне регулювання.	Аргентина, Таїланд, Бразилія та інші країни «наздоганяючого розвитку» випробували на собі негативну особливість віртуального капіталу
Перевиробництво світової валюти - долара США	Обсяги випуску долара в період 1970-2008 рр. перевершили реальний обсяг товарної маси в світі.	Світ переймається, що США почне випуск доларів в необмеженій кількості, що призведе до девальвації долара. Це не вигідно країнам, що володіє американськими держоблігаціями (КНР)
Криза політичної влади	Політична напруженість, втрата довіри до влади	Концентрація уряду США на зовнішній політиці
Стан світової фінансової системи	Невідповідність політики, що проводиться провідними фінансовими організаціями світу, ролі, яку вони повинні відігравати у світовій економіці	Політика, яка проводиться МВФ (Аргентина, Таїланд, Росія) у періоди переживання цими країнами кризи, не тільки не допомогла, але і посилила негативну ситуацію в них
Діяльність ТНК	Бажання компаній не збігалися з їх можливостями	Обсяги прибутку ТНК не співпадають з реальною ефективністю виробництва.

Джерело: Згруповано автором за даними джерела [209]

В даний час в умовах кризи держава за допомогою інструментів економічної політики, намагається протидіяти коливанням економічної кон'юнктури. Ми погоджуємось з провідними економістами, що для піднесення економіки, необхідна певна кількість вільного капіталу, який при достатньому обсязі здатний привести в рух промисловість, перш за все, в основних галузях, що виробляють засоби виробництва і вільних ресурсів у перспективі необхідних для відновлювального зростання.

1.2. Сутність державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки

Динаміка економічних процесів останніх років засвідчує, що, переважно, несприятливі внутрішні умови розвитку промислових комплексів при порівняно слабких міжнародних позиціях національного господарства вимагають: активного пошуку нестандартних шляхів виходу з кризи; розроблення та застосування засобів формування конкурентоспроможної національної та регіональної економіки. У сучасних умовах на загальний характер економічного розвитку могутній вплив здійснює система екзогенних факторів, пов'язаних із функціонуванням глобальної економіки, розширенням економічного простору діяльності національних господарюючих суб'єктів, розповсюдженням інформаційного потенціалу, посиленням ролі X-, Y- та Z- інституційних матриць у системі макроекономічного регулювання виробничо-господарських зв'язків. У геополітичній конкуренції одним із найважливіших чинників збереження конкурентноздатності є НТП та здатність реального сектору економіки країни до впровадження прогресивних технологій. Країни, які не спроможні забезпечити необхідний рівень та високої якості інформаційного середовища, підсилюють залежність від зовнішніх фінансових та інформаційних ринків і зберігають за собою функцію постачальника природної сировини та дешевої робочої сили для більш розвинутих країн світової економіки.

Держава має відслідковувати взаємозв'язки між масштабами й швидкістю перетворень і виникненням небезпечних тенденцій, що загрожують соціальній, економічній стабільності й безпеці країни. Від повновладдя держави, здатності її заохочувати розвиток інституціональних форм, адекватних часу залежить динаміка виходу із кризи та подальше економічне зростання.

Термін „антикризове регулювання реальним сектором економіки” не є досить поширеним у сучасній економічній літературі. Більшість авторів розглядають державне регулювання кризових ситуацій, державне регулювання відношень неплатоспроможності, державне регулювання процесів санації, державне управління реструктуризацією [132, с. 37; 206, с. 25; 231, с. 58]. Криза деяких господарюючих суб’єктів є нормальним явищем ринкової економіки. Суб’єктам господарювання притаманне пристосуватися до умов навколишнього середовища і використовувати свої сильні сторони, або зникнути. У країнах, з високорозвиненою економікою, наприклад, в Японії, щомісяця близько трьох тисяч малих і середніх підприємств припиняють свою діяльність на ринку. Приблизно стільки ж з’являється нових.

Так, відсутність єдиної термінологічної бази призводить до прояву ряду недоліків: різне трактування, виходячи із використання різних термінів; розгляд окремих аспектів державного антикризового регулювання.

Тому доцільно звернутися до трактування даних понять. На нашу думку, визначення сутності антикризового регулювання повинно насамперед відповідати на питання: за допомогою яких саме механізмів і ким приймаються рішення в умовах кризи, яким чином вони реалізуються і якою є загальна ефективність такого виду управління.

Воротін В. Е. дає наступне визначення: державне антикризове регулювання - це макроекономічна категорія, що охоплює заходи організаційно-економічного і нормативно-правового впливу з боку держави, що спрямовані на захист суб’єктів національного господарства від кризових ситуацій, запобігання банкрутству або ліквідації у випадках недоцільності функціонування суб’єктів та підвищення ефективності їх діяльності [64, с. 50].

Антикризове регулювання можна розглядати як на макро- та мезорівнях, так і на мікрорівні, але у сукупності.

Реалізацію антикризових процедур стосовно функціонування галузі

називають антикризовим процесом. Світовий досвід показує, що процес цей керований і включає в себе два блоки процедур – антикризове управління і антикризове регулювання, які служать загальній меті на різних (мікро-, мезо- і макроекономічному) рівнях.

Визначено, що на мікрорівні антикризове регулювання в економічній літературі розглядається як антикризове управління стосовно конкретного суб'єкта господарювання [63; 56; 137].

Антикризове управління або антикризовий менеджмент на мікрорівні можна визначити як систему заходів дії на соціально-економічні відносини, що складаються на рівні підприємства при попередженні кризи, реагування на неї і вивчення її наслідків. Даний вид управління реалізується всередині підприємства і не виходить за його межі.

На мезорівні антикризове управління передбачає систему заходів щодо груп підприємств окремої галузі. Цілі антикризового управління можуть бути досягнуті шляхом рішення наступних задач:

- діагностики фінансового стану і оцінки перспектив розвитку виробничого потенціалу підприємств галузі;
- розробки плану фінансового оздоровлення підприємств;
- оцінки глибини фінансової і економічної кризи підприємств та ефективності заходів щодо їх фінансового оздоровлення;
- вибору і реалізації антикризових процедур.

Однак ефективному антикризовому управлінню галуззю має сприяти державне регулювання. Зміст антикризового регулювання – категорії макроекономічної – складають заходи державної організаційно-економічної і нормативно-правової дії на підприємства та галузі на стадіях попередження, реагування і вивчення криз.

Проте, слід визнати, що державний рівень реалізується завдяки стратегічному плануванню і створенню нормативно-правової бази для самоорганізації суб'єктів господарства, а також цільовий вплив на окремі галузі економіки. З метою профілактики кризових явищ державі необхідно

розробити антикризову стратегію, відокремлюючи особливості антикризового регулювання на макроекономічному рівні [66, с. 53]. Слід зазначити, що конкретні напрями, заходи та масштаби державної антикризової стратегії визначаються характером і гостротою економічних, соціальних, енергетичних та інших проблем у певний період.

Отже, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що єдності у визначенні антикризового регулювання немає. Крім того, більшість досліджень присвячено антикризовому управлінню підприємством з метою попередження кризових явищ та зменшення їх наслідків. Питанням державного антикризового регулювання реального сектору економіки присвячено недостатньо уваги.

Певним чином підсумовуючи вище наведене, доцільним є антикризове регулювання реального сектору економіки розглядати як сукупність методів, прийомів, що дають змогу розпізнавати кризи, здійснювати їх профілактику, долати їх негативні наслідки, згладжувати перебіг кризи.

Виходячи із вищевикладеного, та узагальнюючи наявні теоретичні здобутки, сформулюємо доповнене тлумачення терміну «антикризове регулювання реального сектору економіки», як особливого процесу, за допомогою якого держава здійснює вплив на галузь та створює умови для виходу галузі на сучасний технологічний конкурентний рівень з метою скорочення термінів і зменшення глибини кризи, а також пом'якшення її негативних соціально-економічних наслідків. Відповідно до даного визначення, антикризове регулювання має виконувати наступні функції: вироблення заходів стабілізації економіки галузі під час кризових потрясінь; захист ключових підприємств, що знаходяться в стратегічно важливих галузях, від кризових процесів, що протікають в економіці.

Поведінка окремих галузей економіки та окремих підприємств в період кризи підпорядковується цілком певним закономірностям. При цьому, кризова реальність принципово відрізняється від усього, до чого звикли керівники вітчизняних підприємств.

Експортно-орієнтована модель економіки властива, в основному країнам, які не мають власних ресурсів (наприклад, Японія) або ємного внутрішнього ринку (наприклад, Швеція). І ресурси, і ємний ринок притаманні Україні, тому вітчизняній економіці доводиться самостійно створювати масові внутрішні ринки, що охоплюють більшість населення. Керівництву підприємств необхідно вчасно усвідомити існуючі тенденції, налагодити масове виробництво відповідної продукції. Це наблизить вихід країни з кризи.

В ринковій економіці існує причина управлінської кризи на рівні підприємства, яка пов'язана зі складністю і структурою продукції, що випускається (а, відповідно, складність і структура виробництва, господарських зв'язків і ресурсів) не встигають за кризовими вимогами до їх спрощення.

Термін «антикризове управління» дуже часто застосовується по відношенню до фінансово неспроможних підприємств, що не відповідає реальному стану справ. Найчастіше, антикризове управління зводиться до аналізу фінансового стану неплатоспроможного підприємства. При цьому, проводиться аналіз динаміки балансу, структури активів і пасивів, а також результатів фінансової діяльності. Такий аналіз не розкриває реального стану справ на підприємстві.

Фахівці, що відповідають всім вимогам в цій галузі повинні володіти величезним набором знань, перш за все, розуміти загальні принципи антикризової стратегії виживання, призначення і можливості тих чи інших вузьких фахівців, забезпечувати координацію їх зусиль, взаєморозуміння фахівців різного профілю.

На думку науковців, що викладена у [205; 210], антикризове регулювання слід розуміти, як вироблення і реалізація керівництвом підприємства економічної політики щодо попередження неспроможності господарюючого суб'єкта, а в разі її настання – з оздоровлення стану підприємства.

Фактори, які здатні спровокувати кризові явища для підприємства, можна поділити на дві групи, ті, які не залежать від діяльності підприємства і які залежать від діяльності підприємства.

До складу зовнішніх факторів, що не залежать від діяльності підприємства, віднесено:

- соціально-економічні чинники, які характеризують спад обсягу національного доходу, зростання інфляції та безробіття, уповільнення платіжного обороту, нестабільність податкової системи та регулюючого законодавства, зниження рівня реальних доходів населення;

- ринкові фактори, які характеризують зниження ємності внутрішнього ринку, посилення впливу монопольних структур, суттєве зниження попиту, зниження активності фондового ринку, нестабільність валютного ринку, посилення конкуренції;

- інші зовнішні чинники, які характеризуються політичною нестабільністю, негативними демографічними показниками, стихійними лихами, погіршенням кримінальної ситуації.

До складу внутрішніх факторів, що залежать від діяльності підприємства, віднесено:

- фактори, пов'язані з операційною діяльністю, які характеризують неефективний маркетинг і виробничий менеджмент, неефективну структуру поточних витрат, низький рівень використання основних і обігових коштів, високий розмір страхових та сезонних запасів, недостатньо диверсифікований асортимент продукції, не ефективно організований виробничий процес і низька продуктивність, неконкурентна якість продукції;

- чинники, пов'язані з інвестиційною діяльністю, які характеризують неефективний портфель цінних паперів, високу тривалість будівельно-монтажних робіт, суттєва перевитрата інвестиційних ресурсів, невиконання запланованих обсягів прибутку за реалізованими проектами, неефективний інвестиційний менеджмент;

- чинники, пов'язані з фінансовою діяльністю, які характеризують неефективну фінансову політику, високу вартість капіталу, незадовільну структуру активів, надмірний обсяг позикового капіталу, зростання дебіторської і кредиторської заборгованості, перевищення допустимого рівня фінансових ризиків, неефективний фінансовий менеджмент.

Система антикризового регулювання реальним сектором економіки базується на певних принципах [3; 8; 23]:

- постійна готовність до можливого порушення фінансової рівноваги;
- рання діагностика кризових явищ у фінансовій діяльності суб'єкта господарювання з метою своєчасного використання можливостей їх нейтралізації;
- диференціація індикаторів кризових явищ за ступенем їх небезпеки для фінансового розвитку;
- терміновість реагування на окремі кризові явища в фінансовому розвитку організації (усунення неплатоспроможності, відновлення фінансової стійкості, зміна фінансової стратегії з метою забезпечення стійкого економічного зростання організації);
- адекватність реагування на ступінь реальної загрози її фінансовій рівновазі;
- повна реалізація внутрішніх можливостей виходу системи з кризового фінансового стану;
- вибір ефективних форм санації.

Особливість антикризового управління полягає в підвищенні складності управлінських процесів. Фінансова криза проявляється в нестачі коштів, зростанні простроченої кредиторської заборгованості, падінні продажів, невдоволенні персоналу та інших несприятливих факторах. Суб'єкт господарської діяльності, який має фінансову кризу, може припинити своє існування, але, при цьому, після проведення будь яких змін, наприклад, реструктуризації компанії, може відновити свою діяльність. У тому числі,

успіх заходів залежить від грамотності антикризового менеджера, його вміння долати кризову ситуацію.

В вітчизняних компаніях антикризові заходи часто зводяться до заходів фінансового оздоровлення, проведення реструктуризації кредиторської заборгованості. Відмінності в підходах до антикризового управління представлені в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Відмінності в підходах до антикризового регулювання

Основні характеристики підходу	Вузький підхід	Широкий підхід
Сфера застосування	Неспроможні підприємства галузі	Будь-які підприємства
Мета антикризового управління	Ліквідація підприємств – банкрутів	Запобігання настанню кризової ситуації в діяльності підприємства
Метод антикризового управління	Процедури банкрутства	Будь-які методи, які сприяють поліпшенню фінансового стану підприємства
Суб'єкти антикризового управління	Арбітражні керуючі	Керівництво підприємства, антикризові керуючі
Обмеження за часом	Рамки арбітражного процесу	Відсутні жорсткі часові рамки

Джерело: Згруповано автором за даними джерела [8]

Управління окремими підприємствами в умовах фінансової кризи - це сукупність методів, спрямованих з одного боку, на зменшення всіх статей витрат, збільшення надходження грошових коштів в організацію, необхідних для погашення боргів, а з іншого – на збільшення обсягу продажів і одержання сукупного прибутку. Значущим є використання нових прийомів управління, які можуть кардинально змінити існуючу систему після реорганізації. До таких прийомів відносяться: використання різних нововведень, позиціонування торгової марки, оптимізація кадрової роботи, цінова політика тощо.

В умовах кризового стану найбільш важливо скоротити одні витрати і збільшити інші, використання яких сприятиме підвищенню прибутковості

компанії. Виникає необхідність залучення позикових коштів з зовні, що саме по собі складно, адже фінансова криза підприємства часто означає його фактичне банкрутство. Тому важливо визначити оптимальне співвідношення всіх заходів впливу, необхідних для того, щоб підприємство змогло втримати існуючий рівень, а потім почати новий більш ефективний етап в своїй діяльності.

Зазначимо, що основні методи подолання фінансової кризи включають:

- скорочення витрат;
- збільшення надходження грошових коштів в організацію;
- проведення реструктуризації кредиторської заборгованості;
- проведення реорганізації або реструктуризації підприємства.

Скорочення витрат є необхідним кроком в тій ситуації, коли організація відчуває фінансову кризу. Необхідно централізувати прийняття всіх рішень, які впливають на рух матеріальних активів підприємства, скорочувати або заморожувати витрати, пов'язані з розвитком існуючих довгострокових проектів: НДДКР, капітального будівництва та інших вкладень, окупність яких перевищує один рік.

Серед способів зниження витрат виділяють: контроль видатків, аналіз та оцінка джерел формування витрат, їх систематизацію за ступенем обумовленості щодо обсягів виробництва, реалізацію заходів щодо скорочення видатків, аналіз та оцінку забезпеченого ефекту.

Основні напрямки діяльності щодо зниження витрат: скорочення фонду оплати праці; скорочення витрат на сировину і матеріали за рахунок використання більш дешевих компонентів виробництва, впровадження ресурсозберігаючих технологій; скорочення виробничих витрат, витрат на ремонт та обслуговування обладнання, витрат на рекламу, науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, дослідження ринку, підтримання певної якості послуг.

Важливо визначити найбільш витратні статті, які можна скоротити направити ці ресурси на заходи, які сприятимуть більш комфортного виходу з кризового стану, наприклад на проведення реструктуризації.

Залучення коштів в організацію в умовах кризи здійснюється в основному за трьома головними напрямками - продаж та здача в оренду активів компанії; оптимізація продажів; зміна кредитної політики для прискорення оборотності дебіторської заборгованості.

Слід зазначити, що реструктуризація заборгованості є процесом підготовки і виконання ряду послідовних операцій між підприємством і його кредиторами, основною метою якого є отримання різного роду поступок з боку кредиторів: скорочення загальної суми заборгованості, звільнення від сплати відсотків, скорочення процентної ставки, відстрочки платежу. Реструктуризація заборгованості включає в себе її інвентаризацію, виділення найбільш пріоритетних напрямків реструктуризації, побудова графіка погашення заборгованості на основі прогнозу руху грошових потоків, пошук резервних джерел додаткового фінансування. Так, проведення реструктуризації боргів та інші заходи подолання фінансової кризи допоможуть організації вийти на новий етап в її діяльності.

Реструктуризація або реорганізація підприємства представляє собою структурну перебудову організаційно-правової форми, активів або джерел фінансування з метою підвищення ефективності функціонування підприємства.

Основні напрямки реструктуризації представлені в таблиці 1.3.

В умовах розвитку ринкових відносин Україна потребує структурних перетворень промисловості як базового сектора розвитку її економіки. Разом з тим, процеси приватизації, реформування відносин власності призвели до втрати контролю над розпочатими перетвореннями, оскільки остаточно розкрив усі існуючі структурні диспропорції економіки й суперечності функціонування господарюючих суб'єктів.

За роки реформ знизився технологічний рівень промислового

виробництва. Одночасно посилюється тенденція до зниження ефективності технологічних процесів. Для більшості наукоємних галузей реального сектору економіки технологічна деградація стала практично незворотним процесом. Особливо важке становище в тих галузях промисловості, які визначають економічне зростання.

Таблиця 1.3

Основні напрями та зміст реструктуризації

Напрямок реструктуризації	Зміст заходів
Реструктуризація виробництва	Ліквідація не рентабельних виробництв; Скорочення суми постійних витрат; Зниження рівня змінних витрат (включаючи скорочення виробничого персоналу основних і допоміжних підрозділів, підвищення продуктивності праці); Впровадження ресурсозберігаючих технологій; Диверсифікація виробництва
Реструктуризація активів	Проведення прискореної амортизації активної частини основних засобів з метою підвищення амортизації; Своєчасна реалізація невикористаного майна; Скорочення необґрунтованого розміру запасів і дебіторської заборгованості
Реструктуризація пасивів	Розміщення додаткових звичайних акцій; Конвертація боргів в статутний капітал; Залучення довгострокових кредитів; Скорочення дивідендних виплат; Відстрочка, розстрочка, списання поточних зобов'язань; Взаємозалік; Використання вексельного обігу

Джерело: Згруповано автором за даними джерела [3]

Слід зазначити, що у світовій економіці існує декілька підходів до

подолання структурних криз. Проте ключовим моментом будь-якої структурної адаптації є підвищення ефективності виробництва й конкурентоспроможності. Особливо високі вимоги висуваються до галузей, що працюють на зовнішній ринок. Разом з тим, як показав досвід структурної адаптації країн, що розвиваються, важливим джерелом економічного зростання є використання внутрішнього ринку для вітчизняної промисловості й заміщення імпортних товарів вітчизняними.

Необхідність використання досвіду структурної адаптації країн Південно-східної і Східної Азії підкреслює у своїй праці В. Т. Білоус: “Структурна адаптація передбачає підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності... Як показав досвід країн, що успішно адаптуються до умов світового господарства, необхідна довгострокова стратегія, яка б визначала роль приватного підприємництва і держави, передбачала механізми їх взаємодії... Мабуть, починати Україні доведеться з того ж, з чого брали старт багато країн, які розвиваються, а саме із заміщення імпорту товарами власного виробництва. Якщо Україна не зуміє використати одне з найважливіших потенційних джерел її економічного зростання – місткого внутрішнього ринку для вітчизняної промисловості і сільського господарства, перспектив для розвитку, що наздоганяє, у неї не буде. Антиімпортне виробництво, як показав досвід країн, що розвиваються, неможливе без протекціонізму” [32, с. 67-89].

Визначено, що державна промислова політика в період кризи, разом з поточними антикризовими заходами, повинна переслідувати дві стратегічні цілі: державне економічне регулювання згортання виробництва (збереження навколишнього середовища, науки й освіти, інвестиційного машинобудування, конверсія оборонних галузей); створення механізму майбутнього піднесення реального сектору економіки України.

При цьому досягнення цілі пропонувалося забезпечити шляхом формування інноваційних програм і використання прямих і непрямих методів реалізації промислової політики. Наголошувалося, що державне

управління промисловістю в умовах становлення ринкових відносин обмежується використанням двох основних регуляторів – фінансово-грошового механізму й методів непрямої дії.

Для реалізації викладеного сценарію промислової політики необхідно, щоб держава проводила активну структурну політику. Її основними елементами мають стати:

- підтримка всіх виробництв, які містять у собі елементи розвитку, а не просто зростання масштабі виробництва, незалежно від того, до якого устрою вони належать;
- збереження існуючого науково-технічного й кадрового потенціалу країни, а також системи освіти, оскільки їх руйнування позбавить п'ятий устрій власної інтелектуальної бази;
- інвестування державних коштів у розвиток галузей інфраструктури, що не під силу приватним інвесторам, але є найважливішою умовою успішного розвитку всіх технологічних устроїв країни, які ще не до кінця виробили свій потенціал;
- створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності;
- відродження контрактно-платіжної дисципліни, без чого будь-яке виробництво та збут втрачають сенс.

Таким чином, всі погляди щодо підходів до проведення структурних перетворень у галузях промисловості на новому етапі ринкових перетворень об'єднувало єдине розуміння головної стратегічної мети, що полягає в підвищенні ефективності та конкурентоспроможності реального сектору економіки на зовнішньому і внутрішньому ринках, що і знайшло подальше відображення в урядових документах про модернізацію економіки на найближчу перспективу.

У загальному вигляді перспективна стратегія державної антикризової політики, її особливості в окремих групах, а також зарубіжний досвід стратегій розвитку промисловості наведені на рис. 1.1, у табл. 1.4 та 1.5.

Рис. 1.1. Стратегія державної антикризової політики (розроблено й обґрунтовано автором)

Слід зазначити, що сьогодні проведення структурних перетворень у промисловості стає важливим напрямом антикризової політики України, а підвищення ефективності й конкурентоспроможності вітчизняних підприємств реального сектору економіки на зовнішньому й внутрішньому ринках – основною метою всієї економічної політики.

Урядом України затверджені концептуальні положення реформування

підприємств та інших системних економічних реформ (Програма на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава") [220].

Таблиця 1.4

Особливості промислової політики в окремих групах структурних підгалузей

Групи підгалузей	Особливості політики	Заходи державного регулювання
Експортоспроможні галузі	Орієнтація на самостійний розвиток галузей на основі самофінансування	Зміни в податковій системі для здійснення необхідних інвестицій
Галузі з конкурентною продукцією, що перебувають в умовах гострої конкуренції (літакобудування, космічне виробництво, атомна промисловість, озброєння й військова техніка, галузі енергетичного машинобудування та електротехніка, важке верстатобудування, біотехнології, автомобільна промисловість, легка і харчова промисловість)	Прямі заходи державної підтримки	Державні інвестиції, закупівлі й субсидії, експортні кредити, політична підтримка
Галузі із технічним відставанням (транспортна, дорожня, сільськогосподарське машинобудування)	Заходи щодо стимулювання внутрішнього й зовнішнього попиту на продукцію. Створення особливо сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій	Сертифікація продукції, що імпортується, захисні імпортні тарифи. Кредитування населення, сприяння підприємствам у формуванні власної збутової мережі, заохочення лізингу

Джерело: Згруповано автором за даними джерела [32]

Наголошувалося, що під реформою підприємств розуміється зміна

принципів їх дії, спрямована на їх реструктуризацію, що сприяє поліпшенню управління; підвищенню ефективності виробництва й конкурентоспроможності продукції, що випускається, продуктивності праці; зниженню витрат виробництва; покращенню фінансово-економічних результатів діяльності, а також міри державної підтримки зазначених змін.

Таблиця 1.5

Зарубіжний досвід стратегій структурного розвитку промисловості

Типи стратегій розвитку	Зміст політики	Країни
Використання природних ресурсів	Освоєння й експорт природних ресурсів, залучення іноземних інвестицій	Країни Персидської затоки, Венесуела
Стратегія “переслідування”	Основний упор робиться на відтворення вже створених зразків продукції за нижчою ціною. Після закріплення на ринках компанії переходять до якісніших і оригінальніших виробів	Японія, Південна Корея та інші країни Південно-східної Азії, Китай
Стратегія «передових рубежів»	Створення нових продуктів і технологій, спираючись на досягнення науково-технічного прогресу й формування попиту на них і нових ринків	США, Німеччина та інші розвинені індустріальні країни Європи, Японія

Джерело: Згруповано автором за даними джерела [61]

Слід зазначити, що з ухваленням зазначених документів розгорнулася активна дискусія про основні напрями й методи проведення реструктуризації підприємствами різних форм власності, були розроблені основні методичні підходи до проведення реструктуризації [235, с. 38].

У загальному вигляді метою реструктуризації є забезпечення ефективного використання виробничих ресурсів.

Основні напрями реструктуризації: досудові заходи з фінансового оздоровлення кризових підприємств; заходи з фінансового оздоровлення або ліквідації неспроможних підприємств у процесі процедур банкрутства;

заходи з розробки оптимальних схем залучення інвестицій.

Механізмом проведення реструктуризації є:

- аудит фінансової звітності (підтвердження достовірності фінансової звітності й відповідності фінансово-господарських операцій законодавству);
- оцінка бізнесу та нерухомості (визначення у вартісному вираженні ринкової вартості переваг від користування бізнесом);
- антикризове управління (забезпечення стійкого стану підприємства на ринку).

М.П. Войнаренко у своїй роботі з проблеми державного регулювання підкреслює: “На попередньому етапі реформування ставка робилася на самоусунення держави від управління економікою, що деструктивно позначилося на реальному секторі... Процес лібералізації блокувався тим, що заходи, які гарантують свободу підприємницької діяльності, не супроводжувалися встановленням суспільно значущих правил, кодексами господарської поведінки, правовими нормами [90, с. 36].

Проведення реструктуризації промисловості як одне із завдань державного регулювання з метою активізації виробничого потенціалу розглядав С.А. Попов, що визначав “реструктурування як удосконалення організаційної структури, що забезпечує зниження трансакційних і адміністративно-управлінських витрат, економію оборотного капіталу, інтеграцію науки та виробництва, ефективний менеджмент, вирощування конкурентоспроможних вітчизняних корпорацій”. Найважливіше завдання реструктурування, на їх думку, – це підвищення інвестиційної привабливості промислових підприємств, для чого необхідно [212, с. 112]:

- 1) забезпечення відкритості, доступності й достовірності інформації про стан підприємств для потенційних інвесторів, посилення відповідальності за зловживання внутрішньою інформацією;
- 2) захист прав власності акціонерів й інших власників підприємств;
- 3) підвищення якості роботи та відповідальності вищих менеджерів підприємств, запровадження сучасних форм управління підприємствами й

передових технологій менеджменту, прискорення переходу підприємств на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку й фінансового менеджменту [212, с. 73].

На необхідність реструктуризації підприємств як один з первинних етапів реалізації промислової політики в найближчій перспективі указують В. П. Александрова, Т. І. Артьомова, відзначаючи “необхідність створення системи постійного моніторингу підприємств і організацій як на державному, так і на регіональному рівні” [87, с. 37].

На нашу думку, найбільш повно проблеми кризи реального сектору економіки, фінансового оздоровлення й реструктуризації відображено в роботі [119, с. 4] під редакцією В. Геєця. У ній наголошується, що чинниками, які негативно впливають на економічний стан галузі, є:

трансформація інфляції в кризу неплатежів і виникнення в економіці “боргового навісу”;

відсутність механізму забезпечення інтересів власників і безконтрольність менеджерів;

занадто повільна внутрішня реструктуризація підприємств.

Необхідно прокоментувати окремі положення роботи з погляду економічної теорії. Так, наприклад, так званий “борговий навіс” розглядається авторами як наслідок гострого дефіциту кредитних ресурсів для поповнення оборотного капіталу підприємств і найважливіший негативний чинник, що впливає на формування державного бюджету.

Для того, щоб забезпечити поточні податкові надходження до бюджету від промислових підприємств, пропонуються дві групи заходів – у макроекономічній і юридичній сферах і з первинного фінансового оздоровленню самих підприємств.

Перша група заходів включає: ліквідацію існуючого з 1992 р. розриву між фінансовим і реальним сектором економіки (через зниження прибутковості державних цінних паперів, законодавче затвердження ефективної процедури банкрутства, посилення валютного контролю) і

регулювання цін природних монополій. Слід зазначити, що з погляду мікроекономічної теорії формування політики щодо природних монополій у різних країнах відбувається по-різному. Наприклад, у США існуючі “регулюючі комісії визначають, які витрати вони дозволяють включати у вартість послуг регульованих компаній..., а які капіталізуються”.

Як друга група заходів пропонується: анулювання заборгованості підприємств за сплату штрафних санкцій, реструктуризацію суми прямого боргу (через переказ заборгованості на спеціальні рахунки, укладення договору про постачання продукції в рахунок заборгованості, оформлення заборгованості у вигляді державного кредиту, проведення взаємозаліків). Наголошується, що необхідний індивідуальний підхід з боку державних органів до кожного із своїх боржників.

Проведення вищезгаданих заходів дасть змогу виявити “дієздатність і перспективність підприємств”, але не зможе вирішити всіх питань переходу до економічного зростання поки не будуть усунені інші негативні чинники. До таких, на думку авторів, відносяться “відсутність механізму забезпечення інтересів власників і безконтрольність менеджерів як недоліки проведеної приватизації”. Для вирішення цієї проблеми пропонується піддати процедурі банкрутства підприємства, що не задовольняють вимоги “дієздатності і перспективності”, і ліквідовувати ті з них, для яких не знаходиться ефективний власник. Проте, якщо підприємство є перспективним, то пропонується здійснити реструктуризацію власності (через додаткову емісію акцій або інших цінних паперів і використання їх для погашення заборгованості перед бюджетом). Це означає повернення підприємств під контроль державних або місцевих органів влади (що можливо і в результаті санації тимчасово неплатоспроможних підприємств).

Наголошується, що збільшення частки держави в структурі капіталу приватизованих підприємств створить такі підстави для посилення впливу держави на діяльність менеджерів, що не порушують механізмів ринкової економіки. Пропонована система управління державними пакетами акцій

включає: створення холдингових компаній для управління пакетами акцій технологічно пов'язаних підприємств, використання інституту представників держави в АТ, договору трасту тощо. Крім того, пропонується створення системи управління економічним зростанням у регіонах, для реалізації якої місцеві органи влади повинні одержати “економічні важелі впливу на підприємства, щоб не виникало прагнення до відродження адміністративних систем управління”. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що в економічній теорії існує так звана проблема “замовника-агента” (що відноситься до проблем асиметричної інформації), центральним питанням якої є визначення механізму, що спонукає менеджерів працювати на користь власників. Саме по собі збільшення частки держави в структурі власності не усуне, на наш погляд, зазначений негативний чинник.

Іншим негативним чинником є “надмірно повільна внутрішня реструктуризація підприємств” [119, с. 16]. Усунення цього чинника пропонується здійснити через звільнення підприємств від виконання функцій, що не властиві їм як суб'єктам ринкової економіки (державне фінансування мобілізаційних потужностей, передача об'єктів соціальної інфраструктури та ін.). Після проведення зазначених заходів пропонується здійснити внутрішню реструктуризацію підприємства (вибір асортименту продукції, розробка маркетингових програм, створення сучасних систем фінансового менеджменту, модернізація бухгалтерського обліку тощо). Проте успіх проведення перелічених заходів щодо внутрішньої реструктуризації багато в чому залежатиме від того, наскільки підприємства зможуть подолати вищезгадані проблеми, пов'язані з асиметричною інформацією.

Слід зазначити, що прискорення створення умов для реформування підприємств реального сектору економіки, їх реструктуризації та підвищення ефективності управління ними з метою забезпечення ресурсозбереження й нарощування виробництва конкурентоспроможності продукції було передбачено як один із заходів Уряду України і Національного банку

України зі стабілізації соціально-економічного становища в країні. При цьому планувалася підготовка нормативних актів, що передбачають підвищення відповідальності керівників організації за результати їх діяльності перед власниками, акціонерами і найманими працівниками. Проте до теперішнього часу відповідні нормативні акти не прийняті.

Визначено, що роль державного регулювання у структурному розвитку реального сектору економіки України полягає не в простому розширенні присутності держави в економіці, а в підвищенні ефективності довгострокової державної політики й конкретних антикризових дій щодо оздоровлення економіки, поліпшення соціального стану громадян. Разом з тим держава має керуватися критеріями збереження ринкової свободи та виявляти вміння у використанні наявної власності для інвестування в реструктуризацію окремих підгалузей промисловості. При цьому бажано зробити основний акцент на концептуальній і законодавчій базі, що відповідає державній політиці за наступними ключовими напрямками: формування умов для організаційно-правової та економічної активності держави; створення ефективно діючої системи публічного управління для забезпечення інтенсивності економічного розвитку; удосконалення законодавчих основ розбудови України; сприяння законодавчим ініціативам щодо розвитку підприємницької активності та формування конкуренції.

У якості перспективної мети структурного розвитку реального сектору економіки України має бути підвищення технологічного укладу виробництва для створення в країні більшої частки доданої вартості продукції. Рух у цьому напрямі вимагає включення в антикризову стратегію трьох принципових моментів:

- необхідно послідовно розвивати систему інститутів ринку, найважливіший елемент якої – правове забезпечення, що охоплює “сукупність прав власності”;

- основна увага має бути зосереджена на створенні механізму ринкової конкуренції. Інакше в Україні буде відбуватися заміна державних монополій

частково, а тиск останніх на економіку не може не блокувати зростання ефективності й не відтворювати в суспільному виробництві застійних явищ;

- при визначенні ролі держави в економічному процесі варто виходити з того, що в усіх сучасних розвинутих країнах економіка є за своїм характером змішаною, тобто держава виконує в ній багато координаційних функцій, а також приймає деякі прямі рішення регуляторного характеру. У критичні для економіки періоди роль держави посилюється. Усунення ж держави від управління ринковою економікою абсолютно неприйнятне.

1.3. Вплив тенденцій глобалізації на умови формування та реалізації державної політики антикризового розвитку національної економіки

Центральним вектором сучасного світового розвитку виступає глобалізація, під впливом якої світова цивілізація, в принципово іншій якості, перейшла в новий формат взаємодії основоположних компонентів світової господарчої системи – геополітики, геоекономіки і геостратегії. Вони перебувають у стані постійної трансформації, несуть в собі складне поєднання національних та міжнаціональних інтересів, суперечливих вимог, а також механізмів їх забезпечення, реалізації і захисту. Під їх впливом з'являються нові можливості і загрози щодо забезпечення формування й реалізації антикризової стратегії окремо взятої країни.

До другої половини XX ст. визначальну роль у забезпеченні національної безпеки відігравала геополітика, що спирається на використання силових, військових методів підтримки територіальної цілісності країн, захоплення нових територій і зміни географічних кордонів держав. Головними учасниками в геополітиці були держави, військові блоки союзних держав, що мали однакові цілі. Проте з другої половини XX ст. на пріоритетні позиції виходить геоекономіка. Вона поєднує в собі потенціал забезпечення стабільності і розв'язання політичних й економічних проблем

геоекономічними (не військовими) методами. Принаймні так відбувалось до 2014 року.

Такий етап взаємодії геоекономіки та геополітики можна розглядати як єдність і боротьбу протилежностей. З одного боку, геоекономіка обумовлює необхідність глибокої господарської інтеграції з метою ефективної реалізації національних економічних стратегій. З іншого – геополітика іноді деформує інтеграційні процеси, де на перший план виходять певні егоїстичні претензії країн, які не вписуються в поняття і норми стабільного, поступального процесу розвитку. Військова компонента, завжди була важлива у розвитку суспільства, в одному випадку – захищає національні інтереси, але в іншому – наповнює силовим змістом прагнення держав до проведення орієнтованої на національні інтереси міжнародної політики та провокує політичні кризи і локальні конфлікти. Спостерігаються сутички викликані національними інтересами, які можуть трансформуватися у націоналістичні наміри, що реалізуються у формі крайніх ідеологічних, релігійних, культурних та інших протиріч, відкритого військового протистояння та мати тенденції до суверенізації державних утворень.

Змінюється і склад головних учасників, які сформували новий системний порядок взаємодії між всіма суб'єктами міжнародних відносин. Йдеться не лише про традиційні і давно сформовані носії глобальної форми організації виробництва і фінансової діяльності – транснаціональні корпорації (ТНК) й банки (ТНБ), для яких глобальні ринки є сферою їх безпосередньої діяльності та реалізації економічних інтересів. В альянсі з ними опинилися уряди країн базування транснаціонального капіталу, які з метою збереження свого домінування в світі повинні виступати в якості провідників глобалізації. З'явився й новий носій геоекономічних інтересів – так звана міжнародна бюрократія, яка представлена апаратом управління наднаціонального рівня, навколо якого створено свою наукову еліту. Сьогодні саме ці геоекономічні суб'єкти, а не окремі держави, здійснюють боротьбу за світові ресурси і розподіл світового доходу.

В умовах глобалізації відбувається процес трансформації національно-державної форми організації світового соціуму в нову форму. Як зазначив американський економіст Л. Туроу, якщо в кінці XIX ст. локальні господарські системи були заміщені національними господарствами, то в кінці XX ст. вони заміщаються глобальною економікою [113]. Перехід економічної влади від національних держав, до нових геоекономічних суб'єктів сприяє перерозподілу на їх користь політичної влади. Сьогодні національна політика багато в чому підпорядкована доктрині мегацентризму, й фахівці вважають, що в майбутньому вона повністю перейде в руки глобальних економічних гравців.

Слід визнати, що транснаціоналізація перекроїла політичну карту світу, на якій виник геоекономічний простір де національні економіки та геоекономічні суб'єкти реалізують свої стратегічні інтереси, що виходять за рамки звичайних географічних меж. Існування в межах цього простору вимагає активної, наступальної геостратегії та відповідних механізмів реалізації своїх інтересів, що враховують: високі геоекономічні технології, векторні стратегії зовнішньоекономічної взаємодії, цілеспрямоване формування геоекономічної ситуації.

Такі зміни формують нові можливості і загрози для національних економік. У зв'язку з цим визначення контурів антикризового регулювання та забезпечення економічної безпеки вимагає усвідомлення нових геоекономічних параметрів сучасного світу. На нашу думку, вплив геоекономіки на умови функціонування та розвитку національної економіки, а, отже, й на її безпеку можна звести до наступних положень.

1. Формування єдиного економічного простору. Світове економічне співтовариство є доволі динамічною та нестійкою сукупністю взаємозалежних країн, які перетворюється в цілісну економічну систему, де національні економіки та соціуми виявляються складовими елементами всесвітнього господарського організму, пов'язаного не лише з міжнародним розподілом праці, але й всесвітніми виробничо-збутовими структурами,

глобальною фінансовою системою та інформаційною мережею. Визначено, що в середині XX ст. відтворювальна відкритість національної економіки, що вимірюється відношенням зовнішнього товарообігу до ВВП у відсотках, становила в середньому – 16%, в 2005 р. – 36%, (з урахуванням експорту та імпорту комерційних послуг – 48,2%), а в 2013 р. вона досягла 56,7%. Це є свідченням того, що в середньому більше половини товарів та послуг в світі повністю або частково виробляються за межами країн, де вони споживаються [217].

2. Зміна співвідношення національного і наднаціонального. В умовах глобалізації національні та міжнародні економічні відносини починають трансформувати власні ролі. На попередньому етапі економічного розвитку для національних господарських систем визначальними при виборі характеру, форми і механізмів міжнародних зв'язків були внутрішньоекономічні відносини. В процесі формування наднаціональних ринків і транснаціональних виробничих структур міжнародні економічні відносини все більшою мірою набувають визначальної ролі. При цьому внутрішні відносини навіть найбільш розвинених країн змушені адаптуватися до реалій глобальної економіки. Міжнародна економіка стає єдиною сферою діяльності для бізнесу, а географія інвестування, його галузева структура, стратегія виробництва і збуту визначаються глобальною кон'юнктурою. Глобальна орієнтація провідних суб'єктів господарювання закономірно зменшує для них значення національних економік. Формується наднаціональна економічна система, що розмиває державні кордони, і стає більш незалежною від дій урядів країн.

3. Структурні зміни організаційно-економічної архітектури світової господарської системи. Переважним стає тип міжнародних господарських і науково-виробничих об'єднань з центром у вигляді вузькоспеціалізованого ядра, в якому концентруються адміністративне та фінансове керівництво, стратегічне планування, наукові дослідження. Ядро оточене організаціями, які належать різним країнам, що виконують науково-технічні, виробничі,

консалтингові функції та надають різні види послуг. Результатом такої тенденції стало створення транснаціональних корпорацій, міжнародних підприємницьких мереж та альянсів. Для підприємств, що входять до їх складу конкурентні можливості перестають вимірюватись накопиченим ними потенціалом. Він багаторазово зростає за рахунок використання порівняльних переваг різних країн, ефект синергії та системи «особливих» відносин у цих об'єднаннях.

4. Зміна характеру міжнародного поділу праці. По-перше, в умовах вільного переміщення капіталу по всьому світу втрачають свою актуальність порівняльні переваги країн, засновані на їх кращій забезпеченості як базовими, так і розвиненими факторами виробництва, які раніше складали основу національної спеціалізації. По-друге, виокремлення в сучасній економіці на глобальному рівні «центру», що володіє розвиненим науково-технічним і економічним потенціалом, а також «периферії», що значно відстає за вказаними характеристиками – сприяє тому, що на зміну переважно технологічному поділу праці приходить розподіл праці за принципом життєвого циклу. Країни так званого центру, що володіють високим науково-технічним потенціалом прагнуть закріпити за собою стадію наукових досліджень і розробок, сприяючи, з одного боку, зниженню екологічної напруженості, зростанню рівня життя та освіти населення своїх країн, а з іншого – поглибленню відставання країн «периферії».

5. Зміни у напрямках і структурі міжнародних зв'язків. По-перше, основні процеси міжнародного обміну в сучасній економіці йдуть між відтворювальними центрами і всередині них, а не між національними економіками. За своєю конфігурацією світові відтворювальні центри є динамічними. Через це економічні кордони нової глобальної економіки носять гнучкий характер. Саме за цими межами в процесі конкурентної боротьби здійснюється безперервний переділ сфер впливу. По-друге, наприкінці XX ст. міжнародна торгівля товарами поступилася місцем міжнародному руху капіталу і фінансових операцій. Відбуваються зміни і в

самій структурі міжнародного переміщення капіталу: перше місце, що утримувалось до кінця 1980-х рр. прямими зарубіжними інвестиціями, перейшло в 1990-ті рр. до міжнародних портфельних інвестицій. По-третє, з середини XX ст. міжнародний рух фінансових інструментів з обслуговуючої сфери перетворився на самостійну сферу, відірвану від реального виробництва. Проте її реальні масштаби не піддаються оцінці і, відповідно, не можуть ефективно контролюватися.

6. Глобалізація ринку капіталу, виникнення і віртуалізація геофінансів. Світовий ринок капіталу перетворився на глобальну систему акумулювання та надання вільних грошових ресурсів бізнес-структурами та державами. Як наслідок, капітал, заощадження та інвестиції сьогодні взаємопов'язані в усьому світі. При цьому, переважна частина фінансових ресурсів належить економічно розвиненим країнам. Звідси і переважання в міжнародному обміні долара і євро, і значні їх запаси в золотовалютних резервах практично всіх країн світу, і, як наслідок, перетворення світової економіки в засіб забезпечення цих валют. Сформована ситуація сприяє все більшій віртуалізації капіталу, його відриву від реального матеріального наповнення. Віртуалізації капіталу сприяє також безконтрольне зростання ринку фінансових інструментів, який практично не пов'язаний зі станом реального сектора економіки.

7. Зміни в системі розподільчих відносин. У глобалізованому світі наднаціональні структури виконують функцію, що подібна до функції перерозподілу доходу держави в національній економіці. Проте масштаб таких дій є значно об'ємнішим, оскільки здійснюється перерозподіл всього сукупного світового доходу між наднаціональними центрами.

Дослідження змісту та наслідків глобалізації вказує на їх суперечливий характер і неоднозначність впливу на економіку різних країн. З одного боку, глобалізація створює можливості для підвищення ефективності суспільного виробництва, які пов'язані з отриманням ефектів масштабу, підвищенням ефективності використання світового ресурсного та науково-технічного

потенціалу, можливостей міжнародного поділу і кооперації праці, наявних, в світовій господарській системі компетенцій тощо. Також цей процес сприяв виникненню глобального ринку, що стимулює до подальшого економічного зростання. З іншого боку, одержувані в результаті, глобалізації ефекти більшою мірою перерозподіляються на користь розвинених країн. При цьому посилюється диференціація країн за рівнем розвитку [222]. Небезпеку становить ослаблення базових національних цінностей, що призводить до їх заміщення цінностями, зручними для країн, в інтересах яких здійснюється глобалізація. Виникають також побоювання щодо спроб заміщення національно-державних регуляторних механізмів новими, що діють поза межами національних юрисдикції та контролю держави.

У зв'язку з цим постає питання про те, наскільки в умовах демонтажу національного структурування можливо забезпечувати стійкість відтворювальних процесів в окремій країні на основі використання засобів внутрішньодержавного регулювання, а також перспективи «національного» у глобалізованому економічному просторі.

Розглянемо більш детально вплив нових параметрів функціонування та розвитку світової господарської системи на національну економіку, з урахуванням економічної безпеки окремо взятої країни.

Дослідження сутності і тенденцій розвитку глобалізації свідчить про їх суперечливий характер, що надає більш виразне діалектичне забарвлення проблемам забезпечення економічної безпеки країни.

Одне з протиріч глобалізації передбачає діалектичний зв'язок між єдністю і різноманітністю глобального економічного простору. Глобалізація, за своєю сутністю, є якісно новим рівнем розвитку процесу інтернаціоналізації економічних, політичних, культурних, правових та інших аспектів суспільного життя. Разом з тим глобальний економічний простір продовжує залишатися неоднорідним і, судячи з показників розвитку світової економіки, ця диференціація країн посилюється [222]. Наявні розбіжності щодо рівнів розвитку країн світу призводять до виділення в світовій господарській

системі так званих центру і периферії, що відіграють, відповідно визначальну і підпорядковану ролі. Відносини між центром і периферією нагадують відносини метрополій і колоній, що обумовлено повнотою економічної влади розвинених держав, які є власниками капіталу і новітніх технологій, які на сучасному етапі суспільного розвитку є найважливішими ресурсами.

Вперше на ієрархічність глобальної економіки і нерівноправне становище в ній національних держав вказав І. Валлерстайн у 1989 р. у своїх роботах по світосистемного аналізу [113, с.11]. При цьому ключовим моментом, що визначає місце країни в глобальній економіці, він вважав наявність сильного державного механізму, технологічної та військової могутності. Як тільки країни отримали різницю в силі державних механізмів, то після цього в дію вступив нерівнозначний обмін, який нав'язується сильними державами слабким, тобто державами центру – периферійним регіонам. Таким чином, капіталістична модель господарювання використовує не лише привласнення власником додаткової вартості, виробленої працівником, але й привласнення «центром» додаткової вартості, виробленої в мікроекономіці в цілому [113, с.48].

Аналогічних суджень дотримувався і Савелко Т. В. , який вважав, що тенденція капіталістичного способу виробництва до перетворення на всесвітній – проявляється не лише через консолідацію груп національних економік, які утворюють складну ієрархічну структуру, включаючи імперіалістичний полюс і полюс країн, що знаходяться під пануванням першого, і не лише через антагоністичні відносини, що розвиваються між різними «національними економіками» і різними державами, але й через постійне подолання «національних меж» крупним капіталом заради отримання надприбутків [228, с.41].

Таким чином, розвиток глобалізаційних тенденцій здійснює безпосередній вплив на економічну безпеку менш розвинених країн, генерує нові загрози, кризові явища, пов'язані з усе більшою залежністю умов відтворення національної економічної системи (включаючи процеси

виробництва, розподілу, обміну та споживання) від зовнішньоекономічних чинників, що знаходяться поза компетенцією національних регуляторів.

Умовою безперервності і стійкості відтворювального процесу національної економічної системи, а відповідно й протидії кризовим процесам – виступає її конкурентоспроможність. Тривалий період теоретичні підходи до визначення змісту цього поняття були орієнтовані на переваги країн. Проте в процесі глобалізації формуються і набувають розвитку нові глобальні форми організації відтворювального процесу, що ґрунтуються на використанні порівняльних переваг різних країн. Остання обставина дає змогу наднаціональним відтворювальним структурам отримувати і фактично розподіляти світовий дохід. В умовах глобалізації конкурентоспроможність національної економіки може бути визначена як її здатність отримувати максимально можливі позитивні ефекти глобалізації. До числа таких ефектів належить не лише перерозподіл на свою користь максимально можливої частки світового доходу, але й здатність залучати інвестиції та інші ресурси розвитку у необхідній кількості та якості, закріплювати за собою в світовому розподілі праці стадію наукових досліджень та виробництво високорентабельної наукомісткої продукції.

Високий рівень конкурентоспроможності розвинених країн, їх здатність, максимізувати ефекти глобалізації багато в чому визначаються їх економічною потужністю і науково-технічним потенціалом, а також умінням найкращим чином використовувати наявні переваги в рамках геоекономічних стратегій для посилення своїх позицій у світі та активного впливу на геоекономічну ситуацію. Не можна нехтувати у цьому питанні обороноздатністю країни, її участю в авторитетних регіональних об'єднаннях, що дають змогу консолідувати зусилля в протистоянні егоїстичним прагненням окремих країн.

Не викликає сумніву, що перераховані умови сприяють зміцненню економічної безпеки країни, але одночасно спроби з боку менш розвинених країн зміцнити свої конкурентні позиції і досягти цих умов неминуче

провокують нові загрози. Наприклад, Україні є «що» і «від кого» захищати, оскільки вона володіє значним природно-ресурсним потенціалом: 0,44% території світу або 5,7% території Європи, що є другим за величиною серед країн Європи; частка України щодо площі чорноземів у світі складає 8,7% (27,8 млн. га); 7% прісної води; понад 20% промислових запасів залізної руди країн СНД; понад 80% марганцевих руд; 50% промислових запасів кам'яного вугілля Європейської частини СНД; 80% бентонітових глин. І таке багатство припадає лише на 0,6% населення планети [248, с.33-34]. Таке становище не лише визначає перспективи для зміцнення економічної безпеки країни, а й робить її привабливою для країн ближнього і далекого зарубіжжя, що є фактором загрози.

Щодо питання нарощування економічної потужності, то цей процес також об'єктивно не може не зустріти протидії з боку групи найбільш розвинених країн. В концепції світосистемного аналізу І. Валлерстайн вказав не лише на ієрархічність глобальної економіки, але й на той факт, що для збереження можливостей привласнення зоною центру додаткової вартості, що вироблена в мікроекономіці в цілому, провідні країни прагнуть закріпити сформований «статус-кво» і не допустити можливості виходу нових країн на лідируючі позиції в світі [113].

Дійсно, ефекти глобалізації, які отримують країни «центру» значною мірою формуються за рахунок країн «периферії», що виступають як постачальники дешевих ресурсів і робочої сили, а також місце розміщення екологічнонебезпечних виробництв. Через це можливості таких суб'єктів зайняти більш високе місце в ієрархії країн є суттєво обмеженими, оскільки поява нових економічних лідерів неминуче спричинить перерозподіл частини світового доходу на їх користь. Успіх одних країн має потенціал серйозних проблем для інших, а значне піднесення нових лідерів, як і занепад старих, загрожуює всій системі дестабілізацією і потрясіннями. Тому слаборозвиненість одних країн є необхідною умовою стійкості інших.

Як правило, до тих пір, поки економіка країни залишається слабкою, вона отримує цілком лояльне ставлення з боку розвинених держав, які надають їй кредитні ресурси і «рекомендації» щодо розвитку ринкової системи господарювання. Проте зміцнення позицій такої країни у світовій економіці, її активні спроби співпраці з найбільшими міжнародними об'єднаннями та сформування нових подібних об'єднань викликають негативну реакцію з боку провідних країн. Модель поведінки може змінитись, зокрема за умов суттєвої зміни політичної ситуації, її загострення на світовому рівні.

Суперечливими є наслідки глобалізації, що стосуються ролі національних держав у глобалізованому світі. Глобалізація об'єктивно призводить до розмивання і послаблення регуляторних функцій національних держав, що формувалися впродовж століть. Національні держави втрачають можливість ефективно використовувати традиційні важелі макроекономічного регулювання: експортно-імпортні бар'єри, субсидії, курси національних валют, ставки рефінансування тощо. В умовах посилення тенденції лібералізації світогосподарських зв'язків і взаємозалежності національних економік уряди користуються цими важелями з оглядкою на інші держави, чиїх інтересів це може стосуватись. Доводиться враховувати поведінку впливових наддержавних суб'єктів міжнародних економічних відносин – транснаціональних корпорацій, міжнародних інвестиційних фондів, які своїми діями можуть звести нанівець очікуваний ефект від заходів, що вживаються на національному рівні, або скорегувати їх на шкоду такій країні. Необхідно враховувати й посилення тиску з боку міжнародних організацій.

Найбільшою мірою ослаблення можливостей регулювання з боку національних держав стосується тих процесів, які виходять за межі національних кордонів і набули самостійності. Такі процеси переростають з міждержавних, що регулюються національними державами в

односторонньому, двосторонньому або багатосторонньому порядку, – на позадержавні, які не підлягають державному регулюванню.

Не випадково в кінці XX ст. в концепціях, присвячених ролі національних держав в процесі економічної глобалізації домінував неоліберальний підхід. На державне регулювання господарських відносин покладалася відповідальність за появу нових загроз і конфліктних ситуацій у розвитку світової економіки. На думку неолібералів, державний контроль перетворився на так звану віртуальну реальність. Це спричинено тим, що раніше існуюча система господарювання фактично кожної країни відзначалась самовідтворюваністю. Проте в умовах сьогодення подібною здатністю відзначається тільки світова економічна система в цілому. При цьому роль держави (національний рівень) зміщується на другий план. Це обумовлено тим, що транснаціональний капітал не підпадає під юрисдикцією відповідних держав. Очікування щодо регуляторної ролі національного ринку є безпідставні в умовах глобалізації [241]. У продовження сформульованих постулатів МВФ рекомендував форсувати основні принципи вашингтонського консенсусу: монетарну політику, дерегулювання економіки, скорочення господарських функцій держави, приватизацію. Головна вимога неолібералів полягала у відмові від активного державного втручання в економіку, повернення до механізму ринкового регулювання і конкуренції.

Зауважимо, що така позиція виявилася зручною для геоекономічних суб'єктів, оскільки дає змогу уникати державного контролю, повноцінного оподаткування, і постановки питання про справедливість сформованої системи розподілу світового доходу.

Також є інша інтерпретація ролі держави в процесі глобалізації. При цьому критичні висловлювання стосовно неоліберальної моделі глобалізації лунають не лише з боку країн, що розвиваються, на яких більшою мірою відбилися наслідки глобалізаційних тенденцій. Її противники є також серед економістів країн Заходу. Так, на думку М. Кастельса (професор

Каліфорнійського університету), головними агентами в становленні глобальної економіки були уряди, особливо уряди країн Великої сімки та їх міжнародні інститути. Уряду США, зрозуміло, що відкрита інтегрована глобальна економіка є вигідною американським компаніям і тим іноземним корпораціям, які базуються в США [232]. Стігліц Дж. і Кругман Дж., є своєю чергу, також попереджали про можливу кризу в реальній економіці і небезпечне ослаблення засобів антикризової політики, якщо будуть взяті на озброєння рекомендації щодо згортання заходів державного регулювання економіки [251]. Їх позицію поділяє Співак В. М., на думку якого, пріоритетне значення в умовах нових ризиків, породжуваних глобалізацією, має солідна економічна політика в окремих країнах [244]. Позиція цих економістів виходить з характерного для глобалізації нерозривного зв'язку між розв'язанням зовнішніх і внутрішніх проблем соціально-економічного розвитку, та недопущення розбіжності при інтеграції господарського порядку в світі і попереднім порядком, що зберігається в окремих країнах.

На користь прихильників активної участі держави в регулюванні соціально-економічних процесів свідчить неухильне зростання державних витрат. Так, в період з 1985 по 2005 рр. їх питома вага в ВВП зросла майже в усіх провідних країнах світової економіки, наприклад в Японії - з 24,9 до 32,0%, у Франції - з 42,8 до 50,8%, в Італії - з 39,9 до 45,7 [8].

Важко зробити остаточні висновки про місце і функціях держави в процесі формування глобального-економічного простору. Очевидно, що в різних регіонах світу держава поставлена в різні умови, а ступінь і форми їх участі в інтеграційних та глобалізаційних процесах не можуть бути однаковими. Але в кожному разі функціями держави залишаються розробка економічної стратегії і політики, у том числі, у зовнішньоекономічній сфері, підтримання обороноздатності та безпеки країни, включаючи розроблення програм подолання наслідків не лише внутрішніх, але й світових криз, забезпечення населення соціальними послугами.

В цілому роль національної держави в умовах глобалізації не просто зростає, але й розширюється, охоплюючи внутрішньоекономічну та геоекономічну сфери. Поділ проблем на внутрішні і зовнішні стає умовним, оскільки територія будь-якої країни з відкритою економікою є одночасно і частиною глобальної економіки. У нових обставинах підходи щодо функцій та інструментарію державного регулювання зазнають суттєвої трансформації в напрямку широкого використання геоекономічних і геополітичних технологій і важелів впливу. Стосовно забезпечення економічної безпеки країни держава може використовувати такі засоби, як інтегрування країни до регіональних міжнародних організацій, балансування на протиріччях, що виникають між іншими державами. Ефективними формами стримування зможуть стати також масштабні інвестиційні проекти в транспортну інфраструктуру, наукомісткі вітчизняні технології, космос та інші проекти.

Загострення протиріч обумовлено розвитком такої ключової тенденції глобалізації як транснаціоналізація. Суть таких протиріч полягає в тому, що, з одного боку, транснаціоналізація відкриває безпрецедентні можливості для оптимізації використання факторів виробництва та нарощування підприємницької прибутку по всьому світу та передбачає наступне.

По-перше, світова економіка в цілому стає більш розвиненою в технічному, технологічному і організаційному плані за рахунок прогресивних технологій виробництва, менеджменту та маркетингу по всьому світу.

По-друге, відбувається дифузія досліджень по всьому світу шляхом переведення в закордонні філії частини науково-дослідного потенціалу ТНК.

По-третє, посилюється рівень інтеграції господарюючих суб'єктів на базі налагодження розгалуженої мережі коопераційних зв'язків як між головною компанією та її закордонними філіями, так й між самими філіями.

По-четверте, забезпечується прискорення динаміки економічного розвитку в менш розвинених країнах, що розвиваються завдяки активному

залученню прямих і портфельних іноземних інвестицій, створенню власних ТНК.

По-п'яте, посилення внутрішнього корпоративного характеру міжнародних потоків товарів і послуг, що забезпечує їм особливу стійкість.

Проте, з іншого боку, глобалізований економічний простір стає платформою, на якій в межах якої відбувається суперництво між ТНК та іншими господарськими структурами різних країн за ринки, ресурси і можливість перерозподілу на свою користь світового доходу. При цьому результат боротьби є передбачуваним. У зв'язку з цим, наслідками транснаціоналізації для менш розвинених країн виступають: витіснення національного капіталу та національних виробників з прибуткових сфер бізнесу; контроль з боку ТНК за національними ринками; руйнування виробничих і науково-виробничих комплексів, що складались десятиліттями; обмеження вільної конкуренції, стримання малого і середнього бізнесу в країнах розташування філій ТНК; нав'язування урядам вигідною для корпорацій, але не для країни економічної політики; перенесення в країни, що розвиваються екологічнонебезпечних виробництв; закріплення технологічної відсталості і залежності менш розвинених країн.

Із розвитком тенденції транснаціоналізації під її вплив разом із виробничо-збутової сферою потрапляють фінансова сфера, сфера послуг, роздрібна торгівля, що поряд з розширенням спектра та якості товарів і послуг, представлених на національних ринках, несе значні загрози розвитку економіки менш розвинених країн.

Необхідно визнати, що в умовах глобалізації створюються необмежені можливості поширення нових знань і технологій по всьому світу. Проте в своїй більшості власниками цих новітніх технологій є розвинені країни і належні їм ТНК. Світова статистика свідчить, що найбільшим науковим потенціалом у світовій економіці володіють США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, на частку яких припадає 85% всіх науковців у світі. В США, наприклад, це більше 2,6 млн. або 107 осіб на кожні 10 тис.

жителів. Для порівняння в найменш розвинених країнах на 10 тис. осіб припадає 1 науковець. США лідирують і за витратами на наукові дослідження та розробки, направляючи в цю сферу понад 3% ВВП або трохи менше половини всіх витрат на ці цілі в країнах Заходу. У найменш розвинених країнах витрати на науку не перевищують 1% ВВП (в Україні 0,7%). Ще один значимим показником є виробництво та експорт високотехнологічної та наукомісткої продукції. За окремими товарами цієї групи частка розвинених країн на світовому ринку становить від 84 до 95% [8]. Наслідком ситуації, що склалася стає зростання технологічної залежності менш розвинених країн, зниження національної конкурентоспроможності та безпеки економіки.

На завершення аналізу суперечливого впливу нових геоекономічних параметрів на тенденції розвитку національної економіки і рівня їх економічної безпеки необхідно розглянути проблему зростаючого впливу циклічності світогосподарського розвитку на стан економіки окремо взятих країн. В умовах глобалізації взаємозв'язок і взаємозалежність національної економіки досягає найвищого рівня і не лише підвищує їх стійкість, за рахунок можливостей перерозподілу ресурсів, продуктів і ризиків по всьому світу, але й закономірно є чутливою до змін економічної активності у світі. Необхідно зазначити, що найбільш гостро реагують країни, добробут яких залежить від рівня світових цін на обмежену номенклатуру товарів.

У цьому зв'язку найважливішим питанням антикризового регулювання та економічної безпеки стає питання про те, наскільки стабільною є світова економічна система і від чого ця стабільність залежить. Як показує досвід, стабільність будь-якої економічної системи багато в чому визначається тим, наскільки ефективно суб'єкти економічного регулювання здатні долати перекоси її функціонування, що виникають під впливом ринкової стихії і неадекватних регуляторних впливів. Розглядаючи у такому контексті світову фінансову систему, не можна не визнати, що в ході свого бурхливого розвитку вона перетворилася у відірваний від реального сектора механізм

фінансових і валютних спекуляцій, слабо піддається обліку та державному регулюванню.

Потужний поштовх розвитку спекуляції і виникненню віртуальних фінансів дала і поява нових видів цінних паперів (головним чином похідних фінансових інструментів), гарантій і послуг. Фінансові інструменти, рекомбінуючи вартість по всьому світу, створюють ринкову капіталізацію із самої ринкової капіталізації. Вони використовуються не стільки для перерозподілу існуючих капіталів на ринку, скільки для створення не підлягаючих прямому контролю віртуальних капіталів і джерел одержання прибутку. При цьому практично неможливо передбачити, коли і наскільки відбудеться знецінення або, навпаки, підвищення вартості різних складових цінних паперів, що підвищують динаміку і непередбачуваність змін у глобальних фінансових мережах.

Висновки до розділу 1.

1. Дослідження економічного змісту, національних особливостей прояву кризових ситуацій в умовах глобалізації дали змогу уточнити причини криз в економіці, які мають первинне і похідне значення. Перш за все, глобальна економічна криза обумовлена вичерпанням потенціалу зростання, закладеного в прийняту парадигму «нової економіки» потенціалу зростання, що призводить до циклічних коливань світової економіки під впливом взаємозалежних похідних причин, а саме: перевиробництво фіктивного капіталу, втрата регуляторного впливу держави на стрімко зростаючі ринки ф'ючерсів і опціонів, а також інших деривативів; використання протягом останнього десятиліття наднизьких відсоткових ставок; зростання чисельності населення в країнах, зміни демографічної структури населення і нова якісна характеристика світових трудових ресурсів; катаклізми

природного і техногенного характеру; погіршення якості і зменшення кількості природних ресурсів, що використовуються населенням.

Доведено, що економічна криза в Україні як на макро-, мезо-, так і на рівні мікроекономіки обумовлена сукупністю об'єктивних і суб'єктивних, ендогенних і екзогенних факторів. Причини кризи пов'язані з порушенням відтворювального процесу, основних макроекономічних пропорцій, що загостило не тільки основне протиріччя суспільної системи між недосконалими перехідними економічними відносинами і рівнем розвитку продуктивних сил, а й поглибило протиріччя інтересів суб'єктів господарювання, а також невідповідність процесів виробництва і споживання продукції.

Уточнено понятійно-категорійний апарат теорії економіки та управління національним господарством, що передбачає розширене тлумачення поняття кризи як системного явища турбулентності і стійкості функціонування економічних систем: кризу у широкому змісті необхідно розуміти як результат функціонування складних і відкритих соціально-економічних систем, які відчують постійну системну трансформацію на кожному етапі свого життєвого циклу; кризу у вузькому змісті, як результат зміни фінансово-економічної компоненти розвитку.

2. Спираючись на численні економічні дослідження, а також результати власного дослідження автором показані об'єктивність і всеохоплюючий характер кризових явищ в соціально-економічних системах, а також обґрунтовано необхідність нового розуміння антикризового регулювання реального сектору економіки, яке запропоновано розглядати як сукупність методів, прийомів, що дають змогу розпізнавати кризи, здійснювати їх профілактику, долати їх негативні наслідки, згладжувати перебіг кризи.

На основі проведеного дослідження та узагальнюючи наявні теоретичні здобутки, запропоновано доповнене тлумачення терміну «антикризове регулювання реального сектору економіки», як особливого процесу, за допомогою якого держава здійснює вплив на галузь та створює умови для

виходу галузі на сучасний технологічний конкурентний рівень з метою скорочення термінів і зменшення глибини кризи, а також пом'якшення її негативних соціально-економічних наслідків.

Визначено, що роль держави у формуванні та реалізації антикризової стратегії у реальному секторі економіки полягає не в простому розширенні присутності держави в економіці, а в підвищенні ефективності довгострокової державної політики й конкретних дій щодо оздоровлення економіки, поліпшення соціального стану громадян. Разом з тим держава має керуватися критеріями збереження ринкової свободи та виявляти вміння у використанні наявної власності для інвестування в реструктуризацію окремих підгалузей промисловості.

У якості мети антикризової стратегії реального сектору економіки України має бути підвищення технологічного укладу виробництва для створення в країні більшої частки доданої вартості виробленої продукції. Рух у цьому напрямі вимагає включення в антикризову стратегію трьох принципових моментів: необхідно послідовно розвивати систему інститутів ринку, найважливіший елемент якої – правове забезпечення, що охоплює “сукупність прав власності”; основна увага має бути зосереджена на створенні механізму ринкової конкуренції. Інакше в Україні буде відбуватися заміна державних монополій частково, а тиск останніх на економіку не може не блокувати зростання ефективності й не відтворювати в суспільному виробництві застійних явищ; при визначенні ролі держави в економічному процесі варто виходити з того, що в усіх сучасних розвинутих країнах економіка є за своїм характером змішаною, тобто держава виконує в ній багато координаційних функцій, а також приймає деякі прямі рішення регуляторного характеру. У критичні для економіки періоди роль держави посилюється.

3. Здійснено аналіз впливу тенденцій глобалізації на умови забезпечення антикризової стратегії. Встановлено, що розвиток глобальних тенденцій актуалізує проблему антикризового регулювання у контексті

забезпечення стійкості національної економіки країни стосовно зовнішніх впливів, оскільки відтворювальний процес більше не може ефективно реалізовуватись в національних рамках. При цьому лише на перший погляд глобалізація узгоджується з наростанням взаємозв'язків в планетарному масштабі. Наявні відмінності в економічному потенціалі і національних інтересах, прагнення до більш повного виокремлення їх з світогосподарських інтересів виступають значною противагою розвитку інтеграційних тенденцій.

Виявлено тенденцію поглиблення диференціації країн за рівнем соціально-економічного та науково-технічного розвитку, посилення залежності менш розвинених країн від країн-лідерів, збільшення частки світового доходу, що розподіляється на користь останніх. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин робить національні ринки і ресурси більш доступними для зарубіжних виробників.

Розкрито основні протиріччя глобалізаційних процесів в економіці, зокрема: зміна співвідношення національного і наднаціонального; структурні зміни організаційно-економічної архітектури світової господарської системи; зміна характеру міжнародного поділу праці; зміни у напрямках і структурі міжнародних зв'язків; зміни в системі розподільчих відносин. Показано, що притаманні глобалізації протиріччя призводять до розширення переліку внутрішніх і зовнішніх загроз стійкості національної економіки країни та чинників кризових явищ. Нові загрози та чинники трансформуються у все більш складні форми, які не підлягають державному регулюванню. Встановлено, що між зовнішніми та внутрішніми загрозами й чинниками існує глибока взаємозв'язок і взаємозалежність, а ступінь впливу зовнішніх чинників значною мірою залежить від внутрішнього стану національної економіки, стабільності її функціонування та розвитку.

Визначено, якщо склад внутрішніх чинників кризових явищ для різних країн є досить загальним і включає проблеми макроекономічної стабільності, конкурентоспроможності, наявності внутрішніх механізмів розвитку, то уявлення про зовнішні загрози та чинники не настільки однозначне. Наслідки

глобалізації, що створюють загрози для країн периферії, несуть в собі додаткові можливості розвитку та отримання доходу для розвинених країн.

Доведено, що при всіх розбіжностях інтересів, реалізованих окремими країнами в рамках глобального економічного простору, все більшою мірою проявляється необхідність формування нового підходу до антикризового регулювання в умовах глобалізації, здатного забезпечити стабільність умов функціонування і розвитку національних економік країн світу та об'єднання їх зусиль у боротьбі зі світовими кризами та іншими глобальними проблемами. Розробка і реалізація такого підходу потребує корегування системи міжнародних відносин з концепції балансу сил на концепцію балансу національних інтересів, руху від ідеології конфронтаційного типу на користь моделей, що базуються на відносинах партнерства і міжнародного економічного співробітництва.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ

2.1. Підходи до формування організаційних механізмів державної політики антикризового розвитку економіки

На сьогодні внаслідок глобальною фінансово-економічної кризи багато країн світу активно вдаються до проведення досліджень та реалізації стратегічних програм в рамках антикризового управління, намагаючись пом'якшити вплив її наслідків. Подолання кризи, подібної сучасній, передбачає формування нової моделі економічного розвитку. Лише за умов формування науково обґрунтованої економічної політики в окремих країнах з'являється можливість забезпечити прорив у своєму розвитку [128].

Економічній системі ринкового типу притаманний невпорядкований розвиток, що відзначається постійною трансформацією ринкових процесів і значними коливаннями економічних індикаторів. Економічна політика держави при цьому виступає ключовим засобом макроекономічного регулювання, значення якої постійно посилюється. Така тенденція знаходить вираз у зростанні ролі держави щодо перерозподілу ВВП. На неї впливають економічні, суспільно-політичні та ідеологічні чинники, а також сформовані інфраструктурні інститути та їх комплекси як продукт діяльності попередніх поколінь. Її пріоритети визначаються економічною і політичною кон'юнктурою, впливом лобістських груп, передвиборною тактикою. Проте вона також, в свою чергу, здійснює визначальний вплив на економічний розвиток країни, регіону, світу, уповільнюючи його або, навпаки сприяючи економічному зростанню.

В історично сформованій багатошаровій системі регулювання господарських відносин (стихійно-ринкове, корпоративне, державне і

наднаціональне держрегулювання) головними є інститути держави, які тією чи іншою мірою контролюються інститутами громадянського суспільства.

У сучасних умовах держава є (має бути) єдиним і виключним інститутом суспільства, універсальним виразником інтересів останнього [26]. Населення розвинених країн вимагає від своїх урядів реалізації такої політики, що спрямована на підтримку високого рівня зайнятості, стабільних цін та економічного зростання. Значення державної економічної політики суттєво зросло після світової економічної кризи 1929-1933рр., що виявила недостатність та недосконалість ринкового й корпоративного регулювання. Стало очевидним, що врятувати економіку ринкового типу та забезпечити її подальше зростання здатна лише науково обґрунтована економічна політика держави. З середини 1930-х рр. наукові дискусії ведуться не про необхідність взагалі, а стосовно ступеня втручання держави в суспільні господарські відносини, а також ефективність державної економічної політики.

Традиційно державна політика, була найбільш пріоритетним напрямом державного регулювання економіки. Кризові явища і коливання економічної кон'юнктури ставлять перед державою і суспільством важливе завдання – ефективної реалізації соціально-економічної політики, при результативності якої можна дієво контролювати циклічні коливання економіки країни. Антикризова політика, передусім, ґрунтується на загальнодержавній політиці країни, що представляє собою сферу діяльності, пов'язану з відносинами між соціальними групами, сутністю якої є визначення форм, завдань, змісту діяльності держави [32].

Поняття «політика» в науковий обіг ввів Аристотель в IV ст. до н.е., визначив її як «мистецтво управління державою». Під державною політикою нами представлено сукупність цінностей і цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій з їх досягнення, порядку реалізації державно-політичних рішень (досягнення поставлених суб'єктами державної влади цілей), а також систему державного управління такими процесами.

Перш ніж розглядати витoki антикризової політики, необхідно осмислити поняття «управління», що представляє собою, на думку Ф. Тейлора, мистецтво знати точно, що і як належить зробити найкращим чином. На думку Р. Фалмер, управління передбачає завдання створення середовища, де люди можуть співпрацювати для досягнення спільних цілей.

Б.А. Райзберг представляє управління як творче вплив з боку людей на об'єкти живої і неживої природи і процеси, в яких беруть участь такі об'єкти, з метою отримання бажаного результату. На думку П. Друкера, управління є невід'ємною частиною людського буття, без якого неможлива жодна спільна діяльність людей. Управління дозволяє зробити сильні сторони людей ефективними, а слабкості - менш значними [295].

Отже, управління представляє особливий процес, який передбачає послідовну зміну стадій, операцій, методів, прийомів здійснення впливу на керований об'єкт. Управління включає: оцінку ситуації, визначення мети, прийняття і реалізацію управлінського рішення, знаходження головної проблеми. Процес управління вибудовується за критеріями раціональності, використання ресурсів, максимальної ефективності, економії часу.

Наведене визначення узгоджується з визначенням антикризового управління і являє собою, передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів, вироблення заходів щодо зниження негативних наслідків кризи і використання його факторів для наступного розвитку [20].

Цихан Т.В. вважає, що антикризове управління являє собою подолання тимчасових труднощів, в тому числі фінансових, за допомогою використання всіх можливостей сучасного менеджменту, розробки та практичної реалізації на кожному об'єкті спеціальної програми, що має стратегічний характер, яка дозволила б залишатися на плаву при будь-яких ринкових колізіях [269].

Погодіна В.В. розглядає антикризове управління як сукупність заходів із запобігання або подолання кризових явищ в економічних системах, що здійснюються органами державного управління та суб'єктами господарювання [210].

Коновалюк В.І. визначає антикризове управління як сукупність зовнішніх і внутрішніх впливів, що забезпечують на всіх стадіях життєвого циклу об'єкта відновлення і стабілізацію його роботи або запобігання падіння економічного зростання [128].

Таким чином, можна зробити висновок, що антикризове управління являє собою систему управління об'єктом (держава, регіон, корпорація, бізнес, організація, підприємство і т.д.), яка має комплексний, системний характер і спрямована на запобігання або усунення несприятливих для об'єкта явищ, за допомогою використання всього потенціалу сучасного менеджменту, а також розробки і реалізації спеціальних програм, що мають стратегічний характер, що дозволяє усунути тимчасові труднощі, зберегти або примножити ринкові позиції за будь-яких обставин, в основному за рахунок власних ресурсів.

Антикризова політика - це здатність держави передбачити, спрогнозувати і зменшити розвиток кризових процесів на макро-, мезо- і мікрорівнях, зі згладжуванням наслідків циклічних коливань економіки та прийняттям ефективних управлінських рішень щодо стабілізації господарської кон'юнктури і темпів економічного зростання, з урахуванням зміни типу економічної культури, зміни поколінь і технологічних укладів [68].

Отже, виникає необхідність у визначенні не лише поняття «антикризове регулювання економіки», а й у виявленні механізмів та інструментів, за допомогою яких відбувається вплив суб'єкта (держава) на об'єкт (кризові процеси і динамічні коливання економічної кон'юнктури).

Як правило, у вітчизняних наукових працях антикризове регулювання розглядається, переважно, як комплекс заходів нормативно-правової та організаційно-економічної дії з боку суб'єкта державного управління, що орієнтовані на захист суб'єктів господарювання від кризових явищ, попередження та уникнення банкрутства або навпаки - на припинення таких суб'єктів у разі недоцільності їх існування [139]. Такий підхід др розуміння

сутності показує лише механізм або спосіб врегулювання (подолання) кризових ситуацій на рівні господарюючого суб'єкта (мікрорівень). У зв'язку з цим потребує наведення визначення, що відповідало б усім видам кризових ситуацій в системі економіки. Зокрема, що це процес, через який відбувається вплив суб'єкта державного управління на господарські процеси щодо мінімізації тривалості та глибини кризових явищ, а також нівелювання наслідків негативного соціально-економічного характеру.

Внаслідок формування даного визначення процес регулювання стану економіки трансформується від фази кризи до фази депресії. При цьому об'єктом регулювання є сфери, галузі, регіони, соціально-економічні процеси, економіка в цілому, тобто все те, на що спрямована регулююча діяльність держави для забезпечення умов ефективного функціонування національної економіки, до суб'єктів регулювання належать: держава, регіональні та місцеві інституційні утворення; недержавні спілки та об'єднання (картелі, спілки підприємців, профспілки).

На нашу думку, найбільш активними суб'єктами антикризового державного регулювання є: Кабінет Міністрів України, Національний банк України, політичні групи тощо. Різноманітність формулювань «антикризового управління» приводить до висновку про взаємозв'язок і впливі «антикризового управління» і «антикризової політики», в свою чергу є свідомими діями держави, спрямованими на вплив на економічний цикл з метою зменшення глибини циклічних криз, а також стабілізації економічної кон'юнктури і темпів економічного зростання. Такий взаємозв'язок виявляється в єдності механізму, функцій і проблемної зони, що в сукупності може представляти антикризове адміністрування. Особливості проблематики такої категорії представлені в таблиці 2.1.

Настільки велика проблемна зона дає можливість при усуненні чи вирішенні проблем скористатися досвідом і запропонованими варіантами розвитку антикризового плану та інструментарію державного регулювання економіки зарубіжних країн. Це також пов'язано з тим що, для української

економічної науки і практики таке явище, як антикризова політика – є відносно новою, неопрацьованою сферою. Тільки з 1990-х років вітчизняні економісти стали більш поглиблено займатися вивченням даного розділу економічної політики.

Таблиця 2.1.

Предмет антикризового управління та його сутність

ПРЕДМЕТ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ	
Проблеми виявлення передкризових ситуацій	Методологічні проблеми антикризового управління
Проблеми запобігання кризи	Фінансово-економічні проблеми антикризового управління
Проблеми життєдіяльності системи у кризовому стані	Правові проблеми антикризового управління
Проблеми виходу з кризи	Проблеми організації антикризового управління
Проблеми ліквідації наслідків кризи	Соціально-психологічні проблеми антикризового управління
СУТНІСТЬ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ	
Пошук інформації	Конфліктологічні проблеми управління
Прогнозування кризи	Маркетинг, поведінка в умовах невизначеності
Вироблення управлінських рішень в умовах кризи	Зовнішнє управління, санація
Аналіз і оцінка кризових ситуацій	Підготовка та відбір персоналу в умовах кризи, його оцінка й мотивування
Інноваційні стратегії кризової поведінки	Інвестиційне проектування

Джерело: розроблено й обґрунтовано автором

Встановлено, що при державному регулюванні економіки в період кризи виникає низка проблем, з якими стикаються суб'єкти влади. Їх можна класифікувати за основними групами, сформованим в економічній науці протягом тривалого часу.

По-перше, розпізнавання передкризових ситуацій; своєчасне виявлення настання кризи, його ознак, причин і розуміння його характеру [141].

По-друге, основні сфери життєдіяльності держави: методологічні проблеми життєдіяльності; нормативно-правова база (прийняття законів, розробка комплексних антикризових заходів); фінансово-економічні проблеми (грошово-кредитна, банківська система, валютна та податкова політика, матеріальна підтримка реального сектора економіки); проблеми

соціальної політики держави, пов'язані з підтримкою населення, підвищенням рівня якості життя населення, забезпеченням сталого соціально-психологічної рівноваги суспільства в період кризи.

По-третє, диференціація технологій управління: прогнозування криз і варіантів поведінки соціально-економічної системи в кризовій ситуації; пошук необхідної інформації, розробка та прийняття управлінських (антикризових) рішень в умовах ризику; проблеми моніторингу, аналізу та оцінки кризових ситуацій; розробка інноваційних стратегій, які сприяють виведенню організації з кризи.

По-четверте, конфліктологія та селекція персоналу: конфліктологічні проблеми антикризового управління; проблеми, пов'язані з інвестуванням антикризових заходів і антикризових інвестиційних проєктів; маркетинг (поведінка в умовах невизначеності і зовнішнє управління); проблеми зовнішнього управління, банкрутства підприємств і можливість їх санації; селекція персоналу в умовах кризи (оцінка і мотивування співробітників) [145].

Нетиповий склад проблем антикризової політики свідчить про те, що антикризове управління є особливим типом управління, що володіє як загальними для управління рисами, так і специфічними, особливими характеристиками. Брак досвіду необхідно заповнювати, досліджуючи й аналізуючи досвід інших країн, які значною мірою відчули кризові явища в своєму соціально-економічному розвитку.

Величезний практичний і теоретичний досвід мають Сполучені Штати Америки і Англія, які пережили в 1929-1933 рр., Велику депресію і є епіцентром цієї кризи. Він виявив недостатність ринкового та корпоративного регулювання. Стало очевидним, що врятувати капіталістичну економіку і забезпечити її подальше зростання може лише науково обґрунтована антикризова політика держави.

Істотний внесок у розробку антикризового регулювання вніс вчений-економіст Дж. Кейнс [121]. Він був одним з перших західних економістів, які

заявили, що капіталістичний ринок містить у собі різні прояви монополізму і поєднується в заходи державного регулювання. У зв'язку з цим ціни і рівень заробітної плати не є гнучкими. Головним засобом згладжування наслідків економічних криз Дж. Кейнс вважав втручання в економіку держави, зокрема, в грошово-кредитну політику, політику доходів і зайнятості з метою стимулювання ефективного попиту. Дж. Кейнс вбачав причину кризи в психології людей, а саме схильності до заощаджень. В реальності ж протиріччя між виробництвом і споживанням пояснюється не «психологічним законом», а основним протиріччям економіки ринкового типу - між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення результатів праці.

Уряд США і президент Ф.Д. Рузвельт пережили в 1929-1933 рр. «Велику депресію» і розробили методологію, стратегію і тактику реформ в рамках «нового курсу», що продемонстрували особливу роль державного регулювання в системі господарства і показали, що гнучке і помірне регулювання економіки, соціальної та політичної сфер, особливо у важкі періоди розвитку країни, є життєво необхідним. В основу «нового курсу» були покладені ідеї стимулювання ефективного попиту за допомогою активної державної політики, що включає підтримку ліквідності банків за допомогою пільгових кредитів і викупу обтяжливих активів, зниження податків, надання прямих дотацій при купівлі вітчизняних товарів, державних інвестицій у розвиток інфраструктури, науки і освіти, рефінансування боргів, пільгові кредити і держзамовлення пріоритетним галузям та підприємствам [113].

У 1970-1980-х рр. центральною проблемою стала інфляція при одночасному зниженні обсягів виробництва, почався інтенсивний пошук нових підходів до регулювання економіки. Така ситуація отримала назву стагфляції. Кейнсіанські рекомендації, наприклад, щодо збільшення бюджетних витрат і тим самим дефіцитного фінансування у змінених умовах

стали неефективними. Маніпуляція бюджетними витратами лише підсилювала інфляцію.

Почалася переоцінка цінностей, пошук нових способів виходу з кризи. Представники монетаристського напрямку (М. Фрідмен) рекомендували регулювати грошову масу в обігу і використанні в цілому грошового кредиту [134]. На нашу думку, позитивний внесок монетаристів в економічну теорію полягає в докладному дослідженні механізму зворотної дії грошового світу на товарний світ, монетарних інструментів і монетарної політики на розвиток економіки. Монетарні концепції служать основою грошово-кредитної політики, яку використовують як найважливішого методу або, точніше, напрямки державного регулювання. При цьому державне регулювання економіки не повинно обмежуватися тільки контролем за грошовим обігом.

Сучасні представники економічного лібералізму виділяють два основних напрямки: по-перше, ринок як найбільш ефективна система господарства створює найкращі умови для економічного зростання; по-друге, пріоритетне значення вони надають свободі суб'єктів економічної діяльності. Держава, в свою чергу, має забезпечити умови для конкуренції і здійснювати контроль там, де такі умови відсутні.

Особливий внесок в історію і теоретико-методологічну базу антикризового регулювання економіки і розвиток посткризової політики зробив в середині 1940-1950-х рр. Л. Ерхард, другий канцлер Німеччини в період кризи, що вибухнула Післявоєнного кризи, взявши спільно зі своїм урядом орієнтацію на формування соціально-ринкового господарства. Згодом відбувся перехід до регульованої ринкової економіки [91]. Ерхард Л. і уряд Німеччини розробили і провели реформи, спрямовані на виведення країни з глибокої економічної і соціальної кризи, акцентуючи свою увагу на найважливіших інструментах державного регулювання: грошово-кредитній політиці, реформуванні цін, перебудові централізованого управління. Колишня система була зруйнована одразу, зростання цін зупинилося через півроку. Успіх реформи був обумовлений і своєчасним коригуванням

економічної політики, і наявністю сильної і авторитетної влади. Завдяки його реформам за короткий час (близько 10 років) відбулося «німецьке диво», що перетворило Німеччину на провідну в економічному плані країну світу. На прикладі післявоєнної економіки Західної Німеччини можна побачити, що грошово-кредитна, валютна, податкова політика та інші сфери економіки відіграють величезну роль у реалізації економічної політики держави, спрямованої на вихід з кризи.

На нашу думку, Л. Ерхард не був «чистим» неолібералом, як Н. Беррі та А. Лернер, які виступали проти кейнсіанської і монетаристської концепцій, та звинувачували ці школи в захопленні макроекономічними проблемами на шкоду мікроекономіки. Він широко використовував державні важелі для переходу на принципи лібералізму. Слідом за грошовою реформою було скасовано адміністративний розподіл ресурсів і контроль за ними.

В історії антикризового регулювання величезний досвід має Японія. У 1945-1952 рр., у період після Другої світової війни, її економічне становище було значною мірою підірвано, але песимістичні прогнози про глибоку кризу і тривалий вихід з неї не виправдалися. Японія показала своє «економічне диво» [152], вийшовши на докризовий рівень і успішно відновивши національну економіку, на основі «американізації», з подальшим розвитком «японського менеджменту», нормативно-правову основу якого склав закон «Про надзвичайні заходи у сфері економіки та фінансів». При кабінеті міністрів були створені Бюро економічної стабілізації та Комітет з регулювання цін в якості ключових суб'єктів регулювання. Також було проведено ряд земельних реформ, з наступним продажом селянам земельних ділянок.

У період Азіатської фінансової кризи в липні 1997р., що виникла в країнах Південної та Східної Азії [242], значно постраждала й Україна, яка активно проходила стадію перехідної економіки. Передумовою кризи стало надзвичайно швидке зростання економік «азійських тигрів», яке сприяло масовому залученню інвестицій в ці країни, наростання державного та

корпоративного боргу, перегріву економіки і буму на ринку нерухомості, які спричинили за собою трансформації у всіх світових економіках. Український уряд почав вживати антикризові заходи, переймаючи їх у країн, що мають досвід у цій сфері, суть яких зводилася в основному до змін у сфері товарного обігу і в системі ціноутворення, а також у проведенні приватизації прискореними темпами. Необхідно зазначити, що однин з альтернативних антикризових заходів – спроба держави покрити бюджетний дефіцит за рахунок випуску облігацій внутрішніх державних позик з непомірно високою нормою прибутковості і стиснення грошової маси в обігу – посилила і так нестабільний стан та призвела до фінансової кризи в 1998р.

Проведений аналіз державного управління в період кризи в розвинених країнах показав, що антикризова політика (управління) повинна відповідати низці вимог залежно від обраної системи управління, тобто набору механізмів управління, специфічних процесів і технологій управління, а також стилю управління. Узагальнені результати критеріальних вимог до ефективного антикризового регулювання представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Вимоги щодо антикризового управління

Щодо системи управління	Щодо механізму управління	Щодо процесу управління	Щодо стилю управління
Гнучкість та адаптивність; пріоритет неформального управління; інтеграція; пошук найбільш ефективних засобів і методів управління; зменшення рівня централізації для забезпечення ситуативного реагування; концентрація зусиль більш ефективного використання потенціалу об'єкта.	Мотивування, зорієнтоване на кризові ситуації; налаштованість на оптимізм і впевненість у досягненні стійкості; інтеграція за цінностями професіоналізму; ініціативність у розв'язанні проблем; формування корпоративної солідарності.	Мобільність та динамічність у використанні ресурсів, реалізації інноваційних програм; пріоритет програмно-цільових підходів; підвищена чутливість до часового чинника в процесі управління; розроблення та оцінювання послідовних рішень й альтернатив; ґрунтовний відбір критеріїв якості ухвалюваних рішень.	Професійна довіра; цілеспрямованість; чітка антибюрократична організація; мотивування ініціатив і самоорганізація; аналіз альтернатив; підвищення відповідальності

Джерело: Згруповано автором за даними джерела [152]

При цьому слід зауважити, що представники провідних течій економічної думки, зокрема неокласики, кейнсіанці, інституціоналісти, по-різному представляють роль держави у забезпеченні економічного зростання і дають різні рекомендації політикам, незважаючи на наявність загальних закономірностей в кожній країні складається своя модель державного регулювання економіки, що реалізується в державній економічній політиці. Досвід 1990-х рр. показав неможливість і неефективність для України повного копіювання західних зразків.

Проведене дослідження показало, що антикризові програми класифікуються за двома уніфікованими групами методів: 1) спрямованими на збереження пропозиції; 2) стимулювання споживчого попиту (табл. 2.3). Тому, при врегулюванні кризових ситуацій уряди можуть звертати увагу на досвід інших держав, що зтикалися з подібними ситуаціями на різних етапах історичного розвитку і різних історичних умовах. Проте це не означає, що скопійовані заходи антикризової політики зможуть бути так само ефективними в сучасних умовах глобалізованого світу. Дійсно кризи можуть мати схожі зовнішні причини виникнення та подібні сценарії розвитку, але через те, що кожна економічна система розвивається за власними законами й в специфічній соціально-економічній, геополітичній та суспільно-психологічній ситуації, то їх глибина, причини, перебіг, наслідки та особливості є неповторними й унікальними.

Усі держави світу зробили спроби прийняти швидкі й оперативні заходи щодо пом'якшення кризових явищ, використовуючи всі можливі способи державної політики, включаючи жорсткі методи контролю та націоналізацію компаній, що свідчить про неспроможність ліберально-монетаристської доктрини, яка використовувалася в політиці більшості країн світу протягом останніх 20 - 30 років. По принципу «невидима рука» [212], як по найефективнішій політиці, було завдано сильного удару.

На сьогодні в умовах світової фінансово-економічної кризи, яка розпочалась у 2008р. в США через наростаючі протиріччя розвитку фінансової системи та багаторічних низьких процентних ставок, які призвели до підвищення попиту на порівняно дешеве житло і стрімке зростання іпотечного кредитування, що виникла у банківській і фондовій сфері – поширилась на реальний сектор, що викликає особливу стурбованість і є головною стратегічною проблемою для усіх країн світу, що обумовлює реалізацію масштабних програм з відновлення стійкості економіки [201]. Багато вчених-економістів вважають глобальну фінансово-економічну кризу 2008р. кризою довіри, і багато антикризових програм більшості країн спрямовані на її відновлення, щоб суспільство знову могло довіряти банкам і державі.

Таблиця 2.3

Заходи щодо збереження пропозиції та споживчого попиту

Збереження пропозиції	- Підтримка національних компаній; - Зміни до законодавства про банкрутство; - Здійснення довгострокових операцій на ринку; - Здійснення заходів щодо підвищення ліквідності; - Викуп проблемних активів та випуск облігацій внутрішніх державних позик; - Надання державних гарантій щодо незабезпечених кредитів тощо.
Збереження споживчого попиту	- Пільги; - Будівництво соціального житла; - Розвиток транспортної інфраструктури (регіональної); - Розвиток електро- та водопостачання; - Політика гарантування усіх грошових вкладів; - Збільшення кредитування малого та середнього бізнесу; - Збільшення податкового кредиту для родин з дітьми; - Підтримка малозабезпечених верств населення.

Джерело: розроблено й обґрунтовано автором

Доцільно звернути увагу на антикризову програму Сполучених Штатів Америки TARP, яка ґрунтується на наступних принципах: казначейство не

може виступати єдиним арбітром з надання коштів фонду; менеджери несуть відповідальність за стан компаній; платники податків не повинні платити за помилки суб'єктів фондового ринку тощо.

Уряд Німеччини, усвідомлюючи кризу довіри, також вирів діяти, взявши за основу довіру громадян Німеччини. Одним з антикризових заходів стала модифікація існуючих гарантій по депозитах, заснованих на законодавстві ЄС.

Японія і Китай увійшли у XXI ст. як найпотужніші економічні держави Азії, впливові гравці світової та регіональної політики. При цьому Японія є не лише одним з економічних лідерів планети, у неї також є досвід подолання криз. Проаналізувавши поточний стан на світових ринках і оцінивши ситуацію в країні, Уряд Японії розглянув пропозиції провідних політичних партій і схвалив Комплекс стратегічних заходів по подоланню кризи [296]: 1) цілеспрямоване та ефективне використання всіх необхідних засобів для уповільнення економічного спаду при одночасному прагненні уникнути негативних наслідків кризи в другій половині 2009р.; 2) пом'якшення переходу від найнижчої точки кризового падіння економіки до її відродження в період з кінця 2009р. і до кінця 2010р. Проведення інвестиційної політики, спрямованої на розвиток економічної інфраструктури та інноваційної діяльності, що забезпечить зростання потенціалу національної економіки; 3) підйом економіки за допомогою об'єднання таких рушійних чинників як розвиток місцевих ринків і розширення експорту нових продуктів і послуг, створених завдяки успішній комерціалізації інноваційних розробок. Всі заходи повинні бути чітко сплановані і спрямовані на досягнення конкретних результатів при максимальній ефективності.

У Китаї реформи з подолання кризи почалися з сільського господарства. Земельні ділянки закріплені в довгостроковій оренді, активно розвиваються кооперативні селищні підприємства. Все це сприяло підвищенню платоспроможності і рівня життя населення, а також зростанню сільського господарства та його модернізації.

Незважаючи на різноманіття точок зору з проблеми антикризового регулювання і використання його інструментів, всі їх можна розділити на два основних підходи: кейнсіанський (AD) і класичний (AS).

1. Кейнсіанський підхід (AD): державою використовуються фінансово-бюджетні інструменти, грошово-кредитна політика відіграє допоміжну роль. У фазі кризи і депресії збільшуються державні витрати, проводиться політика «дешевих грошей». В умовах підйому державні витрати підвищуються.

2. Класичний підхід (AS): основним інструментом є грошово-кредитна політика. Пропозиція грошей стає головним важелем впливу на економіку, засобом боротьби з інфляцією. Проводиться політика «дорогих грошей» (кредитна рестрикція) шляхом підвищення процентних ставок, що повинно сприяти боротьбі з перенакопиченням капіталу. В якості допоміжного інструменту використовується податково-бюджетна політика. Скорочуються державні витрати, знижується споживчий попит, відбувається зниження податкових ставок.

Таким чином, аналіз теорії і практики циклічної динаміки, теорій криз і сучасної поточної ситуації, а також досвід і розробки розвинених країн і критичне осмислення вітчизняної економічної політики можуть бути корисні для вироблення ефективних державних заходів, здатних забезпечити країні економічне зростання і добробут. Період економічного зростання української економіки (з початку 2000-х рр.) і наступна за ним економічна криза вимагають аналізу й осмислення реалізації політики. Необхідно виявити фактори, що обмежують економічне зростання, розкрити механізми їх подолання. Наукові дискусії про роль держави в економіці, що активно тривають і, які націлені на пошук моделі економічного розвитку для нашої країни, свідчать про актуальність проблеми.

2.2. Значення державної стратегії у сфері розвитку реального сектору економіки

Досить складно дати однозначне визначення поняття стратегії, оскільки воно настільки є багатограним, що навіть при незначній зміні кута зору на нього, картина змінюється доволі суттєво. Стратегія розглядається одночасно у якості результату, а також у якості інструменту реалізації кінцевої мети. Стратегія, у принципі, розкриває відповіді щодо основних питань стосовно сутності та змісту власного об'єкта: тобто аналіз стану сучасна економічна система країни, бажаних орієнтирів її розвитку на перспективу, зокрема щодо функцій та результатів, пріоритетних ринків для виходу значної частки національних підприємств, а також головні завдання, які мають бути виконані для реалізації визначених цілей.

Спочатку сам термін «стратегія», означав мистецтво розгортання військ в бою. Проте за останні двадцять років це поняття широко увійшло в побут фахівців, теорію і практику управління як набір правил, якими керуються різні суб'єкти управління в процесі прийняття ними управлінських рішень. Разом з тим стратегію розглядають і як загальний комплексний план, що забезпечує здійснення місії і досягнення господарських цілей керованої системи. Стратегія визначає цілі та основні шляхи їх досягнення таким чином, що керована система отримує єдиний вектор дій. Таким чином, стратегія визначає параметри можливих дій і прийнятих управлінських рішень.

Для визначення поняття «економічна стратегія держави» (і цілого ряду синонімічних йому понять) представляється доцільним сформулювати родову ознаку і видову відмінність.

Визначаючи родову ознаку, ми можемо з очевидністю стверджувати, що досліджуване поняття входить у поняття «стратегія держави» («державна стратегія»), що витікає з двох ще більш загальних понять «держава» і «стратегія».

Формулюючи видову відмінність, доцільним є показати відмінність економічної стратегії держави від інших видів державних стратегій, а також від економічних стратегій інших (недержавних) суб'єктів стратегічної діяльності.

Для розкриття змісту поняття «економічна стратегія держави» необхідно відповісти на цілий ряд питань, що становлять в сукупності понятійний комплекс взаємопов'язаних компонентів відображення цієї об'єктивної реальності.

По-перше, необхідно визначити роль держави в сучасному суспільному розвитку взагалі і економічну складову цієї ролі зокрема. Це стосується й спроможності та специфіки держави як суб'єкта економічної стратегії, а також необхідних умов для забезпечення такої суб'єктності.

По-друге, необхідно визначити сутність і зміст стратегії як певного явища, її можливість застосування щодо держави та економіки. Необхідним також вбачається уточнення відмінностей стратегії від політики, від довгострокового плану (програми), а також конкретизувати належність до відповідної науки такої категорії як «стратегія».

По-третє, потребує уточнення необхідність і можливості державної стратегії, її суб'єкти та об'єкти, структура і фактори, визначити класифікацію державних стратегій.

По-четверте, необхідно показати відмінність економічної стратегії держави від політичної стратегії, інших видів державних стратегій.

По-п'яте, важливо відмежувати економічну стратегію держави від відповідних стратегій інших суб'єктів економічної стратегії, зокрема політичних партій, громадських організацій, корпоративних об'єднань.

В економічній літературі під державною стратегією найчастіше розуміється формулювання горизонту і напрямів розвитку країни, визначення її пріоритетів, бачення її майбутнього, а також спрямованість дій держави та принципи їх реалізації в найзагальнішому вигляді для довгострокового періоду [119, с. 9]. Стратегія кожної окремої країни

обумовлена її економічними можливостями, географічним положенням, складом характеру і національними традиціями тощо.

Останнім часом сутність державної стратегії в багатьох наукових літературних джерелах розкривається в розширеному трактуванні. Можна зустріти згадки про багато різних державних стратегій – від окремих стратегій в цілому ряді сфер суспільного життя (стратегія розвитку людини, зовнішньоекономічних зв'язків, екології, сільського господарства, стратегія в сфери послуг, атомної промисловості, зміцнення сім'ї тощо) до найзагальніших, у тому числі стратегій, що виходять за рамки держави [110; 132; 251].

Серед загальних державних стратегій найбільш часто в науковій літературі використовуються поняття політичної, економічної, військової стратегії, а також стратегії безпеки держави, в тому числі стратегії економічної безпеки, антикризової стратегії.

Так, політична стратегія держави визначає спрямованість змін балансу сил соціальних верств на певному етапі історичного розвитку. Виходячи із стратегічних завдань, держава підтримує громадський порядок, регламентує діяльність громадян і створює умови для розвитку особистої ініціативи, охороняє безпеку, законну свободу і власність кожного, сприяє розвитку тих чи інших моральних орієнтирів у суспільстві.

Економічна стратегія держави визначає трансформацію пріоритетів та інструментів державного втручання в економіку для реалізації його політичної стратегії [251, с. 10].

Довгостроковою стратегією соціально-економічного розвитку України в ХХІ ст. має стати економічне зростання на базі забезпечення умов для масового збільшення споживчого попиту, зокрема за рахунок внутрішнього високотехнологічного розвитку. Шляхи та методи досягнення поставленої мети в основному відомі. При цьому необхідна політична воля для об'єднання інтересів держави і бізнесу, а також бажання перетворити Україну на високорозвинену країну з рівнем життя населення не нижче

європейського. Перехід до постіндустріального, інформаційно-технологічного розвитку – така основа макростратегії України, здатної вивести її в ряди розвинених країн з високим рівнем життя, тобто мова йде про формування суспільства споживання на базі високотехнологічного розвитку [249, с. 9].

Щодо військової стратегії, держави, то вона являє собою складову частину військового мистецтва, його вищу сферу, що охоплює теорію і практику підготовки країни і збройних сил до війни, планування та ведення стратегічних операцій і війни в цілому. Теорія стратегії вивчає закономірності і характер війни, способи її ведення; розробляє теоретичні основи планування, підготовки та ведення стратегічних операцій і війни в цілому [253, с. 41].

Таким чином, для відправної стадії аналізу ми можемо сформулювати необхідне понятійне визначення державної стратегії у сфері національної економіки. При цьому у загальному плані, під економічною стратегією держави, на нашу думку, можна розуміти формулювання найважливіших принципових економічних цілей, які ставить перед собою держава, та визначаємих державою засобів їх досягнення в осяжній довгостроковій перспективі.

Дане визначення достатньою мірою формулює як родову ознаку, так і видову відмінність поняття державної економічної стратегії. Родовою ознакою є належність до поняття державної стратегії («цілі та засоби» – ознака стратегії, «ставляться і визначаються державою» – ознака держави), видовою відмінністю є те, що об'єктом такої стратегії є цілі і засоби їх досягнення у сфері економіки.

Так, наприклад, стратегією Японії є лідерство на міжнародному економічному плацдармі (мета) в електроніці і машинобудуванні (засоби).

Природно, що не всі названі формулювання стратегій взяті з офіційних державних документів, оскільки багато країн утримуються від дослівних публікацій сутності своїх економічних стратегій, проте дотримуючись їх

спрямованості в практичній діяльності. Про сутність економічних стратегій більшості держав можна судити за досягнутими результатами, інтерполюючи цільову заданість у зворотному плину часу напрямку.

Наприклад, за низкою факторів можна зробити висновок, що в країнах «Великої сімки» неофіційно на озброєння взятий геоекономічний експансіонізм: політична доктрина, що використовує геоекономічні ідеї для реалізації зовнішньоекономічної експансії, спрямованої на використання ресурсів держав, прагнення до контролю над світовим доходом.

У зв'язку зі сформульованим визначенням економічної стратегії навряд чи можна погодитися із зазначеним вище причинно-наслідковим зв'язком політичної та економічної стратегіями держави. На нашу думку, вона представляється зворотною [276].

Саме, в рамках обраної державою економічної стратегії будується певна політична стратегія її реалізації. Вона багато в чому залежить від поточної ситуації в країні: здатності економіки країни на здійснення суттєвого прориву в тих чи інших галузях, можливості прийняття необхідного пакету законів для виконання відповідних цілей.

Політична стратегія реалізується в залежності від тих чи інших особливостей суспільного і політичного устрою країни. Наприклад, трансформації економіки Китаю (створення особливих економічних зон, залучення іноземних інвестицій і промислових технологій) проводяться за рішенням уряду Китаю. В інших країнах, що мають характерний демократичний устрій, формується інша політична стратегія.

Важливо додати, що економічна стратегія має бути обґрунтована політично і підтримана основними політичними групами.

Незалежно від характеру взаємозв'язку політичної та економічної стратегії держави – необхідним є розгляд генезису поняття державної стратегії як наукової категорії.

У найпершому наближенні «державна стратегія» сходить до двох своїх вихідних понять - «держава» (та її роль в житті суспільства) і «стратегія»

взагалі, як міждисциплінарний термін (рис 2.1.). Кожне з них діалектично відображає найважливіші суспільні явища.

З одного боку, існує держава як об'єктивне історичне явище суспільного життя, що має свій власний генезис і відповідно численну наукову літературу, що розкриває іманентну сутність і зміст на кожному етапі його розвитку. У завдання цього дослідження входить лише розкриття та актуалізація однієї з численних його парадигм.

Рис. 2.1. Ієрархія категорій «стратегія» (розроблено й обґрунтовано автором)

З іншого боку, в досліджуваній парадигмі держави на певному етапі виникають необхідність і можливість появи суб'єктивної складової його функціонування. Така складова має настільки ж багатовікову історію і в певному сенсі породжується самим існуванням державності як такої: будучи спочатку майже виключно військовим терміном, «стратегія» в цій своїй якості використовується в реалізації найважливішою державної функції – захисту безпеки своїх громадян, з якою так чи інакше (не вдаючись у причини збройних конфліктів) пов'язане ведення воєн і здійснення територіальних змін в інтересах держави [212, с. 167].

Д.Брайан Куїнн (Школа бізнесу Дармутського коледжу) у своїй статті спирається на військове трактування цього терміну і виявляє кілька важливих аспектів або критеріїв успішної стратегії [263]. Він звертається до досвіду

македонських царів: Філіпа і його сина Олександра, а також дає короткий огляд того, якою мірою подібні ідеї позначилися на розвитку військової та дипломатичної стратегії. Обговорення військових аспектів стратегії, безсумнівно, становить початковий аспект досліджень цього питання. Дійсно, витоки цього поняття слід шукати в ще більш ранньому шарі культури – в досвіді стародавніх греків, які поступилися згодом військовою і політичною першістю Олександру Македонському.

Розвиваючи ідеї Дж.Куінна, Роджер Еверед зазначає, що спочатку термін *strategos* мав відношення до ролі людини, командувача армією. Згодом цей термін набув нового змісту – «мистецтво військового командування», тобто йшлося про психологічні і поведінкові навички, необхідні для виконання ролі командувача. До 450 р. до н.е. цим терміном стали позначати будь-які навички управління (адміністративний талант, ораторську майстерність, силу). А до часу Олександра Македонського (330 р. до н.е.) цей термін вже означав уміння організувати сили для перемоги над супротивником і створювати єдину систему всеосяжного управління [236].

Мінцберг Г. трактує категорію стратегії у всьому різноманітті значень такого поняття, багато з яких далеко виходять за рамки традиційного уявлення у військовій сфері і бізнесі, але певним чином узгоджуються з підходами попередніх авторів. Мінцберг Г. фокусує увагу на різному розумінні поняття стратегії: стратегія як план (а також хитрість), патерн, позиція і перспектива. Він виходить за межі трактування стратегії як усвідомленої і навмисної діяльності, за рамки традиційного сенсу цього терміну, звертаючи увагу на поняття спонтанно виникаючої стратегії [147, с. 232].

Військово-дипломатичні стратегії існували ще в доісторичні часи. Адже одне із завдань стародавніх істориків і поетів полягало в зборі та узагальненні стратегій поведінки царів, вождів, полководців, формуванні на їх основі рекомендацій або настанов на майбутнє. В процесі суспільного розвитку і ускладнення конфліктів багато військових та державних діячів

почали вивчати, приводити в систему і перевіряти на практиці основні стратегічні поняття. І так тривало до тих пір, поки не сформувалися основні принципи класичного підходу.

Сплав багатовікової мудрості відображений у збірнику настанов Сунь-Цзи, роботах Н. Макіавеллі, К. фон Клаузевіца, Ф. Фоша, Б. Гарта, Б. Монтгомері. За невеликим винятком, обумовленим прогресом сучасної техніки, основні стратегічні принципи були встановлені і зафіксовані задовго до настання нашої ери. Сучасні інститути, як правило, лише адаптують і модифікують їх відповідно до конкретних умов і завдань.

Відштовхуючись від первісного значення терміну «стратегія», необхідно врахувати той факт, що тривалість існування в найрізноманітніших сферах знання цього спеціального терміну обумовлена змістом цього поняття.

Поняття стратегії взято з військового лексикону, де воно означає план дій у конкретній ситуації, що залежить від вчинків протидії.

Поняття стратегії увійшло і в лексикон ділового управління і з'явилися терміни – «стратегічне планування», «стратегічне управління», «стратегічний менеджмент», «стратегічне мислення» [147].

У стратегічному менеджменті стратегія розглядається як план, маневр, позиція, погляд у майбутнє. У відповідній літературі дається, наприклад, таке формулювання, яке розглядає стратегію компанії як узагальнюючу модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координації та розподілу ресурсів компаній. Її мета - домогтися довгострокових конкурентних переваг, які забезпечать компаніям високу рентабельність [211, с. 7].

Згідно з іншими визначеннями стратегія являє собою детальний всебічний комплексний план, призначений для того, щоб забезпечити здійснення місії організаційно-економічної системи і досягнення її цілей [212, с. 17].

Стратегія будь-якої системи (національної економіки, її секторів, компанії) являє собою ідеологію розвитку, якісної конкретизації у вигляді орієнтирів і станів, послідовності дій щодо їх досягнення в рамках сформованих цілей. Поняття «стратегія» тісно корелюється з поняттям «потенціал», яке визначається як сукупність стратегічних ресурсів, що знаходяться в розпорядженні суб'єкта управління, які визначають можливості, обмеження та перспективи діяльності організаційно-економічної системи. Важливою складовою потенціалу системи є наявність її конкурентних переваг: інновацій, інтелектуального ресурсу, ринкового ресурсу продукту, нематеріальних активів (патентів, ліцензій).

Стратегічний менеджмент пояснює складність формування стратегії необхідністю урахування безлічі динамічних, нечітких, не завжди нормалізованих цілей та орієнтирів, можливістю формування стратегії на основі суперечливих орієнтирів.

Поняття стратегії є також основним поняттям теорії ігор, згідно з якою стратегія передбачає це складний план: план, що визначає вибір (гравця) у будь-якій ймовірній ситуації [215, с. 13]. При цьому, під стратегією гравця розуміється сукупність правил, що визначають однозначно вибір при кожному особистому ході такого гравця в залежності від ситуації, що склалася в процесі «гри» [215, с. 8-9]. Наявність стратегії означає певний закінчений план дій гравця, який показує, як треба діяти йому у всіх можливих випадках розвитку гри, означає сукупність всіх вказівок для будь-якого стану інформації, наявної у гравця на будь-якому етапі розвитку гри. З цього стає зрозумілим, що стратегії можуть бути хорошими і поганими, вдалими і невдалими [215, с. 9].

Ще одне розуміння стратегії – стратегія як позиція, тобто співвідношення організації з тим, що теоретики називають категорією «зовнішнє середовище». Відповідно до такого розуміння стратегія стає силою, що опосередковує або стає «посередником» між організацією і зовнішнім середовищем. У термінах екології це мало б назву «ніша», а в

термінах економіки – місце, що створює ренту (тобто «дохід, прив'язаний до певного простору»), в менеджменті ми говорили б про сфери ринку товарів, тобто про місце зосередження ресурсів у зовнішньому середовищі [233, с. 97].

У теоретичній економіці «стратегічною» називається поведінка в ситуації, коли прийняття рішення про подальші дії передбачає аналіз можливих відповідних дій інших суб'єктів ринку. Оскільки кількість господарюючих суб'єктів на олігополістичному ринку є невеликою, тому кожна компанія повинна виробити власну стратегію, оскільки вона розуміє, що її прибуток залежить не тільки від обсягу її виробництва, а й від обсягу випуску інших компаній. На монополізованих ринках стратегічні взаємодії відсутні зовсім, тому що на ринку має місце бути тільки одна компанія.

Таким чином, визначаючи місце економічної стратегії держави в системі понять, необхідно перерахувати всі основні ознаки досліджуваного поняття.

Це, по-перше, належність стратегічного процесу державі, що є суб'єктом державної стратегії. У цьому необхідно звернути увагу, що внаслідок демократичних перетворень останніх десятиліть у нашій країні виникла проблема суб'єктності Української держави та багато дослідників звертають увагу на необхідність її відновлення.

По-друге, для адекватної стратегічної поведінки важлива ідентифікація дій інших господарюючих суб'єктів, що функціонують на досліджуваному просторі і являють певні загрози для суб'єкта державної стратегії.

По-третє, об'єктом такої стратегії виступає національна економіка.

Дві перші ознаки визначають місце в системі понять стратегії держави взагалі. Останній дає цьому поняттю економічну визначеність, звужуючи обсяг поняття загальної державної стратегії, обмежуючи його сферою національної економіки.

Головне завдання стратегії полягає в тому, щоб перевести керовану систему з її наявного стану у бажаний майбутній стан.

Залежно від обраного об'єкта стратегічного управління прийнято розрізняти:

- генеральну стратегію – стратегію керованої системи;
- бізнес-стратегію – стратегію її окремої стратегічної підсистеми;
- функціональну стратегію – стратегію функціональної зони (сфери) господарювання.

Прикладом генеральної державної стратегії може служити стратегія держави у певній стратегічній сфері його діяльності (наприклад, певний сегмент світового ринку). Бізнес-стратегію можна ілюструвати, наприклад, стратегією Національного Банку України. Функціональна стратегія може бути представлена інноваційною державною стратегією, освітньою стратегією, зовнішньоторговельною стратегією та іншими стратегіями в різних сферах діяльності.

Щодо змісту стратегії та її основних параметрів, то зарубіжні дослідники дотримуються різних позицій у цьому питанні. Одні, зокрема, вважають, що стратегія повинна: по-перше, містити чіткі та реальні цілі, досягнення яких є вирішальним для загального результату справи; по-друге, підтримувати ініціативу; по-третє, концентрувати головні зусилля в потрібний час у потрібному місці; по-четверте, передбачати таку гнучкість поведінки, щоб використовувати мінімум ресурсів для досягнення максимального результату; по-п'яте, передбачати скоординоване керівництво; по-шосте, припускати коректний розклад дій; по-сьоме, забезпечувати гарантовані ресурси [233, с. 232].

Інші дослідники (Г. Мінцберг) визначають поняття стратегії через так звану комбінацію п'яти «П»: план дій; прикриття (тобто дії, націлені на те, щоб перехитрити своїх супротивників); порядок дій (тобто план може бути нереалістичним, але порядок дій повинен бути забезпечений в будь-якому випадку); позиція у зовнішньому середовищі (тобто зв'язок зі своїм оточенням); перспектива, (тобто бачення того стану, до якого треба прагнути) [147, с. 332].

Економічна стратегія держави завжди являє собою результат аналізу сильних і слабких сторін національної економіки, а також визначення можливостей та перешкод її розвитку. Водночас, це також є заздалегідь спланованою реакцією організації на зміни зовнішнього середовища.

Державна стратегія передбачає дещо більше, ніж економічна перспектива для всього суспільства, завдяки якій майбутнє національної економіки стає зрозумілим, а теперішнє усвідомленим. Державна стратегія, з одного боку, є публічним викладом суб'єктами влади перспективи економіки держави, всередині якої така влада збирається працювати, з іншого – це поточні рішення, спрямовані на безпосереднє здійснення цієї перспективи вже зараз, тобто стратегія є формою представлення перспективи, де довгострокові рішення ув'язуються зі середньо- і короткостроковими або поточними.

Щодо соціальних функцій, які виконує державна економічна стратегія, то перерахуємо їх і охарактеризуємо. По-перше, розуміння того, що відбувається з населенням. До визначення державної стратегії існуюча ситуація багатьма верствами суспільства найчастіше розуміється як криза чи катастрофа. І тільки стратегія вперше оцінює реальні перспективи наявної ситуації і наявні в ній ресурси, які дадуть змогу досягнути поставлених цілей. Таким чином, бачення перспективи й опис майбутнього є по суті об'єктивним і прагматичним сприйняттям теперішнього.

По-друге, спадкоємність. Керівництво країни може змінитися, але за наявності державної стратегії нове керівництво не буде згортати колишню економічну програму. Часта зміна уряду може свідчити про відсутність стратегії (під яку власне і призначають уряд як генерального менеджера).

По-третє, якщо державна політика дотримується заявленої стратегії, це формує суспільну довіру до влади, яка публічно оголошує певні економічні цілі та досягає їх. Крім того, державна стратегія відкрито пропонує соціальні цінності, говорить про єдність суспільства щодо тих чи інших цілей і конститує державу як систему. Стратегію в цьому випадку можна

інтерпретувати як соціальний договір, що укладається на певний період державною владою зі своїми громадянами, що забезпечує консолідацію політичних сил навколо державної стратегії.

По-четверте, заявлена економічна стратегія держави дає підставу для критики. При наявності стратегії критика стає конструктивною по конкретних тактичних питаннях.

По-п'яте, зміст стратегії зумовлює зміст всієї поточної діяльності. Саме державна економічна стратегія (а не політичні компроміси в парламенті) є єдиною підставою для формування державного бюджету. Зміст стратегії визначає довгострокові основи для розвитку підприємництва, для зарубіжних інвесторів і для зовнішньої економічної політики в цілому, підвищує довіру інших держав до такої країни і забезпечує можливості посилення позицій національної економіки. Якщо держава має економічну стратегію, з нею та її стратегією змушені рахуватися інші держави, якщо у держави немає стратегії, то, як кажуть, вона знаходиться у фарватері чужої економічної стратегії.

По-шосте, стратегія визначає чітку послідовність руху по шляху реалізації цілей національної економіки. Це означає, що щороку держава аналізує виконання завдань певного етапу і ставить перед собою нові цілі, забезпечуючи поступальний розвиток національної економіки.

Сама наявність певної стратегії неминує породжує альтернативні стратегії (оскільки у будь-якої стратегії є як внутрішні, конкуруючі з нею альтернативні стратегії, так і зовнішні стратегії – тобто стратегії інших країн). Єдність і боротьба протилежностей, як відомо, є джерелом будь-якого розвитку.

2.3. Змістовність правових механізмів державної стратегії у сфері розвитку реального сектору економіки

Здійснення державою своєї місії залежить від характеру організації державного управління. Історично відомі різні підходи до організації управлінської діяльності: структурний, функціональний, процесний і проектний, безпосередньо пов'язані з побудовою різних організаційних структур. Перехід від одного підходу до іншого відповідає історико-логічному розвитку реального менеджменту.

Для цілей цього дослідження можна укрупнити підходи, отримавши відповідно структурно-функціональний і процесно-проектний, маючи на увазі при цьому, що кожен наступний підхід являє собою етап розвитку попереднього. З позицій цих двох укрупнених підходів у роботі проведено дослідження реалізованої в практиці вітчизняного державного управління наукової парадигми управлінської ролі держави в економіці.

В результаті цього був зроблений висновок, що така парадигма характеризується вразливістю через переважання в ній структурно-функціонального підходу. Згідно з ним держава в ринковій економіці виступає або а) як «нічний сторож», відповідно до доктрини класичного лібералізму, або б) всеосяжний функціонер, що монопольно привласнив і реалізує зазначені вище численні економічні функції [148].

З точки зору економічної теорії – це дві крайності. З точки зору теорії управління - підхід один (структурно-функціональний), оскільки в обох випадках описуваної управлінської парадигми роль держави в економіці визначається виключно через економічні функції, що структурно вибудовуються в добре відому функціональну ієрархічну модель управління, в якій акцент ставиться на роботу функціональних компонентів (функціональних підрозділів). Перший різновид функціональної ролі («нічного сторожа») держава виконує в більшості промислово-розвинених країн, здійснюючи компенсацію «фіаско ринку» або проводячи антициклічне

регулювання. Другу («всеосяжного функціонера») – в ситуації економічної кризи, коли необхідна централізація функцій і бюрократичний характер їх безумовного виконання та контролю, що мало місце в Україні в «період встановлення «вертикалі влади», а в даний час спостерігається і в інших країнах після кризи 2009 р. [153].

Здійснюючи більш докладний аналіз найбільш загальних характеристик реалізованої на практиці моделі державного регулювання економіки на основі структурно-функціонального підходу, можна відзначити, що, по-перше, вона слабо спрямована на досягнення загальних цілей і виконання державою своєї місії; по-друге, в змінених з 1990-х років умовах структурно-функціональна ієрархічна вертикальна модель державного управління виявилася малоефективною, оскільки у функціонально-побудованій системі генеральний суб'єкт управління не має можливості оперувати суттєво збільшеним обсягом даних і адекватно управляти вузькоспеціальними (у відповідності з тією чи іншою функцією) і безпосередньо не пов'язаними потоками інформації: йому необхідна певна спрощена, але в той же час єдина картина світу, що враховує в комплексі всі вузькоспеціальні потоки; по-третє, існуючий підхід може реалізовуватися у відсутності будь-якої стратегії.

У зв'язку з цим загальносвітовою тенденцією є застосування не структурно-функціонального, а багато в чому протилежного йому процесно-проектного підходу до управління організаціями, вперше запропонованого класичною школою менеджменту при описі послідовності управлінських дій суб'єкта управління (класична школа розглядала список цих дій - функцій управління - як незалежних один від одного і відносила їх виключно до суб'єкта управління).

Сучасний процесно-проектний підхід, на відміну від класичного, розглядає найтісніший взаємозв'язок управлінських функцій внаслідок наявності єдиного об'єкта управління - процесу, що представляє собою сукупність взаємозалежних і взаємодіючих видів діяльності, яка перетворює

входи на виходи, тобто непротивиставлені функції процесу, акцентує саме процес [201, с. 13].

Використовуючи процесний підхід і результати системного аналізу сутності та функцій держави в національній економіці, нами розроблена кібернетична модель функціонування національної економіки за участю держави (рис. 2.2).

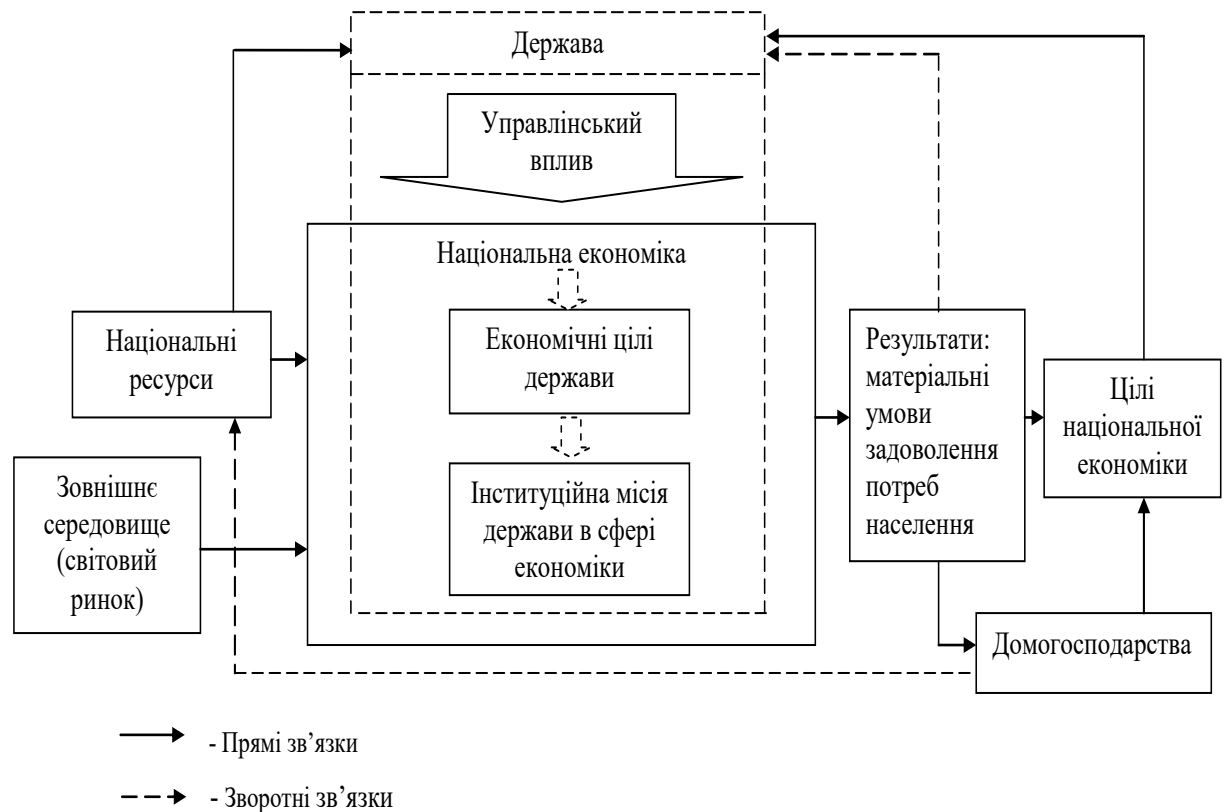

Рис. 2.2. Модель державного регулювання національної економіки (розроблено й обґрунтовано автором)

Стратегічне управління носить виражений циклічний характер: безперервний стратегічний процес складається з відносно замкнутих циклів, в ході здійснення кожного з них досягається конкретна мета. Кожен цикл складається з ряду взаємозалежних стадій (етапів, фаз). При цьому одна є необхідною передумовою іншого. У найбільш загальному вигляді управлінський цикл може бути представлений як органічна єдність чотирьох стадій:

- 1) оцінка ситуації внаслідок збору та обробки інформації;
- 2) підготовка і ухвалення рішень;
- 3) організація та мотивація виконання;
- 4) контроль і регулювання.

В результаті розгортання таких стадій в дисертаційному дослідженні розроблено спільний покроковий алгоритм стратегічного управління національною економікою. На першому кроці на основі стратегічного аналізу визначаються загальнонаціональні цілі (функція цілепокладання); на другому - здійснюється стратегічне планування, після якого - (крок третій) запускається механізм самоорганізації національної економіки (функція організації та мотивації); на четвертому кроці держава контролює реалізацію стратегії, коригує відхилення і регулює виникають у цьому процесі збої-флуктуації (функція контролю і регулювання). Алгоритм стратегічного управління національною економікою з боку держави передбачає наступне.

Зовнішнє середовище національної економіки передбачає конкурентні відносини, що складаються в сучасній світовій господарській системі. Проаналізувавши факти і наявні в літературі підходи та концепції формування та реалізації цих відносин, можна дійти до висновку, що їх система представляє собою сферу боротьби суб'єктів світового господарства за більш вигідне позиціонування на світовому ринку з використанням ринкових (й неринкових) засобів впливу на своїх конкурентів, своєрідний ринковий простір, на якому держава-корпорація, що на відміну від компаній, які виступають в якості основних суб'єктів конкурентних ринкових відносин, – особливим в умовах свого існування на основі саморозвитку своїх елементів – компаній і певної системи державного регулювання їх діяльності, звертаючи увагу в основному на внутрішні проблеми, які пов'язані з підвищенням ефективності використання ресурсів у поточній діяльності. На сьогодні, не зважаючи на реалізацію завдання раціонального використання економічного потенціалу в поточній діяльності, виключно важливим стає

здійснення такого управління, яке забезпечує адаптацію національної економіки до швидкоплинного світогосподарського середовища.

Досліджуючи стратегічне управління національною економікою з боку держави необхідно більш детально розглянути його сутність.

Термін «стратегічне управління» був введений в науковий обіг на початку 1970-х років. Пионерну роль тут зіграла стаття (Schendel, Хаттен, 1972), в якій містився заклик до переходу в дослідженнях стратегій на традиційні методи аналізу. До цього часу дослідження у сфері фінансового менеджменту та управління маркетингом вже знайшли достатню науковість (прикладом є теорема Модільяні-Міллера і концепція Ф. Котлера). Переход к научным исследованиям в изучении стратегического управления был закреплен на Питтсбургской конференции 1977 г., в наиболее выраженном виде получил развитие в теории конкурентных стратегий М. Портера (Porter, 1980), а в институциональной форме - в издаваемом с 1980 г. реферируемом журнале *Strategic Management Journal* [214, с. 7].

Можна погодитися з твердженням теорії управління про те, якщо раніше вважалося, що більший має кращі шанси перемогти в конкуренції в порівнянні з меншим, то тепер все більш зрозумілим стає факт, що переваги в конкурентній боротьбі отримує більш швидкий [37, с. 21].

Прискорення змін у світовій економіці, поява нових запитів і зміна позиції споживача в умовах глобалізації, загострення конкуренції за ресурси, а також ряд інших факторів призвели до суттєвого посилення значення стратегічного управління національною економікою.

Процес глобалізації піднімає проблеми стратегічного управління корпорацією на рівень світового господарства, коли в якості корпорацій маємо справу з національними економіками 192 країн, тому в стратегічному управлінні можна певною мірою спиратися на розробки у сфері корпоративного стратегічного управління, проте враховуючи суттєву специфіку макроекономіки, її змістовну, а не формальну відміну від мікроекономіки.

Практика показала, що не існує стратегії, єдиної для всіх країн, як не існує єдиного універсального стратегічного управління. Кожна країна унікальна в своєму роді, і процес вироблення економічної стратегії для кожної країни унікальний, оскільки залежить від позиції країни на світовому ринку, динаміки розвитку, її потенціалу, поведінки конкуруючих країн, характеристик вироблених нею товарів або послуг, загального стану економіки, культурного середовища тощо.

У той же час є ряд основних моментів, які дозволяють говорити про деякі узагальнені принципи здійснення стратегічного управління. Відповідно до сучасної методології управління, управління соціально-економічними системами це, перш за все, адаптація. Але дії суб'єкта управління не можуть зводитися до простого реагування на зміни, що відбуваються. Все ширше визнається необхідність свідомого управління змінами на основі науково обґрунтованої процедури їх прогнозування, регулювання, пристосування до цілей системи, до зовнішніх умов. Так само і сама соціально-економічна система адекватно реагує на зміни у зовнішньому середовищі.

Сучасним інструментом управління розвитком складних систем в умовах наростаючих змін у зовнішньому середовищі і пов'язаної з цим невизначеності є методологія стратегічного управління.

Виникнення і практичне використання методології стратегічного управління викликані об'єктивними причинами, що впливають з характеру змін, в першу чергу у зовнішньому середовищі. Суть стратегічного управління полягає в тому, що, з одного боку, існує чітко організоване комплексне стратегічне планування, з іншого – структура державного управління є адекватною «формальному» стратегічному плануванню і побудована таким чином, щоб забезпечити вироблення довгострокової стратегії для досягнення її цілей.

У розвитку методології стратегічного управління виділяють кілька етапів [48, с. 29].

1) Управління на основі контролю за виконанням, при якому реакція системи на зміни виникає після настання подій. Це реактивна адаптація, яка найбільш природна, але вимагає багато часу на усвідомлення неминучості змін, вироблення нової стратегії і адаптацію до неї системи. В умовах наростання темпів змін це неприйнятно.

2) Управління на основі екстраполяції, коли темп змін прискорюється, але майбутнє ще можна спрогнозувати шляхом екстраполяції минулих тенденцій (довгострокове планування).

3) Управління на основі прогнозування змін, коли почали виникати несподівані явища і темп змін прискорився, проте не настільки, щоб не можна було вчасно передбачити майбутні тенденції і визначити реакцію на них шляхом вироблення відповідної стратегії (стратегічне планування).

4) Управління на основі гнучких екстрених рішень, яке складається в даний час, в умовах, коли багато важливих завдань виникають настільки стрімко, що їх неможливо вчасно передбачити (стратегічне управління в реальному масштабі часу).

Довгострокове і стратегічне планування економіки на рівні держави широко використовувалося в радянський час, в сучасний період воно застосовується в інших масштабах у практиці управління великих організацій, хоча останнє впроваджувалося в нашої країні повільно і з великими труднощами протягом останніх 20 років [64].

Два різновиди планування – довгострокове і стратегічне – різняться між собою трактуванням майбутнього. У першому випадку робиться припущення, що майбутнє може бути передбачене шляхом екстраполяції трендів. Зазвичай виходять з того, що в перспективі підсумки діяльності покращаться порівняно з минулим, і це посилює закладають в обґрунтування плану. Типовий результат такої практики – постановка оптимістичних цілей розвитку, з якими не сходяться реальні результати. Вони можуть бути вище, але частіше є значно нижчими планованих.

У другому випадку - в стратегічному плануванні - не передбачається, що майбутнє є покращеним минулим і тому його можна екстраполювати на цій основі. Тому в стратегічному плануванні необхідний аналіз перспектив об'єкта стратегічного управління з метою з'ясування тих тенденцій, небезпек, можливостей або навіть надзвичайних ситуацій, які здатні порушити сформовані тенденції. Цей аналіз проводиться спільно з аналізом позицій і співвідношення конкурентних сил суперників.

Довгострокове планування являє собою розробку послідовності заходів, результати яких будуть позначатися на діяльності керованої системи в довгостроковому аспекті, тобто протягом, наприклад, 5-10 років або кілька десятиліть. Це залежить від умов, в яких воно здійснюється, і від характеру об'єкта планування. При цьому те, що є довгостроковим в одному випадку, може бути короткостроковим в іншій ситуації. Іншими словами, горизонт довгострокового планування вельми рухливий.

Коли питання стосується стратегічного планування, то суттєвим моментом є не цей часовий горизонт, а важливість та істотність визначення перспектив і методів їх досягнення.

Таким чином, генезис стратегічного управління як явища безпосередньо пов'язаний з еволюцією стратегічного планування, яке виступає у якості його природи.

Стратегічне управління викликає все більший інтерес особливо там, де стикаються з труднощами в здійсненні принципово нових стратегій. Щоб зрозуміти сутність стратегічного управління необхідно звернутися до розгляду організаційної поведінки держави з позицій системного і ситуаційного підходів [56, с. 102].

З цих позицій національна економіка розглядається як соціально-економічна система, яка володіє наступним рядом специфічних особливостей:

- цілісністю, коли всі елементи і частини системи слугують досягненню загальних цілей, що стоять перед країною в цілому (що не виключає

можливості виникнення неантагоністических протиріч між складовими її компонентами);

- складністю, яка проявляється у великій кількості прямих і зворотних зв'язків, у тому числі виникаючих в процесі державного планування і управління;

- значною інерційністю, що зумовлює можливість передбачати державний макроекономічний розвиток в майбутньому з високим ступенем достовірності;

- високим ступенем стійкості, яка зумовлюється взаємозамінністю компонентів і способів життєдіяльності компонентів держави та національної економіки, можливістю використання альтернативних технологій, енергоносіїв, матеріалів, способів державного управління;

- паралельним розглядом натуральних і вартісних аспектів функціонування системи (наприклад, виробництво номінального і реального ВВП). Це дозволяє постійно порівнювати і оцінювати ефективність національної економіки, системи управління і реалізації економічної стратегії держави [56].

Ситуаційний підхід реалізує принцип адаптивності, який є основоположним принципом стратегічного управління. Сенс ситуаційного підходу полягає в тому, що всі внутрісистемні побудови (наприклад, державний устрій тощо) є реакцією даної держави і народу на відповідні зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

Так, при відносно стабільному зовнішньому середовищі державне управління прагне до більшої централізації, створення жорсткої організаційної структури управління, орієнтованої на управлінський контроль по всьому технологічному ланцюжку. Коли зовнішнє оточення нестабільно і в ньому відбуваються постійні зміни, які передбачають певні ризики небезпеки, що несуть нові можливості для країни в цілому, - керівництво змушене більшою мірою дбати про проблему виживання держави, більшої гнучкості системи управління. Організаційні структури

стають більш децентралізованими, гнучкими, що дозволяють швидко і адекватно реагувати на події.

Певна реакція тих чи інших держав світогосподарські зміни зумовлює і різні варіанти їх поведінки на світовому ринку. Ці варіанти є похідними від двох виділених в теоретичному менеджменті типових стилів організаційної поведінки – приростного і підприємницького.

У разі приростного стилю поведінки в національній економіці здійснюється постановка цілей «від досягнутого» і мінімізуються відхилення від традиційної поведінки як усередині країни, так і в її взаєминах з навколишнім середовищем. Національні економіки, які дотримуються цього стилю поведінки, прагнуть уникнути змін, обмежити їх і мінімізувати. У цьому випадку рішучі дії або перетворення здійснюються тільки тоді, коли необхідність змін стала нагальною. Пошук альтернативних рішень здійснюється послідовно, в силу чого приймається перше задовільне рішення.

Такої поведінки дотримується більшість національних економік традиційно розвинених країн, що тривалий час успішно підкріплюють свої позиції у світовій економіці. Багато з них прагнуть до ефективності своїх національних економік, до забезпечення раціонального використання ресурсів, але одночасно з цим виявляють і схильність до консерватизму, бюрократизації та збереженню статус-кво.

Інший стиль поведінки (підприємницький) характеризується прагненням до внутрішніх і зовнішніх змін, обумовленим радикальною реакцією адаптації до мінливої середовищі, до прогнозування майбутніх небезпек або нових можливостей. Він передбачає широкий пошук альтернативних управлінських рішень, коли розробляються численні варіанти і з них вибирається оптимальний. Така підприємницька соціально-економічна система прагне до безперервного ланцюга змін, оскільки з ними пов'язується її майбутня ефективність.

Більшість країн набагато рідше вдаються до підприємницького стилю поведінки, ніж до приростному. Вони використовують підприємницький стиль тільки на ранніх стадіях свого розвитку, коли визначається коло завдань, формується структура національної економіки, тобто в той період, коли вибудовується їх геополітична значущість. На наступному етапі вони, як правило, переходять до приростному стилю поведінки.

Національні економічні системи, що дотримуються різних стилів поведінки, істотно відрізняються за своїми характеристиками. Зокрема, система державного управління, яка орієнтована на приростну концепцію поведінки, зосереджується на таких напрямках: оптимізації сукупності зовнішньоекономічних операцій, захист отриманих позицій в сфері міжнародної торгівлі, політико-правова і соціально-економічна структура такої держави є відносно стійкою; реалізуються технологічні процеси із застосуванням відповідних ресурсів, забезпечується підвищення продуктивності праці та економія за рахунок масштабів виробництва як визначальних умов економічної ефективності; рішення управлінської системи є реакцією на проблемні явища та приймаються з певним часовим лагом щодо моменту виникнення таких явищ.

Стосовно характеристик держави, що дотримується підприємницького стилю поведінки, то вони виглядають по-іншому: мета - оптимізація потенційної ефективності, організаційна структура держави гнучка, що змінюється адекватно умовам зовнішнього середовища, управлінські рішення приймаються через активний пошук можливостей шляхом передбачення проблем. Істотні відмінності мають й інші характеристики.

Досвід реорганізації системи державного управління показує, що перехід від одного стилю поведінки до іншого пов'язаний з глибокими змінами (наприклад, у зв'язку з війнами) і значними витратами часу та коштів, психологічно наважкий для населення, оскільки вимагає перерозподілу влади. У свою чергу, перерозподіл влади в країні пов'язаний з необхідністю організаційної перебудови всієї її економічної та політичної

структури, зміною посадових функцій, перерозподілом прав і відповідальності приймати рішення між різними рівнями управлінської ієрархії. Спроби поєднати обидва стилі поведінки в одній країні ведуть до виникнення внутрішньополітичної напруженості всередині і до конфліктних ситуацій. Очевидно, що в кожному конкретному випадку для держави необхідно вирішувати завдання із вибору стилю поведінки.

Саме стратегічне планування являє собою оптимальну сукупність системного і ситуаційного підходів до підприємницького стилю поведінки. У сучасній управлінській парадигмі приростна поведінка представляється як консервативне, а підприємницьке як агресивне, орієнтоване на зростання.

Разом з тим, приростний стиль поведінки є більш органічним і природним для великих розвинених країн. Так, якщо країна, дотримувалася приростної поведінки й успішно функціонувала протягом десятків років, то з великим ступенем ймовірності можна припустити, що і на найближче майбутнє її управлінська еліта надасть перевагу тому самому стилю організаційної поведінки. На зміни еліти можуть піти лише в тому випадку, якщо держава зіткнеться з непереборними проблемами в зовнішньому середовищі, і ці проблеми змусять їх шукати нові можливості підтримки ефективності життєзабезпечення.

До теперішнього часу вважалося, що стилі організаційної поведінки можуть змінювати один одного лише послідовно. Тому, ймовірно, в умовах сучасної геополітичної та гео економічної динаміки держави повинні будуть вчитися застосовувати обидва типи паралельно і одночасно. Це являє собою актуальну задачу, оскільки ці два стилі поведінки лежать в основі відповідних режимів управління (стратегічного і оперативного), що реалізуються в сучасному світі.

Існують, як відомо, три основних типи управління - адміністративне керівництво, стратегічне (або цільове) управління та організаційна діяльність [62].

Адміністративне – є управлінням певним об'єктом через, систему команд за чітким ланцюгом проходження рішень зверху вниз в рамках регламенту, норм і процедур. Контроль є строго ієрархічними і здійснюється з центру через зворотній зв'язок. Кінцева мета, як правило, відома лише в керуючому центрі такої системи, а режим заборон і секретності не дозволяє здійснювати планування на різних рівнях ієрархії. Головним для такого типу управління є процедури і норми виконання вказівок зверху, оскільки система управління, по суті, є системою субординації.

Організаційна діяльність охоплює організацію структури або структурну реорганізацію. Ця діяльність безпосередньо пов'язана з виробництвом нової структури або реорганізацією існуючої щодо зміненого об'єкта або зміненої системи цілей.

Цільове (стратегічне) управління пов'язане з просуванням в процесі управління за деревом цілей (короткострокове планування, середньострокове, довгострокове; пріоритети, ув'язування різнотермінових завдань). Мета доводиться до кожного учасника системи управління у вигляді стратегії.

Стратегія держави є публічною, і кожна поточна дія короткострокової перспективи приводиться у відповідність з довгостроковою перспективою стратегічної мети. Функцію зворотного зв'язку і контролю, при такому управлінні можна здійснювати на будь-якому місці, а не тільки в центрі. При цьому сам зворотний зв'язок не є організованим ієрархічно, оскільки на кожному рівні системи при стратегічному управлінні прагнуть розуміння загальної мети і ув'язування з нею поточних завдань в кожен момент часу.

Хоча стратегія формулюється і розробляється вищим керівництвом, проте реалізація стратегії при стратегічному управлінні можлива лише за участю всіх рівнів управління: стратегія повинна бути відома на всіх рівнях системи управління, і будь-який керуючий повинен співвідносити кожний свій крок з кінцевою стратегічною метою в кожен момент часу, а не

очікувати і підкорятися адміністративним командам з центру, як це відбувається при адміністративному управлінні.

Необхідно розмежовувати загальний стратегічний план та організаційну стратегію вищого керівництва. Організаційна стратегія вищого керівництва передбачає узгодження конкретних завдань із стратегічними цілями. Щодо поточного управління, то воно включає розподіл завдань серед менеджерів середньої ланки, ув'язування інтересів і мотивів персоналу з досягненням поставлених завдань, розрахунок сил і засобів в часі при управлінні ресурсами в рамках виконання поставлених завдань, контроль за виконанням, зворотний зв'язок [63].

У найзагальнішому вигляді державне стратегічне управління економікою представляє процес, що визначає послідовність дій суб'єкта управління з розробки та реалізації стратегії. Він включає постановку цілей, вироблення стратегії, визначення необхідних ресурсів і підтримку відносин із зовнішнім середовищем, які дозволяють державі добиватися поставлених завдань. Можна виділити два основних кінцевих результату стратегічного управління. Один з них – економічний потенціал країни, який забезпечує досягнення цілей у майбутньому [63].

Якщо уявити національну економіку як керовану систему у вигляді спрощеної кібернетичної моделі, то з боку «входу» цей потенціал складається із сировинних, енергетичних, інформаційних, фінансових і трудових ресурсів; з боку «виходу» – з виробленого ВВП і досягнутого людського потенціалу.

Важливо зауважити, що не всі включені до ВВП продукція і послуги можуть бути включені в потенціал цієї країни, а лише ті, які мають цінність з точки зору значущості для життєзабезпечення. Це означає, що продукція повинна бути створена на базі нових перспективних технологій, мати відмінні риси і користуватися попитом на зовнішньому і внутрішньому ринку.

Іншим кінцевим результатом стратегічного управління національною економікою є внутрішня економічна і соціальна структура суспільства, а також прогресивні зміни в його організації, що забезпечують чутливість до змін у зовнішньому середовищі.

Останнє передбачає спроможність національної еліти своєчасно виявити і правильно сприйняти зовнішні зміни, а також керувати відповідними адекватними діями, які припускають наявність стратегічних можливостей для розробки, випробувань і впровадження нових товарів та послуг, технологій, організаційних змін.

Економічний потенціал країни в цілому і стратегічні можливості визначаються її архітектонікою і якістю населення. Архітектоніку країни складають: технологія, виробниче обладнання, споруди, їх потужності та можливості; наукове обладнання, його можливості та потужності по переробці і передачі інформації; рівень організації виробництва; структура влади, розподіл функцій і повноважень приймати рішення; організаційні завдання окремих економічних підсистем держави і соціальних груп; внутрішні комунікації та процедури; культура, норми і цінності, які лежать в основі поведінки населення країни.

Якість населення визначається: рівнем загальної та професійної освіти; професійної кваліфікацією і майстерністю; станом здоров'я та охорони здоров'я; позитивними демографічними процесами; умінням і можливістю населення вирішувати проблеми, що відносяться до стратегічної діяльності; мотивацією участі у стратегічній діяльності і здатністю долати опір.

Таким чином, стратегічне управління повинне забезпечити таку стратегічну позицію, яка забезпечить тривалу життєздатність національної економіки країни в умовах, що змінюються. Керівна система держави, що займається стратегічними проблемами, забезпечує постійне зростання потенціалу країни та поліпшення (або збереження) стратегічної позиції такої держави; створює і підтримує її архітектоніку, сприяє стратегічним змінам; виховує кадри, що здатні проводити позитивні стратегічні зміни в житті.

Оперативне управління, на відміну від стратегічного, займається використанням існуючої стратегічної позиції держави для досягнення її цілей. Його завдання включають визначення загальних оперативних завдань, мотивацію, координацію і контроль як керівників, так і виконавців в рамках національної економіки.

Як оперативне, так і стратегічне управління – для нормального з точки зору економічної безпеки функціонування держави – забезпечує створення і підтримку певної організаційної архітектури та якості населення країни.

Необхідно враховувати, що ці елементи різні для двох типів управління. Націлена на зміни стратегічна архітектура є гнучкою і не має жорстких структур. Оперативна архітектура, націлена на ефективність, навпаки, стійка до змін. Керівництво держави, що здійснює стратегічне управління, має прагнути до змін і бути схильним йти на ризик, а керівництво, що здійснює оперативне управління, не схильне до ризику, виступає проти змін, але компетентний в аналізі, координації та контролі складної діяльності.

Таким чином, система управління економікою держави включає два взаємодоповнюючих види управлінської діяльності - стратегічне управління, пов'язане з розвитком майбутнього потенціалу країни, і оперативне управління, що реалізує існуючий потенціал і забезпечує її життєдіяльність.

Антикризовий, інноваційний та мобілізаційний тип системи державного управління обумовлений станом Української держави, що перебуває протягом двох десятиліть в глибокій системній кризі. Необхідність та реалізація такої системи, як це було і в ряді багатьох інших країн світу, пов'язані з проблемою виживання держави і країни.

Антикризовий характер системи управління проявляється в поступовій переорієнтації політичної стратегії з неоліберальної концепції ролі держави на концепцію, що включає визнання активної регулюючої (керуючої) її функції в економіці і соціальній сфері, в підвищеній увазі до прогнозуючої, планувальної та контролюючої функцій державних органів. Характерними

ознаками антикризової спрямованості системи державного регулювання можна вважати тенденцію зміцнення єдиної системи державної виконавчої влади та вдосконалення взаємодії керуючих суб'єктів різних рівнів; перегляд пріоритетів економічної політики в плані актуалізації проблеми розвитку реального сектора економіки та управління державною власністю; жорсткість бюджетної та податкової політики, що говорить про посилення розподільної функції держави тощо.

Антикризова спрямованість державної системи управління пов'язана з тими якісними змінами, які відбуваються в країні, з реформуванням політичної системи, економічних і соціальних відносин. Її призначення полягає у тому, щоб бути знаряддям глибокої модернізації суспільства. Цим зумовлений інноваційний і мобілізаційний характер системи. Світовим досвідом та сучасною наукою доведено, що та чи інша країна отримує здатність подолати кризу і перейти на новий етап розвитку лише при наявності інноваційного типу управління.

Стратегічне управління в сучасних умовах вимагає підприємницького стилю поведінки, а оперативне управління функціонує на базі приростної поведінки. В умовах глобалізації національної економіки все більшості країн в зростаючій мірі відчують потребу в одночасному використанні обох типів поведінки, а для цього необхідна реструктуризація – для забезпечення архітекτονіки, яка б дозволила успішно розвивати і підприємницький, і приростного стилі поведінки країни у світовій економіці.

Можна виділити три групи об'єктів стратегічного управління: національна економіка в цілому, стратегічні підсистеми національної економіки та функціональні сфери національної економіки [90].

Національна економіка як об'єкт стратегічного управління розглядається як відкрита комплексна соціально-економічна система, в своїй структурі становить сукупність підсистем. Стратегічний компонент - це напрям або ряд суміжних напрямів діяльності, самостійно орієнтовані в світовій економіці суб'єкти, які можуть виступати в якості повноцінного

конкурента у власному сегменті світового ринку, має власних постачальників, споживачів і конкурентів. Такий напрям очолюється керівником, який несе повну відповідальність за стратегічний розвиток і поточну діяльність стратегічного компонента.

Функціональна сфера національної економіки - це сфера діяльності, організаційно представлена функціональними підсистемами, які спеціалізуються на виконанні певних функцій і забезпечують ефективну діяльність як окремих стратегічних компонентів, так і національної економіки в цілому.

Стратегічне управління національною економікою обумовлює широке коло управлінських рішень з приводу найважливіших проблем, орієнтованих на майбутнє, пов'язаних з системою цілей національної економіки, що перебувають під впливом неконтрольованих зовнішніх факторів.

Предметом такого управління є :

1. Проблеми, прямо пов'язані з головними національногосподарськими цілями. Головні цілі орієнтовані на перспективу і, як правило, орієнтовані на зростання ефективності системи національної економіки на основі формування динамічного взаємозв'язку мети, ресурсного забезпечення та отриманих результатів. Зокрема, рішення щодо формування нових або припинення давно існуючих галузей, розвитку інноваційного економічного напрямку, здійснення НДДКР фундаментально і прикладного значення, або виходу на нові сегменти міжнародного ринку мають пріоритетне значення. Рішення щодо раціонального використання ресурсів (трудових, енергетичних, матеріальних) мають, переважно, другорядне значення.

2. Проблемні явища у відповідній складовій національної економічної системи, що має суттєве значення для реалізації основних цілей й завдань національної економіки.

3. Проблемні явища, обумовлені факторами зовнішньоекономічної діяльності. Такі явища утворюються внаслідок дії багатьох зовнішніх факторів, які управлінська система не здатна контролювати. У зв'язку з цим

для ухвалення оптимального рішення щодо стратегії розвитку необхідно розуміти, які саме фактори чинять визначальний вплив на перспективу національної економічної системи. Забезпечення періодичного моніторингу оточуючого середовища виступає ключовою умовою ефективного розвитку та стійкості національної економічної системи у глобальному середовищі.

Як зазначається в науковій літературі, розвиток методології стратегічного управління відбувається за двома напрямками. Перший – регулярне стратегічне управління – є подальшим логічним розвитком стратегічного планування [90; 116 та ін.]. Воно складається з двох взаємодоповнюючих підсистем: а) підсистеми аналізу та планування стратегії; б) підсистеми реалізації стратегії. Це напрям пов'язаний, в основному, з управлінням стратегічними можливостями – набув поширення в силу того, що є більш глибоко і повно розробленим.

Другий шлях розвитку методології стратегічного управління в літературі називають – «стратегічним управлінням в реальному масштабі часу». Цей напрям пов'язаний, як правило, з розв'язанням несподівано виникаючих стратегічних завдань. Він розвивається там, де зміни у зовнішньому середовищі відбуваються з такою частотою або з таким рівнем непередбачуваності, що вимагають негайної адекватної реакції, і державі просто не залишається часу на радикальний перегляд існуючої економічної стратегії. У підсумку держава змушена одночасно і паралельно займатися уточненням стратегії і вирішенням виникаючих непередбачених стратегічних проблем. Методологія такого стратегічного управління знаходиться ще в стадії становлення.

Висновки до розділу 2

1. Показано, що антикризове регулювання є відносно новим напрямом в українській економічній науці. Цим пояснюється брак досвіду у

вітчизняних науковців та практиків, який необхідно заповнювати. Аналіз теорії і практики циклічної динаміки, теорій криз, а також досвід розвинених країн щодо здійснення антикризового регулювання економіки показав, що останнє має відповідати низці вимог забезпечення його ефективності. В роботі здійснено класифікацію таких критеріальних вимог. По-перше, залежно від системи управління: гнучкість та адаптивність; пріоритет неформального управління; інтеграція; пошук найбільш ефективних засобів і методів управління; зменшення рівня централізації для забезпечення ситуативного реагування; концентрація зусиль більш ефективного використання потенціалу об'єкта. По-друге, залежно від механізму управління виділено такі вимоги: мотивування, зорієнтоване на кризові ситуації; налаштованість на оптимізм і впевненість у досягненні стійкості; інтеграція за цінностями професіоналізму; ініціативність у розв'язанні проблем; формування корпоративної солідарності. По-третє, залежно від процесу управління: мобільність та динамічність у використанні ресурсів, реалізації інноваційних програм; пріоритет програмно-цільових підходів; підвищена чутливість до часового чинника в процесі управління; розроблення та оцінювання послідовних рішень й альтернатив; ґрунтовний відбір критеріїв якості ухвалюваних рішень. По-четверте, залежно від стилю управління: професійна довіра; цілеспрямованість; чітка антибюрократична організація; мотивування ініціатив і самоорганізація; підвищення відповідальності.

Виявлено основні підходи до антикризового регулювання економіки з позиції фінансового та організаційного забезпечення реалізації. У сфері фінансової політики показано переважність двох основних підходів: 1) кейнсіанській – передбачає з боку держави використання фінансово-бюджетних інструментів, грошово-кредитна політика відіграє допоміжну роль. У фазі кризи збільшуються державні витрати, проводиться політика «дешевих грошей». В умовах підйому державні витрати знижуються; 2) класичний підхід – основним інструментом є грошово-кредитна політика.

Пропозиція грошей стає головним важелем впливу на економіку, засобом боротьби з інфляцією. Проводиться політика «дорогих грошей» шляхом підвищення процентних ставок для боротьби з перенакопиченням капіталу. В якості допоміжного інструменту використовується податково-бюджетна політика. Скорочуються державні витрати, знижується споживчий попит, відбувається зниження податкових ставок в господарській сфері.

Організаційне забезпечення включає дві уніфіковані групи методів: 1) спрямовані на збереження пропозиції (підтримка національних компаній; зміни до законодавства про банкрутство; здійснення довгострокових операцій на ринку; здійснення заходів щодо підвищення ліквідності; викуп проблемних активів та випуск облігацій внутрішніх державних позик; надання державних гарантій щодо незабезпечених кредитів); 2) стимулювання споживчого попиту (пільги; будівництво соціального житла; розвиток транспортної інфраструктури (регіональної); розвиток електро- та водопостачання; політика гарантування грошових вкладів; збільшення кредитування малого та середнього бізнесу; підтримка малозабезпечених верств населення).

Разом із тим, необхідно зазначити, що глобальна економічна криза 2008 р., яка загострилась через протиріччя розвитку фінансової системи – поширилась на реальний сектор, що є головною стратегічною проблемою для усіх країн світу, та обумовлює реалізацію масштабних програм з відновлення стійкості економіки. Розвинені країни світу вжили оперативних заходів щодо пом'якшення кризових явищ – від посилення контролю до націоналізації компаній. Проте нівелювати повною мірою наслідки кризи їм не вдалось.

2. Показано, що головним механізмом антикризового регулювання економіки виступає відповідна державна стратегія, яка через формалізацію ключових економічних цілей, які ставить перед собою держава, визначення засобів їх досягнення в осяжній довгостроковій перспективі – передбачає формування і розвиток економічного потенціалу країни, що обумовлюється: по-перше, архітектонікою економіки (технології, виробниче і наукове

обладнання, споруди, їх потужності та можливості; структура влади) і якістю населення (рівень освіти; професійна кваліфікація; стан здоров'я; демографічні процеси; мотивація участі у стратегічній діяльності і здатність долати опір); по-друге, прогресивними змінами в організації внутрішньої економічної і соціальної структури суспільства, що забезпечують її чутливість до змін зовнішнього середовища (спроможність національної еліти своєчасно виявити і сприйняти зовнішні зміни, реалізувати адекватні дії щодо забезпечення стратегічних можливостей для розробки і впровадження інновацій).

Значення державної економічної стратегії розкрито через її ознаки-функції. По-перше, забезпечує можливість реальної оцінки ситуації, можливостей і чітких перспектив розвитку суспільства. По-друге, забезпечує стійкість та спадкоємність суб'єктів управління національною економікою через продовження реалізації економічної програми. По-третє, уособлює суспільний договір та структурує систему управління. Дотримання прийнятої стратегії формує довіру до влади суспільства, його консолідованість через визначеність та зрозумілість економічних цілей, їх реалізацію. По-четверте, наявна економічна стратегія держави дає підставу конструктивної критики по конкретних тактичних питаннях. По-п'яте, зміст стратегії зумовлює зміст всієї поточної діяльності (визначає напрями бюджетної політики; довгострокові засади розвитку підприємництва, формування інвестиційного клімату, зовнішньої економічної політики, підвищує довіру інших держав і забезпечує можливості посилення позицій національної економіки). По-шосте, визначає чітку послідовність реалізації цілей розвитку національної економіки, їх уточнення і доповнення.

3. Показано, що предметом державної економічної стратегії виступають: по-перше, проблеми, прямо пов'язані з головними національногосподарськими цілями, що спрямовані на підвищення ефективності національної економіки (створення нових або ліквідацію старих галузей і виробництв, розвиток масштабних наукових досліджень і

технологій, освоєння нових секторів світового ринку); по-друге, проблеми, пов'язані із зовнішньоекономічними чинниками, що потребують постійного моніторингу. При цьому, специфіка формування державної економічної стратегії визначається низкою факторів, зокрема: позиція країни на світовому ринку, динаміка розвитку, її потенціал, дії конкуруючих країн, характеристики виробленої продукції, загальний стан економіки, культурне середовище. При цьому, формування та використання методології стратегічного управління обумовлено характером змін, перш за все, у зовнішньому (економічному) середовищі.

Поглиблене розкриття сутності державної економічної стратегії потребує усвідомлення моделей організаційної поведінки держави. Залежно від реакції держав на зміни світогосподарської системи та варіацій поведінки на світовому ринку виділяють – приростну та підприємницьку модель. Перша з них характеризується: цілепокладанням «від досягнутого»; мінімізацією відхилень від традиційної поведінки; послідовним пошуком альтернативних рішень та прийняття першого задовільного з них. Така модель є притаманною традиційно розвиненим країнам, що посідають провідні позиції у світовій економіці. Друга модель відзначається: прагненням її суб'єктів до змін (у внутрішньому та зовнішньому середовищі), з якими пов'язана майбутня ефективність; прогнозуванням небезпек або можливостей; широким пошуком альтернативних управлінських рішень та обрання з них оптимального варіанту. Така модель є притаманною для країн на етапі трансформації структури національної економіки, вибудови геополітичної значущості.

Системний аналіз вітчизняної моделі державного регулювання економіки дав змогу виявити її основні негативні характеристики, що потребують особливої уваги, а саме: відсутність консолідованого спрямування на досягнення загальних цілей і виконання державою своєї місії; не ефективність структурно-функціонально ієрархічною будовою, що не відповідає зміненим суспільним умовам через неспроможність

генерального суб'єкта адекватно оперувати збільшеним обсягом даних і керувати специфічними й різноманітними потоками інформації (цим зумовлена необхідність у спрощеній та єдиній моделі світу, що враховує комплекс специфічних потоків); відсутність чіткої стратегії реалізації такої моделі. Обґрунтовано, що система стратегічного управління національною економікою України має носити антикризовий характер, ознаками якого є: зміцнення системи державної виконавчої влади та вдосконалення взаємодії суб'єктів управління різних рівнів; зміна пріоритетів в економічній сфері щодо актуалізації розвитку реального сектора та управління державною власністю; посилення розподільчої функції держави.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМІВ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Аналіз економічної безпеки як складової державної антикризової політики в реальному секторі економіки

Системною метою будь-якої держави функціонуючої в умовах конкурентного суперництва економіки ринкового типу є зменшення її флуктуацій, тобто протидія загрозам і викликам з боку оточуючого і внутрішнього середовища, посилення стійкості системи національної економіки. У літературі останнього десятиліття поняттям зменшення флуктуацій та парирування загроз і викликів системі національної економіки є невідривним від категорії економічної безпеки в межах певної території - як одного з аспектів (національної) безпеки. Через це антикризова стратегія повинна носити комплексний характер, що передбачає розв'язання проблемних питань загальної (національної) безпеки та забезпечення сталого розвитку як єдиної концептуальної системи.

Безпека у даному випадку сприймається як стан, за якого всі важливі для життя інтереси певної особи є захищеними. Те саме стосується й найбільш важливих питань держави, а також суспільства у цілому щодо загроз внутрішнього й зовнішнього характеру [59]. Таким чином, забезпечення (або гарантування) такої безпеки розглядається не лише як захист від загроз, які вже виникли, вже існують, але також їх прогнозування (передбачення). Крім того, в сучасних концепціях неодмінним є попередження загроз (внутрішнього й зовнішнього характеру), їх профілактика як необхідної умови забезпечення (гарантування) стійкого суспільного розвитку. У зв'язку з цим, необхідним, на нашу думку, є

розбудова управлінської системи гарантування національної безпеки. При цьому в процесі такої розбудови мають бути враховані аспекти стратегічного й тактичного характеру.

В цілому ж, більшістю сучасних українських науковців й практиків безпосередньо економічна безпека сприймається як певний економічний стан, що відзначається стійкістю щодо дестабілізуючих факторів зовнішнього й внутрішнього впливу. Такий стан забезпечується існуючими в країні необхідними, а також розробленими механізмами. Тобто переважна більшість понять економічної безпеки зосереджена на категорії стійкості.

Разом із тим, необхідно зазначити, що така стійкість економічної системи, що відзначається надійністю та запасом міцності її складових (підсистем), внутрішніх системних зв'язків, спроможністю адаптуватись до внутрішніх й зовнішніх впливів - є ключовою, проте не єдиною властивістю такої системи. Іншою ключовою властивістю виступає розвиток. Економіка, що не має розвитку (змін позитивного характеру) втрачає (суттєво погіршує) можливості подальшого існування (виживання). Такі явища, як стійкість й розвиток (їх поєднання, комбінування) виступають базовими властивостями економічної системи (як єдиного цілого). Кожна з цих властивостей обумовлює певний стан економічної системи [223, с. 22].

Виходячи з цієї позиції, економічну безпеку можна визначити як такий економічний стан та стан владних інститутів, що створюють умови для захисту та гарантування національних інтересів, забезпечують для країни реалізацію соціально-орієнтованого вектору розвитку, необхідну обороноспроможність, у тому числі за найменш сприятливих умов розвитку процесів внутрішнього й зовнішнього характеру. Забезпечення захисту і гарантування національних інтересів здійснюється завдяки здатності й готовності владних інститутів (суб'єктів державного управління) формувати та реалізовувати захисні механізми щодо інтересів національного економічного розвитку, забезпечення соціального та політичного балансу в суспільстві [235, с. 38].

Таким чином, економічна безпека є не лише станом захищеності національних інтересів від певних втрат, але й здатність та готовність владних інститутів (суб'єктів державного управління) створювати механізми розвитку національних економічних інтересів.

Узагальнення різних підходів щодо поняття економічної безпеки дає змогу дійти таких висновків: по-перше, науковці включають до змісту категорії економічної безпеки елементи соціального характеру (у т.ч. гарантування певного рівня та якості життя громадян), основна увага зосереджується саме на державницьких інтересах (суспільні інтереси та інтереси громадянина мають другорядне значення); по-друге, концептуальні підходи відзначаються надмірною (недоречною) деталізацією, зосередженням уваги на відносно короткострокових проблемах (цілях), упущенням проблем стратегічного характеру, що мають суттєве значення для суспільних інтересів, або - навпаки - нечіткістю (розмитістю), внаслідок чого до змісту цієї категорії включається зокрема питання оборони та політичної стабільності.

Необхідно наголосити, що вагомий внесок у теорію гарантування економічної безпеки здійснили такі автори, зокрема: Барановський О., Бінько І., Дарнопих Г., Коваль О., Міхайленко А., Пономаренко В., Сенюшкін Є., Шемаєва Л., Шлемко В. Як наголошує Сенюшкін Є. О., стан економічної безпеки на національному рівні передбачає [235, с. 52]:

- здатність національної економічної системи ресурсно забезпечувати державну суверенність та мати можливість впливати на геополітичні процеси, самостійно формувати та реалізовувати економічну політику країни й пристосовуватись до нових викликів сучасності;

- оцінку економічного стану з системних позицій відносно забезпечення національних інтересів;

- готовність та спроможність владних інститутів (суб'єктів державного управління) попереджати та реагувати на виклики і загрози розвитку постіндустріального типу на основі покращення результативності та підвищення ефективності управління;

- формування економіко-правових умов, що попереджають суспільну криміналізацію.

Щодо України, то її національні економічні інтереси стратегічного розвитку можна поділити на такі пріоритетні напрями:

- довготривалий і стійкий розвиток національної економічної системи, за показниками вищими за середній світовий рівень збільшення ВВП, що супроводжуватиметься посиленням геополітичних позицій України;
- забезпечення конкурентних позицій національної економічної системи за рахунок якості суб'єктів господарської діяльності, вихід на нові фінансові й товарні ринки;
- підвищення рівня та покращення якості життя населення, посилення ролі у міжнародному культурному просторі.

Базовим офіційним документом, що встановлює позицію суб'єкта державного управління з питань національної безпеки, є «Стратегія національної безпеки України», що орієнтована на реалізацію встановлених пріоритетних напрямів політики держави у сфері національної безпеки до 2020 року, а також реформ, перелік яких окреслений Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ратифікація - Закон України від 16 вересня 2014 року №1678), а також Стратегією сталого розвитку "Україна - 2020" (Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5) [257].

Зокрема у Стратегії закріплено положення про те, що для протидії загрозам у сфері економічної безпеки відповідні суб'єкти забезпечення національної безпеки на основі консолідації зусиль зі інститутами громадянського суспільства реалізують комплекс заходів щодо підтримки соціальної та економічної політики держави, орієнтований на реалізацію таких цілей: по-перше, мінімізацію загроз суверенітету держави та формування необхідних умов щодо відновлення для України її територіальної цілісності у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, а також забезпечення мирного майбутнього для України як суверенної і незалежної, правової, демократичної і соціальної держави; по-друге,

забезпечення прав і свобод людини і громадянина, гарантування нової якості соціально-економічного і гуманітарного розвитку, інтегрування до ЄС, а також створення умов вступу України до НАТО.

Реалізація вказаних цілей передбачає: по-перше, зміцнення держави через здійснення поступового політичного, економічного, соціального та суспільного розвитку країни; по-друге, формування державної політики нової якості, орієнтованої на дієвий захист національних інтересів в соціально-економічній, гуманітарній та інших сферах суспільного життя, комплексне оновлення системи гарантування національної безпеки та підвищення ефективності сектору оборони й безпеки країни; по-третє, обґрунтування та реалізація нового підходу щодо зовнішньополітичної позиції України на міжнародній арені за умов дестабілізації світової системи безпеки.

У контексті даного дослідження необхідно звернути увагу на Концепцію міжнародної економічної безпеки ООН. Так, у 1986 р. в резолюції 42/165 Генеральна Асамблея ООН просила Генерального секретаря провести консультацію з провідними діячами, що представляють всі регіони, з питання про принципи міжнародної економічної безпеки і представити висновки з цього питання [141, с.1104]. Проаналізувавши всі представлені відповіді, 1987 р. Секретаріат опублікував доповідь на тему «Концепція міжнародної економічної безпеки», велику увагу в якій приділено концептуальним аспектам міжнародної економічної безпеки.

В цій доповіді наголошується, що термін «безпека» зазвичай визначається як відсутність небезпеки, страху або загрози. Досягнення такого положення завжди було турботою людства. Але в цілому автори доповіді дійшли до того, що міжнародна економічна безпека представляє собою складну концепцію і не піддається точному визначенню. Така безпека пов'язана з іншими видами безпеки і повинна розглядатися в широкому контексті.

Абсолютно інший підхід до поняття «економічної безпеки» був даний експертами ООН в 1994 р «Звіт з людського розвитку» - доповідь, яку

щорічно здійснює Програма Розвитку Організації Об'єднаних Націй в 1994 р була цілком присвячена проблемі економічної безпеки. Експерти ООН вперше підкреслили, що безпека людини - це поняття не з військової області, а зі сфери людського життя і гідності [141].

Враховуючи вищезазначені положення, в структурі економічної безпеки виділяють сім блоків [117]: стратегію і концепцію національної безпеки; національні економічні інтереси країни; загрози в економічній сфері; індикатори економічної безпеки та мінімальні значення її показників; структурну організацію системи економічної безпеки; нормативно-правове закріплення системи гарантування економічної безпеки.

Щодо концепції національної безпеки, то вона має передбачати геополітичну позицію й безпеку України у глобальній системі, національні інтереси, а також їх ризики й загрози, цілі та принципи забезпечення національної безпеки. Щодо національних економічних інтересів країни, то вони представляють собою суму її внутрішніх і зовнішніх потреб щодо гарантування захисту та забезпечення стійкого розвитку індивідуума й суспільства в цілому. Для України відповідні національні інтереси включають: спроможність системи національного господарства розвиватись на засадах розширеного відтворення; конкурентні позиції держави; зростання добробуту та підвищення якості життя; фінансово-кредитну стабільність; раціональну експортно-імпорту структуру; відкритий доступ до світового ринку товарів переробної промисловості українського виробництва; забезпечення внутрішніх потреб за рахунок допустимого рівня імпорту; самодостатність України щодо реалізації пріоритетних напрямів науково-технічного розвитку; формування економічних і правових умов, що виключають криміналізацію суспільства; оптимальну частку державного втручання в економіку у відповідності до критеріїв ефективності та соціальної орієнтованості економічного зростання.

Загрози економічній безпеці – є проблемою, якій приділяється найбільше уваги, і яка активно на сьогодні розробляється. Щодо загрози у

сфері національної безпеки, то вона визначається як пряма або непряма можливість нанесення збитку конституційним правам, свободам, гідної якості і рівню життя громадян, територіальній цілісності та суверенітету держави, сталому розвитку України, обороні і безпеці країни [101].

Щодо структурної організації, то вона включає: Президента України, який у відповідності до ст. 102 Конституції України, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. При Президентові, згідно з нормами Конституцією України (ст. 106.18), діє Рада Національної безпеки і оборони України (РНБОУ), Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України; спецпідрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України тощо [129].

Слід наголосити, що система правового забезпечення економічної безпеки потребує подальшого вдосконалення. Концепція національної безпеки не передбачає цілі і довгострокові програмні положення, що стосуються її забезпечення. У Стратегії національної безпеки не визначені положення, пов'язані з формуванням національних інтересів в сфері економіки, порядку оцінювання та реагування на виклики і загрози економічній безпеці, реалізації установок на форсований розвиток.

На нашу думку, доцільним є розроблення ієрархічно ув'язаної системи політико-правового забезпечення економічної безпеки, яка включає Концепцію національної безпеки, стратегію економічної безпеки держави, підзаконні нормативно-правові акти щодо забезпечення економічної безпеки. Зазначені недоліки призводять до розрізненості сил і засобів забезпечення економічної безпеки, необхідності концентрації зусиль на тих напрямках економічної безпеки, які досягли і перевищили кризові значення.

Продовжуючи структурний аналіз економічної безпеки, зазначимо, що він здійснюється, насамперед, з позиції протидії загрозам, які класифікуються на зовнішні і внутрішні відносно суб'єкта [141, с. 77].

Зовнішні загрози обумовлені протиборством економіко-політичних інтересів торгових партнерів на міжнародному рівні, загостренням глобальних проблем екологічного характеру. Внутрішні загрози обумовлені станом власної економіки, характером політичних тенденцій, наявністю соціальної напруженості та рівнем її прояву, наявністю природних ресурсів тощо. При цьому зовнішні фактори можуть посилювати чи послаблювати дію внутрішніх і навпаки.

Основними ймовірними загрозами для вітчизняної економічної безпеки є:

1. Збільшення серед населення майнової диференціації та зростання бідності (в результаті суспільного розшарування на вузьке коло багатих і переважну масу бідних; зростання частки малозабезпечених верств міського населення відносно сільського населення; зростання безробіття, як чинника конфліктів соціального характеру; заборгованість по заробітній платі тощо).

2. Деформація структури національної економіки, обумовленої відставанням розвідки запасів мінеральних ресурсів від їх видобутку; низькою конкурентоспроможністю продукції переважної кількості вітчизняних виробників; згортанням виробництва в життєво важливих галузях обробної промисловості.

3. Зростання нерівномірності економічного і соціального територіального розвитку (існуючі регіональні диспропорції економічного й соціального розвитку, наявність депресивних, кризових територій на тлі структурних зрушень у промисловому виробництві; порушення господарських зв'язків виробників різних регіонів країни; посилення між окремими адміністративно-територіальними одиницями розриву за доходами на душу населення).

4. Криміналізаційна тенденція в суспільстві і сфері господарювання (викликана такими факторами, як: зростання безробіття; зрощення частини чиновників органів державної влади з організованою злочинністю;

можливістю доступу кримінальних структур до впливу на виробничі процеси та їх проникненням у різні владні структури) [81].

Також розрізняють потенційні й реальні загрози. Існують цілеспрямовано створювані і стихійно виникаючі загрози. Важливо також розпізнавати загрози, що породжують небажані зміни через короткі проміжки часу і перспективні, прояви яких можуть настати через певний термін після виникнення цієї загрози.

За змістом змін загрози класифікують на соціальні, політичні, економічні, екологічні, комбіновані, що поєднують одночасно кілька з названих властивостей.

У зв'язку з трансформаційними процесами, що мають місце в країні – змінилася і сама структура загроз, що обумовлюють функціонування реального сектору країни: у структурі загроз акцент перемістився з суто зовнішніх на внутрішні, тобто закладені в механізмі функціонування української економіки останніх років.

Аналіз загроз внутрішнього і зовнішнього характеру у сфері економічної безпеки показує, що загрози можуть не проявлятися тривалий час у гострій і відкритій формі, що не повинно знижувати уваги щодо розв'язання відповідних проблем, про які сигналізують індикатори економічної безпеки. Переростання загроз в кризу здійснюється через неоптимальність управлінських рішень і збільшення числа загроз. Чим частіше аналітиками та експертами фіксуються загрози в сфері економічної безпеки і чим сильнішим є взаємозв'язок серед таких загроз, тим вищою є ймовірність виникнення кризи [151, с. 49-76].

В економічній сфері головна небезпека зумовлена тим, що позитивний і необхідний процес забезпечення «відкритості» національної економіки України супроводжується послабленням її економічної спроможності, а також деградацією її потенціалу [151, с. 49].

До загроз в економічній сфері також необхідно віднести обмеження присутності України на окремих зовнішніх ринках, витісненні з них,

неконтрольований витік капіталу та окремих стратегічно важливих сировинних товарів, незавершеність врегулювання в Україні економічних в цілому та торговельних відносин зокрема, затяжна і глибока фінансово-економічна криза, рівень організованої злочинності, поширеність корупції.

На думку вчених, ключовими загрозами в економічній сфері є: посилення структурної деформації національної економіки, зменшення інвестиційно-інноваційної активності і руйнування науково-технічного потенціалу, перетворення України на агро-індустріальну периферію, посилення імпортової залежності, вилучення з країни інвестиційних ресурсів, поглиблення майнового розшарування суспільства, збільшення зовнішнього боргу, надмірна відкритість національної економіки, криміналізаційні тенденції у сфері економічних відносин [201, с. 49-76].

Таким чином, трактування категорії «економічна безпека» в рамках розробки антикризової стратегії складає певну проблему, до вирішення якої існує два протилежні підходи. З одного боку, існує розширене тлумачення даного поняття, коли автори намагаються включити в нього не тільки власне компоненти економічної безпеки, але й фактори, а також умови, що її забезпечують. На противагу цьому існує точка зору щодо необхідності визначити гранично компактний перелік складників, що визначають напрямки основних загроз економічній безпеці. Цей підхід виходить з розуміння безпеки як стану захищеності життєво важливих національних інтересів у різних сферах життєдіяльності суспільства, зокрема економічної сфери. Видається, що зазначена подвійність позицій віддзеркалює реальний факт входження підсистеми економічної безпеки як в систему національної економіки, так і в систему національної безпеки (в широкому сенсі).

У рамках другого підходу національна безпека як система визначається у взаємозв'язку наступних її компонентів. Перша група: цінності, інтереси, цілі. Друга група: загрози та інші фактори системного оточення особистості, суспільства, держави. Третя група: система забезпечення національної безпеки.

Аналіз розглянутих вище положень дозволяє сформулювати зміст компонентів системи національної безпеки наступним чином. До першої групи належать національні цінності (права і свободи людини, громадянський мир і злагода; незалежність і суверенність державності України, її демократичної основи, національний поступ; добробут України, відповідальність громадян та держави перед нинішнім та майбутніми поколіннями; усвідомлення себе частиною європейської спільноти).

Національні інтереси (у частині життєво важливих інтересів) передбачають:

а) життєво важливі інтереси особистості включають: реальне забезпечення передбачених конституцією прав і свобод людини; духовний та інтелектуальний розвиток; забезпечення гідності людини, її життя і здоров'я; гарантування особистої і майнової безпеки; забезпечення гарантованого державою гідного мінімуму матеріальних і екологічних умов існування при тенденції до їх покращання;

б) життєво важливі суспільні інтереси включають: становлення структур громадянського суспільства; державна підтримка сім'ї як базису громадянського суспільства; створення механізмів суспільного контролю за державою; формування політичної та правової культури населення, відповідно до принципів громадянського суспільства; забезпечення і підтримання загальнонаціональної згоди щодо ключових питань розвитку України; вихід з кризової екологічної та демографічної ситуації; підвищення інтелектуальної, творчої, економічної й соціальної активної позиції громадян; додання наслідків кризових явищ в економіці і забезпечення її поступального зростання на соціально орієнтованих принципах; збагачення національних цінностей, подальший культурний та інтелектуальний суспільний розвиток в контексті глобалізаційного розвитку цивілізації;

в) життєво важливі інтереси держави: територіальної цілісності України; прискорення формування та створення стійких основ правової, демократичної держави, що забезпечує безумовне виконання законів;

створення умов для економічної, соціальної й політичної стабільності країни; захист конституційного устрою, правопорядку; забезпечення ефективної зовнішньої й внутрішньої політики, налагодження і розвиток ефективної системи зв'язків міжнародного рівні на основі партнерства і співпраці; забезпечення здатності до стримування і відбиття будь-якої зовнішньої агресії.

Другу групу складають загрози національній безпеці. Зокрема, загрози у сфері політики, а саме:

1. Внутрішні загрози: регіональна сепаратизм, загострення відносин міжконфесійного характеру; невідповідність між конституційними демократичними принципами і реальною політикою; протистояння політичних сил і різних владних структур, недотримання правових норм, що регламентують їх діяльність; недостатня дієвість й ефективність механізмів громадянського контролю за інститутами державної влади.

2. Зовнішні загрози: дії держав, орієнтовані на підрив державного суверенітету і територіальної цілісності України; дії, орієнтовані на політичну ізоляцію України і підрив її ролі у розв'язанні ключових міжнародних проблем; дії, котрі переслідують мету ослаблення зв'язків України з пострадянськими республіками, з країнами ЄС, а також з державами, що мають стратегічне значення для реалізації національних інтересів України; порушення прав і свобод людини, що спричиняють наростання напруженості та посилення міграційних тенденцій; втягування в локальні та інші міжнародні конфлікти, участь для України в яких суперечить її національним інтересам та безпеці; пред'явлені і можливі територіальні претензії до України; нейтралітет України щодо глобальної та регіональних систем безпеки.

Щодо загроз в економічній сфері, то у цьому контексті необхідно виділити наступні.

1. Внутрішні загрози: незавершеність перетворень в сфері економіки; слабкість інститутів та інфраструктури економіки ринкового типу;

збереження розбалансованих зовнішньоекономічних відносин, заснованих на імпорті високотехнологічних машин, устаткування тощо, - в обмін на експорт продукції з низькою доданою вартістю аграрного і промислового виробництва; зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів.

2. Зовнішні загрози: значна зовнішня фінансова заборгованість; обмеження присутності України на ряді зовнішніх ринків; стимулювання іноземними партнерами витоку інтелектуальної власності та висококваліфікованих спеціалістів з України; вивезення за межі України валютних запасів, стратегічно важливих видів сировини і товарів при вкрай неефективному і нераціональному використанні одержуваних доходів; структурно викривлений товарообіг і підрив ресурсної бази вітчизняного машинобудування; нерозвиненість сучасної інфраструктури підтримки експорту (інформаційної, організаційної, фінансової) та оптимізації структури імпорту.

Стосовно загроз у військовій сфері, то в рамках дослідження необхідно виділити:

1. Внутрішні загрози: зниження боєздатності збройних сил, готовності країни до мобілізації; незавершеність механізмів дієвого громадянського й політичного контролю за силовими структурами; затягування процесу проведення військової реформи; зниження потенціалу військово-промислового комплексу України.

2. Зовнішні загрози: існуючі та потенційні локальні війни і збройні конфлікти на території України та безпосередній близькості від кордонів, міжнародний тероризм; розповсюдження зброї масового ураження, засобів його доставки і нових технологій військового призначення, що супроводжуються спробами окремих країн, терористичних груп та організацій здійснити військово-політичні прагнення; прагнення деяких держав до встановлення свого лідерства або військово-політичного домінування, зокрема на територіях окремих регіонів, їх прихильність до вирішенню

конфліктних ситуацій не лише політичними, але й силовими методами; застосування зброї масового ураження; ймовірність підриву стратегічної стійкості в результаті порушення міжнародних домовленостей в сфері безпеки, обмеження і скорочення озброєнь, а також якісного і кількісного нарощування озброєнь іншими державами.

В економічній сфері зміст компонентів загрозливих факторів щодо національної безпеки є більш динамічним порівняно із іншими сферами суспільного життя, оскільки економічна складова піддається постійним і часто радикальним змінам у сфері продуктивних сил і в системі господарських відносин як усередині країни, так й у системі економіки глобального рівня [233].

У зв'язку з цим для нівелювання впливу чинників кризового характеру, зокрема у сфері економічної безпеки, основну увагу необхідно звертати саме на критерії та показники економічної безпеки. Це є необхідним для уникнення їх «розмивання» внаслідок дії мінливого зовнішнього і внутрішнього середовища. Економічний стан, що відповідає її вимогам, має характеризуватися певними якісними критеріями і параметрами (пороговими значеннями), що забезпечують прийнятні для населення (більшої частки) умови життя та розвитку особистості, стійкість економічної й соціальної ситуації, стабільність у військово-політичній сфері, цілісність держави, спроможність протидіяти або пристосовуватись до впливу загроз внутрішнього і зовнішнього характеру [235].

Для параметрів і критеріїв пропонується враховувати наступні чинники.

1. Спроможність національної економіки, функціонувати в режимі розширеного відтворення. Тобто, мають бути досить розвинені галузі і виробництва, що мають життєво важливе значення для функціонування держави як у звичайних, так і в екстремальних умовах, здатні забезпечити відтворювальний процес, не зважаючи на вплив зовнішнього оточення.

2. Належний рівень та якість життя населення і можливість його збереження. Не можна допустити виходу критеріїв рівня бідності, майнової диференціації населення і безробіття за межі, максимально допустимі з позиції соціально-політичної стабільності суспільства. Сумлінну й кваліфіковану працю має забезпечувати належний рівень життя.

3. Стійкість фінансового сектору економіки, що визначається рівнем бюджетного дефіциту, динамікою цін, нормалізацією розрахункових відносин, стабільність національної валюти й банківської системи.

4. Раціональну структуру зовнішньо-торгівельної діяльності, що забезпечує доступ товарів вітчизняних виробників переробної галузі, машинобудування на зовнішній ринок, максимально допустиме забезпечення внутрішніх потреб за рахунок імпорту, забезпечення пріоритету економічних відносин з ЄС. Збалансована політика у сфері ЗЕД, що передбачає як задоволення внутрішньоринкових потреб, так і захист національного виробника.

5. Розвиток науково-технічного потенціалу країни і збереження наукових шкіл, здатних забезпечити незалежність України на стратегічно важливих інноваційних напрямках розвитку.

6. Розвиток взаємодії в рамках ЗВТ з ЄС і широких міжнародних економічних відносин, що забезпечують дотримання загальнодержавних інтересів, що виключають розвиток сепаратистських тенденцій, і функціонування єдиного загальноукраїнського ринку або регіональних ринків на основі виробничої спеціалізації.

7. Створення економічних і правових умов, що виключають криміналізацію суспільства і всіх сфер фінансово-економічної діяльності, захоплення організованими злочинними угрупованнями фінансово-виробничих інститутів, їх проникнення в структури влади.

8. Визначення та забезпечення необхідного втручання суб'єктів державного управління в господарські процеси, здатних гарантувати

оптимальний розвиток ринкової економіки, як у звичайних, так і в екстремальних умовах.

Головним чинником забезпечення економічної безпеки є моніторинг, аналітична та інформаційна системи спостережень за показниками безпеки економіки. Проте моніторинг повинен супроводжуватись аналізом конкретних значень індикаторів економічної безпеки [237].

Таким чином, необхідно розробити кількісні та якісні індикатори (порогові значення), вихід за межі яких викликає загрозу безпеці економіки країни і, які мають бути покладені в основу антикризової стратегії реального сектора економіки.

Для закріплення індикаторів рекомендовано враховувати такі чинники, а саме: валовий внутрішній продукт (його динаміку і структуру), темпи та обсяги виробництва в реальному секторі економіки, галузеву і регіональну структуру господарства, галузеву динаміку, капітальні вкладення тощо; стан науково-технічного, природно-ресурсного, виробничого потенціалу країни; спроможність економічного механізму пристосовуватись до постійної зміни внутрішніх і зовнішніх факторів (дефіцит державного бюджету, темпи інфляції, вплив стійкості національної валюти тощо); стан фінансово-кредитної та бюджетної систем; - якість і рівень життя населення, забезпечення населення матеріальними благами і послугами, рівень безробіття, ВВП на душу населення, диференціація доходів, стан навколишнього природного середовища.

На нашу думку, доцільним є встановити кількісно вимірювані порогові значення індикаторів за відповідними параметрами. Проте розв'язання такого завдання може зіткнутися з багатьма методологічними труднощами і практичними перешкодами.

По-перше, згідно з теорією соціальної стійкості при визначенні граничного критичного порога рекомендується враховувати не один, а кілька факторів, комплекс показників, оскільки відхилення одного-двох соціальних параметрів від норми не завжди може точно характеризувати ситуацію.

По-друге, кожне суспільство є унікальним, що змушує нас з великою обережністю використовувати уніфіковані показники розвитку. Критичні точки, властиві певній країні, можуть бути припустимі в іншій.

По-третє, в різних країнах методики збирання й опрацювання соціологічної та статистичної інформації різняться, що іноді ускладнює проведення порівняльного аналізу.

Нижче наводиться типовий приклад побудови системи показників та визначення порогових рівнів безпеки. У наведеній нижче табл. 3.1 викладені гранично-критичні значення, які є межами безпеки українського суспільства [229].

Експерти Ради національної безпеки і оборони України розробили зразковий перелік індикаторів для встановлення параметрів і критеріїв безпеки економіки України (табл. 3.2).

Хоча з точки зору науки базовими показниками безпеки економіки необхідно вважати не порогові значення певних, хоча і важливих показників соціально-економічного розвитку, а ймовірності появи (або не появи) негативних наслідків, пов'язаних з їх низьким рівнем; ризик соціально-економічного збитку при їх виникненні і витрати, потрібні для їх попередження.

Критерієм ефективності конкретних програм будуть ті рівні небезпеки (безпеки), які корелюються із мінімумом певних витрат, а оптимальними - заходи, що тягнуть максимальний для заданих витрат приріст показників безпеки, або мінімальні для прийнятного рівня витрати.

Звідси випливають, принаймні, два висновки. По-перше, визначення «гранично-критичних» значень вкрай нечітко і еkleктично, відсутня єдина методологія. Так, щодо порогових показників, то беруться: фактичні дані по розвинених країнах, дані по самій Україні в кращі для неї часи, оцінки різних авторів, отримані ними в результаті оригінальних досліджень.

Таблиця 3.1

Гранично-критичні значення (межі безпеки) розвитку українського суспільства

№	Найменування показника	Критичне значення (світова практика)	Джерело щодо значення показника	Можливі економічні, соціальні та політичні наслідки
Економічна сфера				
1	Рівень зменшення ВВП	30-40%	Падіння ВВП США під час кризи 1930х рр.	Деіндустріалізація економіки
2	Частка імпортованих харчових продуктів	30%	Дані Міжнародної федерації агропромислових виробників	Стратегічна залежність країни від імпорту
3	Частка в експорті продукції обробної промисловості	40%	Узагальнене значення показників розвинених країн	Сировинно-колоніальна структура економіки
4	Доля в експорті високотехнологічної та інноваційної продукції	10-15%	Узагальнене значення показників розвинених країн	Технологічне відставання економіки
5	Доля от ВВП державних витрат на науку	2%	Середній показник країн ЄС	Суттєве зниження інтелектуального потенціалу
Соціальна сфера				
6	Частка населення на межі бідності	10%	Узагальнене значення показників розвинених країн	Люмпенізація населення
7	Співвідношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших груп населення	10:1	Узагальнене значення показників розвинених країн	Антагонізація соціальної сфери
8	Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	1:3	Узагальнене значення показників розвинених країн	Декваліфікація і пауперизація робочої сили
9	Рівень безробіття	8-10%	Узагальнене значення показників розвинених країн	Збільшення соціально-обездолених категорій населення
Демографічна сфера				
10	Умовний коефіцієнт депопуляції	1	Розрахункова величина при нульовій популяції	Вимирання населення

Продовження табл. 3.1

11	Сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінок в фертильному віці)	2,15	Величина коефіцієнта, необхідна для простого заміщення поколінь	Відсутність простого заміщення поколінь
12	Середня тривалість життя населення	75-79 років	Дані ООН по розвиненим країнам	Погіршення здоров'я населення
13	Коефіцієнт старіння населення (частка осіб старше 65 років щодо загальної чисельності населення)	7%	Дані Держстату (середньосвітове значення)	Старіння населення
Екологічна сфера				
14	Загальні надходження до бюджету від екологічних зборів і латежів (% до ВВП)	5%	Дані Організації економічного співробітництва та розвитку (рівень Німеччини)	Низький рівень екологічного контролю

Джерело Згруповано автором за даними джерела [229]

По-друге, запропоновані порогові рівні статичні і не враховують динаміки розвитку. Тим часом у швидко мінливих суспільствах саме динаміка є більш показовою та нормативною з точки зору оцінки безпеки.

Відповідно до іншого, більш спрощеного підходу, запропонованому В.Т. Білоус, слід виділити економічні, соціальні та фінансові індикатори економічної безпеки [32].

Економічні індикатори характеризують сформовані тенденції розвитку економіки з точки зору реалізації принципу ефективності виробництва. Зниження ефективності виробництва проявляється, насамперед, у зниженні інвестиційної активності, спаді виробництва і погіршенні його структури, в зростанні втрат суспільного робочого часу. Головний сигнал порушення вимог економічної безпеки держави – зниження частки виробничих інвестицій в структурі ВВП. Наслідком зниження інвестиційної активності при цьому є спад виробництва і погіршення його структури, що спричиняє погіршення позицій країни у світі.

Таблиця 3.2

**Показники економічної безпеки, що складають основу формування
антикризової стратегії, за даними 2015 р.**

№	Показники	Порогове значення, %	Фактичне значення, %	Співвідношення порогового значення до фактичного*
	Обсяг ВВП на душу населення від: середнього по Країнах «Великої сімки» від середньосвітового	50 100	7,5 27	0,15 0,27
	Частка в промисловому виробництві обробної промисловості	70	61,8	0,88
	Частка в промисловому виробництві машинобудування	20	8,8	0,44
	Обсяги інвестицій,% до ВВП	25	35	1,4
	Витрати на оборону,% до ВВП	5	3,1	0,62
	Витрати на наукові дослідження,% до ВВП	2	0,7	0,35
	Частка нових видів продукції в обсязі продукції (машинобудування)	6	3,3	0,55
	Частка населення, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму	7	8,6	1,22
	Тривалість життя населення	70 років	71,4 роки	1,02
	Витрати на освіту,% до ВВП	10	7,6	0,76
	Рівень безробіття за методологією МОП	7	10,5	1,5
	Рівень інфляції за рік	20	24,9	1,25
	Обсяг внутрішнього боргу,% до ВВП за порівнянний період часу	30	32,2	1,07
	Обсяг зовнішнього боргу,% до ВВП	25	39,9	1,6
	Дефіцит бюджету,% до ВВП	5	5	1
	Грошова маса (M2),% до ВВП	50	59,7	1,2
	Частка імпорту у внутрішньому споживанні			
	Всього	30	18,4	0,61
	у тому числі продовольство	25	10,3	0,4

* За даними Державної служби статистики України [246]

* Співвідношення фактичного і порогового значення унормовано по відношенню до порогового значення, яке приймається за одиницю. При цьому воно визначається як відношення фактичного значення до порогового, якщо бажано зростання відповідного показника економічної безпеки, і, навпаки, якщо бажано його зниження.

Соціальні індикатори характеризують сформовані тенденції соціальних процесів з позиції реалізації принципу справедливості розподілу благ. Порушення принципу справедливості розподілу благ знаходить свій прояв у зростанні доходів панівних соціальних верств за рахунок зменшення доходів інших не через їхній більший внесок у зростання суспільного добробуту, а у зв'язку з основною роллю у розподілі благ. Головним сигналом посилення

соціальної напруженості в суспільстві є збільшення розшарування суспільства за рівнем матеріального добробуту з розмиванням консолідуючого для суспільства середнього класу. Наростаючі соціальні зрушення розколюють суспільство на антагоністичні групи, що може призвести до непередбачуваних наслідків у суспільстві.

Необхідно зазначити, що в процесі соціально-економічного розвитку України спостерігаються наступні негативні тенденції: збільшення частки бідного населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, швидке зменшення середнього класу населення, зростання ухилення від сплати податків, звуження бази для фінансування галузей соціальної інфраструктури, збільшення безробіття, зростання заборгованості із заробітної платі та по соціальних трансфертах тощо. Зокрема, соціальні трансферти все більш відстають за темпами від зростання прожиткового мінімуму, внаслідок чого мільйони чоловік виявляються відкинутими за межу бідності. Система соціального страхування втратила здатність до захисту працюючих від соціального ризику (хвороба, безробіття, старість) [32].

Нарешті, фінансові індикатори характеризують сформовані тенденції в розвитку фінансової системи держави з позиції її відповідності потребам економічної безпеки. Завищення ставок відсотка за кредитами у порівнянні з нормою прибутку, зниження частки довгострокових кредитів у кредитних вливаннях в економіку, зменшення рівня рентабельності продукції є порушенням принципу ефективності виробництва.

Темпи інфляції і зростання заборгованості по заробітній платі та соціальних трансфертів є фінансовими індикаторами порушення принципу справедливості розподілу благ. Головним сигналом загрози фінансового краху держави служить збільшення державного боргу на тлі спаду виробництва та зниження виробничих інвестицій [32]. У сучасних умовах вплив геофінансів, міжнародних фінансових систем на окрему державу переходить на якісно інший рівень. З урахуванням панівного становища,

займаного фінансової складової в умовах сучасної економіки, ми маємо право характеризувати останню як економіку, керовану в основі своїй фінансовим чином, через фінансові механізми, на основі використання фінансових стимулів, фінансових важелів, у фінансових цілях [26]. А глобалізм, який демонструється нині економічною цивілізацією, саме й створює умови для встановлення особливої фінансової влади, яка за допомогою володіння світовими грошима та управління фінансовими потоками дає змогу впливати на світовий господарський простір, так і на окремі держави.

Також в теорії пропонується з більш ніж 190 індикаторів економічної безпеки, які використовуються на макро- і мезорівні для аналізу та здійснення прогнозу щодо загроз економічній безпеці використовувати 19 показників, які характеризують найбільш важливі сфери економічної безпеки в реальному та фінансовому секторах економіки, а також у соціальній сфері [58].

До її складу віднесено: обсяг валового внутрішнього продукту; валовий збір зерна; частка у ВВП інвестицій в основний капітал; частка у ВВП витрат на оборону; частка у ВВП витрат на цивільну науку; частка продукції інноваційного характеру в загальному обсязі випуску промислової продукції; частка продукції машинобудування та металообробки в загальному обсязі промислового виробництва; частка у всьому населенні осіб з грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму; рівень безробіття; співвідношення доходів 10% найбільш і 10% найменш забезпеченого населення; внутрішній борг; зовнішній борг; рівень монетизації; рівень витрат щодо обслуговування державного боргу у витратах державного бюджету; відношення виплат за зовнішнім боргом до обсягу річного експорту; дефіцит державного бюджету; рівень інфляції; обсяг золотовалютних резервів; частка імпорту продовольства щодо обсягу продовольчих товарів країни.

З усієї кількості індикаторів рівня загроз економічній безпеці доцільно виділити ті, які відображають критичні точки у розвитку економіки [26].

Саме такі показники використовуються як порогові значення економічної безпеки, характеризують максимальні та мінімальні величини, вихід за які шкодить нормальному розвитку соціальної сфери, економіки, сприяє формуванню деструктивних тенденцій в галузі виробництва. Такі величини є на макро, мезо і мікрорівні.

При цьому, для країн на стадії реформування потрібні індикатори-орієнтири розвитку, що позначають межі негативних процесів, що подають сигнали учасникам ринку про можливі сфери неблагополуччя, зниження глобального рівня національної безпеки. Ці індикатори утворюють систему зв'язку, які в певних ситуаціях дають про себе знати.

Порогові значення (кількісні параметри) повинні мати статус закріплених на загальнодержавному рівні, додержання яких має бути обов'язковою частиною прогнозів і державних програм розвитку, здійснення бюджетного процесу. На жаль, затверджених кількісних параметрів порогових значень досі немає.

Також науковцями запропоновано чотири групи порогових значень: макроекономічні показники, що віддзеркалюють головні, принципові риси національних інтересів і затверджені на урядовому рівні; порогові значення, розкривають і доповнюють ці головні риси і затверджені Мінекономрозвитку України; порогові значення функціонального та галузевого рівня, затверджені відповідними міністерствами; порогові значення економічної безпеки регіонів [58].

Багато порогових параметрів економічної безпеки України сформовані за даними Державної служби статистики України та з урахуванням світового досвіду. Вони були погоджені з відповідними міністерствами і відомствами та пройшли апробацію в Раді національної безпеки і оборони України [90].

Необхідно зазначити, що на сьогодні в офіційних документах не існує ні чіткої структури економічної безпеки, ні ясних індикаторів і порогових значень. Така ситуація зумовлено зокрема складністю і багатоаспектністю проблеми економічної безпеки, а також її новизною.

Економічна безпека є основаю функціонування економічно ефективної держави в цілому. Як відзначають фахівці Інституту США і Канади РАН, в найзагальнішому розумінні економічно ефективна держава - це держава, яка відстоює свої національні інтереси і забезпечує власну національну економічну безпеку в певний час і за наявних обставин в умовах необмеженої міжнародної конкуренції [108, с. 1].

Державно-правовим механізмом економічної безпеки повинні стати в першу чергу законодавчі положення про систему забезпечення національної безпеки, її цілі (в стратегічному плані - тривала, якісно насичене життя громадян у сприятливому середовищі, в тактичному - мінімізація соціально-економічних витрат, що виникають внаслідок об'єктивних загроз). Технологією забезпечення безпеки має стати програмно-цільове планування і управління відповідним процесом, засноване на розробці державних цільових антикризових програм та створенні системи операційного управління їх виконанням допомогою обґрунтування, забезпечення, контролю і підтримки оптимальних за обраним критерієм кількісних показників.

Як уже раніше зазначалося, економічна безпека передбачає відповідний стан економіки країни, який за об'ємним економічним і структурним показниками є достатнім для забезпечення незалежного від зовнішнього тиску політичного та соціально-економічного розвитку держави і, який робить можливим інвестиції в людський капітал, створює умови для цивілізованого життя, вільного розвитку і самовираження населення, зокрема, через підтримку рівня легальних доходів, що забезпечує більшості населення необхідний рівень добробуту, не нижче досягнутого раніше.

Базові потреби суспільства необхідно задовольняти в першу чергу [117]. Задоволення базових потреб суспільства - прерогатива держави, оскільки вона являє собою інституціоналізацію загальної функції управління національною економікою, декомпонованої через відомий набір економічних функцій: правове забезпечення економічної діяльності, забезпечення та

організація грошового обігу, фінансова політика і регулювання бюджетного сектора, перерозподіл ресурсів в суспільстві (зокрема для забезпечення його стабільності), виробництво суспільних благ, мінімізація трансакційних витрат, антимонопольне регулювання і розвиток конкуренції, оптимізація екстерналій, мінімізації безробіття та забезпечення оптимального рівня зайнятості населення, забезпечення економічної безпеки країни.

Для реалізації таких функцій держава повинна надати імпульс механізмам самоорганізації національної економіки та корегувати виникаючі в цьому механізмі відхилення.

Якщо держава виконує ці функції забезпечення таких умов (потреб) в економічній сфері діяльності, то в стаціонарних умовах немає ніякої потреби в перевищенні повноважень держави, яка може порушити такий стан.

Інша річ, якщо виникають флуктуації, що порушують гомеостатичну рівновагу в системі національної економіки. Як правило, така ситуація зазвичай виникає в стані економічної кризи, але також може бути викликана радикальної інституційної трансформацією. Тоді на перший план виходить проблема економічної безпеки суспільства. При цьому, економічна безпека є основою національної безпеки і визначає перспективні напрями і можливості соціально-економічного, а також політичного і культурного розвитку країни [58, с. 9].

Предмет економічної стратегії повинен ґрунтуватися на відповідному дійсності змісті національної безпеки і принципах і методах, що з нього випливають. Це потребує наявності суверенітету над територією і еволюційно сформований устрій суспільного життя, що виступає засобом і способом задоволення всіх життєво важливих потреб.

Всілякі загрози та виклики слід парировати не тільки обороною, а й завчасним ухиленням та/або своєчасним знищенням їх носіїв.

Зазначимо, що необхідність відмови від загальновизнаного трактування національної безпеки України та уточнення її об'єкта, стосуються таких аспектів:

1) офіційно прийняті в якості об'єкта національної безпеки особа, держава і суспільство не утворюють системного єдності через постійну конфліктність внаслідок відмінності інтересів, що ускладнює дослідження національної безпеки;

2) альтернативним сукупним об'єктом національної безпеки представляється цільна етногеоетіческа система, або етногеоетосістема (грец. Ethnos - народ, гео - земля, ethos - уклад життя), яка характеризується легкістю ідентифікації, гармонійністю і своєрідністю.

3) роль держави, декларованого як об'єкт національної безпеки, протиставляється його місії і тим самим виникає «захист самого себе».

Уточнення об'єкту дозволяє обґрунтувати також склад методів, необхідних для дослідження та вдосконалення національної безпеки [151]. В їх основі лежить стратегічний підхід, формування державної антикризової стратегії, насамперед економічної.

Критерієм визначення ефективності системи забезпечення національної економічної безпеки, буде підтримання такого її рівня, який відзначається високою якістю життя нації чи відповідає мінімуму сумарних витрат, пов'язаних з об'єктивно існуючими небезпеками (витрат для ліквідації збитку від руйнівного прояву).

Оптимальними повинні вважатися програми та заходи, що забезпечують максимальний приріст рівня національної безпеки України при виділених витратах або таких, що вимагають мінімальних витрат для досягнення її заданого рівня.

Доводиться констатувати фактичну відсутність в державному управлінні відповідного стратегічного процесу і безпредметність (а тому і неефективність) здійснюваної політики забезпечення національної економічної безпеки, вже призвела до зниження життєвого рівня, втрати частини природних ресурсів, різкого погіршення демографічної ситуації в результаті неопрацьованості захисних механізмів протидії економічній кризі.

Українській державі необхідно відмовитися від акценту лише на захисті від загроз і викликів, що міститься в смисловому контенті, і – як предмет економічної антикризової стратегії держави – розробити систему активних превентивних стратегічних заходів, що забезпечують перспективну відсутність економічних загроз. Наукова гіпотеза економічної безпеки країни в якості предмета антикризової стратегії держави, що обґрунтовується в роботі, може сприяти змінам в адміністративній діяльності відповідних органів державної влади.

Таким чином, головним методом забезпечення та вдосконалення національної економічної безпеки України має стати стратегічний процес, цільовим чином орієнтований на позитивні зміну стратегічної позиції національної економіки на стратегічному просторі, представленому конкурентними ринковими відносинами, суб'єктом якого виступає держава.

Для стратегічного процесу необхідно, по-перше, розробка (на додаток до пороговим значенням) і обґрунтування оптимальних кількісних показників національної безпеки, по-друге, розробка цільових антикризових програм, спрямованих на їх забезпечення. Для оперативного управління необхідним є організація безперервного контролю значень цих показників і забезпечення їх підтримки у заданих межах.

До основоположних принципів вдосконалення стратегічного процесу в галузі національної економічної безпеки можуть бути віднесені наступні:

1. Підпорядкованість зовнішньо- і внутрішньоекономічної політики держави завданням самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення нації.
2. Забезпечення єдності, взаємозв'язку і гармонійного поєднання дій сил і засобів, спеціально призначених і епізодично залучаються для цих цілей.
3. Домірність між завданнями забезпечення національної економічної безпеки і засобами, безпосередньо використовуваними для їх вирішення.

4. Обов'язкове - відповідно до принципів військової стратегії - зосередження у вирішальному місці і в потрібний момент сил, адекватних загрозам і викликам національній безпеці.

5. Перевага превентивним і профілактичним заходам протидії загрозам відносно більш пізнього реагування на надзвичайні економічні ситуації.

6. Постійна готовність відповідних сил і засобів до негайного реагування та вжиття заходів, які найбільш повно відповідають масштабам і характеру можливих викликів.

7. Активність і рішучість дій щодо упередження кризових ситуацій та зниження рівня супутніх руйнівних факторів.

8. Уточнення методів і завдань забезпечення національної безпеки при зміні соціально-політичного, науково-технічного та економічного потенціалу України.

Природно, що при стратегічному плануванні та антикризовому управлінні національної економічної безпекою має бути змінено порядок розробки та прийняття важливих державних рішень. Як приклад можна рекомендувати порядок вироблення ключових рішень в економічному житті на засіданнях Комітету Федеральної Резервної системи США: розробка грошової політики вкрай далека від механічного процесу агрегування індивідуальних переваг осіб, призначених приймати відповідальні рішення. Йдеться про складний процес узгодження численних міркувань та інтересів, учасники якого спочатку орієнтовані на досягнення консенсусу та легітимацію своїх дій в очах фахівців і широкої громадськості.

Дотримання запропонованим принципам сприятиме своєчасному та гарантованому досягненню сталого соціально-економічного розвитку держави, підвищенню конкурентоспроможності, згладжуванню деструктивних наслідків та використання можливостей промислових циклів з періодом від 8 до 12 років, результатом чого є забезпечення національної безпеки.

Ще одним важливим організаційно-технологічним кроком у справі вдосконалення національної економічної безпеки України має бути включення конструктивної частини еліти до суб'єктів, що беруть участь у виробленні економічної стратегії держави. У світовій практиці накопичений великий досвід моніторингу національного стратегічного курсу силами спеціалізованих громадських організацій, зокрема рад національної конкурентоспроможності (продуктивності). В багатьох країнах світу зі стійкою економікою такі організації працюють вже понад 20 років. Ініціатором створення в більшості випадків був уряд, проте вони є незалежними громадськими організаціями. Такі ради створені і працюють в США (1986), Великобританії (1987), Австралії (1995), Ірландії (1997). Організації і структури, які формують бачення майбутнього країни, присутні фактично у всіх розвинених країнах. Основні продукти роботи таких організацій - з одного боку, формування бачення майбутнього країни, з іншого боку, оцінка динаміки і факторів поточної конкурентоспроможності економіки (у формі щорічного звіту) і відповідні рекомендації уряду.

Головним чинником економічної безпеки, що показує предметність економічної стратегії є розвиток національної конкурентоспроможності в системі глобальних конкурентних ринкових відносин.

3.2. Механізм ідентифікації кризових процесів в реальному секторі економіки

Динаміка економічних процесів останніх років засвідчує, що, переважно, несприятливі внутрішні умови розвитку реального сектору економіки при порівняно слабких міжнародних позиціях національного господарства вимагають: активного пошуку нестандартних шляхів виходу з кризи; розроблення та застосування засобів формування конкурентоспроможної національної економіки. У сучасних умовах на

загальний характер розвитку реального сектору економіки могутній вплив здійснює система екзогенних факторів, пов'язаних із функціонуванням глобальної економіки, розширенням економічного простору діяльності національних господарюючих суб'єктів, розповсюдженням інформаційного потенціалу тощо. Про стан національної економічної безпеки можна судити по наявності кризових тенденцій в економіці. У свою чергу, кризи можна визначити за факторами їх прояву - найбільш значимим показниками, параметрам функціонування системи, що вказує на наявність у ній гострих протиріч. Ряд ознак, що свідчать про настання кризової ситуації:

- наявність відхилень від нормальної ситуації;
- наявність загрози пріоритетним цілям і цінностям;
- дефіцит часу та інших ресурсів для реагування на загрози.

Для визначення кризових тенденцій можна використовувати такі підходи, представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Підходи для визначення кризових процесів

Методи	Характеристика методу
Нормативні методи	Визначення стану досліджуваної сфери в співвідношенні з прийнятими нормативами
Методи порогових значень	Визначення стану досліджуваної сфери в співвідношенні з прийнятими пороговими значеннями
Встановлення бажаного рівня	Методика, що орієнтується на соціальні нормативи, які характеризують «оптимальний стан соціального прогресу» для даного суспільства в його стабільному стані
Динамічні моделі	Визначення діючих тенденцій досліджуваної сфери.
Порівняльні методи	Порівняння аналогічних сфер у різних регіонах між собою за конкретними показниками

Джерело Згруповано автором за даними джерела [265; 276]

Головний аспект антикризової стратегії, насамперед, залежить від внутрішніх факторів і гранично допустимих величин, порушення яких призводить до кризових ситуацій. Основними видами кризових ситуацій є: зміна демографічної ситуації, що приводить до депопуляції населення; перевищення раціональних норм техногенного навантаження і погіршення екосистеми; падіння обсягів виробництва в реальному секторі економіки; зростання рівня безробіття; поява біженців, переселенців і іноземних робітників на територіях з надлишком трудових ресурсів, що призводить до міжнаціональної та соціальної напруженості, яка може перерости в конфлікти загальноукраїнського масштабу.

Для оцінки кризи можна використовувати показники економічної безпеки, суть яких полягає у порівнянні фактичних показників розвитку економіки з деякими заданими (пороговими) значеннями кожної підсистеми. Національним інститутом стратегічних досліджень проаналізовано існуючі підходи до інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України, визначено недоліки та рекомендовано підхід, що використовує мультиплікативну форму інтегрального індексу, одночасне нормування індикаторів та порогових значень, обґрунтування вагових коефіцієнтів для визначення інтегральних індексів економічної безпеки [36; 153].

Очевидно, що для ідентифікації кризових процесів необхідна специфічна система показників. В реальних умовах абсолютна стійкість по кожному параметру малоймовірна. Розвиток промислового комплексу представляє собою складний, динамічний і суперечливий процес, де в кожен момент часу відбуваються різні етапи і типи криз.

Пропоновані показники ідентифікації кризових процесів, в основному, кореспондуються з прийнятими в економічній науці, практиці і статистиці показниками. Кризова ситуація - це зміна стану економіки, запобігання якого вимагає втручання законодавчих і виконавчих органів влади та використання

методів державного економічного регулювання територіального розвитку.

Основні види кризових ситуацій:

- зміни в демографічній ситуації, що призводять до депопуляції населення, погіршення генофонду країни та регіонів;
- перевищення раціональних норм техногенного навантаження території при розміщенні об'єктів, що приводить до погіршення екосистеми;
- падіння виробництва в реальному секторі економіки більш ніж на 50-60 %;
- зростання безробіття, що приводить до необхідності масової перекваліфікації кадрів;
- поява біженців, переселенців і іноземних робітників на територіях з надлишком трудових ресурсів, що призводить до міжнаціональної та соціальної напруженості;
- висока і постійно зростаюча ступінь залежності промислового комплексу від міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків;
- низька забезпеченість фінансовими ресурсами (наприклад, дотації перевищують 30% фінансових коштів регіону);
- низька забезпеченість об'єктами інфраструктури, що обмежує можливість подальшого розвитку [217].

Зрозуміло, вибір показників може бути доповнений іншими показниками залежно від конкретних умов розвитку реального сектора економіки, типом і характером проведених перетворень, можливостями статистики. Новизна даного підходу полягає в угрупованні показників по підсистемах реального сектора економіки, в уточненні порогових значень показників, а також у визначенні порогових значень на макро рівні за ймовірністю виникнення кризової ситуації (висока, середня, низька).

Приклад ідентифікації, заснований на даних з розвитку реального сектора економіки, представлений в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

**Показники дослідження кризових процесів внаслідок реалізації
державної соціально-економічної політики в Україні**

Показники	Імовірність виникнення кризової ситуації			Фактичний 2013 рік, %
	висока	середня	низька	
Економічна підсистема				
Індекс фізичного розміру валового внутрішнього продукту, у % до 1990 року	<40	40-80	>80	79,8
Індекс фізичного обсягу валового внутрішнього продукту, у% до попереднього 2012 року	<90	90-105	>105	100,2
Частка промисловості в структурі валової доданої вартості,%	<25	25-50	>50	21,0
Інвестиційна підсистема				
Знос основних виробничих фондів, %	>40	30-40	<30	57,3
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	<101	101-105	>105	88,9
Індекс основних засобів промисловості, % до попереднього року	<100	100-105	>105	104,0
Інноваційна підсистема				
Темп зростання обсягів інноваційної продукції,%	<15	15-20	>20	10,3
Темп зростання витрат на НДДКР, %	<20	20-50	>50	13,5
Витрати на наукові дослідження і розробки, у % до ВВП	<1	1-2	>2	0,7
Структурно-функціональна підсистема				
Частка в експорті продукції промисловості, %	<30	30-50	>50	58,7
Темп зростання експорту високотехнологічної продукції, %	<15	15-20	>20	5,9
Темп зростання обсягів експорту продукції,%	<25	25-50	>50	25,8
Фінансова підсистема				
Питома вага збиткових підприємств,%	<10	10-20	>20	3,4
Співвідношення прострочених кредитів до загальної суми кредитів банків, %	>20	20-7	<7	19,0
Рівень рентабельності промисловості,%	<10	10-20	>20	3,0
Соціальна підсистема				
Коефіцієнт природного приросту населення (на 1000 чоловік)	<25	25-50	>50	- 5,7
Загальні витрати на сферу охорону здоров'я (% від ВВП)	<10	10-20	>20	7,8
Рівень безробіття, у% до економічно активного населення	>2	1-2	<1	7,2
Сальдо міграційного прибулих / вибулих (чол.)	<0	0	>0	31913
Організаційно-економічна підсистема				
Питома вага обсягів бюджетних коштів, спрямованих на розвиток промисловості, %	<5	5-7	>7	0,2
Темп зростання кількості суб'єктів господарської діяльності (всіх видів діяльності), %	<90	90-105	>105	42,1
Внутрішній кредит наданий банківським сектором, у % до ВВП	<100	100-110	>110	96,6

Джерело: Згруповано автором за даними джерела [89; 217]

Дотримуючись в цілому думки про те, що реформа в цілому стійка тоді і тільки тоді, коли вона стійка за кожним важливим параметром [126, с.72], тим не менш, ми вважаємо, що в реальних умовах абсолютна стійкість за кожним параметром малоймовірна. Розвиток будь-якого промислового комплексу є складним процесом, де на протязі певного часу можуть проходити різні кризові процеси.

Тому, є доцільним вибрати для дослідження перелік індикаторів, що характеризують розвиток найбільш критичних в сучасний період час кризових ситуацій. Показники дослідження кризових процесів в Україні вказують на наявність у промисловому комплексі, як досить сприятливих, так і кризових тенденцій, однак, домінуючими є досить небезпечні тенденції зниження частки обробних виробництв у галузевій структурі валової доданої вартості, зношеність основних виробничих фондів, низька частка інвестицій і витрат на дослідження і розробки у ВРП висока питома вага збиткових підприємств. Причому, багато показників, що характеризують дані процеси, вийшли за межі критичних значень. І це говорить про необхідність вироблення та реалізації заходів антикризового спрямування, незважаючи на відносне благополуччя інших індикаторів.

Запропонована методика оцінки розвитку промислового комплексу дає змогу розв'язувати питання щодо ефективного управління промисловим комплексом, а також попереджати негативний розвиток подій і здійснювати комплекс регуляторних заходів щодо нормалізації ситуації.

Впливу кризових чинників слід протиставити дієву антикризову стратегію випереджаючого реагування на зміну ситуації - приймати попереджувальні заходи при появі тенденцій до її погіршення, одночасно закладаючи основи для розвитку реального сектору економіки.

На нашу думку, перш за все, слід провести об'єктивну оцінку причинно-наслідкового зв'язку загального стану розвитку реального сектору економіки виходячи із реалій часу. Зазначимо, що не можна орієнтуватися лише на чинники забезпечення ефективності системи управління розвитком

реального сектору економіки, що дісталися нам у спадщину від попередньої епохи. Задля цього необхідно переглянути цільові орієнтири стратегічного розвитку галузі промисловості загалом та змінити відповідний стратегічний вектор промислової динаміки, тобто, зробити перехід від матеріальних показників, що є, безперечно, найважливішим виміром розвитку будь-яких виробничо-економічних підсистем, визначення деструктивних факторів та інституційних умов, які б формували умови для забезпечення ефективності управління розвитком реального сектора економіки в умовах глобалізації. Таким чином, і буде обґрунтовано перехід до такої моделі антикризової стратегії, яка б не лише відповідала загальносвітовим тенденціям, але й спиралися, переважно, на умови національного рівня функціонування реального сектору економіки задля генерування конкурентних переваг в контексті транснаціоналізації світогосподарської системи.

Розвиток реального сектору економіки в Україні в останні роки відбувалося під впливом двох різноспрямованих факторів. У період до середини 2008 року, високі надходження від експорту, що підтримують високу динаміку споживання й інвестиційну активність підприємств, стимулювали зростання промислового виробництва. Однак, на думку О.М. Алімова, промислове зростання було штучно роздута кредитами, фінансова криза дуже швидко «придавила» перегрітий дешевими позиками попит, тому найбільший шок від кризи отримали галузі, зростання яких спиралось на кредити: будівництво і виробництво будматеріалів, автомобілебудування, машинобудування [3]. Разом із тим, модель відтворення, що базується на масштабному зовнішньому фінансуванні, дає змогу отримувати додаткові необхідні ресурси для забезпечення економічного зростання. Разом із тим, дана модель є нестійкою, оскільки спрямованість фінансово-грошових потоків між зовнішнім світом і внутрішньої економікою характеризується високою мінливістю [3, с.6].

Досить високі темпи зростання останніх восьми років породжують ілюзію прийнятності інерційного розвитку, тим більше що вихід з неї

вимагає значних витрат і зменшення темпів зростання. Це «інерційна пастка», що має самопідтримуючий характер [89].

Проблеми реального сектора економіки, науково-технічного прогресу на виробництві, в період зростання вирішені були. Інноваційна сприйнятливість української економіки та бізнесу залишилася низькою: частка підприємств у 2014 році, що здійснювали інновації технічного характеру, у країні становить всього 16 %. У Німеччині аналогічний показник сягає 73%, у Бельгії - 58%, в Естонії - 47%, у Чехії - 41%. У промисловому виробництві використовується лише 4,2% наявних винаходів, адже через неврахування інтелектуальної власності капіталізація підприємств промисловості України занижена на 50–80% [89].

Необхідно відзначити, що збереглися фінансові, інституційні та інфраструктурні бар'єри, що перешкоджають диверсифікації господарської системи і забезпечення стійкого довгострокового зростання. Серед них:

- неадекватність інвестиційним потребам економіки обсягу довгострокових позикових ресурсів, який пропонує вітчизняний приватний фінансовий сектор. Частка кредитів строком понад три роки в сукупному обсязі позик, виданих підприємствам вітчизняними банками (без врахування Ощадбанку), складає всього 15%. Внесок залучених на внутрішньому ринку кредитів у фінансування інвестицій в основний капітал становить менше 9%;
- нерозвиненість інфраструктури (фінансової, виробничо-технологічної, кадрової), що забезпечує розвиток інноваційного бізнесу, капіталізацію і комерціалізацію наукових розробок;
- низькі конкурентні умови порівняно з експортерами з інших країн [243, с.3].

Слід зауважити, що завдяки розвитку промисловості розвинені країни світу отримують переважну частину ВВП, вирішують соціальні, економічні, науково-технічні завдання, упевнено переходячи від індустріального до постіндустріального типу економічного розвитку. Схематично, структурний

розподіл регіонів України за видами економічної діяльності наведено на рис. 3.1.

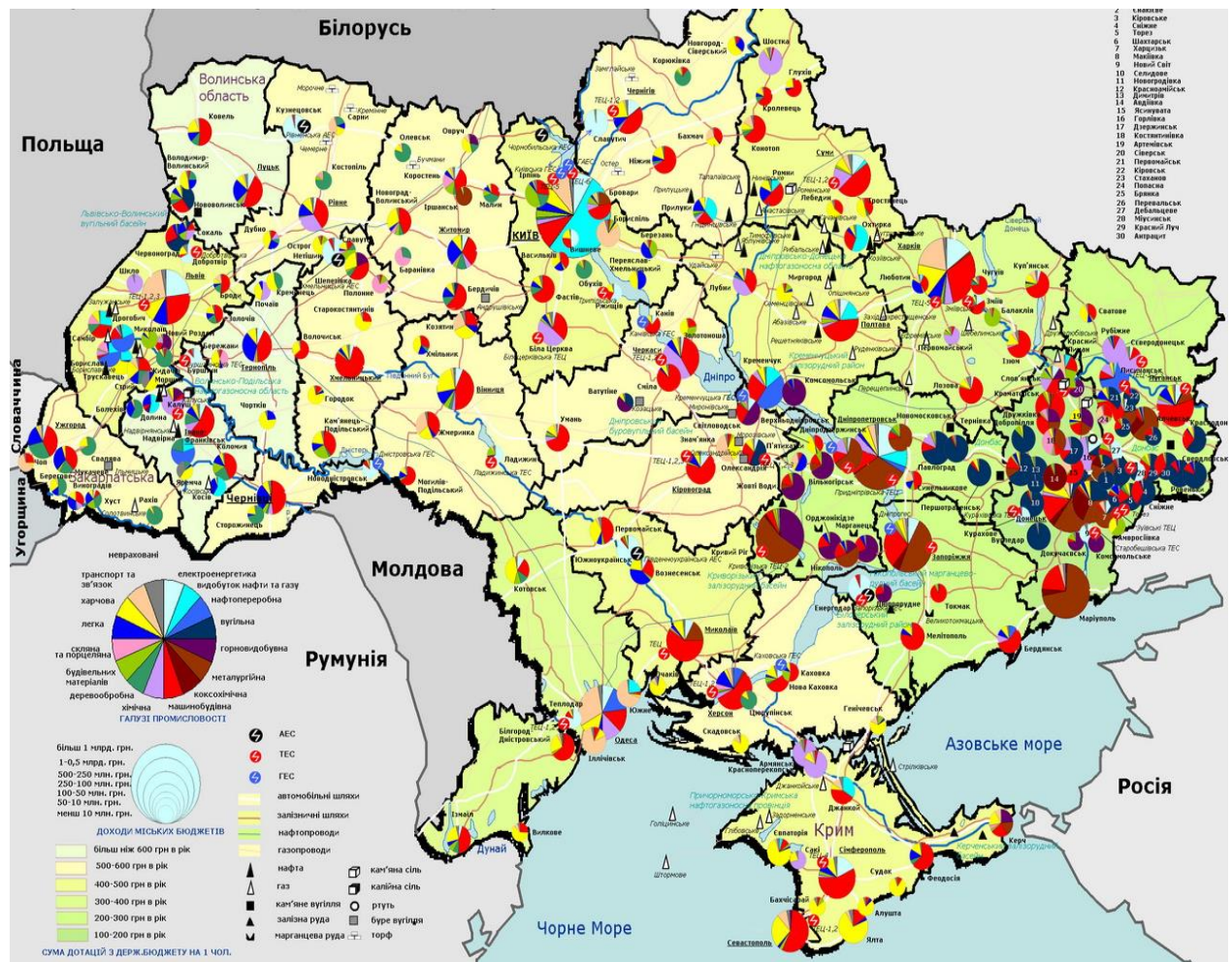

Рис. 3.1. Схема галузевої спрямованості регіонів України 2013 р.

Для України промисловість – є одним з ключових системоутворюючих елементів загальноекономічного прискорення в державі, свідченням цього є сучасна економічна динаміка основних макроекономічних показників розвитку, що приведена у табл. 3.5.

Аналіз наведених структурних тенденцій та індикаторів макроекономічних тенденцій промисловості України дає змогу виявити сучасний стан розвитку промислового виробництва як проблематичний. Очевидною, навіть на макрорівні, проблемою стали низькі показники технологічного рівня та інноваційної активності підприємств промисловості

в порівнянні не тільки з розвиненими, але і з багатьма країнами, що розвиваються.

Таблиця 3.5

Динаміка основних макроекономічних показників функціонування та розвитку промисловості України внаслідок реалізації державної соціально-економічної політики у 1995 – 2015 рр., %*

Ретроспективний період, роки	Основні макроекономічні показники результативності функціонування промисловості в цілому			
	ВДВ промисловості у загальному обсязі ВДВ	Основні виробничі засоби промисловості	Випуск промислової продукції в загальному обсязі випуску (у фактичних цінах до попереднього року)	Індекс промислового виробництва (до попереднього року)
1995	34,6	31,5	47,4	141,1
2000	31,4	34,4	47,0	134,0
2003	30,3	35,3	48,4	115,8
2004	28,5	36,9	48,0	112,5
2005	30,9	35,9	47,8	103,1
2006	31,7	33,5	46,5	106,1
2007	31,2	32,3	45,3	107,6
2008	30,1	24,1	44,5	94,8
2009	26,9	24,9	40,5	78,1
2010	25,3	16,6	43,5	111,2
2011	25,2	17,3	44,8	108,0
2012	24,8	17,0	43,7	99,5
2013	23,0	15,9	42,6	95,7
2014**	22,3	15,4	42,1	95,34
2015 **	22,0	14,1	40,5	78,5

Джерело * Розроблено й обчислено автором за даними [246]

** Розрахунки здійснені за 2014, 2015 рік без АРК та Донецької і Луганської областей

Навіть офіційна статистика відображає той факт, що переважна більшість українських підприємств промисловості практично не займається інноваціями технологічного характеру, а детальні дослідження свідчать, що навіть на інноваційно активних вітчизняних підприємствах масштаби такої діяльності досить незначні порівняно із зарубіжними конкурентами. Збереження цих тенденцій ставить під сумнів можливість не тільки переходу на інноваційний тип розвитку, а й просто диверсифікації економіки і

посилення конкурентних позицій українських виробників на світовому ринку [252, с.34].

Ландшафт українських промислових виробників представляє собою мозаїку організаційних й технологічних укладів, а цілий ряд компаній зберіг свою дореформену виробничу структуру, яка не приводить до найкращих результатів [253, с.41].

Вважається, що найбільш суттєвими проблемами, які перешкоджають переходу національної економіки до сценарію інноваційного розвитку, залишаються наступні. Перше - національна економіка, принаймні, на третину неформальна. Інноваційні зрушення неможливі без радикального удосконалення державного регулювання. Друге - недостатність створених інститутів забезпечення розвитку для розповсюдження інновацій на всі сектори. Третє - виділивши п'ять проривних векторів інноваційного розвитку технологічної модернізації, влада повинна жорсткими санкціями змусити бізнес позбутися відсталих виробництв, замінивши їх новими [248].

З кінця 2008 року і до сьогодні в Україні зберігаються негативні тенденції скорочення купівельної та інвестиційної активності, зумовлені зниженням попиту на основні експортні товари вітчизняної промисловості, дефіцитом ліквідності, потрібної для оптимального функціонування та розвитку виробництв.

У зв'язку з сучасною фінансово-економічною кризою в Україні, а також, хронічними проблемами із зовнішньо-торгівельним балансом як в державі, так і в межах її регіонів особливого значення набуває проблематика у площині збільшення експортного потенціалу з метою перевищення експорту над імпортом продукції (Додаток А). Так, наприклад, визнаємо наступне: серед регіонів України найкращий показник покриття має Кіровоградська (352,0 %) та Донецька (306,0%) області. Найгірші показники - у Закарпатської (63,0 %) , Чернівецької (79,0 %) та Іван-Франківської (81,0%) областей.

В результаті зростання промислового виробництва, за матеріалами Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [247], в 2008 році склав 102,1% проти 106,3% у 2007 році, в обробних виробництвах - 103,2%. У 2013 році наростаюче падіння темпів інвестицій показало, що великий український бізнес перейшов до стратегії виживання. В умовах суттєвого падіння попиту національні компанії різко скоротили власні програми інвестиційного розвитку. В економіку України в 2013 році вкладено 238, 174 млн.грн інвестицій в основний капітал, у порівнянні з 2012 роком інвестиції в основний капітал у порівнянних цінах скоротилися на 16,2% (таблиця 3.6) [247].

Серед регіонів, єдиним, що покриває імпорт експортом – є Дніпропетровська область, також необхідно засвідчити і надзвичайно високий рейтинг регіону у площині залучення й отримання іноземних інвестицій та обсягів інвестування у ОВЗ (Додаток Б). Проте, найнижчим є показник – у Київської та Чернігівської області від дорівнює – лише 46,0%.

Таблиця 3.6

Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності в Україні

	Освоєно (використано) інвестицій в основний капітал ¹		
	у фактичних цінах, млн.грн.	у % до загального обсягу	
Усього	238174,6	122,4	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	18182,6	132,0	7,7
сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	17980,9	132,0	7,6
лісове господарство та пов'язані з ним послуги	201,7	139,4	0,1
Рибальство, рибництво	37,1	54,6	0,0
Промисловість	86312,8	130,9	36,2
Добувна промисловість	24609,2	137,5	10,3
Переробна промисловість	41299,6	107,5	17,3
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	20404,0	214,7	8,6
Будівництво	8541,1	146,3	3,6

Продовження табл. 3.6

Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	17264,1	128,2	7,3
торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	1835,7	97,3	0,8
оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	8306,1	159,5	3,5
роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	7122,3	110,7	3,0
Діяльність готелів та ресторанів	4907,6	139,3	2,1
діяльність готелів	2934,7	156,9	1,2
Діяльність транспорту та зв'язку	39375,1	117,3	16,5
діяльність наземного транспорту	12821,5	105,9	5,4
діяльність водного транспорту	103,7	172,9	0,0
діяльність авіаційного транспорту	307,2	293,4	0,1
додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	19497,8	134,7	8,2
діяльність пошти та зв'язку	6644,9	101,0	2,8
діяльність зв'язку	6532,6	101,1	2,7
Фінансова діяльність	3151,8	100,1	1,3
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	42106,7	98,1	17,7
операції з нерухомим майном	37690,1	93,9	15,8
оренда машин та устаткування; прокат побутових виробів і предметів особистого вжитку	2283,5	193,0	1,0
діяльність у сфері інформатизації	429,9	160,4	0,2
дослідження і розробки	520,8	118,4	0,2
діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям	1182,4	101,6	0,5
Державне управління	1857,6	127,3	0,8
Освіта	2485,2	113,0	1,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3451,5	108,3	1,4
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	10501,4	172,0	4,4
санітарні послуги, прибирання сміття знищення відходів	3328,6	228,5	1,4
діяльність громадських організацій	237,4	41,3	0,1
діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	6803,3	178,5	2,8
надання індивідуальних послуг	132,1	50,7	0,1

Найбільше скорочення промислового виробництва випало на перші місяці 2009 і 2013 року, досягнувши максимального розміру в травні. Це відбулося, насамперед, у тих галузях, які працювали на експорт. Ціни на товари - метал, ліс - впали. Асортимент українського експорту малий та не диверсифікований, і в національній економіці немає відповідних секторів, які могли б компенсувати ці втрати, тому тут криза відчувається особливо гостро. Також відбулось скорочення внутрішнього попиту, в зоні найбільшого ураження опинилися ті галузі, які виготовляють товари тривалого користування.

В чинному антикризовому плані дій Уряду України на підтримку реального сектора економіки припадає близько 16 відсотків усіх витрат. Але частка заходів, які будуть підштовхувати модернізацію промисловості, значно менше. Крім того законодавчі та нормативні акти, які повинні супроводжувати вже прийняті рішення, постійно запізнюються [218]. Механізм забезпечення державних гарантій за кредитами системоутворюючим підприємствам виявився непридатним і його довелося змінювати. Залізничне машинобудування працювало б у першому півріччі ефективніше, якби здійснювалося інвестування інфраструктурних проектів [221]. При цьому, на відміну від кризи 1998 року зниження попиту в умовах поточної кризи не дає переваг вітчизняним виробникам. Майже дворазове скорочення вартості енергоносіїв в США і Європі робить багато імпортних товарів надконкурентними [236, с. 197].

Криза продемонструвала, що минулі вісім років були втраченим часом, що економіка потрапила на гачок енергозалежності, реформи зупинилися, необхідні інвестиції не залучались і імпорту споживчих товарів заповнив ринок. Світові виробничі потужності, побудовані за останнє десятиліття для обслуговування «економіки фінансових бульбашок», повинні будуть значно скоротитися, оскільки світовий попит різко впав. Слід зазначити, що цей процес почнеться, коли закінчатимуться ті ресурси, які сьогодні кидають на боротьбу з кризою, і які сьогодні йдуть в нові фінансові бульбашки [240].

Слід зазначити про те, що поточна світова криза викликана «інноваційною паузою» - вичерпанням можливостей старих і запізненням нових технологій широкого застосування в поєднанні з надмірно оптимістичними очікуваннями, породженими тривалим попереднім періодом швидкого розширення виробництва. Якщо ця гіпотеза є вірною, то після стабілізації пройде чимало часу, перш ніж економіка зуміє відновити зростання. Україна отримує додатковий шанс зменшити розрив із Заходом за рахунок формування дієвого механізму запозичення технологій [226].

При розгляді можливостей застосування важелів державної політики у сфері промислової в умовах поточної кризи слід враховувати ряд особливостей, які докорінно відрізняють її від попередніх. Зокрема, поточна економічна криза явно виходить за рамки звичайної циклічної та виділяє три її важливі особливості: беспрецедентний за масштабами характер, який охоплює практично всі розвинуті країни і регіони, має структурний характер, що передбачає докорінне оновлення структури глобальної економіки, інноваційний характер, коли в умовах інноваційного фінансового буму економічна і політична еліта втратила контроль за використанням фінансового інструментарію [222]. З унікальністю поточної кризи погоджуються і інші дослідники. Її не можна однозначно вважати ні «інфекцією», занесеної із західної економіки, ні чисто українською циклічною кризою. Тому важливо осмислити процеси, що відбуваються, сформулювати вимоги до їх моніторингу, визначити заходи, що пом'якшують гостроту кризових явищ, і виробити підходи, спрямовані на пошук сил, які здатні стати двигуном подальшої модернізації [209, с.151]. Вчені відзначають, що у світовій економіці нічого подібного досі не відбувалося [219, с.6].

Помітний спад в українській економіці збігся з погіршенням кон'юнктури зовнішніх ринків. Так, залізна руда у 2014 році подешевшала на 47%, з січня по червень 2015 року - на 11%. У квітні її вартість падала до десятирічного мінімуму - 47 дол за тонну, а в липні був зафіксований новий

мінімум - 44 дол за тонну. Для порівняння: рекорд 2011 року - майже 192 дол за тонну.

Сталева квадратна заготовка з січні по травень 2015 р. подешевшала на 7,5% до 370 дол за тонну при відвантаженнях з портів Чорного моря. У липні операції проходили по 345 дол. За останні чотири місяці 2014 року ця продукція втратила в ціні більше 100 дол на тонні.

Окупація Донбасу призвела до падіння обсягів металургійного виробництва, а відповідно, і грошових надходжень. За інформацією об'єднання "Металургпром", за п'ять місяців 2015 року виплавка сталі в Україні скоротилася на 28% в річному співвідношенні до 9,25 млн. тон. [247]

За 2014 р. проаналізовано валовий регіональний продукт, частка якого розподілена за областями (Додаток В). З усіх суб'єктів регіонів найсприятливіша ситуація в Донецькому та Дніпропетровському регіоні, де відзначається збільшення валового регіонального продукту. У Тернопільській, Волинській, Чернівецькій областях – зменшення ВРП, що склало близько 5 % сукупного регіонального продукту.

Аналіз темпів зростання ВВП на одну особу за 2000 – 2015 рр. (табл. 3.7) дає змогу зробити висновок: на економічні процеси різних держав впливає багато факторів і, навіть, якщо у багатьох із них збігаються стартові ресурси та можливості, структури виробництв та основні позиції концепції антикризової політики, то неможна гарантувати, що показники розвитку економік таких країн будуть збігатися.

Зазначимо, що головними причинами падіння ВВП Україні стало руйнування виробничої і транспортної інфраструктури через бойові дії на сході країни, втрата існуючих господарських зв'язків між підприємствами України і суб'єктами господарювання частини зони АТО, обмеження доступу до російського ринку, слабкий зовнішній попит, зниження цін на ключових товарних ринках, низький рівень платоспроможності населення і фінансові труднощі підприємств на фоні зростання собівартості виробництва, негативні

очікування економічних агентів і зменшення внутрішнього інвестиційного попиту.

Таблиця 3.7

Національні, регіональні та світові темпи зростання ВВП на душу населення 2000 – 2015 рр.* дол.. США

Ретроспективний період, роки	Окремі країни світу							
	Україна	США	Китай	Японія	Німеччина	Франція	Польща	Російська федерація
2000	632	36157	932	37633	22584	21765	4459	1765
2001	782	36952	1023	33023	22505	21814	4959	2093
2002	871	37827	1124	31533	23983	23492	5172	2371
2003	1046	39306	1267	34009	28930	28758	5673	2968
2004	1370	41548	1484	36727	32511	32732	6619	4095
2005	1825	43918	1735	36006	32993	36 210	7957	5308
2006	2304	46049	2106	34270	34667	37 900	8954	6889
2007	3065	47665	2626	34232	39771	43 156	11129	9050
2008	3874	48002	3386	38085	45 909	47 273	13852	11561
2009	2529	46586	3778	39536	41 828	43 234	11284	8511
2010	2953	47904	4376	43148	41 814	42 249	12304	10618
2011	3559	49328	5345	46309	46 753	45 430	13506	13239
2012	3866	51465	6069	46661	43 903	42 417	12824	14179
2013	4185	52 939	6578	38633	46 200	44 104	22 064	14 469
2014	3055	54 597	7575	36332	47 590	44 538	23 484	12 926
2015	2756	-	-	-	-	-	-	-

Джерело * Систематизовано й обраховано автором за даними [89; 247].

Слід зазначити, що в другому кварталі 2015 року, вперше з кінця 2013 року відзначено поліпшення динаміки ВВП, що, на думку міністерства, стало логічним продовженням процесів відносної економічної стабілізації. У другому кварталі поточного року обсяг українського ВВП скоротився на 14,7% (проти скорочення на 17,2% в першому кварталі року). При цьому порівняно з попереднім кварталом ВВП України знизився лише на 0,9 відсотка. При цьому у першому кварталі ВВП "просів" на 5,3%.

Прогнози на 2015 рік відрізнялися різноманітністю. На думку Мінекономрозвитку, поліпшення динаміки ВВП було зумовлене як статистичними чинниками (зменшення порівняльної бази в другому кварталі

2014 року), так і економічними. Серед останніх - стабілізація макроситуації (курсова цінова стабільність), а також поступове відновлення і формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці в умовах деескалації конфлікту на сході країни. Уповільнення падіння супроводжувалося поліпшенням ситуації в багатьох видах економічної діяльності, крім сільського господарства й торгівлі, що було зумовлене лише тимчасовим ефектом несприятливих погодних умов у червні.

Згідно з "помірно-консервативним" прогнозом Кабінет Міністрів України розглядав три сценарії розвитку економіки України в 2015 році, згідно з якими падіння ВВП країни прогнозувалось на рівні від 11,9% до 5,5%. Мінекономрозвитку оцінило падіння ВВП України за підсумками другого кварталу 2015 року в 16,3%. Згідно з прогнозами Міжнародного валютного фонду і Європейського банку реконструкції і розвитку, ВВП України в 2015 році впаде на 9%. Світовий банк чекає падіння ВВП країни нинішнього року на 7,5% [299].

При цьому, визнаємо, що Україні належить зіткнутися також і з наслідками глобальної кризи, яка ще триває. По-перше, відбулися великі зміни у структурі світової економіки (підйом в Китаї та Індії). З іншого боку, виникла нова ситуація в розвинених країнах, які останні 15-20 років переносили екологічно брудні або трудомісткі виробництва в країни, де дешевша робоча сила, щоб знизити витрати. Одночасно в Європі і в США відбувалося заміщення старих галузей новими, високотехнологічними, тобто сформувалися інноваційні економіки. По-друге, для інноваційної економіки реальна облікова ставка - 5-6 відсотків - є нормативом ефективності, а в інноваційній економіці нормативи ефективності повинні бути вищими за індустріальну. Це, безумовно, створить для України певні труднощі.

Національна економіка має розвиватись й функціонувати при низькій інфляції в 2-3 відсотка, тоді виникають необхідні умови для тривалих, стійких і досить високих темпів розвитку. Реальне зростання ВВП - близько 4 відсотки в рік. Через погіршення демографічної ситуації, не слід очікувати

приросту робочої сили, який в середньому давав по 1,2 відсотка зростання ВВП на рік. Залишиться єдина можливість збільшення валового внутрішнього продукту – випереджаючий підйом продуктивності праці. Збільшення ВВП на 4 відсотки на рік, вимагає піднімати продуктивність праці принаймні на 5 відсотків. Для цього необхідно підвищувати ефективність виробництва, впроваджувати інновації, насамперед, у формі імпорту самих передових технологій. При цьому, треба враховувати і бути готовим до нової хвилі скорочень - неефективні робочі місця будуть закриватися. І найголовніше, нові умови вимагають інституційних трансформацій, які підвищили б бізнесову активність, заспокоїли населення, підвищили рівень довіри до влади [244].

Таким чином, у посткризовий період зберігається і посилюється необхідність усунення перешкод низької інвестиційної та інноваційної активності в промисловості. При цьому, виникають і додаткові складнощі, пов'язані з подорожчанням кредитних ресурсів, ускладненням доступу до них, скороченням державної підтримки, зростанням конкуренції з боку нових промислових світових центрів.

Ці особливості багато в чому визначають ті складнощі, з якими пов'язано використання інструментів промислової політики в посткризовий період.

При аналізі чинників кризових процесів у промисловості необхідно враховувати ключові макротенденції та обмеження, що склалися як у попередній період, так і переважили протягом останнього часу. Під макротенденціями розуміються базові тренди і співвідношення, що визначають в підсумку динаміку ВВП України. Необхідність враховувати ці тенденції зумовлюється тим, що розвиток промисловості значною мірою корелює з динамікою ВВП України. Ця закономірність, загальна для більшості регіонів, оскільки розвиток будь-якого регіону на 70-90% є результатом тих процесів, що мають місце в економіці України. Тобто характер розвитку національної економіки задає темп можливостей

зростання і є визначальним чинником того, що буде з економікою регіонів у майбутньому.

Отже, можна виділити базові макротенденції, бар'єри, обмеження і поліпшення розвитку національної економіки України (табл. 3.8.).

Таблиця 3.8

Макротенденції, бар'єри, обмеження і поліпшення

Негативні макротенденції	Позитивні макротенденції
1. Тенденція уповільнення динаміки експорту у зв'язку з обмеженими можливостями сировинних галузей. 2. Прискорення динаміки споживання населення, в значній мірі спирається на додаткові доходи економіки від сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури та розвиток системи споживчого кредитування. 3. Частка нагромадження у ВВП залишається на досить низькому рівні - приблизно 18%. Збереження такої норми накопичення в умовах неминучого зростання капіталомісткості означає уповільнення економічного зростання. 4. Державне споживання не в змозі виконати роль акселератора економічної динаміки. 5. Випереджальне (порівняно з динамікою виробництва) зростання імпорту є найбільш потужним негативним фактором економічної динаміки в середньо- і довгостроковій перспективі.	1. Активізація інвестиційної діяльності. 2. Прискорення темпів зростання іншого (не сировинного) експорту. 3. Масштабні залучення іноземного капіталу. 4. Збереження низького рівня інфляції при практично 50 відсотковому зростанні грошової маси.
Бар'єри та обмеження	Фундаментальні поліпшення
1. Відсутність ефективної системи перетікання капіталу, що унеможлиблює здійснити фінансування обробної промисловості; низький рівень заробітної плати у виробничій сфері національної економіки, перешкоджає зростанню ефективності виробництва і поширенню інновацій. 2. Загальне технологічне відставання національної економіки, що не дає змоги забезпечувати належну конкурентоспроможність продукції, що випускається.	1. За останні роки Україна конституївалась не тільки політично, але й економічно. Подолані наслідки розриву господарських зв'язків початку 1990-х років, країна вбудувалася в систему міжнародного поділу праці і зараз представляє собою хоча і не повністю збалансований, але взаємопов'язаний національний господарський комплекс. 2. В Україні виникли і досить ефективно функціонують ринкові інститути. 3. Національна економіка України повністю адаптувалася до ринкових умов господарювання.

Джерело: узагальнено автором

Базові макротенденції проектуються на рівні регіонів України у вигляді мезотенденції, під якими розуміються тренди і співвідношення, які специфічні регіональному рівню (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Мезотенденції, бар'єри, обмеження і поліпшення

Негативні макротенденції	Позитивні макротенденції
Втрати конкурентоспроможності великої номенклатури виробів вітчизняного виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринку	Позитивна динаміка промислового виробництва. Зростання частки машинобудування у випуску промислової продукції. Збільшилися обсяги державного оборонного замовлення.
Бар'єри та обмеження	Фундаментальні поліпшення
Критичний стан основних засобів і, як наслідок, істотне технологічне відставання. Недостатній захист вітчизняного ринку і неактивне лобіювання інтересів вітчизняних виробників. Проблеми узгодження цін на продукцію, що виготовляється за державним оборонним замовленням. Проблема підвищення цін природних монополій.	Поява промислової політики

Джерело: узагальнено автором

На відносно стійкі мезотенденції та обмеження, накладаються кризові тенденції, які спостерігаються на протязі останнього періоду. На рис. 3.2. представлена «кризова пастка», в якій показано вплив кризи на світових фінансових ринках на зниження попиту, обсягів виробництва, скорочення надходжень до консолідованого бюджету.

Порівняння результатів промислового розвитку за основними видами економічної діяльності України показує, що в передкризовий період 2014 р. і початковий період кризи спостерігалася певна розсинхронізація у розвитку базових видів обробних виробництв (рис.3.3). Особливо відчутною розбіжність була за такими видами економічної діяльності, як виробництво

коксу та продуктів нафтоперероблення; добувна промисловість і розроблення кар'єрів.

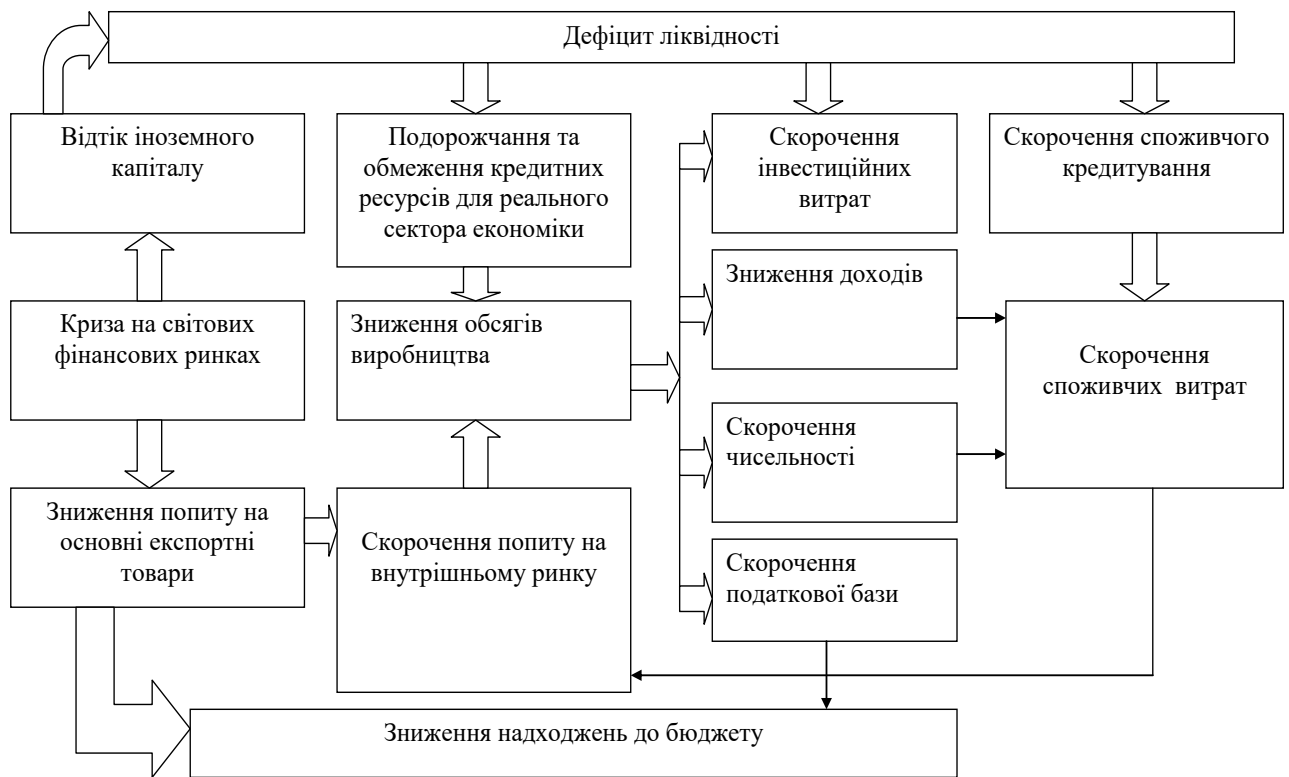
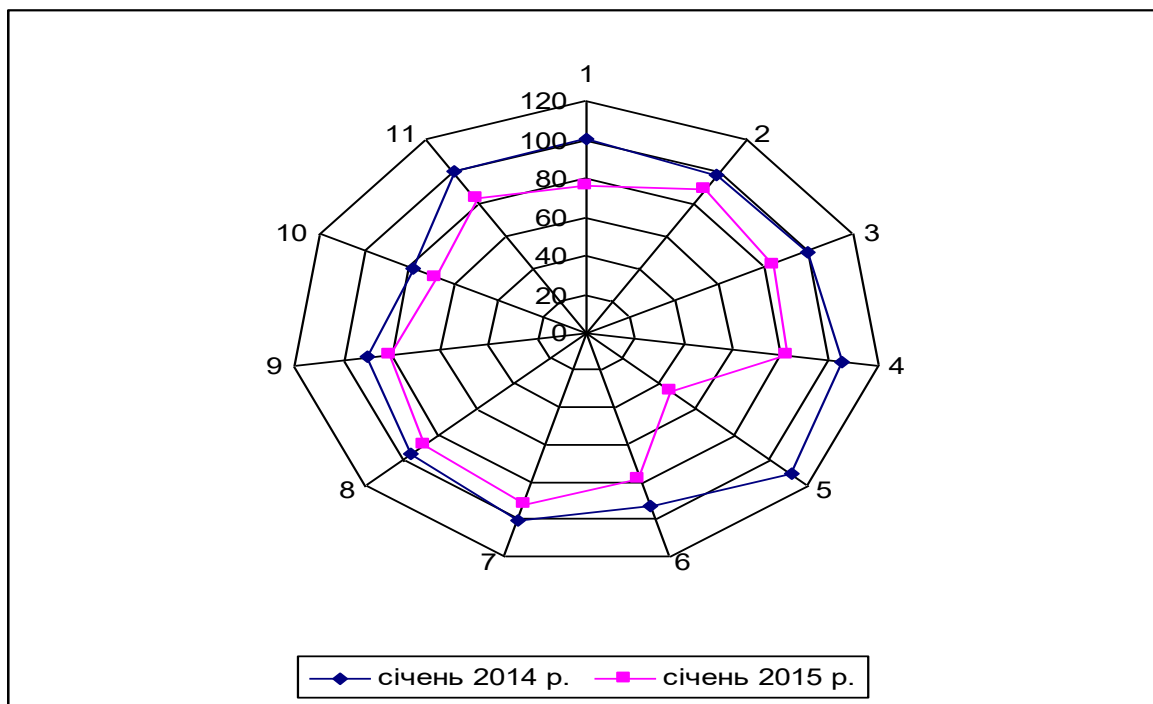

Рис. 3.2. Кризові тенденції в розвитку промисловості (кризова пастка) (розроблено й обґрунтовано автором)

Загальними для всіх секторів промисловості є наступні проблеми (таблиця 3.10):

- недостатній рівень інвестиційної та інноваційної активності, що обмежує можливості підвищення конкурентоспроможності продукції;
- відносно низький рівень продуктивності праці, в порівнянні з показниками розвинених країн, що зумовлює неможливість забезпечити конкурентоспроможну заробітну плату та знижує привабливість зайнятості в промисловому секторі економіки;
- високий рівень витрат, зумовлений недостатнім рівнем впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій, що істотно підвищує витрати підприємств і знижує конкурентоспроможність продукції;
- дефіцит кваліфікованих кадрів;

- жорсткість умов конкуренції на традиційних і найбільш важливих ринках збуту продукції, що вимагає активізації зусиль з виходу на нові ринки і освоєння перспективних ринкових ніш.

- 1 - добувна промисловість і розроблення кар'єрів
- 2 - виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів
- 3 - виробництво одягу, текстильне виробництво, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів
- 4 - виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність
- 5 - виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення
- 6 - виробництво хімічних речовин і хімічної продукції
- 7 - виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів
- 8 - виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції
- 9 - металургійне виробництво
- 10 - машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування
- 11 - постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря

Рис. 3.3. Індекси промислового виробництва в Україні за видами діяльності до відповідного періоду попереднього року, %

Таким чином, доцільно зробити висновок, що потреба в постановці проблеми розробки антикризової стратегії визначається наявністю внутрішніх (ендогенних) деструктивних кризових чинників (загроз) і зовнішніх (екзогенних) відносно до реального сектору економіки (табл. 3.11) і національної економіки в цілому.

Таблиця 3.10

Основні проблеми розвитку промислового сектору України

Найменування проблеми	Кількісні характеристики проблеми	Короткий опис
1. Недостатньо високий рівень інвестиційної та інноваційної активності		Недостатньо високий рівень інвестиційної та інноваційної активності обмежує можливості підвищення конкурентоспроможності продукції. Основні фонди підприємств добувної промисловості зношені на 54,1 %; переробної промисловості знос 57,2 %, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води 58,4 %. Це значно перевищує межі порогового значення економічної безпеки.
Обсяг інноваційних промислових підприємств відсотків до загальної кількості підприємств	16,8	
Знос основних фондів промисловості, %	57,3	
2. Відносно низький рівень продуктивності праці		Відносно низький рівень продуктивності праці в порівнянні з показниками розвинених країн знижує привабливість зайнятості в промисловому секторі
Продуктивність праці на промислових підприємствах, тис.грн. / чол.	397	
3. Високий рівень витрат виробництва		Високий рівень витрат виробництва зумовлений недостатнім рівнем впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій, що істотно знижує конкурентоспроможність промислової продукції
Рентабельність продукції промисловості, %	3,0	
4. Кадри		Недостатньо високий рівень оплати праці не стимулює залучення і відтворення висококваліфікованих кадрів в промисловості
Частка зайнятих, що мають початкову професійну освіту, %	22,3	
Середньомісячна заробітна плата працівників зайнятих в промисловості, грн.	3763	

Джерело: систематизовано автором за даними [89; 247].

До зовнішніх деструктивних кризових чинників можна віднести, зокрема, економічну та політичну нестабільність, глобалізацію, недосконалість законодавства, диверсійну діяльність конкурентів, динамічну рухливість фондового ринку, відсутність достовірної інформації для інвесторів про стан ринку та емітентів цінних паперів та ін. До внутрішніх кризових чинників слід віднести обмежені можливості страхування ризиків, інституційну незавершеність ринкової економіки, відсутність чітких технологій взаємодії професійних учасників ринку, складну систему взаємозв'язків в реальному та фінансовому секторах економіки, кожен з яких може стати епіцентром кризових ситуацій тощо.

Таблиця 3.11

Прямі та опосередковані кризові чинники реального сектора економіки

Кризові чинники реального сектора економіки	
Чинники прямої дії	Опосередковані чинники
1. Спад (стагнація) виробництва	1. Низька конкурентоспроможність продукції
2. Структурна деформація промисловості країни	2. Переважання сировинної спрямованості експорту
3. Високий рівень зношення основних фондів	3. Залежність від імпорту техніки і технологій
4. Низький техніко-технологічний рівень виробництва	4. Дискримінаційні заходи до вітчизняних товарів на світових ринках
5. Низька інноваційна активність в більшості галузей виробництва	5. Неефективність фондового ринку в плані залучення інвестицій
6. Погіршення інноваційного потенціалу	6. Боротьба за перерозподіл власності
7. Збільшення матеріало- та енергоємності продукції	7. Неефективна валютна, податкова і митна політика держави
8. Зростання безробіття	8. Низька кредитно-банківська підтримка реального сектору економіки
9. Зниження професійно-кваліфікаційного рівня кадрів	9. Витік капіталу з країни
10. Низьке використання природно-ресурсного потенціалу	10. Наявність міжгалузевого цінового диспаритету
12. Корупція у сфері регулювання відносин власності	11. Відсутність реальної протекціоністської політики держави

Джерело: систематизовано автором за даними [89; 247].

У сучасних умовах головну роль відіграють зовнішні кризові чинники. Серед основних причин їх виникнення, на нашу думку, слід виділити:

- розвиток процесу транснаціоналізації економічних зв'язків, інтеграцію національних фінансових ринків, інтернаціоналізацію світової господарської системи (внаслідок глобалізації);
- відносне ослаблення регулювання світових фінансових ринків при збільшенні їх обсягів і оборотів операцій, зростанні рівня конкуренції між ними;
- розширення світової фінансової системи за рахунок входження у світову економіку країн (зростає глобальна нестійкість);
- постійне зростання маси капіталів (включаючи потоки їх між країнами), крайня рухливість яких (зумовлена зростанням швидкості перетікання з одного ринку на інший) створює напружену ситуацію, високий ступінь концентрації фінансових ресурсів на макроекономічному рівні (бюджетні системи держав і наддержавних утворень) і рівні міждержавної економічної інтеграції;
- зростання автономізації фінансових та комерційних конгломератів або державних економічних суб'єктів (ТНК, ТНБ тощо), які мають значний фінансовий вплив на національний господарський комплекс окремих країн;
- зростання інтенсивності фінансових трансакцій, високий ступінь мобільності та взаємозв'язку фінансових ринків (наприклад, криза, яка спочатку виникла на якомусь одному ринку, може швидко поширитися на інші, що може мати непередбачувані наслідки для всієї світової фінансової системи) на базі новітніх інформаційних технологій;
- взаємопроникнення внутрішньої і зовнішньої політики держав (включаючи Україну), які все більшою мірою починають залежати від світових фінансів;
- зростання конкуренції між Україною та іншими державами в економічній та інших сферах (санкції проти України, втрата деяких ринків збуту, дискримінація українських виробників на світових ринках та ін.);

- низька адаптація національної економіки до умов ЄС, а також відсутність допомоги уряду компаніям, що працюють на східних ринках;
- надмірна залежність національних господарських систем від іноземного короткострокового спекулятивного капіталу, що робить їх фінансові системи надзвичайно уразливими.

Концептуальний поділ на внутрішні і зовнішні кризові чинники обґрунтовується (використовується) в більшості наукових праць з проблем антикризової політики. Однак, враховуючи складність прояви і форм впливу різних чинників на розвиток національної економіки, вважаємо за доцільне поглибити використання класифікації схеми кризових чинників, розділивши їх (на аналітичному рівні) на прямі та опосередковані.

Необхідність такого підходу до аналізу кризових чинників пов'язана, на нашу думку, не тільки з визначенням безпосередньо негативних сфер розвитку, а й використанням складнішого інструментарію для виявлення всього комплексу кризових відхилень, пов'язаних з конкретними формами впливу загроз на розвиток окремих підсистем національної економіки. Вище пропонувалася класифікаційна схема кризових чинників з поділом їх на прямі та опосередковані.

Таким чином, слід серед основних кризових чинників виділити:

- збереження структурної деформації економіки (при зростанні ВВП в 2014 році відносно попереднього, на 2 %, індекс промислового виробництва зріс на 6,3%, виробництво продукції, що виробляється у сільському господарстві на 3,3%);
- низький рівень інноваційної активності та науково-технічного потенціалу (частка інноваційної продукції серед всієї виробленої в 2014 році в порівнянні з попереднім практично не змінилася і склала 3,3%);
- тенденція до перетворення України в сировинну периферію розвинутих країн;
- зростання імпоротної залежності (у 2014 році у порівнянні з попереднім імпорт зріс на 38,5 %);

- поглиблення майнового розшарування суспільства;
- значні розміри зовнішнього боргу (зовнішній борг у 2014 році досяг 1 092 млрд. грн.);
- надмірна відкритість економіки;
- недостатні темпи зростання інноваційної сфери;
- висока і наростаюча інфляція (за 2014 рік склала 25 %, за перше півріччя 2015 року – 44,8%);
- криміналізація економічних відношенні.

На нашу думку сьогодні слід звернути більш пильну увагу на додаткові ризики, які несе глобальна рецесія. Оскільки сучасний механізм забезпечення економічної безпеки України заснований на гіпотезі постійного і тривалого підйому, він не розрахований на ймовірність економічного спаду, при якому відбудеться падіння попиту на експортовану з країни продукцію.

Ефективність створюваних державою і пов'язаним з ним великим бізнесом виробництв явно розрахована на наявний рівень попиту, що надалі може обернутися вагомими фінансовими втратами, в першу чергу для держави.

Імовірність таких втрат пов'язана з тим, що саме держава є великим інвестиційним партнером відповідних проектів (насамперед у питаннях забезпечення їх інфраструктурою) і є невідривною щодо приватного бізнесу, що у разі початку рецесії, швидше за все, повинно буде взяти на себе компенсацію їхніх збитків. Зазначене є серйозною загрозою національній економіці країни.

Необхідно відзначити посилення таких кризових чинників пов'язаних з глобалізацією, як:

- початок глобальної рецесії. Зростання ймовірності зміни фази ділового циклу, яке для України може виявитися особливо болючим на тлі високих темпів її нинішнього розвитку;
- подальше збільшення залежності національної економіки від коливання світових цін на сировинні ресурси;

- зростаючий обсяг зовнішньої заборгованості;
- можливість виникнення дефіциту платіжного балансу і посилення залежності країни від залучення інвестицій з-за кордону;
- низька конкурентоспроможність більшості галузей національної економіки.

Ефективність структурної перебудови передбачає формування такої структури, яка забезпечує найповніше задоволення потреб при оптимальних витратах і дає змогу випускати високорентабельну і конкурентоспроможну продукцію зі спрямуванням на сталий розвиток.

Пропонована система антикризових заходів в сукупності з вимогами структурної перебудови є основою розробки алгоритму формування антикризових заходів при реалізації різноманітних сценаріїв (варіантів) розвитку регіонального промислового комплексу (рис. 3.4). Алгоритм передбачає послідовне проходження етапів ідентифікації кризових процесів, визначення типу кризи і фази кризового процесу, вибору способу реагування та інструменту антикризового управління, реалізації антикризових планів, оцінки ефективності, контролю і корегування.

Такий алгоритм призначений для вироблення адекватної антикризової стратегії в реальному секторі економіки. Блок ідентифікації кризових процесів призначений для визначення фази кризи і заснований на аналізі показників кризових процесів у різних підсистемах реального сектора економіки. На основі ідентифікації визначається фаза кризового процесу у належної підсистемі, і залежно від неї, відбувається вибір антикризової стратегії.

У свою чергу, антикризова стратегія є основою для вироблення оперативних і тактичних антикризових планів з подальшим корегуванням залежно від розвитку соціально-економічної ситуації.

Запропонована методологія дослідження кризових процесів дає змогу оцінити ймовірність виникнення кризової ситуації.

Рис. 3.4. Алгоритм формування антикризової стратегії при реалізації різних сценаріїв розвитку реального сектору економіки (розроблено й обґрунтовано автором)

Визначення можливостей настання криз за найбільш значущими показниками економічної безпеки системи, що свідчить про наявність у ній гострих протиріч, може бути інтегроване в систему управління розвитком реального сектору економіки, спрямовану на розпізнавання, профілактику, ліквідацію негативних наслідків, а також використання можливостей для реалізації стратегічних цілей національної господарської системи. Ідентифікація кризових процесів у взаємозв'язку з визначенням фази економічного циклу може бути використана для побудови сценаріїв розвитку реального сектору економіки на довгостроковий період та моделювання антикризових заходів в різних сценарних умовах.

3.3. Аналіз інноваційної та інвестиційної складової щодо реалізації державної політики розвитку реального сектора економіки

Аналізуючи перспективи розвитку національної економіки, можливості підтримки і зміцнення економіки країни, ми виходимо з двох напрямків аналізу - оцінки можливостей у досягненні поставлених цілей розвитку та оцінки можливості не відхилятися від заданої траєкторії розвитку, незалежно від того, сприятливими чи ні виявляться фактори зовнішнього і внутрішнього середовища.

Аналіз стану і основних тенденцій розвитку світового господарства показує, що головною умовою конкурентоспроможності на світовому ринку та високих темпів соціально-економічного розвитку країн світу є їх постіндустріальна трансформація. Це підтверджує статистика країн «золотого мільярда», яка свідчить, що до 80% зростання їх ВВП забезпечується за рахунок інноваційного сектора. В Україні ця частка становить всього 3% ВВП.

У цьому зв'язку в Стратегії сталого розвитку "Україна - 2020" стратегічними напрямками розвитку визначено забезпечення сталого

розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити поступове і постійне зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для здійснення господарської діяльності та прозору податкову систему [257]

Статус постіндустріальної держави визначається насамперед високим рівнем науково-технічного потенціалу, зростанням ролі НДДКР і наукомістких виробництв, освітнім рівнем населення. В умовах постіндустріальної економіки, що використовує інновації як головний ресурс розвитку, інноваційна сфера перестає бути ізольованою від інших сфер суспільного життя і в більшій мірі визначає їх прогрес. Творча складова з супутника розвитку матеріального виробництва перетворюється на його неодмінну умову. Розробка і впровадження інновацій стає центральним і безперервним процесом, що дає змогу по-новому поглянути на умови відтворення постіндустріальної економічної системи. Якщо на індустріальній стадії розвитку економіки відтворювальний процес представляє собою хід безперервного поновлення виробництва і розподілу продукту, то в умовах постіндустріальної економіки він трансформується в безперервно поновлюваний інноваційний процес.

Найважливішим активом постіндустріальної економіки виявляються не матеріальні цінності, а – інтелект, інформація, знання. За словами відомого американського економіста Л. Саммерса, відбувається «зрушення від економіки, заснованої на виробництві товарів матеріального характеру, до економіки, заснованої на виробництві та застосуванні знань» [53; 300]. Цей процес добре помітний на зміні структури інвестування. Інвестиції сьогодні вкладаються в більшій мірі в нові концепції і засоби їх створення.

Візуалізація уявлень автора про особливості постіндустріальної економічної системи представлена на рис. 3.5.

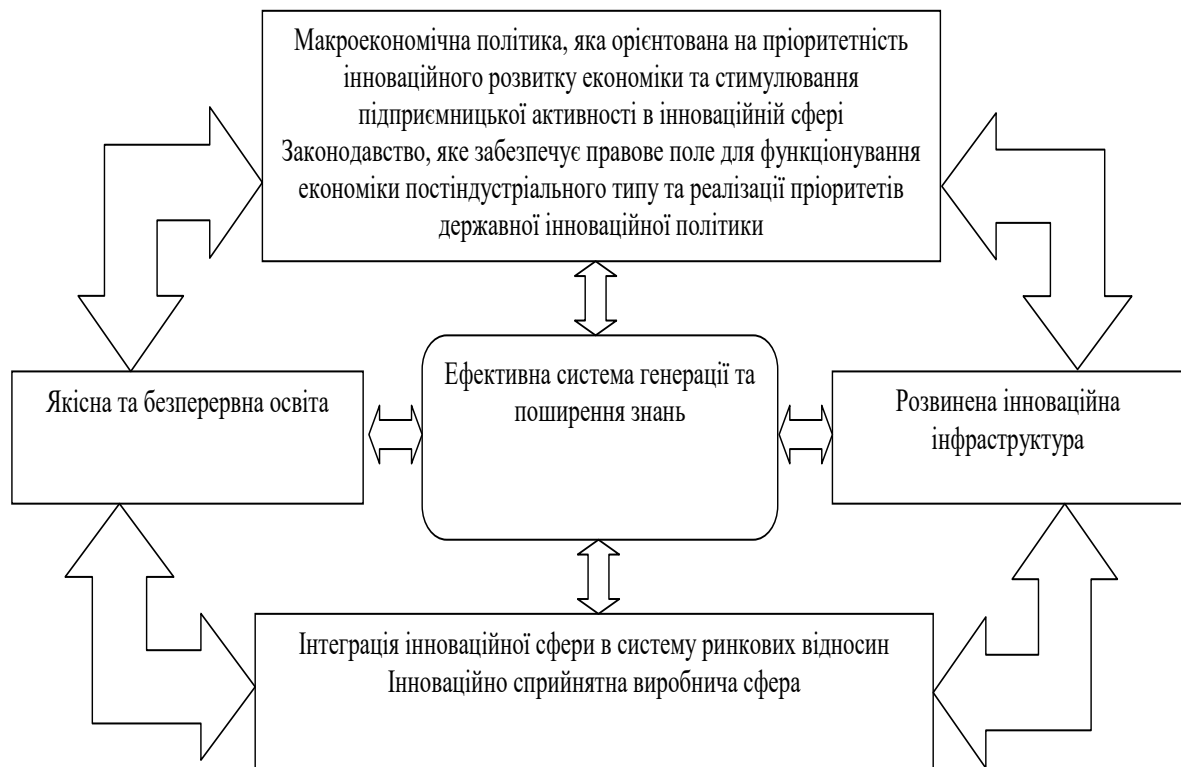

Рис. 3.5. Характерні ознаки постіндустріальної соціально-економічної системи (розроблено й обґрунтовано автором)

Центральне місце в соціально-економічній системі постіндустріального типу займає підсистема генерації та поширення знань. Її суб'єктами є підприємства та організації, що належать до державного та приватного сектора, які індивідуально і у взаємодії один з одним виконують фундаментальні дослідження та прикладні розробки і тим самим зумовлюють розвиток і поширення нових продуктів, технологій, послуг. Причому винахідницька активність, яка необхідна для створення нових знань є тільки одним з аспектів діяльності науково-дослідних організацій. Організації інноваційної сфери також можуть використовувати розробки один одного, закордонних фірм або інститутів, адаптуючи їх для своїх цілей. Вони відстежують ідеї і технічну інформацію за зовнішніми інформаційними джерелами і впроваджують їх в діяльність самостійно або в у формі кооперації.

В якості ключових моментів формування ефективної системи генерації та поширення знань можна розглядати накопичений в країні науковий потенціал та національну науково-технічну політику, яка створює умови для об'єднання зусиль у створенні нових знань та впровадженні отриманих результатів в різні сфери суспільної життєдіяльності.

Для оцінки наукового потенціалу країни можна використовувати як ресурсний підхід, що відбиває наявність матеріально-технічних, кадрових, інформаційних та організаційних ресурсів в сфері інновацій, так і результативний, що спирається на кінцеві результати інноваційної діяльності.

Оскільки перетворення науки в головну рушійну силу розвитку суспільства характеризується не стільки кількістю наукових організацій і обсягом витрачених на НДДКР коштів, скільки реальним впровадженням наукових досягнень, з цією метою європейськими фахівцями розроблено систему оціночних показників, спрямованих на кінцевий результат. Це такі показники, як:

- кількість патентів, які використовуються у високотехнологічних галузях;
- питома вага виробництва наукомісткої високотехнологічної продукції в структурі ВВП і на світовому ринку;
- питома вага інноваційних підприємств матеріальної сфери, які впроваджують нововведення у діяльність самостійно або в кооперації;
- інноваційні витрати в матеріальній сфері в загальному обігу;
- фінансування інноваційної сфери приватним бізнесом, % до ВВП.

За цими показниками в національній економіці України спостерігається найбільше відставання. Так, наприклад, за даними Espacenet за 2012-2014-ті роки включно було зареєстровано більше 32 000 українських патентів, за той самий період було зареєстровано близько 370 000 американських патентів. [284]

Як вже зазначалося, вагомий вплив на розвиток сфери інновацій надають державна макроекономічна політика та нормативно-правова база,

що забезпечує реалізацію даної політики. Зазначені підсистеми можуть, як мотивувати підприємницьку активність в інноваційній сфері, так і служити серйозними обмежувачами її розвитку.

Державне регулювання інноваційної сфери ґрунтується на виборі стратегічних пріоритетних напрямів наукового й технологічного розвитку, а також – на формуванні умов, при яких їх реалізація виявиться можливою, тобто на формуванні ефективної науково-технічної політики. При цьому, науково-технічна політика державна повинна формуватися як система заходів щодо акумуляції та використання існуючих ресурсів з метою створення ефективної інноваційної економіки, заснованої на знаннях, що дає змогу країні зайняти гідні позиції у спільноті економічно розвинених держав, успішно конкурувати на світовому ринку, зберігши при цьому політичний та економічний суверенітет. Велике значення з погляду стійкого розвитку економіки має пряма державна підтримка нових конкурентоспроможних секторів економіки, формування умов для притоку інвестицій, надання фінансових і податкових пільг суб'єктам, що інвестують в технології.

У цьому зв'язку не можна не відзначити недостатню ефективність державного регулювання інноваційної діяльності в Україні і, насамперед, у частині формування та здійснення стратегій інноваційного розвитку. До найбільш суттєвих недоліків можна віднести відсутність якісних прогнозів темпів і напрямів науково-технічного прогресу, чітко поставлених цілей і пріоритетів національного розвитку, належної оцінки наслідків впливу нових технологій на економіку і суспільство.

В Україні склалася парадоксальна ситуація, коли при крайньому дефіциті фінансових ресурсів, що спрямовуються інноваційну сферу, в фундаментальних науках виділено більше 100 пріоритетів, понад 150 пріоритетів – в прикладних і 80 пріоритетів – у сфері серійного виробництва [102; 111].

Такий підхід до виділення пріоритетів державної політики інвестування вкрай небезпечний для фундаментальної науки, наукоємних і високотехнологічних виробництв, що вимагають великих фінансових вливань, зокрема коштами державного бюджету. В цій області вкладені ресурси дають віддачу в кращому разі через 3-5 років, а то і в більш віддаленій перспективі, тому в умовах діючої економічної політики навряд чи можна розраховувати на високу активність приватних інвесторів.

Формування умов для посилення інноваційної активності підприємців реального сектору економіки означає створення відповідних мотивацій, зміна умов господарювання з тим, щоб інновація стала основним способом виживання в ринкових умовах. Найбільш істотним стимулом при цьому є введення податкових пільг, насамперед, податкового кредиту для інноваційних підприємств, що інвестують прибуток у розвиток виробництв; і їх скасування при невиконанні цієї умови. Розмір знижки доцільно диференціювати залежно від виду обладнання та терміну його служби.

Особливі умови господарювання можуть бути надані також інноваційним підприємствам, що експортують більше 50% товарів, виготовлених із застосуванням вітчизняного продукту інтелектуальної власності та ноу-хау. З метою стимулювання інноваційного виробництва на відповідний період слід звільнити від прибуткового податку і додану вартість тих суб'єктів, що випускають на основі нових технологій і реалізують на внутрішньому ринку продукцію імпортозаміщення. Доцільно також знову ввести інвестиційну пільгу зі сплати прибуткового податку з фінансових коштів, що спрямовуються на інноваційний розвиток. Можна використовувати і таку форму податкових пільг, як вирахування повної суми витрат на НДДКР з оподаткованого податком на прибуток доходу підприємства.

У розвинених країнах світу привабливість вкладень капіталу в науку обумовлена наявністю чітких правових гарантій інтересів інвесторів і розробників. У цьому зв'язку слід провести чіткі межі державного впливу на

інноваційну сферу. Визначаючи пріоритетні напрями науково-технічного розвитку і залишаючись головним інвестором інноваційної сфери, держава повинна отримувати доходи переважно від її оподаткування. Причому, враховуючи недофінансування і дефіцит ресурсів розвитку, результати науково-дослідної діяльності, принаймні, в осяжній перспективі, повинні оподатковуватися за найменшою ставкою, а в окремих випадках - звільнятися від оподаткування.

У зарубіжній практиці є позитивні приклади використання подібних інструментів стимулювання. Так, створення «програмного офшору» в Ірландії, дозволило країні в короткі терміни вийти на перше місце в світі з експорту програмного забезпечення. Використання наукових офшорів слід поєднувати із запровадженням особливого податкового режиму у високотехнологічних галузях, при якому оподаткуванню підлягають не самі нові технології, а їх експорт і виробництво на їх основі продукції та послуг. Це дасть змогу також вирішити завдання переорієнтації науки від експорту наукових знань, до забезпечення внутрішніх потреб економіки. Нарешті, комплексний підхід до забезпечення науково-технічного розвитку передбачає державну підтримку сфері освіти у перспективних галузях знань, субсидування робочих місць в наукомістких галузях та ін.

Удосконалення державного регулювання для інноваційних організацій, на наш погляд, передбачає наступні зміни:

- встановити для всіх наукових організацій прискорену амортизацію основних засобів (не менше 50% на рік);
- ввести додаткові податкові пільги науковим організаціям, які формують робочі місця в пріоритетних напрямках науки і техніки;
- передбачити заходи щодо зниження банківської відсоткової ставки за кредитами для інноваційних підприємств;
- ввести обмеження на закупівлю за кордоном за рахунок коштів бюджету наукомісткої продукції і технологій, якщо вони можуть бути розроблені і вироблені вітчизняними підприємствами;

- здійснити реструктуризацію боргів всіх вітчизняних наукових підприємств, пов'язаних з виконанням державного замовлення, з обов'язковим використанням до 50% отриманої суми на розвиток науки.

До проблем, що не дають змоги забезпечити зв'язок наукової сфери з реальним виробництвом і її ефективну інтеграцію в систему ринкових відносин, можна виділити і незадовільний фінансовий стан значної частини підприємств реального сектора економіки, що не дає змоги їм виступити в якості платоспроможних споживачів інноваційної продукції та інвесторів сфери НДДКР.

Недостатній рівень розвитку системи ринкових відносин в Україні деформує мотивацію підприємців до впровадження інновацій. Дані таблиці 3.12 свідчать про те, що для підприємств в економічно розвинених держав інноваційне підприємництво складає основу ведення бізнесу на сучасних високо конкурентних ринках і є головним засобом вирішення наявних проблем.

Таблиця 3.12

**Спонукальні мотиви розвитку інноваційного підприємництва в
США і Японії, %**

Причини інноваційного підприємництва	США	Японія
Досягнення стратегічних цілей	76	73
Зрілість основного бізнесу	70	57
Передбачення менеджерами проблем розвитку	46	15
Виживання компанії	35	28
Перспективний розвиток	30	17
Забезпечення зайнятості	3	24

Джерело згруповано автором за даними джерела [118]

Інакше йде справа в Україні, що відрізняється макроекономічною нестабільністю, обмеженими обсягами і високою ціною інвестиційних ресурсів і низькою конкурентоспроможністю більшості галузей матеріального виробництва. У цих умовах витрати і ризики інноваційного підприємництва багаторазово зростають і воно перетворюється з головного засобу вирішення проблем бізнесу в крайню міру, до якої вдається підприємець для вирішення проблем виживання.

Більш того, об'єктивні умови на сьогоднішній день такі, що на відміну від західної економічної дійсності боротьба з конкурентами не є визначальним мотивом інноваційної діяльності. Особливо ця тенденція проявилася в умовах, коли цінова різниця визначила відсутність серйозної конкуренції із західними виробниками. Змагальність практично відсутня і на внутрішньому ринку наукових розробок, де переважає монополізм, пов'язаний з вузькою спеціалізацією галузевої науки.

Відносно кооперації в національній інноваційній сфері, тут спостерігається тенденція мінімізації кооперативних відносин та збереження їх тільки в разі гострої необхідності, наприклад, при виробничому впровадженні. Пояснити це можна тим, що в ситуації неоформленого ринку інтелектуальної власності для більшості інноваційних підприємств доведення розробки до промислової реалізації – чи не єдиний спосіб збереження прав на науково-технічний продукт.

Існуючий досвід взаємин інноваційного сектора з реальним виробництвом відображає низьку ступінь довіри в партнерських відносинах, ненадійність і короткостроковість кооперативних договорів. Сформована стихійним і вимушеним чином кооперація найчастіше призводить не стільки до встановлення довгострокового співробітництва, скільки до спроб витягти з цих відносин максимальну миттєву вигоду. Якщо партнер усвідомлює, що замовник потребує його послуг, неминуче виникає спокуса вилучення короткострокової економічної вигоди, яка породжує волонтаризм у ціноутворенні на користь виробничника або розробника. Не менш актуальна

проблема таких ділових зв'язків – потенційний ризик недотримання договорів і розриву контрактів партнерами. Розрив і невиконання цілого ряду контрактів – вирішальний фактор розбалансованої нестійкої системи взаємовідносин з виробничими партнерами [111].

Розбалансованість у взаєминах виникає не тільки з виробниками, але і з постачальниками, особливо у сфері поставок високоточних і електронних виробів. На Заході ринок переповнений пропозиціями безлічі компаній, що випускають сертифіковану якісну продукцію, а в Україні спостерігається протилежна ситуація. Останнім часом робляться спроби зруйнувати це замкнене коло через залучення західних фірм. Проте цьому перешкоджають різниця в рівні цін, політика протекціонізму по відношенню до вітчизняного виробника, бюрократичні бар'єри, невисока якість вітчизняної продукції, послуг.

Можна зробити висновок, що основним стимулом розвитку інноваційного підприємництва виступає не конкуренція, а економічні та соціальні фактори, пов'язані з ринковим функціонуванням і взаєминами в соціально-економічних мережах. Виходить, що український досвід контрастує з досвідом розвинених країн. На Заході виробниче зростання стимулюється, в основному, конкуренцією, яка усуває з ринку більш слабкі фірми. Вона ж стимулює тенденції кооперації, як стратегії, що забезпечує консолідацію матеріально-технічних ресурсів та велику ринкову стійкість підприємств. В українській же дійсності, за відсутності чи низькому рівні конкуренції, зростання стимулюється недоліком розвитку ринкового середовища, інфраструктури, інвестиційних інститутів, дестабілізацією соціальних взаємин. Організаціям вигідніше не кооперуватися з іншими взаємодоповнюючими її компаніями, а якнайшвидше перетворитися на монополіста, убезпечивши себе тим самим (хоча б на час) від ненадійних економічних взаємин.

Сформовані в країні економічні умови по-різному впливають на інноваційну активність підприємств в залежності від масштабів їх діяльності.

Найбільш індіферентним до інновацій залишається великий бізнес, який мав можливість розвиватися екстенсивно - шляхом злиття і поглинань, скупки компаній в суміжних і не в суміжних з основним бізнесом галузях, виймання фінансових ресурсів з куплених раніше підприємств і поліпшення їх фінансової ефективності. У силу цього більш складний і ризикований інноваційний розвиток не був для нього невідкладною необхідністю і засобом виживання. Існують і деякі об'єктивні перешкоди для розширення інноваційної діяльності великих компаній. До них можна віднести нестачу в країні кваліфікованої експертизи. Вищий менеджмент великих вітчизняних компаній, за рідкісним винятком не розбирається в технологічних проектах, не може кваліфіковано оцінити ризики і побачити можливості впровадження інновацій. Крім цього, великі компанії неможливі, мають складну, бюрократизовану систему управління, яка не встигає за швидко змінними ринковими умовами. Неефективна бізнес-структура, відсутність організаційно-управлінських механізмів і досвіду реалізації продуктових і технологічних інновацій не дають змогу їм повернутися обличчям до інноваційного сектору. У цьому зв'язку великі національні компанії поки стратегічно орієнтовані саме на екстенсивний розвиток.

Як наслідок найрозвиненішою формою інноваційного підприємництва в Україні виявилися малі інноваційні підприємства «при недовантаженні і простою середніх і великих підприємств мале підприємство знаходить 50-100 тис. дол. США для створення інноваційного виробництва, піклуючись просвою репутацію перед власними замовниками».

Важливим аспектом зростання інноваційної активності є також створення розвиненої інноваційної інфраструктури. Побудова ефективної інноваційної інфраструктури передбачає:

- формування розвиненого ринку інновацій;
- використання багатоканальної системи їх інвестування;
- перехід на прогресивні форми здійснення інноваційної діяльності;

- створення інформаційної бази нововведень шляхом безперервного моніторингу науково-технічних досягнень в країні і за кордоном;
- забезпечення доступу дослідників і розробників до правової, технологічної, ліцензійної та маркетингової інформації;
- створення аналітичних, статистичних центрів та мережі консалтингових фірм, що допомагають здійснити ринкову оцінку технологій, інтелектуальної власності, ноу-хау, вибрати об'єкти інвестування, визначити порівняльний ефект від впровадження інновацій;
- перебудову системи підготовки фахівців у контексті нових вимог і напрямків діяльності.

Ефективно діюча інфраструктура інноваційної системи – найважливіший чинник, що забезпечує як здатність економіки до продукування і асиміляції прогресивних нововведень, так і системну взаємодію інноваційної сфери з ринком. Разом з тим кроки в напрямку формування інфраструктури інноваційної діяльності, які вживаються на практиці свідчать про відсутність чіткого концептуального підходу до вирішення цієї важливої стратегічної задачі. Запозичення позитивного зарубіжного досвіду шляхом перенесення окремих елементів цілісних економічних систем без врахування специфіки країни також не дає очікуваних результатів.

Дійсно, склад інноваційної інфраструктури, принципи її функціонування істотно залежать від основоположних характеристик економічної системи країни. В радянський період, в умовах адміністративно-командної системи рішення про розробку та реалізацію інновацій у виробництві, так само як і про їх фінансування перебували у віданні державних органів управління та далеко не завжди пов'язувалися з параметрами ринкової ефективності. Разом з тим в рамках цієї системи досягався досить високий рівень мобілізації та концентрації ресурсів на вирішенні ключових завдань науково-технічного розвитку країни. Практична реалізація даної моделі в СРСР забезпечила досить високий рівень інтеграції

наукової та виробничої діяльності та збільшення обсягу державних фінансових ресурсів, що розподіляються в академічному секторі [150].

Руйнування державної монополії на розробку і впровадження науково-технічних досягнень без формування нових, властивих ринкової економіки механізмів, зниження обсягів фінансування призвело до згортання інноваційної діяльності в країні. Питома вага підприємств, що розробляють і освоюють нову продукцію і технології, почав скорочуватися (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Інноваційна активність вітчизняних підприємств і організацій у 2015 році за типами провадження у практику нововведень за регіонами (у % до загальної кількості обстежених підприємств)

Регіони	Інноваційно активні промислові підприємства	у т.ч., підприємства з технологічною інновацією	у т.ч., підприємства з технологічними/маркетинговими новаціями	Не інноваційні підприємства
Україна	20,4	16,0	10,4	79,6
АР Крим	14,8	7,4	7,4	85,2
Вінницька	24,1	13,5	10,7	75,9
Волинська	24,8	14,6	10,2	75,2
Дніпропетровська	19,1	3,2	15,9	80,9
Донецька	21,3	10,9	10,4	78,7
Житомирська	16,6	11,5	5,1	83,4
Закарпатська	16,8	10,3	6,4	83,2
Запорізька	26,0	17,4	8,7	74,0
Івано-Франківська	28,8	17,3	11,5	71,2
Київська	27,1	14,3	12,8	72,9
Кіровоградська	19,0	13,0	6,0	81,0
Луганська	16,0	8,4	7,6	84,0
Львівська	21,9	11,8	10,2	78,1
Миколаївська	28,1	22,4	5,7	71,9
Одеська	15,0	6,0	9,0	85,0
Полтавська	13,0	4,5	8,4	87,0
Рівненська	28,7	14,5	14,2	71,3
Сумська	18,6	12,7	5,9	81,4
Тернопільська	19,7	13,6	6,1	80,3
Харківська	23,9	15,3	8,5	76,1
Херсонська	17,5	10,1	7,4	82,5
Хмельницька	23,3	14,0	9,3	76,7
Черкаська	19,2	9,5	9,7	80,8
Чернівецька	23,2	11,5	11,7	76,8
Чернігівська	20,8	8,0	12,8	79,2
м. Севастополь	23,7	11,6	12,1	76,3
м. Київ	17,7	5,6	12,1	82,3

Джерело Згруповано автором за даними джерела [149]

Необхідно засвідчити, що, наразі, частка підприємств, які співпрацювали з державними НДІ, університетами та провідними ВНЗ зросла. Так, наприклад, у 2013 році частка за вказаними характеристиками досягла 6,2% і 4,2%, а зв'язки з іншими науковими організаціями (консультантами, комерційними лабораторіями або приватними НДІ та науковими установами галузевих і Національної академії наук України) залишились, зокрема, у 2014 році на рівні 6,0% [149].

Вище середнього по Україні (у 2014 році) рівень інноваційної активності промислових підприємств був у Волинській, Вінницькій, Харківській, Хмельницькій, Чернівецькій, Львівській, Донецькій, Чернігівській областях та у м. Севастополі (24,8 – 20,8%) – деталізація базових характеристик провадження інноваційної діяльності реального сектору економіки України представлено у табл. 3.14.

Вживання підприємств інноваційної сфери все більше вимагає їх включення в систему ринкових відносин і формування для цього супутньої інфраструктури, адже стихійні спроби комерціалізації розробок з боку науково-технічних організацій привели до ряду негативних наслідків. Так, відсутність внутрішнього попиту на інновації орієнтувало розробників на зарубіжних споживачів, які часто нав'язували нерівноправні контракти і, переслідуючи власні цілі, руйнували науково-технічні комплекси. Фінансуючи, наприклад, розробників інновацій, вони відмовлялися від фінансування промислових підприємств, що забезпечують їх виробничу реалізацію, і передавали цю функцію власним виробникам. Поряд з економічними втратами таке положення загрожує загрозою технологічної безпеки країни і показує необхідність формування законодавчих та економічних механізмів співпраці державних і недержавних установ інноваційної інфраструктури.

Якщо в «старій» вітчизняній інноваційній системі, найбільш гострою проблемою була надмірна кількість науково-дослідних установ, що фінансуються за принципом «підтримки всієї мережі організацій», то в

«новій» ринковій – частини найбільш гострими проблемами є відсутність критичної маси інноваційних підприємств і вкрай низький рівень розвитку всієї інноваційної інфраструктури.

Таблиця 3.14

**Основні параметри провадження інноваційної діяльності
промисловими підприємствами України у 2015 р. із розмежуванням за
регіонами ***

Регіони	Об'єкти ретроспективної оцінки інноваційної діяльності			
	Кількість інноваційно активних підприємств, одиниць	Частка інноваційно активних підприємств у загал. кількості промислових підприємств, %	Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн. грн.	Частка реалізованої іннов. продукції у загальному обсязі реалізованої пром. продукції, %
Україна	1758	17,4	36157,7	3,3
АР Крим	54	16,7	519,0	2,3
Вінницька	50	18,0	304,6	1,6
Волинська	29	12,9	164,4	1,7
Дніпропетровська	78	10,7	1692,4	0,8
Донецька	91	11,8	4975,0	2,2
Житомирська	54	16,5	751,2	5,1
Закарпатська	18	8,5	1052,5	13,4
Запорізька	115	29,8	1671,6	2,2
Івано-Франківська	89	20,5	1701,9	7,5
Київська	44	9,0	635,5	1,7
Кіровоградська	46	17,4	294,2	2,8
Луганська	64	13,0	2786,8	3,4
Львівська	101	13,4	658,1	2,1
Миколаївська	114	29,8	202,9	0,9
Одеська	83	22,3	887,6	3,6
Полтавська	29	8,3	8227,8	14,4
Рівненська	36	14,6	83,9	0,6
Сумська	41	18,6	2211,1	10,6
Тернопільська	50	22,3	491,5	7,4

Продовження табл. 3.14

Харківська	168	22,1	2878,0	4,8
Херсонська	53	26,1	564,8	5,6
Хмельницька	78	22,5	360,5	2,3
Черкаська	50	16,1	346,5	1,2
Чернівецька	37	18,4	132,2	3,5
Чернігівська	43	20,4	190,2	1,4
м. Севастополь	13	16,9	31,5	0,6
м. Київ	130	26,1	2343,0	4,4

Джерело * узагальнено та систематизовано автором за даними [89; 217; 247]

В Україні технопарки представляють собою об'єднання малих підприємств (до речі не обов'язково наукомістких), які вже налагодили випуск продукції, і головна функція підтримка високотехнологічного бізнесу за рідкісним винятком не виконується. Станом на I квартал 2014 року, відповідно до Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», в Україні створено 16 технопарків, але функціонує лише 8. Більшість технопарків організовувалося не стільки з метою забезпечення необхідних умов інноваційного розвитку, скільки для отримання додаткових бюджетних засобів [89].

Не отримав належного розвитку в Україні такий інститут інноваційної інфраструктури, як технологічні інкубатори, метою яких є створення сприятливих умов для малих інноваційних компаній на ранніх, ризикових стадіях здійснення інноваційних проектів.

По механізму своєї роботи інкубатори нагадують конкурсні фонди, оскільки вони присуджують малим фірмам гранти, середній розмір яких становить 25 тис. дол. США. Ефективність інкубаторів виявилася досить високою: приблизно п'ята частина підприємств, які фінансуються успішно продає свій продукт на внутрішньому і світовому ринку. Разом з тим кількість інкубаторів та масштаби їх діяльності не забезпечують відповідність розмірам країни та її потребам в інноваціях.

Нерозвиненість ринкової інфраструктури в Україні в поєднанні з інформаційною складовою і пережитками багаторічної ізоляції країни від світової економіки перешкоджають вирішенню і такої проблеми як фінансування інноваційної діяльності з боку приватного капіталу, представленого в зарубіжній практиці переважно його венчурною формою. Розвиток венчурного фінансування дав змогу ряду розвинених країн забезпечити фінансову базу переходу на інноваційний шлях розвитку. Згідно даних дослідження «Економічний вплив венчурного капіталу в Європі», в 12 західноєвропейських країнах, близько 80% менеджерів інноваційних підприємств впевнені, що їхні компанії припинили б існування або розвивалися не такими швидкими темпами, якби не використання венчурного капіталу. В Україні основні венчурні «гравці» - іноземні інвестори.

Формування українських венчурних фондів із часткою національного капіталу перебуває в зародковому стані, хоча в цій роботі готові брати участь вітчизняні страхові компанії, пенсійні фонди, банки. Відсутність відповідної законодавчої бази не дає змоги їм направляти необхідні кошти в даний сектор економіки.

Ще одна проблемна область пов'язана з тим, що головним ресурсом постіндустріального розвитку є інформація. У світовому інформаційному просторі активно розвиваються електронні інформаційні системи, що містять електронні бази даних, високотехнологічні засоби їхнього продукування, зберігання, обробки і передачі. Значний обсяг науково-технічної інформації представляється і поширюється на електронних носіях в межах замкнутих інформаційних контурів, доступ до яких мають тільки користувачі електронних систем. Цей процес торкнувся і України - на електронних носіях поширюються бібліографічні бази даних, здійснюються неформальні наукові комунікації. Однак наша країна відстає від промислово розвинутих країн, де режим «on-line» і оптичні диски стали основними каналами поширення провідних баз даних науково-технічної інформації. Щоб вітчизняні бази

даних стали активним елементом інформаційного середовища в інноваційній діяльності, потрібно підвищити якість і швидкість поповнення вітчизняних баз даних, модернізувати застарілий технічний парк, на базі якого вони реалізовані.

Для ефективного функціонування інститутів інноваційної інфраструктури має бути вирішена низка організаційних проблем. Наприклад, у багатьох організаціях немає структурних підрозділів, здатних оперативно впроваджувати найбільш перспективні нововведення або здійснювати для цього кооперацію з іншими інноваційними організаціями.

Для ефективного виконання власних функцій організації та інститути, що відносяться до інноваційної інфраструктури мають перебувати в певному технологічному та економічному взаємозв'язку, що відбиває єдність етапів інноваційної діяльності. Однак в українській практиці відсутній комплексний підхід, а створення окремих елементів інноваційної інфраструктури здійснюється без утворення зв'язків один з одним і з іншими економічними секторами.

Аналіз показує невідповідність національної економіки до переходу на інноваційний шлях розвитку і постіндустріальної трансформації. Серед причин, що перешкоджають досягненню цієї мети слід віднести:

- відсутність продуманої концепції національного інноваційного розвитку і чітко виділених пріоритетів цього розвитку, що не дає змоги концентрувати зусилля і ефективно використовувати виділені ресурси;
- недостатня мотивація з боку державної політики до реалізації інноваційних проектів у суб'єктів цих відносин;
- відсутність ефективних правових гарантій дотримання інтересів інвесторів і розробників, захисту права інтелектуальної власності, чітких меж державного впливу на інноваційну сферу;
- несформованість внутрішнього інноваційного ринку через дефіцит коштів у підприємств реального сектора (основний споживач інновацій), що перешкоджає інтеграції інноваційної сфери в систему ринкових відносин;

- нерозвиненість інфраструктури, що не дає змоги забезпечити здатність економіки до продукування і асиміляції прогресивних нововведень, використанню багатоканальної системи інвестування; створенню продуктивних організаційних форм інноваційної діяльності, формуванню інформаційної бази нововведень і системній взаємодії інноваційної сфери з ринком;

- недостатня активність щодо інвестиційного розвитку державних інституцій і бізнесових структур в інноваційному секторі економіки.

Існуюча криза принесе не тільки негативні наслідки, а й виконає свою стимулюючу функцію. Адже, як відомо, кризові явища в економіці поряд з «підштовхуванням» з боку попиту і з боку пропозиції є найважливішим мотивом прогресивних змін у всіх аспектах суспільного життя, тобто до інновацій. При цьому слід, щоб посткризове відновлення економіки здійснювався на принципово новій основі з урахуванням поставлених цілей і сучасних тенденцій розвитку світової економіки.

Можливості сталого поступального розвитку економіки залежать не тільки від її здатності продукувати інновації, але й від наявності, доступності необхідних інвестиційних ресурсів. Разом з тим зберігали свою значимість проблеми недостатності обсягів інвестицій та низької активності власників інвестиційних ресурсів в реальному секторі економіки.

Про це свідчить той факт, що навіть найбільш прибуткові галузі паливно-енергетичного комплексу забезпечені інвестиційними ресурсами, необхідними для реалізації нагальних завдань розвитку, приблизно, наполовину. В більшості підприємств обробних галузей спостерігається нестача інвестиційних ресурсів, яка не дає змоги вирішити проблеми виходу з кризової ситуації.

Сформована ситуація пояснюється, недостатньою ефективністю державного регулювання в галузі формування інвестиційної пропозиції. Можливості інвестиційної пропозиції залежать від норми валового заощадження в країні. Про недостатню ефективність антикризових заходів

свідчить відтік вітчизняного приватного капіталу з країни. Країни з високою нормою заощадження, такі, як Японія, США (25-30% ВВП), характеризуються високим рівнем вливання інвестицій з боку держави (в десять разів більшим, ніж Україна). У цьому зв'язку для України є доцільним відновлення практики складання бюджету розвитку з метою розширеного відтворення основних фондів підприємств. Роль бюджету розвитку полягає, в тому, що держава має виділяти фінансові ресурси для реалізації програм і проектів інвестиційного розвитку за ключовими напрямками, а до них вже повинні приєднатися власні ресурси інвестора. Наведена практика могла б надати необхідного імпульсу для приведення в дію інвестиційного механізму.

В якості одного з ключових джерел інвестиційних ресурсів у національній економіці розглядається природна рента. Її розмір оцінюється в 35-37 млрд. грн. Використання цього джерела інвестицій могло б забезпечити умови для введення різних інвестиційних пілг для галузей, які особливо потребують коштів на цілі розвитку. У світовій практиці безліч прикладів, коли за рахунок експорту сировинних ресурсів вдавалося забезпечити підйом, а потім і завоювання високих позицій щодо конкуренції у світовій економічній системі [145].

У структурі джерел інвестування інноваційної діяльності підприємств велику частину складають їх власні кошти. Частка іноземних інвестицій, коштів консолідованого бюджету, а також позабюджетних фондів продовжує лишатись невисокою. Така ж ситуація спостерігається в структурі інвестицій в основний капітал, де власні фінансові ресурси підприємств складають близько половини їх загального обсягу, а в залучених джерелах переважають приватні інвестиції (58,6%). Низькою є частка активної складової інвестиційних вкладень в основний капітал - не перевищує 40%. При цьому саме активна частина основних фондів забезпечує створення нової вартості і в кінцевому підсумку окупність інвестиційних вкладень. Звідси тривалі терміни окупності та низька рентабельність інвестицій.

Помітну проблему створює недооцінка вітчизняних підприємств з боку фондового ринку. Можна стверджувати, що інвестиційними ресурсами, які інвестори готові вкласти в українські компанії, підйом виробництва забезпечити неможливо. Це означає, що акції українських підприємств використовуються в основному як інструмент перерозподілу власності і фінансових спекуляцій, але не як інструмент залучення інвестицій.

На співвідношення інвестиційного попиту та пропозиції впливає і регіональний аспект. Через істотну диференціацію регіонів за потенціалом і досягнутому рівню соціально-економічного розвитку, інвестиційні ресурси розподіляються між ними нерівномірно.

Ступінь сприятливості інвестиційних умов розкривають показники динаміки і структури іноземних інвестицій. Найбільш бажаними для будь-якої країни світу є прямі іноземні інвестиції (ПІІ), які налагоджують інтереси інвесторів з конкретними промисловими підприємствами.

Як показує світовий досвід, розміри і кон'юнктура ринку інвестицій знаходиться в безпосередній залежності від макроекономічної ситуації в країні. До макроекономічних чинників прийнято відносити: досягнутий рівень і стабільність соціально-економічного зростання в країні, перспективи її подальшого зростання, державну економічну політику й інші фактори, які істотно впливають як на прибутковість інвестиційної діяльності, так і на її ризики. При цьому вибір інвесторів завжди зосереджений на користь країн з перспективами зростання і відносно стабільною і передбачуваною макроекономічною ситуацією.

В Україні національна економічна система відповідає цим вимогам тільки частково. Дійсно, вже тривалий період часу вона перебуває в стані глибокої трансформації. За цей час в результаті реформ переважну частину національного продукту стали виробляти приватні підприємства, зросла торгівельна та фінансова відкритість країни, в докризовий період спостерігалось стійке зростання валового внутрішнього продукту, інвестицій, реальних доходів населення.

Зберігається залежність економіки країни від кон'юнктури світового ринку енергоносіїв, переважно сировинна структура експорту, не конкурентоспроможність і технічна відсталість більшості галузей обробної промисловості. Перспективи розвитку залишаються багато в чому невизначеними.

Невизначеність і непередбачуваність ситуації вкрай негативно позначається на економічній активності взагалі та інвестиційної активності зокрема. Згідно з опитуваннями керівників промислових підприємств більше третини компаній реального сектора змушене обмежувати зростання виробництва унаслідок невизначеності.

Коливання економічної активності в нашій країні, низький рівень передбачуваності її розвитку пов'язані з впливом зовнішніх факторів промислового зростання - динамікою експорту, світовою кон'юктурою на сировинних і паливних ринках, а також світовими відсотковими ставками і міждержавним рухом капіталу.

Перераховані фактори формально можуть бути описані в термінах вже існуючих в західній науці теорії господарського циклу, основними з яких є монетарні (пов'язують господарські коливання зі змінами грошового попиту на товари) і технологічні (акцентують увагу на нововведеннях, що викликають активізацію інвестування та ін.). Всі ці теорії визнають неминучість господарських коливань, розглядаючи їх як «побічний» продукт динамічних процесів, що протікають в економіці в умовах невизначеності.

Прихильники технологічної концепції циклічності вказують, що економічна нестабільність є наслідком появи «нових товарів, методів виробництва і транспортування, ринків збуту і форм організації управління, які створюються капіталістичним підприємством. Прийняття такої позиції при описі коливань в національній економіці на увазі існування схожого з розвиненими ринковими господарствами інституційного фону, тобто ми повинні визнати існування в нашій країні аналогічних умов господарювання, поведінки інвесторів і підприємців, розвиненої грошово-кредитної системи

та ін. Проте така передумова мало відповідає дійсності. Особливості соціально-економічного розвитку в Україні призвели до формування специфічних неформальних обмежень господарського життя та способів застосування на практиці встановлених правових норм.

У разі існування відносно стабільного інституційного середовища в нашій країні, засобом вирішення проблеми могла б стати корекція висновків, що випливають з теорій циклу, за рахунок застосування стандартного аналітичного апарату сучасної неоінституціональної теорії. Це дало змогу б врахувати особливості перехідного процесу в Україні, оточити його вплив на витрати і стимули господарюючих суб'єктів і на цій основі сформулювати концепцію нестабільності.

Використання подібної схеми аналізу стосовно вітчизняної ситуації не є ефективним через нестабільність і непрозорість інституційного середовища. Безперервний процес реформування національного господарства, який супроводжується зміною правових умов, складності з практичною їх реалізацією поряд з розвиненістю неформальних відносин сприяли становленню в нашій країні нестабільного інституційного фону, передбачити перспективи розвитку якого практично неможливо. Звідси - значна амплітуда коливань господарської активності в результаті непередбачуваних змін інституційного середовища.

Виділені нами групи факторів нестабільності показують, що національна економіка більшою мірою тяжіє до закономірностей динаміки економічної кон'юнктури країн, що розвиваються. Насправді, це вкрай важливе питання, стосуються не стільки популістських моментів, скільки встановлення об'єктивних засад для прийняття обґрунтованих стратегічних рішень у вигляді економічних законів і закономірностей, властивих різним групам країн.

Колівання макроекономічних параметрів в країнах, що розвиваються (як реакція на зміну економічної кон'юнктури) на 35% вище, ніж у розвинених ринкових господарствах і залежать переважно від

зовнішньоекономічних факторів. Найбільш нестабільним показником в економіках, що розвиваються є інвестиції, коефіцієнт варіації яких більш ніж в 2 рази вище показника, характерного для найбільш розвинених країн.

Не менш важливою, особливістю виділених країн є також проходження фіскальних доходів і видатків бюджету за коливаннями валового випуску. На відміну від розвинених економік, де державний бюджет відіграє стабілізуючу роль, органи управління держав, що розвиваються виявляються безпорадними у запобіганні та погашенні коливань господарської активності.

Гіпотеза, про те, що висока амплітуда коливань господарської активності в Україні, як і в країнах, що розвиваються, зумовлена зовнішніми чинниками, підтверджується статистичними даними.

Як показала поточна криза, падіння темпів економічних показників в розвинених країнах і домінування, негативних очікувань щодо приросту ВВП обумовлюють падіння світового попиту на продукцію країн, що розвиваються, що характеризується мінімальним рівнем диверсифікації експорту, домінуванням у його складі сировини, продуктів первинної переробки.

Дійсно, в Україні, як і в більшості країн, що розвиваються, частка сировини і товарів первинної переробки перевищує 90% експорту (частка машин, устаткування і транспортних засобів тільки 5,9%) [122]. У результаті коливання ВВП та зміни обсягів валових інвестицій в Україні обумовлюються «шоками» світової торгівлі.

Не можна не відзначити ще одну важливу обставину. Низька диверсифікація експорту й домінування в його структурі сировини різко знижують залежність умов зовнішньої торгівлі від цінової політики в середині країни. Разом з тим оцінка регресії економічного зростання, отримана на основі аналізу міжкраїнових даних, свідчать, що поліпшення умов торгівлі на одне стандартне відхилення викликає приріст реального ВВП на душу населення у розмірі 0,4%. Погіршення умов торгівлі має від'ємний вплив на інвестиції, доходи і споживання.

Висока ступінь залежність від експорту обмеженої кількості товарів виявляється сприятливим ґрунтом для появи ще однієї загрози економічній безпеці нестабільності фінансової системи. З одного боку, при погіршенні світової кон'юнктури, що супроводжується зниженням обсягу експорту та валового випуску, в країнах, що розвиваються відбувається зменшення інвестиційних вкладень в економіку з боку національних фінансових інститутів, які спрямовують ресурси в іноземні активи. З іншого боку, не забезпечується необхідний обсяг залучення капіталу зарубіжних інвесторів, які не хочуть ризикувати своїми капіталами. Завдяки цим двом обставинам коливання експорту та випуску в економіках, що розвиваються посилюються, що супроводжується втратою стійкості.

Поряд із зовнішніми факторами, що впливають на динаміку економічної активності, не можна не відзначити і найбільш суттєві внутрішні чинники. Багато зарубіжних авторів в якості основних внутрішніх чинників коливань економічної кон'юнктури виділяють «шоки пропозиції», державні витрати, інфляцію. Спираючись на українські реалії, ми можемо припустити, що показники, обрані цими авторами в якості характеристик внутрішньої ситуації (виробництво, бюджетні витрати, валютний курс, динаміка споживчих цін), самі залежать від зовнішніх факторів і характеризуються тісним взаємозв'язком з ними.

Ми погоджуємось з висновками дослідників, які пропонують показники зовнішньоекономічної динаміки включати до рівняння регресії, що описують економічне зростання, разом з базовими внутрішніми технологічними факторами, які не зазнають впливу зовнішніх обставин (наприклад, рівнем освіти, загальним станом людського і фізичного капіталу, технологічним прогресом). У цьому випадку робиться висновок або про домінування зовнішніх чинників зростання, або про порівняння їх ролі з внутрішніми технологічними характеристиками розвитку.

Таким чином, національні господарства країн, що розвиваються знаходяться під значним впливом коливань економічної кон'юнктури, які, у

свою чергу, обумовлені залежністю цих країн від зовнішніх умов розвитку і специфічним інституціональним фоном.

Переважання у структурі чинників економічної кон'юнктури зовнішньоекономічної складової ускладнює прогнозування розвитку економіки, знижує можливості стабільної виробничої та інвестиційної діяльності для національних суб'єктів господарювання.

Обсяг представлених на ринку інвестиційних ресурсів, їх якісні характеристики слідує за коливаннями економічної кон'юнктури як усередині країни, так і в світовому господарстві в цілому і відрізняються нестабільністю. Одночасно потенційна оцінка підприємств як об'єктів інвестиційного попиту відображає ризики макроекономічної нестабільності. Звідси можливості залучення інвестиційних ресурсів з фондового ринку залишаються обмеженими.

Відсутність кардинальних кроків, спрямованих на технологічне оновлення та модернізацію структури економіки, робить більшість українських підприємств неконкурентоспроможними відносно зарубіжних виробників, особливо в сфері виробництва продукції з високим ступенем доданої вартості, а значить, не дає змоги їм накопичувати власні ресурси розвитку.

Таким чином існуюча обмеженість інвестиційних можливостей національної економіки, не дає змоги позитивно оцінити перспективи її переходу на інноваційний шлях розвитку. Адже головною умовою такого переходу повинна стати глибока інтеграція інноваційної сфери в систему ринкових відносин. Саме дотримання цієї умови дозволяє надати інноваційної діяльності цілеспрямованість і ефективність.

Недостатність власних ресурсів підприємств на цілі інноваційного розвитку спричиняє те, що попит на інновації з боку їхніх головних споживачів фактично відсутня. Немає попиту, немає і стимулювання інноваційної пропозиції, немає мотивації до підприємницької активності в інноваційній сфері. Намагаючись змінити ситуацію, що склалася, держава,

надає підтримку інноваційному сектору з бюджетних ресурсів, але результативність таких вкладень залишається на вкрай низькому рівні. Таку динаміку можна пояснити у відсутності реального попиту на інновації з боку споживачів.

Наведені міркування дають змогу дійти висновку про те, що постіндустріальні перетворення України представляють собою складний і багатоетапний процес розвитку; основи якого ще тільки належить закласти.

Звертаючись, до світового досвіду, відзначимо, що формування постіндустріальної економіки в розвинених країнах стало наслідком досягнення певного рівня розвитку, насамперед, індустріальної економіки. Безперервне зростання кількості виробників і обсягів промислового виробництва породжувало все більш напружену і різноманітну конкурентну боротьбу. При цьому досягнення конкурентних переваг все в більшій мірі пов'язувалося з можливостями безперервного вдосконалення продукту і технології його виробництва. Як наслідок, зростали обсяги НДДКР, число підрозділів, інститутів і працівників, які обслуговують інноваційні процеси в промисловості. Наука поступово ставала головною продуктивною силою суспільства.

Отже, саме найвищий рівень розвитку промислового виробництва дав змогу розвиненим країнам закласти основи постіндустріалізації. Розвинуте і конкурентоспроможне промислове виробництво стало джерелом підвищення рівня доходів не лише підприємницьких структур, а й державного бюджету, тобто економіка отримувала необхідні і достатні ресурси для вкладення їх у інноваційну сферу.

Одночасно зростання наповненості ринків і напруженості конкурентної боротьби виробників зробили вдосконалення продуктів і способів їх виробництва не просто можливим, а й необхідним для забезпечення підтримки і зміцнення конкурентних переваг. Так формувався внутрішній механізм інноваційного зростання, що призвів зрештою до побудови

постіндустріальної економіки, в якій інноваційна сфера перестала бути ізольованою від інших сфер життєдіяльності суспільства.

З цієї точки зору для українських реалій є доцільним перенесення акцентів стимулювання з підтримки інноваційної сфери на створення умов для створення внутрішнього попиту на інновації.

Сформульовані концептуальні положення дають змогу, з нашої точки зору, зробити кілька основоположних висновків:

1. Існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність між станом внутрішнього, зовнішнього середовища економічної системи та її економічною безпекою. Не адаптивна до зміни внутрішніх і зовнішніх умов економічна система втрачає стабільність, активізується ерозія всіх її соціально-економічних зв'язків і відносин.

2. В умовах кризи і нестабільності макроекономічне становище стає несприятливим чинником, що порушує стан повноцінності економічної системи, що виключає можливість її економічної безпеки. Виникають передумови подальшої поляризації суб'єктів національної економіки, які поділяються на два крайніх типу - об'єктивно урівноважений, позитивний, активний, життєздатний і об'єктивно нестабільний, пасивний і нежиттєздатний. Наприклад, підприємства видобувних галузей і більшості галузей обробки.

3. Негативні зміни в стані економічної системи, зниження життєвого рівня населення змінюють спрямованість діяльності економічного суб'єкта, повноцінність якого була порушена. У цих умовах окремі групи громадян створюють тіньові структури і нелегальні (кримінальні) економічні порядки. Подібна ситуація складається практично у всіх країнах, де легальний порядок не здатний забезпечити захист прав, свобод і власності громадян.

4. Громадська асиметрія особливо щодо економічних привілеїв, прогалини в соціалізації, збільшення економічної та неекономічної диференціації призводять до посилення соціальної напруженості в суспільстві, дестабілізації сформованої повноцінної економічної системи.

При цьому порушується функціонування основної частини економічних суб'єктів, відбувається їх подальша поляризація, змінюється спрямованість трансформації на пасивний, об'єктивно нестабільний тип, послаблюючи можливості забезпечення економічної безпеки.

5. Проблема економічної безпеки актуалізується якщо порушується нормальний хід соціалізації та шкала життєвих цінностей більшості суб'єктів економічної системи втрачає об'єктивну основу. У той же час, здатність суспільства застосовувати до всіх без винятку суб'єктів, у тому числі до представників влади, обмежуючі чинники функціонування суспільної системи: від найжорсткіших (судово-правових і фінансових) до самих гнучких (соціально-психологічних), дає змогу ліквідувати прогалини соціалізації, забезпечити домінування життєздатних суб'єктів і уникнути майбутніх небажаних наслідків функціонування економічної системи на всіх рівнях, включаючи глобальний.

Висновки до розділу 3.

1. Оскільки економічна криза в дослідженні розглядається як загальна закономірність, властива ринковій економіці, будь-яке управління, по суті, має бути антикризовим, тобто містити відповідні механізми діагностування, прогнозування, регулювання та контролю у кризових ситуаціях, що забезпечують можливості переходу економіки на якісно новий рівень розвитку. Особливо вираженим характер антикризового управління має стати на сучасному етапі розвитку.

Доведено, що для оцінки кризи можна використовувати показники економічної стійкості, сутність яких полягає в порівнянні фактичних показників функціонування економіки з деякими заданими (пороговими) значеннями по кожній підсистемі. Доведено, що системною метою держави є протидія загрозам та викликам зовнішнього та внутрішнього середовища,

забезпечення стійкості національної економіки. Кількісні показники та критерії для моніторингу слід оцінювати за допомогою статистичних методів з подальшим ранжуванням фактичних параметрів стійкості. Обґрунтовано доцільність доповнення захисту від загроз запобіжними превентивними заходами, в основі яких лежить формування антикризової стратегії держави та оперативне управління, яке відповідає обраній тактиці.

Виокремлення якісних та кількісних параметрів (порогові значення), вихід за межі яких викликає загрозу економічній стійкості країни були покладені в основу дослідження кризових процесів в Україні. Для оцінки обрано економічну, інвестиційну, інноваційну, структурно-функціональну, фінансову, соціальну та організаційно-економічну підсистему.

Доведено, що більшість показників, що характеризують відповідні процеси, мають критичні значення. У кожній підсистемі виділяється індикатор, що свідчить про наявність кризової ситуації або імовірність її виникнення (висока, середня, низька). Так, в якості основного індикатора для інвестиційної підсистеми пропонується зношеність основних виробничих засобів (зношеність основних виробничих засобів понад 40% свідчить про кризовий стан). Залежно від функціонального стану кожної підсистеми можна зробити висновок про стан економічної стійкості та розробити відповідні антикризові заходи.

2. Розвиток реального сектору економіки є складним, динамічним та суперечливим процесом, де в кожен момент часу виникають різні етапи і типи криз. Основними обмежуючими факторами розвитку реального сектора економіки є низька частка обробних виробництв у галузевій структурі валової доданої вартості; знос основних виробничих фондів; незначна частка інноваційної продукції; низький рівень рентабельності.

Наведено динаміку основних макроекономічних показників функціонування та розвитку промисловості України у 1995-2015 рр., яка свідчить, що протягом наведеного періоду спостерігається незначне коливання валової доданої вартості промисловості до збільшення показників

(протягом 2004-2006 рр.), але в цілому тенденція спрямована на зниження (протягом 2006-2013 рр на 8,7%), зміна індексу промислового виробництва за 1995-2015 рр. свідчить про його падіння на 45%. Це пояснюється тим, що протягом 2006-2015 рр уряд країни не зміг поліпшити і посилити структуру економіки, не почав проводити більш здорову фінансову і бюджетну політику, не відбулось збільшення золотовалютних резервів.

Слід відзначити, що сприйнятливість українського бізнесу та економіки до інновацій залишилася низькою: частка підприємств реального сектору економіки у 2015 році, що здійснювали технічні інновації, становить всього 16%. У Німеччині цей показник сягає 73%, у Бельгії - 58%, в Естонії - 47%, у Чехії - 41%. У промисловому виробництві використовується лише 4,2% наявних винаходів, адже через неврахування інтелектуальної власності вартість підприємств реального сектору економіки України занижена на 50–80%.

3. Необхідно відзначити, що збереглися фінансові, інституційні та інфраструктурні бар'єри, що перешкоджають диверсифікації економіки і переходу до стійкого довгострокового зростання. Серед них:

- неадекватність інвестиційним потребам економіки обсягу довгострокових позикових ресурсів, який пропонує вітчизняний приватний фінансовий сектор. Частка кредитів строком понад три роки в сукупному обсязі позик, виданих підприємствам вітчизняними банками (без врахування Ощадбанку), складає всього 15%. Внесок залучених на внутрішньому ринку кредитів у фінансування інвестицій в основний капітал становить менше 9%;

- нерозвиненість інфраструктури (фінансової, виробничо-технологічної, кадрової), що забезпечує функціонування інноваційного бізнесу і комерціалізацію результатів наукових розробок;

- низькі конкурентні умови порівняно з експортерами з інших країн. Наслідком є скорочення промислового виробництва орієнтованого на експорт за перші місяці 2009 і 2013 року, досягнувши максимального розміру в травні.

Аналіз показників свідчить про наявність у промисловому комплексі кризових тенденцій, при цьому домінуючими є небезпечні тенденції зниження частки обробних виробництв у галузевій структурі валової доданої вартості, збільшення зносу основних виробничих фондів та інші.

Зазначимо, що головними причинами падіння ВВП України у 2014 та 2015 рр. стало руйнування виробничої і транспортної інфраструктури через бойові дії на сході країни, втрата традиційних економічних зв'язків між підприємствами України і суб'єктами господарювання частини зони АТО, обмеження доступу до російського ринку, слабкий зовнішній попит, падіння світових цін на ключових товарних ринках, низька платоспроможність населення і фінансові труднощі підприємств на тлі зростання собівартості виробництва, а також негативні очікування економічних агентів і зменшення внутрішнього інвестиційного попиту.

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

4.1. Модернізаційна складова державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки

Найважливішою складовою сучасної антикризової та економічної політики посткризового розвитку України є перехід до модернізації економіки країни. Саме вона визначає стан ключової складової економіки – реального сектору, якому, у свою чергу, належить основна роль у формуванні відтворювальних процесів в економіці.

Складні умови реорганізації економіки, що сформувалися за особливих обставин фінансово-економічної кризи, зумовили погіршення соціально-економічної ситуації в країні. При величезному ресурсному, людському, територіальному потенціалі в кризовому стані знаходяться практично всі сфери економіки, особливо виробнича, науково-технічна, інвестиційна тощо, які при ефективному управлінні та розвитку дають змогу перейти до інноваційної економіки з модернізаційної складової.

Модернізація передбачає систему заходів щодо подолання економічної і технологічного відставання України від розвинених країн. У зв'язку з цим, критерії та параметри модернізації, так само як й шкала оцінки її успішності, можуть формуватися тільки відносно країн (групи країн), які є прийнятими за зразок.

З середини ХХ в. під модернізацією розумівся процес витіснення традиції сучасністю, або розвиток від традиційного суспільства до сучасного. Період 1970-1980 рр. був відзначений критикою і переоцінкою ідей – акцент робився на науково-технічній революції. При цьому визнається, що сучасні

суспільства можуть включати традиційні елементи. Модернізація навіть здатна підсилювати традицію [2].

З кінця 1980-х рр. не виключається можливість національних проектів модернізації, здійснюваних на основі нагромадження технологічно та соціально передового досвіду, із впровадженням його в гармонійному поєднанні з історичними традиціями і традиційними цінностями суспільств [21].

Складність суспільства модерну полягає у тому, що розкриття конструктивного потенціалу приватної ініціативи в ньому можливе лише на основі широкої, комплексної інфраструктури соціалізації та соціальної взаємодії, що формується і підтримується сучасною державою. У тому випадку, якщо ця інфраструктура працює відносно стійко, то громадянське суспільство схильне не помічати її, як людина не помічає повітря, яким дихає.

Оскільки ефективність модернізаційної компоненти антикризової стратегії національних економік в основному визначається з базових і додаткових показників соціально-економічного розвитку національної економіки, тому модернізація в період кризи і посткризовий період, спрямована на розвиток інноваційної економіки. Оскільки, інновації передбачають нововведення здатне сприяти подоланню кризових явищ табл. 4.1.

Поняття «інновація» відноситься як до кардинальних, так і поступових змін у продуктах, процесах і стратегії організації (інноваційна діяльність). Виходячи з того, що метою нововведень є підвищення ефективності, економічності, якості життя, задоволеності клієнтів організації, поняття інноваційності можна ототожнювати з поняттям підприємливості – пильності до нових можливостей поліпшення роботи організації (комерційної, державної, благодійної).

Родоначальником поняття «інновації» вважається Й.Шумпетер, на його думку, інновації представляються як «оновлення» або «поліпшення» [282]. За

Ф.Котлером «інновації» представляються як ідеї, товар або технологія, запущені в масове виробництво і представлені на ринку, які споживач сприймає як абсолютно нові або такі, що володіють певними унікальними властивостями.

Таблиця 4.1

Показники оцінки модернізаційної компоненти антикризового регулювання національних економік

Базові показники	Додаткові показники
1. Макроекономічні показники: ВВП; інвестиції в основний капітал; міжнародні (золотовалютні) резерви	1. Індекс політичних ризиків (Global Political Risk Index)
2. Показателі Реального сектора: обсяг промислового виробництв; обсяг виробництва продукції сільського господарства	2. Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom)
3. Показник торгівлі: оборот роздрібно торгівлі; зовнішньоторговельний оборот; імпорт; експорт	3. Індекс щастя (Happy Planet Index)
4. Показник торгівлі: оборот роздрібно торгівлі; зовнішньоторговельний оборот; імпорт; експорт	4. Індекс миролюбності (Global Peace Index)
5. Показники соціальної сфери: рівень безробіття; реальна заробітна плата	5. Індекс сприйняття корупції (Corruptions Index)
6. Показники фінансової сфери: фондові індекси	6. Індекс якості життя

Джерело: Згруповано автором

Таким чином, інновація є процесом або результатом процесу, в якому, використовуються частково або повністю результати інтелектуальної діяльності; забезпечується випуск патентоспроможної продукції; здійснюється випуск товарів і/або послуг, які за своєю якістю відповідають або перевищують світовий рівень; досягається висока економічна ефективність у виробництві або споживанні продукту.

Сучасні вчені-економісти висловлюються про тісний взаємозв'язок кризи та впровадження інновацій, оскільки криза являє собою в певному сенсі «рішення», вихід з стадії рецесії за допомогою впровадження будь-яких інноваційних механізмів розвитку.

Перша хвиля інновацій розпочалась в кінці 1970-х – на початку 1980-х рр., коли завдяки прискоренню наукового прогресу і початку інформаційної ери з'явилося безліч малих компаній, з яких незабаром вирости такі гіганти, як: «Microsoft», «Apple», «International Business Machines (IBM)». Саме розвиток інформаційних технологій став початком інноваційного прориву 1980-х рр. Впровадження цих технологій у виробництво дало змогу проявити себе «японському чуду» (розквіт компаній «Sony», «SANYO», «Mitsubishi», «Toyota» та ін.), а японським автомобілям ледь не вдалося знищити американський автопром. У свою чергу, японська експансія призвела до зростання інноваційної активності на заводах США.

Україна тривалий час йде по шляху трансформації від планової централізованої економіки до відкритої ринкової системи господарювання, при якій сьогодні формується нова інноваційна система, що представляє собою сукупність суб'єктів та інститутів, діяльність яких спрямована на здійснення та підтримку інноваційної сфери. Для сучасної української економіки інновації відіграють життєво важливу роль потужного чинника виходу з фінансово-економічної кризи та переходу до сталого розвитку.

Українським державним керівництвом у відповідності із завданням переведення української економіки з металургійного-сировинної й аграрної на інноваційний шлях розвитку приймаються управлінські рішення – основні напрямки розвитку, концепції, стратегії, створюються венчурні фонди і спеціалізовані структури:

- Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020", затверджена указом Президента України (інновацій відводиться ключова роль у модернізації України);
- Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»;

- Закон України «Про інноваційну діяльність»;
- Регіональні програми розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності;
- Державного агентства України з інвестицій та інновацій (ліквідовано у 2014 р., а його функції передано МОН України);
- Національна академія наук України, здійснює дослідження і прогнозування інноваційного потенціалу України в рамках Програми фундаментальних досліджень тощо.

Основною метою вищезазначених проектів є сприяння розробці, виробництву і експорту високотехнологічної продукції, здійснення фінансової та організаційної підтримки науково-дослідних та інноваційних проектів. Незважаючи на вжиті заходи економіка країни не стала інноваційною та продовжує втрачати свою конкурентоспроможність. Багато в чому це пояснюється автономністю державного управління, науки, освіти і виробництва, а бізнес-сектор практично не зацікавлений у інноваціях.

Такі причини ставлять перед Україною стратегічні цілі, в першу чергу пов'язані з формуванням економічних умов для виведення на ринок конкурентоспроможної інноваційної продукції та зі створенням умов переходу з третього і четвертого технологічних укладів до п'ятого і шостого.

Необхідно зазначити, що криза 2008р., що призвела до скорочення обсягів виробництва та зростання безробіття, ще більше відсунула українську економіку від значень показників 1990р. Інвестиції в основний капітал на початок 2008р. становили всього 65% від рівня 1990р., а реальні доходи населення 82,9%. Висновок невтішний: експорт сировини та продукції з низької доданою вартістю зріс майже в 2 рази, і майже в 3 рази знизився експорт машин та обладнання; імпорт сировини знизився, а машин і устаткування зріс до 55%.

Іншими словами, склалася так звана «сировинна» структура української економіки. Під цим слід розуміти, що суттєвий внесок у

виробництво валового внутрішнього продукту до 70% дає сировинний комплекс країни.

У зв'язку з цим можна говорити навіть про хиткий фундамент сировинної економіки і про перспективні, оперативні та стратегічні завдання модернізації економіки країни. Перш за все, необхідно відзначити: активний розвиток науки, освіти і техніки; фінансові вкладення, із залученням зарубіжних та вітчизняних інвесторів в інноваційну сферу; вдосконалення законодавчої та нормативно-правової діяльності в цій сфері; формування кадрового складу для розвитку такого напрямку.

Україна має розробки світового рівня лише по третині з 34 найважливіших технологічних напрямів. При цьому існуючі перспективні технологічні напрацювання у вітчизняній економіці широко не задіяні, до комерційного використання доведені лише 16% технологій, з них тільки половина – технології, що відповідають світовому рівню.

В економіці сформувався значний розрив між створенням технологій у науковій сфері та їх використанням у масовому виробництві. Кількість нових і принципово нових технологій незначно зростає, а питома вага принципово нових технологій є не значною та має тенденцію до зниження.

Модернізація економіки і суспільства, поза всякі сумніви, припускає системну модернізацію. Ставлячи завдання саме так, фактично визнається низька ефективність української системи суспільного розвитку (якщо змін потребують фактично усі суспільні підсистеми одночасно, то це є свідченням про системну кризу суспільства) і низький рівень життя населення, дисфункція системи управління. Але позасистемний підхід і відсутність уточнення змісту такої модернізації, як і відсутність її стратегії, підривають можливість досягнення необхідних результатів, а також правильність розуміння змісту модернізації.

Безумовно, суспільні інститути, технології, рівень розвитку науки, техніки, умови виробництва вітчизняної продукції, рівень соціальної нерівності і навіть розподіл власності впливають на інновації. Зокрема,

високі податки можуть в одній системі бути своєрідним стимулятором інноваційного розвитку, а в іншій – його стримувачем. Крива, що відображає зв'язок податків та інновацій, буде визначатися в цілому суспільним устроєм, включаючи традиції.

Якщо суспільство звикло до того, що держава за допомогою високих податків акумулює фінансові ресурси для того, щоб спрямувати їх за мультиплікаційними ланцюгами, стимулюючи виникнення інноваційних виробництв, зокрема як у скандинавській моделі, то крива в координатах «рівень інновацій - податки», де по ординат відкладений рівень інновацій, а по абсцис - податки, матиме позитивний нахил і нагадуватиме криву пропозиції. Форма цієї кривої і чутливість впливу податкової системи на інновації та виробництво потребують уточнюючих досліджень та врахування багатьох факторів стану суспільної системи.

По-перше, розвиток суспільства є досить загальним, широким поняттям, що включає не лише економіку, соціальні аспекти, функціонування екологічних систем, а й суспільні інститути, технологію, знання, правові обмеження, політичну систему тощо. Значну роль у забезпеченні суспільного розвитку відіграє наука і техніка – науково-технічний прогрес. Саме ці два фактори визначають інноваційний рівень економіки, а також можливості зниження або виключення забруднень (безвідходна технологія є своєрідною вершиною у вирішенні таких завдань). Безумовно, розвиток науки, техніки, виробництва, а також сучасних інформаційних технологій відбувається на тій чи іншій ресурсній базі, тобто вихідний рівень національного багатства забезпечує умови суспільного розвитку і багато в чому визначає його ефективність, яка значною мірою детермінована станом соціально-економічних і політико-правових інститутів (трансакційні витрати).

Уявлення про розвиток сучасного суспільства не повинні зводитись лише до трьох складових - економічній, соціальній та екологічній, взаємозв'язки між якими досліджуються не одним поколінням економістів,

екологів, соціологів, фахівцями з теорії систем. В рамках стереотипних уявлень теорії економічної політики зазначені якісні цілі дійсно не часто фігурують у відповідних макроекономічних моделях, особливо неокласичного і кейнсіанського типу. Але це не означає, що такі цілі не повинні виступати в якості урядових цілей в сучасному суспільстві і не враховуватись в моделях системної динаміки соціально-економічних систем.

По-друге, при визначенні суспільного прогресу варто виходити з того, що сутність суспільного прогресу, а також і суспільного розвитку, полягає в такому заміщенні поколінь людей, коли наступне покоління відносно до попереднього володіє більшими знаннями, інтелектуальними здібностями, вміннями щодо подальшого накопичення та використання знань, є більш продуктивним, та володіють більш широкими функціями і матеріальним достатком при збереженні (як мінімум) або примноженні елементів національного багатства. Іншими словами, доктрину економічного зростання можна відразу уявити як зростання, що відбувається не за рахунок скорочення національного багатства, а на основі його збереження або примноження. Модернізація має висувати особливі вимоги до системи управління країною з метою забезпечення належної ефективності, подолання дисфункціональних станів в управлінні і в суспільстві.

По-третє, багатовимірність суспільного розвитку, по суті, вимагає такого самого підходу і до оцінки ефективності. Відкритим залишається питання щодо необхідності агрегованого підходу, тобто якийсь єдиний показник – індекс ефективності (зокрема, індекс гармонійного розвитку та індекс ефективності), або ефективність більш доцільно вимірювати набором показників, що охоплюють різні напрями суспільного розвитку.

Важливою проблемою модернізації суспільства є початковий якісний стан системи, її здатність змінювати власні пропорції і готовність агентів до таких змін. Чи достатньо ресурсів, енергії і здібностей людей проводити масштабні зміни. При цьому актуальними стають такі питання: про можливість модернізації за рахунок сировинного комплексу країни; про

суттєве підвищення ВВП за рахунок модернізаційних складових; про здатність модернізації допомогти в подоланні кризи та інерційних посткризових явищ; про здатність модернізації вирішити структурне завдання формування відповідних господарських пропорцій тощо.

Тільки відповівши на ці питання і зрозумівши причини кризи всередині самої економічної науки, можна підійти до розроблення антикризової стратегії, що забезпечить формування нової моделі сучасного суспільного розвитку, модифікуючи капіталістичну форму суспільного відтворення і соціокультурного розвитку, в яку повинна бути вписаний реальний сектор економіки.

Модернізація стала ключовим терміном сучасної епохи. Приблизно таку саму роль двадцять років тому відігравала «демократія». Модернізація сьогодні, як демократія тоді, має, згідно з поширеним уявленням, врятувати країну, вивести її на новий історичний рівень розвитку. Дуже важливо, що модернізацію сьогодні спіткала така сама доля, що демократію на початку 1990-х рр. Тобто щоб це поняття не було вихолощено, дискредитоване і не перетворилося на власне заперечення. Для значної частини економічної й політичної еліти модернізація є лише сукупністю програм, що дають змогу отримати фінансування з державного бюджету.

Модернізація української економіки відповідно до «Стратегії 2020» буде проводитися за двома основними напрямками [257]:

1. Підвищення інноваційності самої держави. У рамках цього напрямку будуть реалізовані заходи щодо вдосконалення на основі використання сучасних технологій системи державного управління, створенню в системі державних закупівель необхідних стимулів і механізмів, що дають змогу збільшити частку закупуваної інноваційної продукції, стимулювання інновацій у соціальній сфері.

2. Підвищення відкритості держави, посилення її взаємодії з інститутами громадянського суспільства, бізнесом з питань стимулювання інноваційного розвитку (ряд реформ по окремих сферах регулювання та

посилення взаємодії держави з громадянським суспільством, бізнесом, створення ефективної системи «зворотного зв'язку», що дає державі можливість коригувати власну політику на основі інформації про її результативність, отриману від населення, інститутів громадянського суспільства). Такий напрям буде в основному реалізовуватися в ході проведених заходів з адміністративної реформи.

В системі державного управління широко впроваджуються нові інноваційні технології «електронного уряду». На основі сучасних технологій управління будуть переглянуті способи та інструменти реалізації державних функцій.

У концепціях інноваційного розвитку секторів розробляються заходи щодо впровадження технологічних і організаційних інновацій, спрямованих, зокрема, на забезпечення ресурсо- та енергозбереження, підвищення ефективності управлінських процесів, оперативності та якості надання послуг населенню, формування системи безперервної освіти і «управління знаннями», а також управління інтелектуальною власністю (патенти, ліцензії, ноу-хау).

Для реалізації концепцій сформовані необхідні управлінські механізми, включаючи:

- визначення структурних підрозділів в органах виконавчої влади, відповідальних за інноваційний розвиток відповідної сфери і створення при них експертних рад за участю зацікавлених наукових, освітніх організацій, представників бізнесу та громадськості;
- визначення складу та цільових значень основних показників інноваційного розвитку відповідної сфери, включаючи обсяг фінансування НДДКР, для всіх управлінських рівнів;
- вдосконалення механізмів планування дослідних і дослідно-конструкторських робіт, освоєння нових технологій, підвищення якісних характеристик послуг, що надаються, з урахуванням кращого світового досвіду, а також пропозицій професійних асоціацій;

- формування (або конкурсний відбір) і забезпечення підтримки діяльності організаційних структур (центрів компетенції), що відповідають за сприяння впровадженню технологічних і організаційних інновацій на галузевому рівні;
- створення баз даних технологічних і організаційних інновацій у відповідній сфері, створення необхідних Інтернет-ресурсів для їх публікації та обговорення;
- формування технологічних дорожніх карт для планування розробки конкретних технологій / продуктів, формування перспективних «технологічних платформ».

Основними напрямками посткризового економічного розвитку, має стати модель антикризової інноваційної модернізації економіки. Насамперед це стосується реального сектора економіки, який має бути орієнтований на стимулювання розвитку нового шостого технологічного укладу, з використанням нанотехнологій, соціалізації фінансів, розвитку інформаційної економіки тощо.

Прагнучи до поєднання антикризових заходів із модернізацією, в останні два роки уряд України задіяв деякі нові елементи в своїй економічній політиці. Перш за все, необхідно відзначити:

1) нову макроекономічну реальність - стійке збереження бюджетного дефіциту і нарощування бюджетних запозичень;

2) перехід до політики підвищення податків. Необхідно зазначити, що податковою реформою (2015 р.) в Україні передбачено скорочення податків з двадцяти двох до дев'яти. Проте, скороченням це назвати можна лише умовно, оскільки більшість з них були трансформовані, а не скасовані. Збільшено оподаткування галузей з видобутку корисних копалин, податки на нерухомість, на доходи фізичних осіб. Фіскальна логіка цих заходів є зрозумілою: в умовах курсу на зростання витрат бюджету підвищення податків практично є неминучим. Разом із тим, передбачено певне зменшення єдиного соціального внеску, проте воно залишається досить

значним (40%). Проте посилення оподаткування праці дестимулює структурну модернізацію реального сектору економіки, оскільки найбільш болісно позначається на галузях з високою часткою витрат праці.

Прагнучи пом'якшити негативний вплив оподаткування, влада почала активніше застосовувати дискретні (точкові) заходи економічної політики. Найбільш яскравий приклад - створення технологічних парків (Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона, м.Київ; ЗАТ "Технологічний парк" Інститут монокристалів", м.Харків; Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка, м.Київ; Технологічний парк "Інститут технічної теплофізики", м.Київ; Технологічний парк "УКРІНФОТЕХ", м.Київ; Технологічний парк "Київська політехніка", м.Київ; Технопарк "Яворів", м.Яворів та ін.), для яких було впроваджено спеціальний порядок амортизації основних фондів, що передбачає норму прискореної амортизації.

Таким чином, основними напрямками посткризового економічного розвитку є: стимулювання розвитку п'ятого і шостого технологічних укладів, заснованих на використанні мікропроцесорів і нанотехнологій, розвиток інформаційної економіки – комплексу наукомістких галузей, зайнятих у просторі інформаційно-комунікаційного устаткування – створенням і розповсюдженням програмного продукту та розвитком комунікаційних мереж.

Залучення України у світову кризу свідчить, що за останні десятиліття вона стала частиною глобальної економічної та фінансової системи. Посилив необхідність економічної модернізації світова фінансова криза 2008р. додатковий раз показала високу ризикованість експортно-орієнтованої моделі економічного розвитку України, розкрив недоліки і слабкі місця вітчизняної ринкової системи.

Парадигма модернізації являє собою концепцію найбільш вірогідної спрямованості посткризового розвитку української економіки, що синтезує перехід на інноваційний шлях економічного розвитку з пріоритетом підвищення конкурентоспроможності економіки, покликаним забезпечити

досягнення високих параметрів соціально-економічного розвитку, посилення його соціальної спрямованості, ефективного включення у світову глобалізовану економіку. Це вимагає прискорення процесу переходу від трансформації до модернізації, з метою підвищення конкурентоспроможності і переходу на інноваційний шлях розвитку.

Процесам модернізації притаманний ряд спільних об'єктивних характеристик: динамічність, комплексність, системність, глобальність, тривалий і протяжний характер, диференційованість, незворотність змін.

Критеріальні характеристики української модернізації визначаються сценарними варіантами розвитку, а також значимістю ролі держави в різних моделях модернізації (модернізація «знизу» та модернізація «зверху»), ідентифікацією прийнятного варіанту державної участі в українській модернізації та оцінкою якості економічного зростання.

Сформовані передумови переходу від трансформації до модернізації агрегуються в такі блоки: інституційні; макроекономічні; фінансові; соціальні.

Специфіка української економіки, що полягає в її посттрансформаційному характері і експортній орієнтованості, – детермінує реалізацію процесу модернізації, що включає доганяючий етап, на якому оновлення здійснюється за рахунок запозичення технологій, що супроводжується інституційною модернізацією з виходом на технологічну межу, і етап, в рамках якого економічний розвиток здійснюється за рахунок самостійного генерування інноваційних технологій.

Необхідною умовою переходу від моделі наздоганяючого розвитку до інноваційної є формування інституційної інфраструктури інноваційної економіки, що забезпечить адекватне інституційне середовище, форми та методи регулювання, розвиток програмно-цілевих заходів, спрямованих на інноваційний розвиток.

Державне економічне програмування, прогнози, економічні заходи відносяться до форм державного регулювання економіки. При цьому,

державне економічне програмування виступає вищою формою регулювання економіки з боку держави. Головним його завданням є комплексне використання в масштабних цілях всіх ключових складових державного регулювання економіки в незалежності від ситуації, будь то стадія рецесії або економічного піднесення. Державне економічне програмування охоплює загальнонаціональні середньострокові програми, надзвичайні і цільові комплексні програми, у тому числі регіональні (табл.4.2).

Таблиця 4.2

Види програм в рамках державного економічного програмування

Середньострокові програми	Надзвичайні (антикризові) програми	Цільові програми
Охоплюють найважливіші показники економіки, відображають характер і масштаби завдань на конкретних відрізках економічного розвитку країни	Розробляються в критичних ситуаціях, як правило, короткострокові і можуть бути спрямовані на подолання кризи в економіці, призупинення спаду промислового виробництва, боротьбу з інфляцією, масовим безробіттям	Спрямовані на вирішення певних народногосподарських проблем таких як соціально-економічні, науково-технічні, організаційно-господарські та екологічні цільові програми

Джерело: Згруповано автором

Держава, виконуючи свої функції і вирішуючи поставлені завдання, що зумовлені впливом суб'єкта на об'єкт, застосовує різноманітні методи дії.

Методи прямої дії зобов'язують суб'єктів господарських відносин ухвалювати рішення, що базуються не на власному господарському виборі, а на правилах держави. Зокрема, це стосується рівня податків, розміру амортизаційних відрахувань, відповідних операцій щодо інвестування з державного бюджету. Методи прямого впливу, як правило, відзначаються значною ефективністю через оперативність отримання економічного результату. Проте вони також мають певні недоліки. Вони зачіпають не лише

тих учасників господарських відносин, які є адресатами заходів державного впливу, а й інших учасників, які взаємодіють з останніми в ринковій системі. Тобто, методи прямого впливу втручаються у нормальний розвиток ринкових відносин.

До методів прямого впливу відносять – адміністративні методи, які включають в себе методи дозволу, заборонні, примусу та ґрунтуються на управлінському впливі, що передбачає формування необхідного правового забезпечення. Метою відповідних заходів виступає створення певних правил в умовах ринкової економічної системи. При цьому адміністративні методи визначають чітко регламентовану поведінку учасників економічних відносин.

Щодо методів опосередкованого впливу, то вони формують лише передумови щодо власного вибору, щоб економічні агенти обирали варіанти поведінки, які узгоджуються із метою та завданнями економічної політики держави. Зокрема, до таких методів, з урахуванням програмування та надання ринковому сектору необхідної економічної інформації відносяться: регулювання податкового навантаження, регулювання відсоткової ставки, забезпечення зайнятості, регулювання експортно-імпортних операцій, цінове регулювання, перерозподіл доходів.

При цьому недоліком методів опосередкованого впливу є відповідна розбіжність у часі, що з'являється між моментами реалізації державних регуляторних заходів, реакції економічної системи та реалізованими перетвореннями в результатах господарської діяльності. До таких методів відносять економічні методи, які не обмежують свободу вибору, а іноді навіть розширюють. При цьому виникає додаткова мотивація, на яку учасник економічних відносин може зважити або проігнорувати. Проте в будь-якому разі зберігається право на самостійне ухвалення необхідного рішення. Зокрема, зниження або підвищення державою рівня відсотка за власними борговими облігаціями розширює перелік можливих варіацій щодо

економічно вигідного використання наявних фінансових ресурсів, тобто – придбання або продаж цінних паперів, емітентом яких виступає державних.

Чітке розмежування економічних і адміністративних методів у повній мірі є не можливим, оскільки інколи й адміністративні, й методи економічного характеру мають ознаки того й іншого. Зокрема, здійснюючи безпосередній контроль за цінами на певні групи товарів, держава формує для суб'єктів господарювання спеціальний економічний режим, спонукаючи до змінення технологічних програм, пошуку додаткових можливостей щодо здійснення інвестицій тощо. Крім того, вплив кредитних ставок й податків у якості заходів економічного впливу відбивається на економічній діяльності лише після ухвалення відповідного рішення адміністративного характеру про їх зміну.

Інноватизація та диверсифікація як інструменти реалізації стратегії модернізаційного розвитку припускають збільшення частки інноваційної продукції в експорті (до 10-20% ВВП і 15-25% експорту) на основі модернізації традиційних секторів української економіки (металургійного, машинобудівного, аграрного та транспортного), випереджаючого розвитку високотехнологічних галузей, перетворення інновацій в провідний чинник економічного зростання, підвищення продуктивності праці у провідних секторах, що визначають національну конкурентоспроможність, і зниження енергоємності. Перехід від наздоганяючого етапу до інноваційного вимагає визначення потенційних напрямків інноваційних проривів.

В якості обмежень здійснення модернізації виступають: інституційна нерозвиненість; зростаюча соціально-економічна поляризація населення зважаючи на поглиблення як диференціації населення за доходами, так і регіональної асиметрії; дії груп спеціальних інтересів; неефективність державного управління (адміністративні бар'єри на шляху розвитку підприємництва).

Деблокування цих обмежень забезпечується розробкою антикризової стратегії реального сектору економіки, що передбачає її модернізацію як

найважливішої складової державної економічної політики, спрямованої на підвищення конкуренто-здатності економіки на основі форсайт-технологій.

Постановка мети переходу до інноваційного розвитку економіки ставить цілий ряд складних питань, зокрема, про технологічний потенціал (доступі до технологій) і про ринкові ніші для нової індустріалізації у світовій господарській системі.

В Україні традиційне суспільство і всі пов'язані з ним конкурентні переваги давно й безповоротно втрачені. У наших умовах високу продуктивність праці може забезпечити тільки європейський підхід до робочої сили, тобто ставка не на дешевизну робочої сили, а на її кваліфікацію, інноваційність, продуктивність.

Пріоритетною має бути орієнтація на внутрішній ринок і експорт продукції з високою доданою вартістю. Зокрема, можливі:

- екстенсивне розширення внутрішнього ринку за рахунок регіональної економічної інтеграції;
- інтенсивне розширення за рахунок попиту з боку держави, бізнесу, населення, а також випереджаючого розвитку інфраструктури;
- демонополізація умов господарської діяльності всередині країни при зваженому протекціонізмі у відносинах зовнішньоекономічної діяльності.

Поряд з цим одне з головних завдань розвитку, орієнтованого на внутрішній ринок, полягає в подоланні його сьогодишньої регіональної розрізненості, що означає, по-перше, відновлення зв'язності внутрішнього соціально-економічного простору за рахунок масованого інфраструктурного розвитку та заохочення горизонтальних міжрегіональних форм співпраці і, по-друге, згладжування економічної нерівності між різними регіонами країни, у тому числі за рахунок закріплення капіталів за територіями (реєстрація найбільших компаній-платників податків в тих регіонах, де розташовані їхні основні промислові активи, і інших заходів).

В умовах зростаючої диверсифікації та індивідуалізації виробництва вони покликані забезпечувати результативне освоєння технологій і випуск

дрібносерійної інноваційної продукції. Економічна стратегія неоіндустріального проекту не повинна обмежуватися масштабами внутрішнього ринку.

На нашу думку, головний напрям вибору зовнішнього або внутрішнього ринку, полягає у створенні монопольних чинників у світовому масштабі. Вектор посткризової модернізації української економіки, що полягає в динамічному освоєнні національних та запозичених технологічних інновацій, передбачає впровадження організаційних інновацій, що забезпечується відповідністю вимог креативності та якості сформованого людського капіталу в контексті професійно-кваліфікаційного рівня населення та його економічного свідомості, що дають змогу здійснювати модернізаційні перетворення.

У цьому зв'язку розширення кількості агентів модернізації та інноваційних підприємств виступає найважливішим орієнтиром модернізації, визначаючи переміщення вектора з загальної підтримки людського фактора на формування прошарку креативної молоді, зацікавленої в державній службі, зниженні адміністративних бар'єрів, інституціоналізації статусу інноваційних компаній, тиражуванні досвіду формування національного інноваційного центру та створенні державних фондів компенсації втрат від невдалих інноваційних проектів.

Інформаційні технології представляються однією з головних конкурентних можливостей у сфері виробництва ексклюзивного програмного продукту. Розвиток ІТ-технологій є найважливішою передумовою для підвищення конкурентоспроможності економіки та інтеграції України у глобальне інформаційне суспільство.

Гуманітарні технології являють собою потенційно необмежений спектр ексклюзивних ніш, оскільки творча здатність всякого конкретної людини і суспільства, у разі її успішної реалізації, є монопольним чинником. Базовою ставкою держави повинна бути опора на наявний науково-технічний потенціал для формування національної інноваційної системи.

Пріоритет має віддаватися розвитку випереджальних і закриваючих технологій, здатних сформувати елементи нового економіко-технологічного укладу. Одна з переваг самостійного інноваційного розвитку (перед стратегією імпорту технологій) полягає в тому, що, на думку ряду провідних світових економістів, глобальна економічна криза пов'язана з вичерпанням потенціалу зростання, закладеного в колишньому лідируючому технологічному укладі – «новій економіці».

Відповідно, суто наздоганяльна інноватизація буде спробою включитися в майже завершені перегони. Нові центри глобального зростання, з високою ймовірністю, будуть пов'язані з елементами нового технологічного укладу. Поки він не сформований, ніхто не може з упевненістю передбачити його параметри. Проте, оскільки його основою служать потреби суспільства, які недостатньою мірою задоволені існуючою економікою, то можна припустити, що лідируючими в перспективі можуть виявитися ті, що сприяють подальшій модернізації країни. До них, насамперед, варто віднести медико-біологічні технології, енергетику.

В Україні є потенціал розвитку за всіма зазначеними напрямками. Незалежно від того, якою саме буде лідируюча галузь майбутнього, ці напрями не можуть не бути затребувані в новому технологічному укладі. У нашому випадку, основну увагу необхідно приділити новій філософії освоєння простору, в якій можуть бути поєднані перспективи альтернативної енергетики та альтернативної урбанізації. Технології малої атомної енергетики та переробки відходів вже сьогодні роблять можливим створення невеликих міст на «автономному живленні», технології зв'язку полегшують віддалену зайнятість, будівельні технології якісно здешевлюють малоповерхове житло, транспортні технології дають змогу розвивати інфраструктуру малої цивільної авіації, швидкісних залізниць, річкових транспортних артерій, що в сукупності здатне зробити український простір більш компактним і поєднаним.

Таким чином, науково-технічні можливості для нової концепції освоєння простору існують вже сьогодні. Відстаючою ланкою лишаються соціальні, організаційні технології та шаблони мислення. Проте, модернізація в Україні не може обійтися без модернізації методологічних основ посткризового економічного розвитку: без формування модернізаційної еліти; створення механізмів вертикальної соціальної мобільності; вироблення ефективної моделі управління модернізаційним процесом.

Логіка модернізаційного вектора актикризової стратегії розвитку реального сектора економіки України детермінує необхідність забезпечення довгострокової стійкості, інноватизації, гуманізації, керованості, гармонійності поєднання результатів розвитку в інтересах усіх учасників відносин, включаючи державу (рис.4.1).

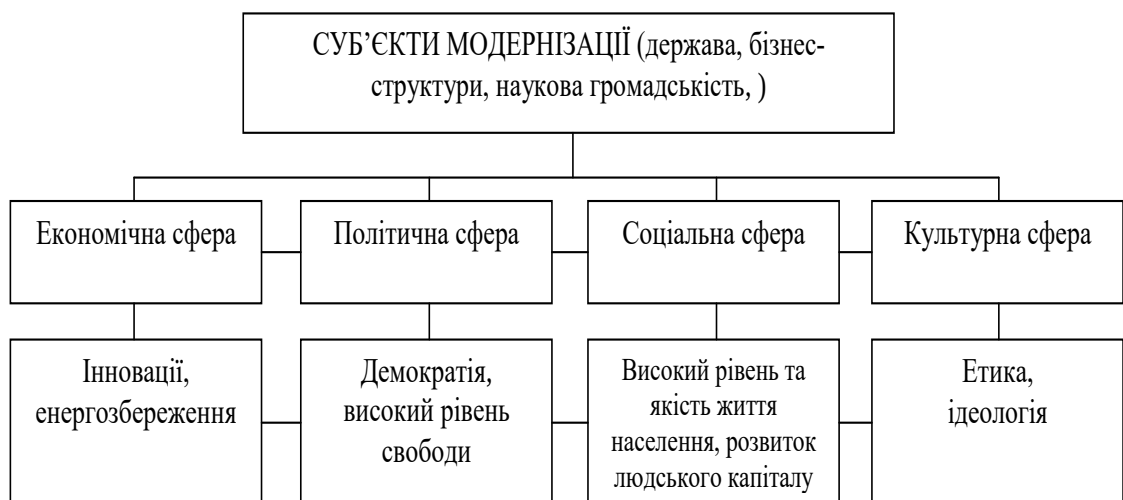

Рис. 4.1. Характеристика модернізації: системний підхід (розроблено й обґрунтовано автором)

Отже, перехід від інерційного розвитку до модернізаційного ґрунтується на масштабних інноваціях, основою яких виступають проривні технології шостого технологічного укладу. У цьому зв'язку, на наш погляд, критерії ступеня розвиненості інноваційної економіки доцільно визначати із застосуванням технології, згідно з якою всі країни агрегуються в групи в

залежності від визначальних їх розвитку факторів - так званих традиційних факторів, факторів ефективності, або виробничих, і інноваційних, що характеризує відповідний вектор еволюції економічних систем (рис. 4.2).

Однією з передумов формування модернізаційної еліти, орієнтованої на цінності національного розвитку, є створення механізмів вертикальної мобільності.

Рішення інший часто обговорюваної дилеми модернізації – «про пріоритетну орієнтації промислової політики на внутрішній або зовнішній ринок» полягає у створенні монопольних чинників у світовому масштабі, тобто в такому використанні особливостей української економіки / території / суспільства, яке дозволить зайняти ексклюзивні ніші системі глобального попиту.

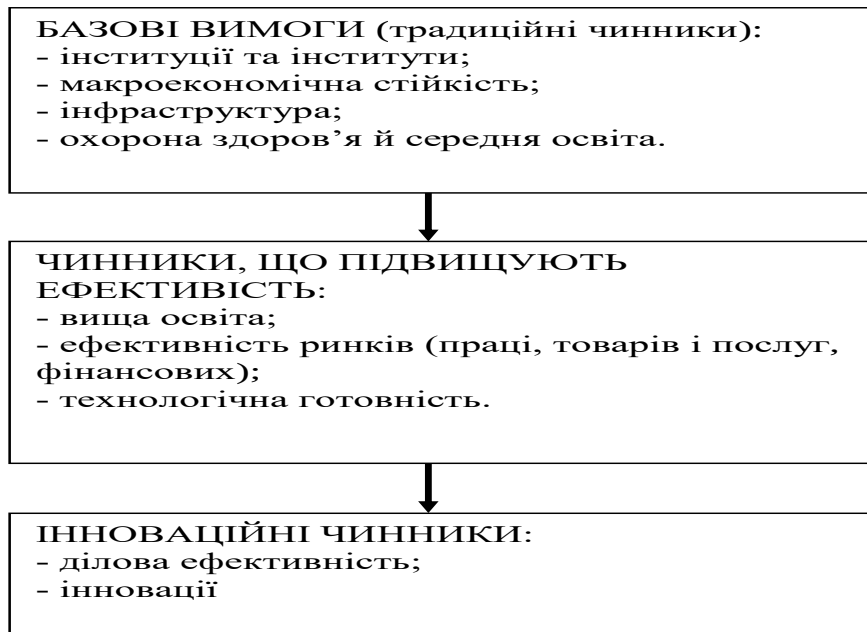

Рис. 4.2. Алгоритм інноваційної модернізації за ключовими чинниками (розроблено й обґрунтовано автором)

У числі таких ніш можуть бути нова енергетика, транспортний транзит, екологічно орієнтоване сільське господарство, інформаційні технології (побудова суспільства інформаційної демократії), гуманітарні технології. Одна з передумов формування монопольних чинників у світовому масштабі

– переважна орієнтація на елементи майбутнього технологічного укладу, тобто на нові (що не вичерпали себе) точки зростання: продовження активного життя людини (live technologies), альтернативна енергетика, альтернативна урбанізація.

Інноваційні відносини характеризуються тим, що вони виступають проміжною ланкою між наукою і виробництвом і представляються особливо ризикованою сферою інвестицій з тривалим періодом вкладень.

Українські особливості породили головну проблему інноваційних відносин соціальної сфери – протиріччя між зростаючою потребою в інноваціях та існуючими організаційно-економічними відносинами. Розвиток і формування людського капіталу спирається на соціальні інвестиції, виражені в грошовій чи іншій формі і в сумі акумулюють фінансові та нефінансові вкладення держави і власників людського капіталу. В Україні на тлі ресурсного багатства держави спостерігається високий рівень бідності, який обмежує можливості формування людського капіталу як провідного компонента національного багатства.

Економічний розвиток постіндустріального суспільства стає залежним від соціального розвитку. Це, у свою чергу, накладає відбиток на сучасну соціально-економічну політику держави, яку доцільно розробляти виходячи з необхідності:

- проведення інституційних перетворень, що забезпечують розвиток людського капіталу, підвищення ефективності освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, поліпшення житлових умов, розвитку сфери культури;
- зниження залежності економічного зростання від експорту товарів металургійної промисловості з низькою доданою вартістю, розвитку внутрішнього попиту і конкуренції на товарних ринках;
- підвищення захищеності приватної власності, вдосконалення економічних інститутів, послідовного зниження ролі держави як власника промислових і фінансових активів;

- значного зростання інноваційної активності і прискорення технологічної модернізації реального сектору економіки, стимулювання підвищення ресурсо- та енергоефективності;
- розвитку виробничої інфраструктури;
- забезпечення макроекономічної збалансованості, скорочення бюджетного дефіциту, зниження рівня інфляції та відсоткових ставок, стійкості національної валюти;
- підвищення ефективності та надійності банківської системи, формування стійкого фінансового ринку.

Таким чином, Україні необхідно будувати власну інноваційну модель, але елементи, з яких вона складається, можуть бути запозичені з зарубіжних моделей найкращих зразків. Українська практика фінансового забезпечення інноваційної діяльності поки залишається слабкою ланкою діючого економічного механізму. Рівні, тенденції та структура фінансування науки і нових технологій не відповідають ні поточним потребам країни, ні стратегічним завданням подолання значного відставання від лідерів світової економіки. Сформований механізм фінансування інноваційної діяльності в країні (переважно за рахунок власних коштів суб'єктів господарювання) не дає змоги реалізувати принцип безперервності фінансування всього інноваційного циклу. Фінансуються окремі його стадії, і суттєві проблеми виникають на шляху переходу з однієї стадії інноваційного циклу на іншу.

З метою розширення можливостей залучення до підтримки інвестиційної та інноваційної діяльності приватного капіталу в українській практиці більш ширше мають впроваджуватися механізми державно-приватного партнерства. Запропоновано розширити фінансово-економічну базу інноваційної діяльності за рахунок: залучення альтернативних джерел фінансування (венчурні фонди, заощадження населення); оптимізації співвідношення цільового та базового фінансування; розширення конкурсних засад розподілу коштів; концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки; стимулювання інноваційних інвестицій

довгострокового характеру, а також страхування інноваційних ризиків; захист права інтелектуальної власності.

Аналіз тенденцій науково-технологічного розвитку, своєчасне корегування на цій основі наукових пріоритетів повинні стати найважливішими елементами процесу управління, механізмом формування державної політики у науково-технологічній сфері, орієнтиром антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки.

Інноваційна економіка передбачає формування конкурентоспроможної національної інноваційної системи, що забезпечує масштабне технологічне оновлення виробництва. Необхідно створити умови для формування інноваційної моделі бізнесу, яка характеризується постійним нарощуванням інвестицій в інновації, оновленням продукції та технологій, завоюванням нових ринків.

Інвестиційно-інноваційне економічний розвиток вимагає не обмежуватися існуючими формами спеціальних економічних зон, що передбачає створення і запровадження у практику їх різних видів: від концесійних складів і порт-франко до зон активного підприємництва, технопарків тощо.

Бізнесу, державі і науковій громадскості в інтересах соціуму доцільно спільно розробляти технологічні ініціативи, які визначають порядок та напрями взаємодії в перспективних сферах досліджень, оцінювати якість створених інститутів стимулювання інноваційного розвитку та елементів інноваційної інфраструктури.

Саме тому модернізаційна парадигма реального сектора економіки являє собою концептуальне обґрунтування механізму формування особливого типу поведінки економічних суб'єктів, спрямованого на якісні прогресивні зміни існуючих інституційних форм, оновлення технологічних основ економічної системи, підвищення її конкурентоспроможності. З цих позицій модернізація ідентифікується як сукупність соціальних і

технологічних перетворень, процес подолання економічного відставання і підвищення національної конкурентоспроможності.

При цьому, сучасна модернізація являє собою особливу модель інноваційного економічного зростання, в якій розкриваються особливості інноваційної стадії економічного розвитку як результату інвестування в розробку і отримання нового знання, ідеї по оновленню сфер життя людей, що раніше не застосовувались (технології, вироби, організаційні форми існування соціуму, такі як освіта, управління, організація праці, обслуговування, наука, інформатизація тощо) і подальший процес їх впровадження.

4.2. Модернізаційна модель державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки

Глобальна фінансово-економічна криза вразила українську економіку значніше, ніж інші країни світу, тому що фінансово-економічна система України має певні слабкості, які ця криза витіснив і оголив. Тому, необхідно зробити висновки з цих недоліків на майбутнє і вирішити наступні оперативно-стратегічні завдання.

1. Сформувати ринкові фонди довгострокових заощаджених грошових коштів.
2. Зменшити інфляцію, запобігти стагфляції. Для цього необхідно змінити соціальну систему України так, щоб вона не стимулювала інфляційне зростання.
3. Здійснити розробку стратегічних планів реальної диверсифікації виробництва, конкретних шляхів розвитку галузей з глибокої переробки сировини і виробництва готової продукції.
4. Розробити нову програму швидкого і всебічного зміцнення банківської системи України.

5. Дотримуватись зваженого підходу в нарощуванні зовнішніх боргів, за наявності внутрішніх фінансових резервів. Заміщати зовнішні кредити внутрішніми позиковими коштами на більш вигідних економічних і політичних умовах.

6. Дотримуватись тенденцій ринку в питанні оцінки своєї валюти. Це сприяє забезпеченню конкурентоспроможності країни, прибутковості і стимулів для експорту, особливо для експорту готової та інноваційної продукції.

7. Переформувати свою фінансову систему, зробивши її більш транспарентною, менш волатильною, менш залежною від мігруючого спекулятивного капіталу, від виробничих цінних паперів, від коливань курсів валют.

Для того щоб радикально змінити кризову ситуацію і розробити першочергові антикризові заходи щодо стабілізації ситуації і пошуку «точок зростання» необхідно вирішити проблеми, пов'язані з браком фінансових коштів; неефективним використанням ресурсів; неконкурентоспроможністю продукції, нестачею каналів збуту; слабкою мотивацією і апробацією персоналу.

Як відомо, у грудні 2014 р. Постановою Верховної Ради України було схвалено Програму діяльності Кабінету Міністрів України, серед завдань якої, в рамках нової економічної політики, передбачено активне просування експорту та захист внутрішнього ринку, зокрема, збільшення удвічі обсягів експорту товарів вітчизняного виробництва до 2019 р. Проте, як свідчать дані статистики, за підсумками січня-серпня 2015 року, порівняно з таким періодом 2014 року, динаміка індексу промислової продукції склала 82%. В добувній галузі, порівняно з січнем- серпнем 2014 року індекс промислової продукції становив 79,1%, переробній - 82,6%, постачанні і розподіленні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря - 85,5%. При цьому така від'ємна динаміка має затяжний характер. У 2014 році промислове виробництво в Україні скоротилося на 10,7%. А в 2013 порівняно з 2012

роком промислове виробництво скоротилося на 4,7%. У 2012 порівняно з 2011 роком виробництво в промисловій галузі скоротилося на 1,8% [247].

Щоб пом'якшити такі тенденції в економіці України в цілому та реальному секторі зокрема, необхідно розробити і реалізувати ключові антикризові заходи, спрямовані на підтримку найбільш важливих соціально-економічних сфер, що потребують вирішення поставлених завдань з прагматичним підходом і урахуванням сучасної ситуації. Серед них:

1. Підтримка соціальної стабільності та забезпечення повноцінного соціального захисту населення, що включає:

- вдосконалення механізмів підтримки зайнятості населення (зниження напруженості на ринку праці);
- підвищення ефективності соціальних програм;
- підвищення рівня пенсійних виплат (валоризації пенсійних виплат) тощо.

2. Підтримка економіки, забезпечення стабілізації розвитку позитивних тенденцій:

- кредитна підтримка регіонів і надання державних гарантій за запозиченнями системоутворюючих підприємств;
- реструктуризація заборгованості реального сектора;
- підтримка внутрішнього попиту;
- розширення бази економічного зростання, розвиток малого і середнього бізнесу;
- реструктуризація економіки мономіст тощо.

3. Активізація модернізаційної політики, що представляє собою формування необхідних економічних умов для переходу від антикризового режиму до модернізації (макроекономічна стабільність, вдосконалення економічних інститутів, забезпечення ділової активності), а саме:

- стимулювання інноваційної та інвестиційної активності в економіці;
- подальший розвиток інфраструктури (транспортної, енергетичної, телекомунікаційної);

- додаткове стимулювання внутрішнього попиту на продукцію вітчизняного виробництва;
- поліпшення ситуації в депресивних регіонах і створення нових регіональних «точок зростання» тощо.

Модернізаційний підхід означає проектування нових систем з урахуванням аналогічного вітчизняного та зарубіжного досвіду. Для того щоб модернізація не перетворилася на докорінну перебудову та руйнацію, це проектування має відбуватися в три етапи:

- 1) розробка деталізованої концепції перетворень у відповідній сфері;
- 2) реалізація концепції перетворень на соціальних моделях (на локальних прикладах);
- 3) масоване впровадження – тиражування успішних моделей з поступовою заміною колишніх систем.

Модернізація передбачає рішучість створювати нове суспільство (у вигляді епіцентрів «нового життя») без превентивно-революційного руйнування старого. Дії по реалізації модернізаційних заходів на рівні уряду полягають в наступному:

1. Диверсифікація економіки, підтримка внутрішнього попиту, створення нових сучасних виробництв (формування за участю державних корпорацій та інших інститутів розвитку і банків з державною підтримкою);
2. Стимулювання інноваційної активності в економіці (створення дорадчого органу при Уряді з модернізації економіки країни);
3. Розвиток ключових високотехнологічних та інфраструктурних галузей економіки (авіабудування і космічна галузь, оборонно-промисловий комплекс, електроніка і транспортна система);
4. Формування довгострокового кредитування в економіці (стратегічний напрям політики державних банків щодо забезпечення довгострокових інвестиційних впливів в економіку);
5. Модернізація фінансової системи України (підвищення привабливості фінансових ринків, підтримка страхування, створення умов

для підвищення активності кредитування і капіталізації банківського сектора).

6. Розвиток людського капіталу (вдосконалення систем охорони здоров'я, освіти);

7. Реструктуризація державного сектору економіки, активізація приватизації та реформування бюджетної сфери;

8. Розширення обсягу наданої ліквідності, масштабів бюджетного стимулювання економіки, поступовий перехід до політики посткризового розвитку і формування стабільних макроекономічних умов для перспективного економічного розвитку.

Всі вище перелічені напрями антикризових заходів є сприятливими для української економіки. Разом з тим, для того, щоб Україна могла пом'якшити вплив кризи і надалі вийти з неї з найменшими втратами та витратами за наміченим інноваційним шляхом економічного стійкого зростання, необхідно в першочерговому порядку відмовитися від колишньої політики і перейти до технічного переозброєння індустрії та впровадженню інновацій в реальному секторі економіки.

Досягнення таких цілей і позитивних макроекономічних показників в рамках ефективної реалізації антикризових заходів, потребує:

1) провести аналіз причин кризи, пов'язаних не тільки з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку світової економіки, але й з помилками в системі управління, а також стрімкістю інноваційної та інвестиційної політик;

2) спрогнозувати наслідки кризи, які можуть бути як позитивними, так і негативними (виведення економіки на новий шлях розвитку або її руйнування, оздоровлення або виникнення нової кризи);

3) вирішити практичні завдання, які ґрунтуються на ретельній розробці плану послідовних дій та прийнятті точних об'єктивних управлінських рішень в режимі реального часу, з урахуванням швидкої зміни світової економічної ситуації;

- 4) удосконалити нормативно-правову базу, що стосується не тільки антикризового управління, а й усіх сфер розвитку економіки країни;
- 5) здійснювати підтримку виробництва як фінансову, так і науково-технічну (розвиток наукової сфери, впровадження інноваційних технологій);
- 6) стимулювати споживчий попит.

Таким чином, для реалізації ефективної антикризової політики держави необхідно цілеспрямовано діяти на погашення епіцентрів кризи і за допомогою спеціальних властивостей та пріоритетних напрямів здійснювати якісну, державну, інноваційну та модернізаційну політику країни. При цьому, вичікувальна антикризова політика є не прийнятною для нашої країни, вона лише виснажить ресурси країни, посиливши враження кризою національної господарської системи. Тому необхідно виробити єдину модель сталого антикризового соціально-економічного розвитку країни.

Стійкість економічної системи визначається балансом між з'єднуючими її зв'язками і такими, що виводять її з стійкого стану флуктуаціями. У разі виходу за межі стійкого розвитку система виявляється в точці біфуркації. Саме тут відбувається процедура вибору шляху еволюції в результаті навіть незначної флуктуації, перехід системи до нового стану і зміна шляху розвитку.

У точці біфуркації велике значення відводиться випадкових факторів, які можуть направити систему на шлях як прогресивних, так і регресивних структурно-технологічних зрушень. Саме в точці біфуркації інновації стають рушійним чинником нового економічного циклу. Підтримка стійкого стану економічної системи в мінливих умовах є механізмом її еволюції, а механізм взаємодії системи із зовнішнім середовищем базується на потоках взаємної інформації.

Забезпечення збалансованості в сучасних умовах є передумовою підвищення ефективності виробництва і темпів економічного зростання. Тривале існування, стабільність, стійкість різного роду диспропорцій і дисбалансів в економіці є неприпустимими.

Рівноважний підхід в економічних дослідженнях запозичений з природничих наук і поширений в основному в економіко-математичному моделюванні. Вальрас Л. (1834-1910) - французький економіст автор теорії загальної рівноваги, розглядав ринкову економіку як систему, потенційно здатну досягати рівноваги на основі попиту і пропозиції. Головне в його творчості – побудова загальної теорії макроекономічної рівноваги.

Економічна система має траєкторію рівноваги, якщо вона підтримує стабільно деякий стан. Позитивна чи негативна оцінка такого стану (і траєкторії рівноваги) може бути надана у зв'язку з оцінкою соціально-економічних наслідків такої траєкторії. Наступник Л.Вальраса, В. Парето (1848-1923), почав розглядати динамічну рівновагу, при якому змінюються всі параметри економіки. Парето В., побудував динамічну систему макроекономічної рівноваги та з'ясував, що поняття ефективного стану економіки і конкуренції є взаємопов'язаними. Довгострокову рівновагу досконалої конкуренції створює оптимальний розподіл ресурсів.

Динамічна рівновага економіки і важелі його досягнення вивчають як кейнсіанська, так і неокласична теорія. У вузькому розумінні неокейнсіанці висунули кілька проблем: проблему динамічної рівноваги, питання довгострокових і короткострокових відхилень від динамічної рівноваги і циклічних коливань.

Характерна риса рівноважного підходу – спроба врахувати передумову, що будь-яке економічне явище, тенденція – формуються в результаті взаємодії економічних суб'єктів, які можуть мати різні (найчастіше суперечливі) інтереси. Моделі рівноваги можна розглядати як формалізацію правил пошуку розумного компромісу між різними учасниками економічного процесу.

Розробляючи загальну концепцію збалансованості виробництва, необхідно враховувати потребу його прискорення та підвищення ролі людського фактору, залучення в цей процес всіх учасників процесу відтворення. Під «учасниками», «агентами», «суб'єктами» відтворення

розуміється організований людський фактор, тобто складна горизонтально-вертикальна взаємодія і взаємозалежність: а) єдиного центру господарювання; б) економічних організацій в широкому сенсі; в) індивідів.

Суб'єктом стійкого рівноважного, збалансованого розвитку є людина, яка повинна брати участь у процесах, що формують сферу його життєдіяльності, сприяти прийняттю та реалізації рішень, контролювати їх виконання. Оскільки кожен з цих рівнів впливає на загальний результат функціонування всієї системи, то досягнення пропорційності, або збалансованості, – це результат поведінки всіх активних суб'єктів, їх спрямованості до балансування, рівності, пропорції (компромісу). По суті, вони мають бути зацікавлені в локально-глобальній пропорційності. Тим самим сутнісні умови збалансованості в системі виробничих відносин визначають базові економічні інтереси всіх суб'єктів відтворення.

Збалансованість як здійснення рівноваги системи суспільного виробництва повинна мати загальні (єдині) критерії, як з боку ресурсів, так і з боку потреб. Розглядаючи пропорційність і збалансованість через призму людського чинника розвитку економіки, особливе значення ми надаємо виробничим відносинам, і насамперед тим, які визначають становище учасників відтворювального процесу, характеристики їх життєдіяльності, її результати (у тому числі пропорції або диспропорції, баланси або дисбаланси) в динаміці.

Саме виробничі відносини та їх закономірності, взяті в системі, виступають передумовами, а конкретні господарські форми як відображення виробничих відносин – безпосередніми умовами досягнення пропорційності і збалансованості розвитку продуктивних сил, національної економіки в цілому.

Свідомий вибір у встановленні пропорційності виступає у формі збалансованості. Збалансованість – як відповідність між господарськими потребами і наявними для їх задоволення ресурсами, а основна ознака порушення збалансованості – це явища дефіциту або профіциту ресурсів.

Здійснення збалансованості означає, що виробництво ведеться ефективно (з погляду кінцевої ефективності), раціонально використовуються ресурси, продукція за обсягом, структурою і своїми властивостями відповідає суспільній потребі, що викликала її виробництво. Суспільно-економічний центр враховує зміну суспільних потреб.

Необхідно відзначити, що за оцінками експертів міжнародних фінансово-економічних інституцій, в найближчому десятилітті світ очікує незначне економічне зростання і нестабільність сировинних ринків. У подібних умовах, враховуючи втрату суверенітету над частиною своєї території (частина старопромислового регіону), Україна більше не зможе покладатися на достатній рівень доходів від експорту металургійної продукції та сировини, так само як і на необхідний рівень залучення капіталу, який раніше виступав джерелом кредитів та інвестицій. Нова реальність змушує Україну покладатися на внутрішні джерела економічного зростання, головними з яких стануть споживчі витрати.

Споживчий попит повинен стимулюватися стійким зростанням реальних доходів населення і споживчого кредитування, що в сучасних умовах виглядає скрутним. Збільшення споживчих витрат дасть імпульс промислового виробництва, яке випередить економіку за темпами зростання. У свою чергу, зростання промислового виробництва сприятиме збільшенню реальних доходів населення, а, отже, споживання та виробництво будуть підживлювати один одного. Проте у відсутність високих прибутків від експорту темпи зростання української економіки будуть далекі від рекордних.

Динамічна рівновага, що лежить в основі збалансованості, в умовах постійного вдосконалення виробничих відносин має бути не негативною – «попит - пропозиція», а позитивною – «виробництво - потреби». Розглядаючи потребу як явище суспільного життя, слід бачити, в першу чергу, об'єктивний процес її визрівання, розвитку і задоволення – перетворення на свою протилежність (або інша якість, здатність людини).

Для забезпечення реалізації процесу інноваційної модернізації реального сектору економіки необхідним є корегування оподаткування з основних його видів, зокрема виключення подвійного оподаткування, скорочення процесів перекладання податків, визнання де-юре податкового планування, особливостей місцевого оподаткування залежно від економічного і податкового потенціалу, запровадження пропорційних доходам розмірів страхових внесків, справляння ПДВ безпосередньо з доданої вартості без використання вирахування, застосування галузевої (залежно від рентабельності) ставки податку на прибуток, звільнення малого підприємництва та самозайнятості від оподаткування на 3-5 років. Тільки при податковому стимулюванні інноваційної діяльності та економічних методів і механізмів регулювання та управління можна забезпечити модернізацію та стійкі збалансовані темпи економічного зростання.

У розвитку посткризової моделі української економіки було б доречним створення високотехнологічних малих підприємств-сателітів у науково-технічній та інноваційній сферах, утворених великими корпораціями.

Очевидно, що імпульс до інновацій, через інвестиційні ресурси, мають задавати великі компанії, залучаючи діючі малі підприємства для попередньої апробації нових технологій і продуктів. Такі властивості малого та середнього підприємництва, як гнучкість і здатність до швидкого оновлення, дають змогу стимулювати ефективність великих корпорацій і холдингів.

Стійкий розвиток як процес представляється новим типом функціонування цивілізації, при якому задоволення життєвих потреб населення здійснюється без шкоди для майбутніх поколінь. Матеріальною основою стійкого розвитку економіки служать природні ресурси і технологічні процеси їх використання. При цьому доводиться рахуватися з можливістю та ймовірністю втрати стійкості господарської системи, адже руйнування однієї її структури і створення іншої – неодмінні атрибути економічних параметрів її стану. Їх потрібно оцінювати на доступних для

цього етапах очікуваних або раптових впливів внутрішніх або зовнішніх джерел.

Для створення нової моделі, що сприятиме забезпеченню стійкого розвитку і подальшому зростанню економіки країни необхідно створити модель інноваційної модернізації реального сектору економіки. У сучасних умовах це антикризова модель, що припускає забезпечення стійкого економічного розвитку економіки, що здійснює взаємозв'язок економічних елементів стійкості та вдосконалення економіки. В роботі запропонована модель антикризової інноваційної модернізації реального сектору економіки України (рис. 4.3), заснована на інноваційних механізми та інструменти макрорегулювання економіки країни.

Логіка антикризових інноваційних заходів в рамках довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку України, відображена, зокрема, у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» полягає в тому, щоб на основі розвитку інноваційного потенціалу і створюваних в посткризовий період просторово-галузових точок інноваційного зростання забезпечити докорінну технологічну модернізацію реального сектору економіки України на основі передових технологій і підвищити його конкурентоспроможність, перетворивши вітчизняний науковий потенціал в один з основних ресурсів стійкого розвитку.

Основними напрямками антикризового економічного розвитку, повинна стати модель антикризової інноваційної модернізації реального сектору економіки, заснована, перш за все на стимулюванні формування в українській економіці інституційних основ нового шостого технологічного укладу, ресурсним забезпеченням якого є розвиток економіки знань і всебічний розвиток людського капіталу.

Видається, що для України, з урахуванням об'єктивних тенденцій її економіки, більш прийнятною є модель, заснована на використанні власного науково-технічного потенціалу, із залученням іноземних інвестицій і технологій. Використання такої моделі припускає реалізацію наступних дій:

розширення масштабів імпортозаміщення через створення спільних підприємств, а також залучення в країну великого наукоємного капіталу; збільшення витрат на вітчизняні наукові розробки та підготовку висококваліфікованих фахівців; зростання випуску конкурентоспроможної продукції на основі високоефективних інноваційних проектів; підвищення продуктивності праці, в тому числі за рахунок істотного зростання інвестицій в людський капітал; активна інтеграція України в міжнародний технологічний обмін з урахуванням її науково-технічних і виробничих можливостей.

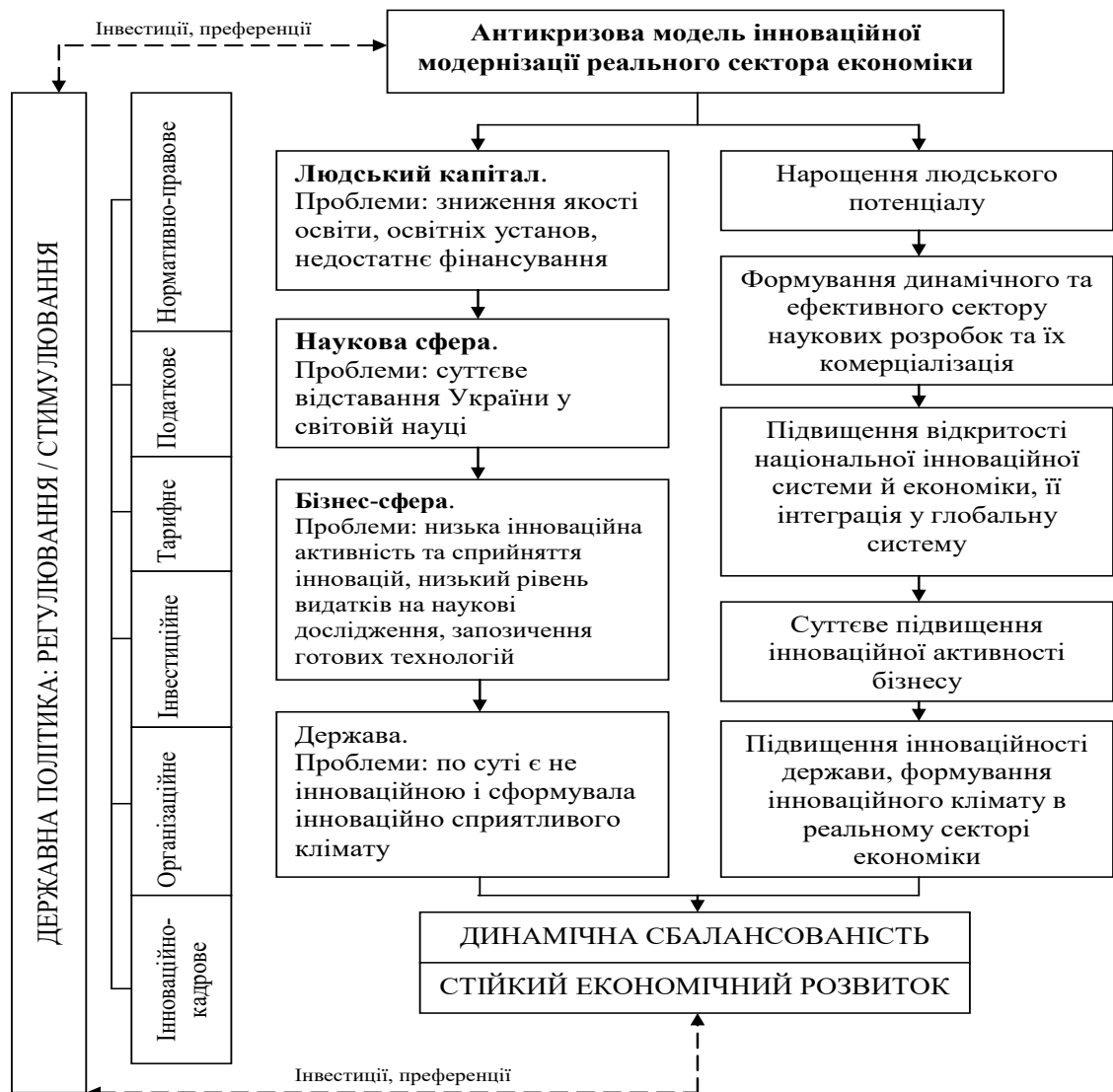

Рис. 4.3. Модель державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки на основі модернізації (розроблено й обґрунтовано автором)

Таким чином, становлення нової моделі антикризового розвитку і формування нових пріоритетів передбачає забезпечення стійкого рівноважного економічного розвитку, динамічно збалансованої економіки. Основою такої моделі є людський фактор, оскільки саме людина виступає джерелом нових ідей та інновацій, а також, полегшує їх сприйняття і поширення.

Вихід з фінансово-економічної кризи можливий лише за умови при скоординованих дій уряду і зусиль суспільства, здатних створити нові точки зростання та сформувати механізми щодо поступового переміщення ресурсів у нові перспективні сфери господарської діяльності. Регулююча діяльність держави для забезпечення умов ефективного функціонування національної економіки полягає в прийнятті ефективних управлінських рішень щодо стабілізації господарської кон'юнктури і темпів економічного зростання, з урахуванням зміни типу економічної культури, зміни поколінь і технологічних укладів. У довгостроковій перспективі динаміка економічного зростання буде визначатися цілим рядом зовнішніх і внутрішніх факторів, здатних його сповільнити. Серед них ціни на сировину, кредитування промисловості, демографічна ситуація й інфляція.

На нашу думку, ціни на сировинні товари збережуть не стабільну тенденцію, кредитування промисловості буде млявим у зв'язку з незначним залученням капіталу і недостатньо активним стимулюванням кредитної діяльності за допомогою заходів економічної політики, а інфляцію вдасться дещо сповільнити. Додаткові ризики можуть виникнути у разі виникнення наступної хвилі кризи в ряді великих країн або підвищення в Україні податків для фінансування бюджетних витрат. Нещодавні дії урядів низки країн, а також міжнародних фінансових організацій свідчать про їх готовність і здатність боротися з кризою.

Таким чином, запропоновані заходи і модель сприятимуть формуванню такої антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки, яка

забезпечить конкурентоспроможність України в сучасному світі, стійкість її фінансової системи до перманентних коливань світової економіки і при цьому дозволить послідовно підвищувати добробут громадян України. А економічна криза є за своєю суттю, насамперед, природним механізмом, який виявляє недоліки економіки, помилки і усуває диспропорції, що нагромадилися в попередній період. У цьому сенсі він є об'єктивно неминучим і необхідним процесом економічної корекції, виконуючим корисну економічну функцію.

4.3. Фінансове забезпечення реалізації антикризового розвитку реального сектору економіки

За умов значного зниження ступеню стимулювання чинників зовнішнього середовища відносно тенденцій економічного розвитку країни постає термінова необхідність інтенсивного пошуку внутрішніх резервів та засобів забезпечення поступового й стійкого економічного зростання. За таких обставин суттєво посилюється роль бюджетних важелів через те, що саме вони можуть бути найбільш результативними та найбільш ефективними щодо досягнення головних цілей соціально-економічного розвитку при незавершеному процесі формування ринкової інфраструктури.

Останніми роками в Україні державне регулювання щодо формування бюджету відзначалось деякими змінами позитивного характеру. Протягом 2010–2011 років Кабінету міністрів України вдалося дещо вирівняти ситуацію, що виникла 2009 р. внаслідок тенденцій фінансово-економічної кризи, скоротивши диспропорції в ключових елементах бюджетної системи, зменшивши динаміку збільшення державного боргу, удосконаливши податкове регулювання та переформатувавши структуру видатків державного бюджету щодо посилення інвестиційного спрямування їх здійснення.

Поступово змінюючи підхід від моделі стабілізації до моделі стимулювання у сфері бюджетного регулювання, у 2013 р. Кабмін акцентував увагу на пріоритетних напрямках щодо економічного розвитку та підняття рівня соціальних стандартів для населення. Проте внаслідок загострення низки викликів і загроз, спричинених деградацією економічної кон'юнктури та уповільненням динаміки економічних показників, вимоги до державного регулювання у сфері формування та виконання бюджету підвищуються. Перш за все, через інструментарій бюджетування мають бути утримані позитивні тенденції економічного розвитку та забезпечення соціальних стандартів. Крім того, існує ризик, що українська система бюджетування знову буде піддаватись впливу негативних факторів, що загрожують новим трендом щодо посилення бюджетного дефіциту та іншим похідним проблемам макроекономічного характеру.

Такі обставини потребують формування нової науково обґрунтованої системи бюджетного перерозподілу фінансових ресурсів на реалізацію антикризової модернізаційної стратегії розвитку реального сектора економіки.

Це потребує не лише зміни орієнтирів та пріоритетів щодо видатків державного бюджету за умов відсутності достатніх прогнозних даних стосовно перспектив економічного розвитку, але й забезпечення належного удосконалення бюджетної системи країни, ефективного функціонування механізмів бюджетування. Зниження динаміки економічного розвитку звужує фінансові можливості уряду. Саме тому завдання раціонального та ефективного використання обмежених фінансових ресурсів набуває особливого значення.

Розроблення та підготовка бюджету країни на відповідний рік потребує забезпечення оптимальної реалізації завдань державного регулювання в бюджетній сфері для збереження необхідних показників здійснення реформ.

Разом із тим, суб'єкт державного управління має бути підготовлений до загострення ризиків суттєвого зниження динаміки розвитку економіки, що

передбачає наявність апробованого комплексу заходів превентивного характеру, який здатний оперативно забезпечити стабілізацію та забезпечить мінімізацію можливих проблем у сфері бюджетного фінансування.

Враховуючи виклики перед сучасною українською економічною системою, на середньостроковий період пріоритетними напрямками державного регулювання у бюджетній сфері виступають:

- подальша реалізація реформування державної фінансової системи;
- зміна пріоритетів державного регулювання у бюджетній сфері та підвищення його ефективності;
- здійснення заходів стимулюючого характеру щодо активізації господарської діяльності.

Реалізація таких пріоритетів сформує умови поступового економічного розвитку України, забезпечення соціальних стандартів для населення і підвищення якості надання адміністративних послуг.

Поліпшення мають відбуватись на всіх етапах формування та реалізації державного регулювання у бюджетній сфері: від планування видатків до проведення операцій в системі державних закупівель. Пріоритетними заходами, здійснення яких сприятиме ефективному здійсненню бюджетних видатків виступають:

- запровадження механізму форсайтингу бюджетного передбачення на середньостроковий період. Визначені показники прогнозованих періодів повинні бути науково обґрунтованими й відповідати цілям діяльності головних розпорядників коштів державного бюджету у середньостроковому періоді. Разом із тим, потребує удосконалення нормативно-правова база щодо регламентації методології здійснення прогнозів на середньострокову перспективу. Діючий інструктивний документ передбачений для тимчасового користування (тобто для формування бюджету на конкретний період) не здатний належним чином замінити повноцінний нормативно-правовий акт. У зв'язку з цим, головні розпорядники бюджетних коштів мають кожного року очікувати на лист інструктивного характеру для

формування бюджетних запитів щодо розробки планів здійснення видатків за рахунок коштів бюджету на середньостроковий період;

- подальша оптимізація переліку державних програм та програм, що фінансуються за кошти державного бюджету, а також головних розпорядників бюджетних коштів. Зокрема, на 2013 р. були призначені понад 80 розпорядників бюджетних коштів та діяли понад 580 бюджетних програм. Через це Міністерство фінансів України фактично не спроможне здійснити моніторинг та аналіз обґрунтованості й ефективності відповідних бюджетних запитів, перевірити відповідність спрямування фінансових коштів щодо стратегічних цілей державної економічної й соціальної політики України. Світовий досвід показує, що ефективний розподіл бюджетних ресурсів можливий за умови існування не більше 20 таких розпорядників;

Щодо більш результативного програмно-цільового методу у сфері бюджетування, то плановані цілі і завдання державних програм мають бути виражені кількісно, щоб Мінфін при їх погодженні мав змогу надати економічну оцінку ефективності відповідних програм та визначити найбільш оптимальні з них, фінансування яких надасть найбільш вагомий результати.

Мають бути більш детально розкриватись дані щодо видаткової та доходної частини державного бюджету. Необхідно регулярно надавати звіти не тільки стосовно досягнень, але щодо ключових проблем у системі формування та реалізації державного бюджету, зокрема щодо: наявної бюджетної заборгованості, рівень надходження податків, реальні показники дефіциту бюджету, бюджетні статті, що не виконуються. Разом із тим, має бути досягнута максимальна прозорість щодо використання бюджетних ресурсів. Це стосується оприлюднення інформації щодо реалізації бюджетних програм (стан і результати) за головними розпорядниками, розподілу фінансових засобів в рамках реалізації бюджетних програм.

Щодо підвищення продуктивності та забезпечення ефективності інвестицій з боку держави, то за низьких показників динаміки недержавних інвестицій в основний капітал поживавити економічний розвиток доцільно

через раціональне використання державних коштів. Починаючи з 2010 року уряд збільшував фінансування інвестицій, частка яких у 2012 році сягнула п'яти відсотків ВВП [16; 196]. Проте такі вливання не спричинили належних інвестиційних стимулів в економічній системі. Такий стан зумовлений:

- неоптимальністю визначення об'єктів та напрямів фінансування (які б спричинили суттєві позитивні зрушення економіки);
- несприятливими умовами для залучення інвестицій економіку країні;
- значним рівнем транзакційних втрат через високий ступінь корупції в сфері суспільних відносин.

Для покращення стану й підвищення економічної ефективності інвестиційних вливань з боку держави має бути реалізований такий комплекс заходів:

- на законодавчому рівні передбачити можливість надання державних гарантій лише в рамках фінансування інвестиційних проектів загальнонаціонального значення;
- систематизувати процес здійснення державних закупівель. Бюджетні видатки інвестиційного спрямування здатні суттєво збільшити внутрішній попит, створюючи тим самим умови для розвитку реального сектору економіки, виключно при забезпеченні конкурентності й прозорості процесу закупівель;
- закріпити принцип спільного фінансування проектів інвестиційного характеру, раціонально розподіливши обов'язки між органами влади та бізнес-структурами (бенефіціарів);
- впровадити методику виявлення пріоритетних напрямів розвитку, що забезпечать значний соціально-економічний ефект для суспільства та, підтримка яких буде проводитись коштом державного бюджету;
- здійснювати постійний моніторинг здійснення стратегічних інвестпроектів, фінансову участь в яких бере держава з оприлюдненням їх результатів;

- реалізувати механізми унеможливлення зростання витрат бюджету соціального призначення без належного обґрунтування.

При цьому необхідно зазначити, що останнім часом виникли додаткові ризики щодо стабілізації фінансів держави, які зумовлені наступними факторами:

- необхідність ліквідації заборгованості держави щодо відшкодування податку на додану вартість, а також наперед сплачених податків, що суттєво збільшують сукупні видатки бюджету;

- збільшення бюджетних витрат податкового характеру через зменшення рівня прибуткового податку, пролонгації терміну податкових канікул для малих та новостворених підприємств, пільг галузевого характеру для підприємств літакобудівної, суднобудівної та легкої промисловості, готельного господарства, підприємств агропромислового комплексу, машинобудування тощо;

- утворення моментів необхідності масових виплат за зовнішніми зобов'язаннями, внаслідок чого створювався значний тиск на державний бюджет на валютний ринок країни (так, протягом III кварталу 2012 р. Україна здійснила погашення зовнішніх позикових коштів на загальну суму понад 2,5 млрд дол. США) [196];

- збільшення витрат на обслуговування та погашення державного боргу (зокрема, за 2013 р. загальні витрати за державним боргом, що передбачались за рахунок бюджетних коштів становили близько 90 млрд грн, третину з яких складало обслуговування боргу, а дві третини – погашення такого боргу);

- ймовірне скасування положення Податкового кодексу України, що поширюється на угоди з постачання зерна, і викликає дискусії стосовно звільнення їх від оподаткування. Наслідком цього стало значне зростання відшкодування з бюджету податку на додану вартість;

- ризик збільшення витрат соціального характеру у зв'язку із наближенням парламентських або президентських виборів, або застосуванням негативної практики надання в судовому порядку прав на

окремі соціальні пільги (виплати) певним категоріям громадян. Внаслідок того, що вітчизняна політична система відзначається значною поляризованістю, можливість повною мірою уникнути ризику реалізації популістичної політики перед виборами до Верховної Ради України та Президента України оцінюється як фактично неможлива. Найбільш адекватним механізмом уникнення такого ризику вбачається запровадження автоматичного розрахування основних соціальних стандартів і зведення до мінімуму людського фактора впливу на такий процес. Це потребує формування та закріплення у Бюджетному кодексі зрозумілої формули (методики) встановлення параметрів основних соціальних стандартів (зокрема, розміру мінімальної заробітної плати, а також прожиткового мінімуму). Параметри соціальних стандартів необхідно індексуватися відповідно до зростання реального ВВП. Такий підхід стимулюватиме суб'єкта державного управління зосередитись на збільшенні ВВП, від динаміка якого визначатиме можливості збільшення видатків соціального спрямування;

- збільшення фінансової основи суб'єктів місцевого самоврядування.

Зважаючи на запроваджені реформи, децентралізація бюджетної системи відбувається недостатніми темпами: в період реформування бюджетної системи за цим напрямом вдалося забезпечити несуттєвого покращення. Деякі зміни нормативно-правової бази забезпечать певне зростання надходжень податків та зборів до місцевих бюджетів. Проте надані органам місцевого самоврядування джерела для фінансування місцевих бюджетів лишаються недостатніми навіть для простого відтворення.

Серед заходів реформування бюджетної системи щодо забезпечення органам місцевого самоврядування необхідних джерел фінансування необхідно виділити:

- встановлення певної частини від прибуткового податку за місцевими бюджетами, що має мотивувати органи місцевого самоврядування до

інтенсифікації діяльності щодо створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, реєстрації суб'єктів господарювання;

- збільшення джерел другого кошика доходної частини, які лишаються для фінансування заходів місцевого значення та, на які не зважають при вирахуванні розмірів міжбюджетних трансфертів.

Реалізація таких заходів, крім формування необхідної фінансової основи для забезпечення економічного й соціального піднесення території, обумовить зв'язок реалізації фіскальної функції органів місцевого самоврядування з їх здібностями інвестиційного спрямування, прояву ініціативи, пошуку та реалізації прибуткових проектів, що матимуть значну суспільну користь.

Щодо збалансування окремих фінансових фондів державної сфери, то у цьому контексті має бути на законодавчому рівні запроваджений принцип балансу природних монопольних утворень й державних позабюджетних фондів. Проблеми фінансового характеру таких організацій, як НАК «Нафтогаз України», Пенсійний фонд України, ПАТ «Укрзалізниця» необхідно розв'язувати не за рахунок перекладення фінансового обтяження на населення, а шляхом реформування ринків природного газу, залізничних перевезень, пенсійної системи. Система відповідних трансфертів горизонтального типу має бути призначена для забезпечення з боку держави видатків подібних організацій, що реалізуються в рамках субсидування певних категорій громадян, що мають право на пільги.

Нормативно-правовий акт, що врегульовує процедуру оперування державним боргом, має прийматись суб'єктом державного управління, що має певну стійку каденцію (Президент України або Верховна Рада України). В зазначеному нормативно-правовому акті необхідно передбачити обмежувачі та важелі, що стримуватимуть Кабінет міністрів України від реалізації необґрунтованого управління державним боргом щодо забезпечення видатків поточного характеру, що мало місце впродовж 2009–2010 років.

У нормативному акті, який врегульовує процес оперування державним боргом необхідно кількісно і якісно конкретизувати поставлені цілі, шляхи їх досягнення, необхідний комплекс заходів. Виключно за таких умов зазначений нормативний акт може бути реалізованим й ефективним. Такий підхід забезпечить не тільки формування визначених параметрів управління державним боргом, але й адекватно оцінювати діяльність уряду у відповідному напрямі.

Щодо забезпечення ефективності управління державним боргом, то актуальною вбачається потреба переходу до системного підходу його здійснення. У зв'язку з цим, необхідно розглянути завдання, які є основними для здійснення оптимізації управління державним боргом:

- скорочення розмірів запозичень в середині країни, перш за все для фінансового забезпечення споживацьких потреб поточного періоду. Результатом високої активності в середині країни є збільшення ціни й дефіцит вільних грошових коштів, що спричиняє до витіснення недержавних інвестиційних ресурсів;

- урізноманітнення механізмів залучення фінансово-кредитних ресурсів. Необхідно зазначити, що поширеною практикою для України випуск облігацій внутрішньої державної позики та зовнішньої держпозики, а також запозичень від міжнародних фінансових інституцій. При цьому достатньо ефективними фінансовими інструментами виступають номіновані в валюті державні облігації, а також такі, що розповсюджуються серед населення, або враховують індексацію рівня інфляції, або амортизацію тощо.

У разі сприятливих макроекономічних умов, відсутності непередбачуваних обставин і повною мірою наповнення дохідної частини державного бюджету будуть отримані необхідні фінансові кошти, які можуть бути спрямовані для підвищення рівня активності економічної діяльності та соціального забезпечення громадян.

Наявні додаткові фінансові кошти у збалансованій пропорції необхідно використовувати за такими напрямками:

- зниження дефіциту бюджету. В рамках здійснення стратегії модернізації необхідним для України вбачається прийняття дефіцитне фінансування витрат інвестиційного спрямування для реалізації програм й проектів, які у перспективі забезпечать наповнення доходної частини бюджету зокрема для погашення боргових зобов'язань. Позичкові ресурси для фінансування реалізації інвестиційних програм і проектів необхідно обмежувати двома відсотками ВВП з метою зменшення навантаження на цінову стійкість і котирування національної грошової одиниці;

- зниження боргового тиску на національну економічну систему. В ситуації нестійкості й невизначеності світових економічних процесів, їх динаміки, зокрема у середньостроковому періоді держава у разі наявності додаткових доходів до бюджету передбачає спрямування таких ресурсів на покриття частини відповідного державного боргу. Врешті цим буде забезпечено посилення стійкості державної фінансової системи щодо негативного впливу зовнішніх чинників. Враховуючи загрозу девальвації національної грошової одиниці (автоматично підвищує розмір державного боргу у національній валюті), необхідно виставляти у пріоритет прискореному покриттю зовнішніх боргів;

- забезпечення високих видатків інвестиційного спрямування зведеного бюджету. Враховуючи передбачуване уповільнення темпів зростання рівня доходів державного бюджету та зростання витрат податкового характеру для посилення активності економічних суб'єктів, доцільним вбачається збереження у зведеному бюджеті у подальшому видатків інвестиційного спрямування на рівні п'яти відсотків ВВП. Разом із тим збільшення ВВП понад визначений рівень забезпечить можливість підвищувати розмір видатків інвестиційного спрямування. Відповідний індикатор видатків інвестиційного спрямування може стати необхідним орієнтиром у процесі формування державного бюджету на майбутні періоди;

- підняття соціальних стандартів та підвищення рівня видатків на фінансування проектів соціального значення. У зв'язку з тим, що на

законодавчому рівні закріплено необхідність формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, тому суттєва частка збільшення надходжень до державного бюджету має перенаправлятися на покращення добробуту населення. Разом із тим, потрібно відійти від практики механічного підняття основних соціальних стандартів і сконцентруватися на зміні підходу до встановлення рівня соціальних стандартів й адресній підтримці найбільш уразливих верств населення. Має бути також удосконалена система надання пільг, що забезпечить можливість поліпшити стан тих категорій громадян, які більш цього потребують, але при цьому - без значного додаткового збільшення видаткової частини державного бюджету.

Обов'язковою умовою виступають інвестиції для реалізації реформ. Капітальні інвестиції є основним джерелом реалізації антикризової стратегії в реальному секторі економіки, проте протягом 2013-2014 рр їх обсяг зменшувався від 273256 млн. грн в 2012 р. до 219420 млн. грн в 2014 р. (рис. 4.4).

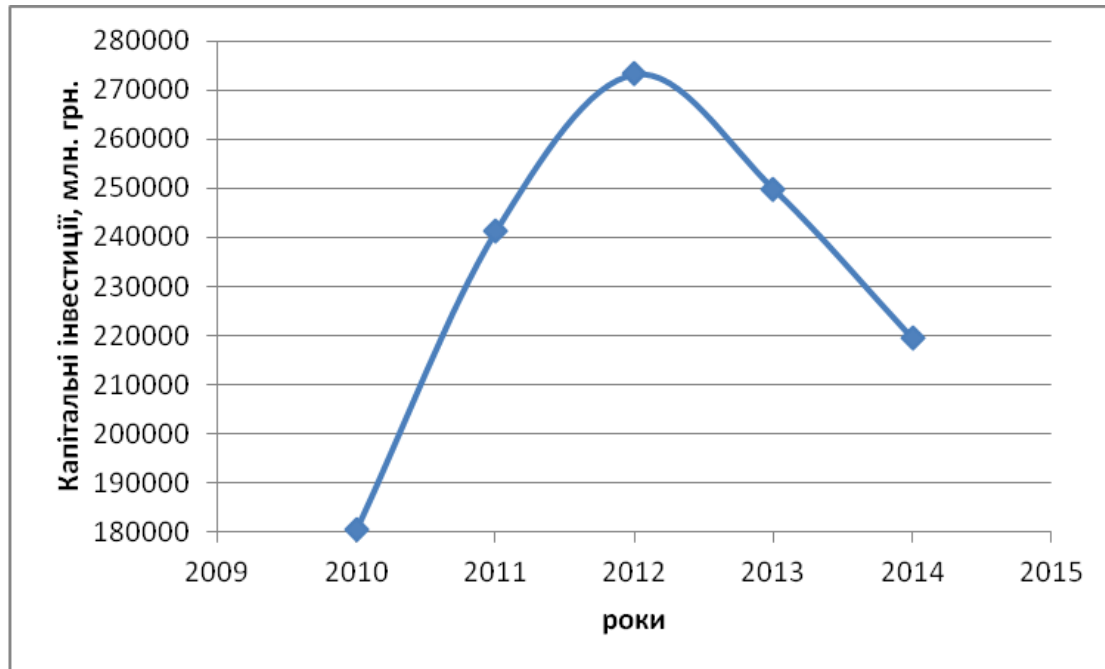

Рис. 4.4. Динаміка капітальних інвестицій за 2010-2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України

При цьому частка коштів державного бюджету серед всіх джерел інвестування теж стрімко зменшувалась (рис. 4.5)

Оскільки бюджетні кошти, які спрямовуються на реалізацію антикризової модернізаційної моделі розвитку реального сектора економіки, є обмеженими, постає завдання їх оптимального розподілу.

Введемо основні передумови і позначення змінних і параметрів сценарної моделі розподілу бюджетних коштів. Нехай AF - обсяг фінансування (amount of financing) з державного бюджету на реалізацію антикризової стратегії у реальному секторі економіки на певний період, на який здійснюється планування. Розглядаються чотири сценарії S_i , $i = \overline{1,4}$:

- S_1 - збільшення ємності внутрішнього ринку;
- S_2 - імпортозаміщення;
- S_3 - пошук ніш на зовнішньому ринку для української продукції;
- S_4 - структурна перебудова реального сектору в напрямі вимог

постіндустріальної економіки.

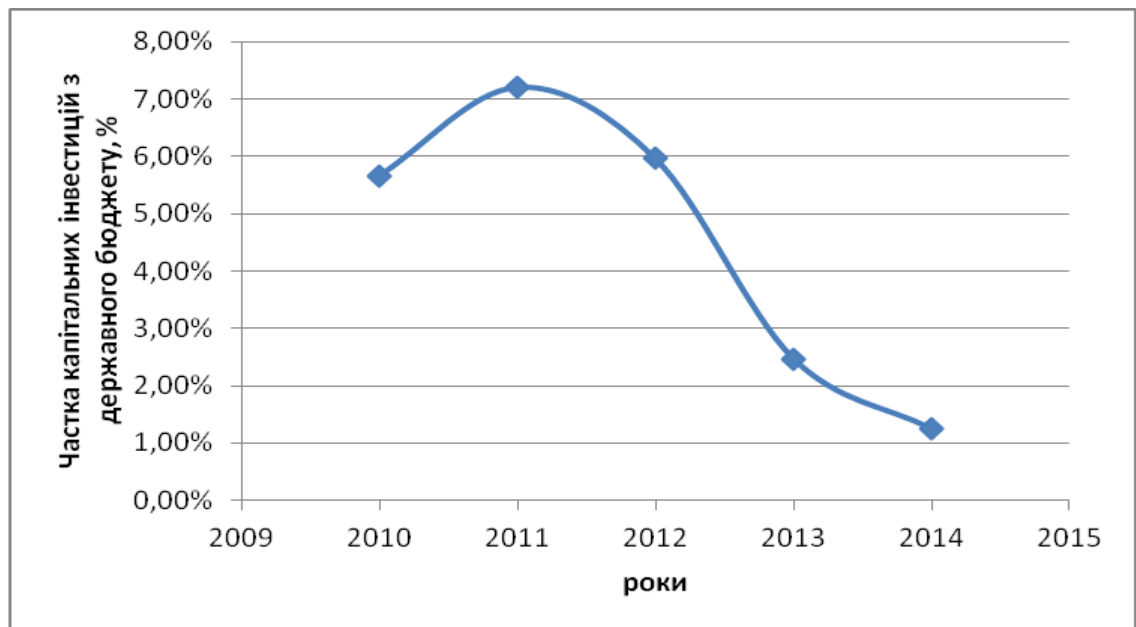

Рис. 4.5. Частка капітальних інвестицій з державного бюджету за 2010-2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України

Тоді δ_i , $i = \overline{1,4}$ - частки бюджетних коштів, що виділяються для реалізації

i -того сценарію, $\sum_{i=1}^4 \delta_i = 1$.

$af_i = \delta_i AF$, $i = \overline{1,4}$ - обсяг фінансування за i -тим сценарієм, грн.

Реальний сектор містить J галузей або видів економічної діяльності B_j , $j = \overline{1,J}$. Кожен вид економічної діяльності при реалізації кожного із сценаріїв характеризується кортежем значущих параметрів, зокрема ефективністю використання бюджетних коштів на реалізацію антикризової стратегії $(e_j)_i$, $j = \overline{1,J}$, $i = \overline{1,4}$.

$(\mu_j)_i$, $j = \overline{1,J}$, $i = \overline{1,4}$ - частка бюджетних коштів, що виділяються j -тому виду економічної діяльності для реалізації i -того сценарію з обсягу фінансування за i -тим сценарієм af_i , $\sum_{j=1}^J (\mu_j)_i = 1$.

$(af_j)_i = (\mu_j)_i af_i = (\mu_j)_i \delta_i AF$, $i = \overline{1,4}$, $j = \overline{1,J}$ - обсяг фінансування j -того виду економічної діяльності за i -тим сценарієм, грн.

Тоді формалізація оптимізаційної сценарної моделі має наступний вигляд:

$$F = \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^J (e_j)_i (af_j)_i \rightarrow \max \quad - \quad \text{критерій максимізації ефекту}$$

використання бюджетних коштів на реалізацію антикризової стратегії;

при обмеженні на обсяг виділених ресурсів $\sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^J (af_j)_i \leq AF$.

Змінними в моделі є частки $(\mu_j)_i$, $j = \overline{1,J}$, $i = \overline{1,4}$ та δ_i , $i = \overline{1,4}$, тому

додаються обмеження $\sum_{i=1}^4 \delta_i \leq 1$ та $\sum_{j=1}^J (\mu_j)_i \leq 1$.

Розглянемо визначення параметрів за кожним із сценаріїв.

Перший сценарій S_1 - збільшення ємності внутрішнього ринку базується на тому, що попит на продукцію кожної з галузей реального сектору економіки формується як кінцевими споживачами, так і іншими галузями, при чому вважатимемо, що на попит кінцевих споживачів держава напряму впливати не може. Представимо реальний сектор економіки у вигляді орієнтованого графу $G=(V,E)$, де V - множина вершин графу, $v_j \in V$, які відображують j -тий вид економічної діяльності. E - множина дуг графу, $\varepsilon_{jk} \in E$, які відображують наявність попиту k -того виду економічної діяльності на продукцію j -того виду економічної діяльності. Дуги зважуються обсягом відповідного попиту в грошовому вимірі w_{jk} . На рис. 4.6 представлено фрагмент графу $G=(V,E)$. Дуги ε_{jj} та ε_{kk} відображують наявність внутрішнього попиту відповідних видів економічної діяльності обсягом w_{jj} та w_{kk} відповідно. Всі дуги, що інцидентні вершині v_j розділяються на дві підмножини: дуги, що входять в вершину, позначимо цю підмножину $E_{\rightarrow j}$, та дуги, що з цієї вершини виходять - $E_{j \rightarrow}$.

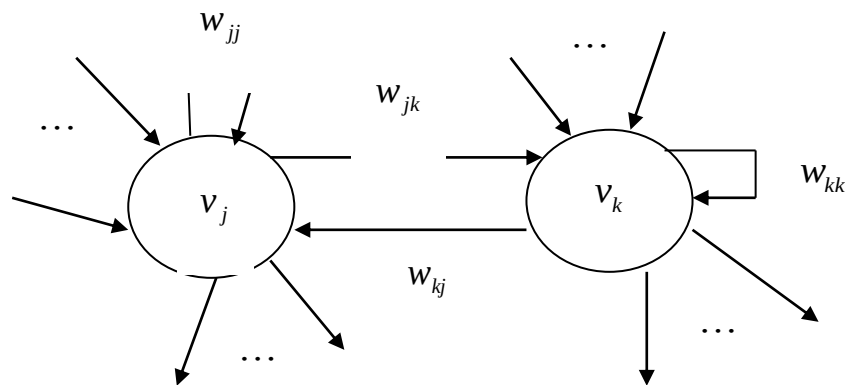

Рис. 4.6 Фрагмент графу $G=(V,E)$ взаємного попиту видів економічної діяльності реального сектору економіки як об'єктів державного впливу (власна розробка)

Тоді $\sum_{\varepsilon_{kj} \in E_{\rightarrow j}} w_{kj} = W_{\rightarrow j}$ - сукупний попит, який формує j -тий вид економічної діяльності, а $\sum_{\varepsilon_{jk} \in E_{j \rightarrow}} w_{jk} = W_{j \rightarrow}$ - відповідно попит інших видів економічної діяльності на продукцію j -того виду економічної діяльності.

Пріоритетність j -того виду економічної діяльності з точки зору збільшення ємності внутрішнього ринку будемо визначати як

$$P_j = \frac{W_{\rightarrow j} + W_{j \rightarrow}}{2}.$$

Крім пріоритетності кожний вид економічної діяльності характеризуватиметься досягнутим рівнем ефективності – часткою підприємств j -того виду економічної діяльності, які функціонують прибутково, - Pr_j ; часткою у ВВП O_j ; рівнем використання наявних виробничих потужностей PC_j , тобто j -тий вид економічної діяльності за першим сценарієм характеризується кортежем параметрів:

$$(B_j)_1 = \{P_j, Pr_j, O_j, PC_j\}.$$

Ефективність j -того виду економічної діяльності при реалізації першого сценарію буде функцією від означених параметрів:

$$(e_j)_1 = f(P_j, Pr_j, O_j, PC_j).$$

При цьому від перших трьох параметрів залежність буде прямопропорційною, а від останнього – обернено пропорційною, оскільки наявність виробничих потужностей, які не використовуються, дає можливість швидко збільшити обсяг виробництва.

Розглянемо другий сценарій S_2 - імпортозаміщення. Цей сценарій базується на аналізі структури імпорту: I_j - частка j -того виду економічної діяльності в загальному обсязі імпорту та потенційних можливостях галузей реального сектору виробляти аналогічну продукцію Pot_j . Тобто j -тий вид

економічної діяльності за другим сценарієм характеризується кортежем параметрів:

$$(B_j)_2 = \{I_j, Pot_j\}.$$

Ефективність j -того виду економічної діяльності при реалізації другого сценарію буде зростаючою функцією від означених параметрів:

$$(e_j)_2 = f(I_j, Pot_j).$$

При визначенні параметру I_j необхідно враховувати, що статистичні данні, які представлені на офіційному сайті Державної служби статистики України, подаються окремо за товарами та послугами. Так, в табл. 4.3 наведено товарну структуру імпорту за січень-липень 2015 року, товарні групи впорядковано за зменшенням їх частки в загальному обсязі імпорту, до таблиці включено лише ті товарні групи, частка яких перевищує 2%, вони складають 91,8% всього обсягу імпорту.

Розглянемо третій сценарій S_3 - пошук ніш на зовнішньому ринку для української продукції. Оскільки перспективними є зростаючі ринки, то для кожного виду економічної діяльності необхідно визначити динаміку світового ринку відповідної продукції MD_j . Важливим параметром є також рівень інноваційності продукції галузі, оскільки він визначає конкурентоспроможність товарів і послуг, - Inn_j . Наявний потенціал j -того виду економічної діяльності будемо характеризувати параметром E_j - частка j -того виду економічної діяльності в загальному обсязі експорту.

Тобто j -тий вид економічної діяльності за третім сценарієм характеризується кортежем параметрів:

$$(B_j)_3 = \{MD_j, Inn_j, E_j\}.$$

Ефективність j -того виду економічної діяльності при реалізації третього сценарію буде зростаючою функцією від означених параметрів:

$$(e_j)_3 = f(MD_j, Inn_j, E_j).$$

Таблиця 4.3

Товарна структура імпорту за січень-липень 2015 року

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	у % до загального обсягу імпорту
Мінеральні продукти	31,5
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	15,3
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	14,1
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	7,1
Недорогоцінні метали та вироби з них	5,4
Готові харчові продукти	4,3
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	4,3
Продукти рослинного походження	3,7
Текстильні матеріали та текстильні вироби	3,7
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	2,4

Джерело: складено автором за даними офіційного сайту Державної служби статистики України

Четвертий сценарій - є найбільш складним з точки зору його формалізації, оскільки вимоги постіндустріальної економіки включають до себе як зростання частки сфери послуг в ВВП при поступовому зменшенні часток сільського господарства та промисловості, так і перехід галузей-локомотивів зростання реального сектору на більш високі рівні технологічних укладів; розвиток «зеленої» економіки за рахунок модернізації існуючих виробництв та створення нових – екологічних. В даній моделі будемо розглядати в основному третю вимогу – екологізації виробництва.

Щодо першої вимоги, то введемо параметр Ser_j , який буде приймати значення 0 для галузей сільського господарства та промисловості; 1 – для видів економічної діяльності з надання традиційних послуг (наприклад, торгівля) та 2 - для видів економічної діяльності з надання інноваційних послуг. Другу вимогу будемо характеризувати рівнем основних технологій, що використовуються j -тим видом економічної діяльності - $Tech_j$. Екологічність j -того виду економічної діяльності характеризуватимемо витратами на природоохоронну діяльність NC_j та рівнем викидів забруднюючих речовин та створюваних відходів HE_j (harm to the environment).

Тобто j -тий вид економічної діяльності за четвертим сценарієм характеризується кортежем параметрів:

$$(B_j)_4 = \{Ser_j, Tech_j, NC_j, HE_j\}.$$

Ефективність j -того виду економічної діяльності при реалізації четвертого сценарію буде зростаючою функцією від означених параметрів:

$$(e_j)_4 = f(Ser_j, Tech_j, NC_j, HE_j).$$

Висновки до розділу 4

1. Показано, що сучасні реалії розвитку економіки України відзначаються зниженням її конкурентоспроможності, зокрема через неінноваційність та сировинну структуру, що відбувається на тлі тривалої системної кризи та відсутності дієвої стратегії її подолання. Встановлено, що з системних позицій така ситуація зумовлена відсутністю продуктивної співпраці суб'єктів управління національною економікою, освіти і науки,

виробників та інших бізнес-структур щодо здійснення інновацій, забезпечення переходу до нового технологічного укладу.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що визначальною умовою антикризового розвитку національної економіки України загалом та реального сектору як її ключової ланки, що забезпечує відтворювальні процеси в економіці – виступає модернізація. При цьому, враховуючи природу кризових явищ, їх унікальність, що обумовлює неможливість на основі традиційних підходів розв'язати кризу, – остання потребує застосування нововведень щодо виходу з рецесії. Саме тому інновації мають складати основу системної модернізації реального сектора економіки. У зв'язку з цим потребує уточнення сутність такої модернізації реального сектора економіки як процесу формування особливого типу поведінки економічних суб'єктів, спрямованого на якісні прогресивні зміни існуючих інституційних форм, оновлення соціальних і технологічних основ економічної системи, підвищення її конкурентоспроможності.

Проведення системної інноваційної модернізації реального сектору економіки передбачає врахування головних чинників і загроз. Серед основних чинників виділено: якісні характеристики людського капіталу; подолання дисфункціональності суб'єктів державного управління національною економікою; розвиток науки і техніки; готовність економічних агентів до змін; достатність ресурсів та їх джерел (галузь, комплекс) для масштабних змін; вплив модернізаційних складових на зростання ВВП; спроможність модернізації щодо подолання кризових та післякризових явищ, а також формування відповідних господарських пропорцій. Серед головних загроз визначено: інституційну нерозвиненість; поглиблення соціально-економічної диференціації населення та регіональну асиметричність; вплив груп інтересів; неефективність системи державного управління. Врахування таких чинників і загроз закладає основу формування антикризової стратегії як механізму системної інноваційної модернізації реального сектора економіки, що орієнтований на реалізацію сучасної моделі суспільного

розвитку через перетворення її капіталістичної форми та соціокультурного піднесення, зокрема на основі розвитку інформаційної економіки, соціалізації фінансів тощо.

Виходячи з цих положень, запропоновано наукову концепцію антикризової стратегії реального сектору економіки, що враховує перспективні напрями зростання, на основі поєднання модернізації з інноваційним розвитком з метою забезпечення конкурентоспроможності економіки України, її ефективного включення до системи глобальної економіки, забезпечення високих соціально-економічних параметрів та соціальної спрямованості. Система принципів реалізації концепції передбачає: керованість, довгострокову стійкість; гуманізацію; інноватизацію; збалансування інтересів суспільства, бізнесу, держави.

Здійснення процесу модернізації, порядок її реалізації визначається особливістю української економіки, а саме – посттрансформаційністю і експортною спрямованістю. Така специфіка враховує наступні етапи: 1) наздоганяючу фазу із запозиченням технологій для переходу до п'ятого і шостого технологічних укладів; 2) інституційну модернізацію та інфраструктурне забезпечення інноваційного розвитку; 3) продукування власних технологічних інновацій. Реалізація таких етапів передбачає розв'язання відповідних стратегічних завдань: по-перше, доступ до технологій на основі залучення зовнішніх інвесторів; по-друге, пошук ринків збуту у світогосподарській системі для продукції з високою доданою вартістю; по-третє, уточнення пріоритетів інноваційного розвитку.

Доведено, що реалізація другого завдання передбачає, у т.ч. орієнтацію на внутрішній ринок на основі масштабного інфраструктурного розвитку, сприяння міжрегіональній співпраці та зменшенню економічній диференціації регіонів через закріплення капіталів корпорацій за територіями розміщення їх основних засобів, а також новий підхід до освоєння простору.

Обґрунтовано, що реалізація третього завдання має базуватись на існуючому науково-технічному потенціалі з орієнтацією на випереджальні,

закриваючі та гуманітарні технології, здатних забезпечити створення елементів нового технологічного укладу. Їх загальні параметри мають передбачати суспільні потреби, не задоволені на достатньому рівні сучасною економікою, зокрема: енергетика; біо-, медичні та когнітивні технології.

Доведено, що модернізація реального сектору економіки України визначає необхідність генерування модернізаційної еліти та механізмів соціальної (вертикальної) мобільності, формування дієвої моделі управління процесом модернізації.

2. Показано, що подолання кризи в реальному секторі економіки та формулювання комплексу заходів антикризової стратегії потребує першочергового розв'язання низки проблем, що зумовлені: дефіцитом фінансового ресурсу, неефективним використанням наявних ресурсів; недостатністю каналів збуту; низькою мотивацією персоналу. При цьому, ефективна реалізація відповідної стратегії передбачає новий підхід до її здійснення на основі активного та точкового впливу на епіцентри кризи, що враховує такі вимоги: аналіз причин кризи щодо помилок та прорахунків у системі управління; прогноз кризових наслідків; складання програми дій з можливістю її корегування; адаптування нормативно-правової бази; забезпечення фінансової та науково-технічної підтримки; стимулювання попиту.

Реалізація такого підходу обумовлює необхідність вироблення нової моделі антикризового розвитку реального сектору економіки, що враховує його інноваційну модернізацію. Методологічну основу моделі складає теорія макроекономічної рівноваги, умовою забезпечення якої у довгостроковій перспективі є: оптимальний ресурсний розподіл, узгодження суперечливих інтересів економічних агентів, збалансованість виробництва. Представлена модель передбачає регуляторний вплив на ключові сфери-об'єкти (людський капітал, наукова та бізнес-сфера), що мають забезпечити інноваційну модернізацію реального сектору економіки, переведення його у стан динамічної збалансованості та стійкого розвитку.

3. Обґрунтовано науково-методологічний підхід до розподілу бюджетних коштів на реалізацію модернізації реального сектора економіки в рамках формування та реалізації антикризової стратегії. Побудовано сценарну модель, яка містить чотири сценарії: збільшення місткості внутрішнього ринку, імпортозаміщення, пошук ніш на зовнішньому ринку для української продукції, структурна перебудова реального сектору в напрямі вимог постіндустріальної економіки. Для кожного із сценаріїв обґрунтовано кортеж параметрів, що характеризують пріоритетність галузей (видів економічної діяльності) реального сектору економіки з позиції реалізації антикризової стратегії. Здійснено формалізацію оптимізаційної сценарної моделі розподілу обмежених бюджетних коштів за критерієм максимізації ефекту від їх використання.

РОЗДІЛ 5

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АНТИКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

5.1. Формування механізму реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектора економіки в умовах глобалізації

Роль системи державного і господарського управління в забезпеченні антикризової стратегії в умовах глобалізації зумовлена виконанням властивих йому механізму функцій, у тому числі:

По-перше, забезпечувати інструментарій для обґрунтування і прийняття стратегічних і поточних рішень, що охоплюють як макро-, так і мікроекономічний регулюючий вплив і параметри функціонування держави;

По-друге, забезпечувати за допомогою економічних та адміністративних важелів практичну реалізацію антикризової стратегії та поточних програм економічного розвитку, аналіз та оцінку досягнутих результатів, коригування заходів і дій в залежності від складних умов;

По-третє, забезпечувати необхідний правовий та політичний захист економічного суверенітету країни на основі вироблення і послідовного проведення в життя законодавчих і нормативних актів, що передбачають охоронні, заохочувальні та заборонні режими в системі взаємовідносин з іншими країнами;

По-четверте, формувати стійку і надійну систему розподілу прав, функцій і відповідальності, взаємодії органів і посадових осіб, що дає змогу швидко і компетентно реагувати на всі виникаючі явища і кризові ситуації у функціонуванні національної економіки.

Серед зовнішніх умов функціонування механізму забезпечення антикризової стратегії нами виділений фактор глобалізації, який має значний

вплив на зміст стратегії. Прояви цього фактора конкретизують наступні моменти:

По-перше, відмінності в національних інтересах, прагнення до більш повного виділення їх із загальних інтересів, незважаючи на розвиток інтеграційних процесів. Специфіка інтересів вимагає визначення механізмів їх реалізації і розробки відповідної антикризової стратегії.

По-друге, обмеженість природних ресурсів, різний ступінь забезпеченості ними окремих країн містить потенційну можливість для загострення економічної і політичної боротьби за користування цими ресурсами.

По-третє, зростає значення чинника конкуренції у виробництві та збуті товарів реального сектора економіки. Також зростає необхідність створити умови для розвитку фінансово-банківського сектора і налагодити його чітку роботу ставиться в один ряд з умінням створювати нові промислові та сільськогосподарські технології. Тому зростання конкурентоспроможності одних країн розглядається іншими як небезпека, загроза їхнім національним інтересам.

Виходячи із зазначених положень, в механізмі реалізації антикризової стратегії необхідно передбачити такі ключові складові:

- макроекономічне регулювання, що встановлює загальні правила і параметри господарювання;
- індикативне планування, на базі якого відбувається спрямування процесів інвестиційного розвитку на визначені пріоритетні напрями структурної політики, та інші види механізму господарювання щодо оперування економічними методами впливу для будь-яких підприємств та організацій;
- більш жорсткий підхід до формування планів розвитку підприємств державної форми власності, державних замовлень, а також розробка і здійснення методів управління державним майном.

Ефективна робота механізму забезпечення антикризової стратегії може бути успішно реалізована тільки при дотриманні ряду певних вимог.

По-перше, необхідно чітко розмежувати функції апарату Президента України та уряду, а також місцевих органів влади.

По-друге, повинні бути визначені завдання державного і місцевого рівня і відповідне розмежування щодо державного регулювання між центральними та місцевими органами влади при забезпеченні єдності систем виконавчої влади.

По-третє, потрібно адекватне інформаційне забезпечення регулюючої функції держави.

Деякі ключові положення державної діяльності стосовно здійснення антикризової стратегії мають реалізовуватись під час формування проєктів прогнозу економічного розвитку України та державного бюджету на середньострокову і довгострокову перспективу.

Антикризова стратегія повинна розроблятися і реалізовуватися в рамках реалізації економічної політики, ключовими цілями якої є забезпечення стійкості економічного стану, соціальної стійкості держави і суспільства, гарантування прав і свобод громадян, передбачених Конституцією України, законності.

Для цього необхідно створити дієву й надійну система державного регулювання економіки, що дасть реалізовувати з мінімальними втратами регулювання головних економічних трансформацій, а також буде здатна брати на себе виконання управлінських функцій і підтримки стійкого розвитку національної економіки країни.

Крім того мають бути встановлені чіткі межі та критерії або умови втручання держави в економічні процеси, у тому числі, межі державного сектора економіки, а також створюватись умови для розвитку дієвих та ефективних методів й механізмів державного впливу.

Постановка і визначення мети забезпечення антикризової стратегії країни будуть ускладнені без конкретизації відповідних завдань і заходів щодо її забезпечення.

У цьому зв'язку держава повинна здійснити комплекс заходів, насамперед, щодо забезпечення економічного зростання, що і буде гарантією економічної стабільності. Зазначені заходи повинні охопити всі сфери економіки. До цих заходів входять здійснення активної структурної та соціальної політики, посилення активності держави в інвестиційній та зовнішньоекономічній сфері, продовження інституційних перетворень.

На макрорівні ключовими завданнями виступають: збільшення сукупного попиту; підвищення норми заощаджень та створення належного інвестиційного клімату, що спонукає до перетворення накопичень на інвестиції; забезпечення переходу виробничих й фінансових ресурсів від неконкурентоспроможних суб'єктів та підсистем реального сектора економіки до конкурентоспроможних й ефективних підприємств, а також в окремі сектори зростання; підтримка експорту та його урізноманітнення; регулювання (стримування) імпорту для захисту національного виробника у межах наявних процедур.

На мікрорівні в процесі реалізації структурної політики на передній план постають завдання стимулювання й підтримки активного розвитку підприємств і організацій, що відзначаються високою економічною ефективністю, а також реорганізації економічних структур, що мають низький рівень ефективності, супроводження погоджувальних процесів в цілях стримування росту цін, введення норм ринкової поведінки суб'єктів економічних відносин.

В ході цієї роботи необхідно:

По-перше, виявити «локомотиви зростання», тобто підприємства та організації реального сектора економіки, які реалізують проекти і програми, що забезпечують знаходження і освоєння платоспроможного попиту на ринку;

По-друге, визначити роль і місце існуючих підприємств в економічній системі, забезпечити процес реорганізації неефективних суб'єктів господарювання, покращити ефективність менеджменту підприємств державної форми власності;

По-третє, скласти перелік господарюючих суб'єктів реального сектора економіки, виробу яких мають стратегічне значення;

По-четверте, визначити підприємства, контрольний пакет акцій в яких мають бути закріплені за державою з метою забезпечення необхідного впливу на процеси прийняття рішень;

По-п'яте, окреслити перелік відповідних підприємств, які потребують державної підтримки з метою збереження конкурентоспроможності на етапі приєднання України до ЄС.

Обов'язковою умовою щодо забезпечення антикризової стратегії виступає комплексна реалізація програм й проектів на перспективу (наукових, виробничих, інноваційних, інвестиційних).

Для збереження і наявного науково-технічного потенціалу, який забезпечує стратегічні інтереси і науково-технічну самодостатність України необхідно уточнити пріоритети державної науково-технічної політики, узгоджені із завданнями сталого розвитку.

Необхідно розробити та затвердити державні програми за основними напрямками фундаментальних наукових досліджень, сформувати належний інноваційний клімат в системі національної економіки на основі різних форм й методів державного стимулювання поширення передових технологій та захисту вітчизняних виробників наукоємної конкурентоспроможної продукції.

Сьогодні розвиток виробництва базується на фундаментальних і прикладних дослідженнях, спрямованих на створення нових видів техніки, що відповідають перспективним вимогам щодо екології, безпеки, надійності.

Пріоритетними напрямками здійснення наукових пошуків у середньострокову періоді є:

- застосування альтернативних видів палива (біопаливо, водень, етанол тощо);
- розроблення комбінованих енергетичних установок й паливних елементів;
- розроблення й впровадження технологій щодо супроводу відповідних продуктів протягом їх повного життєвого циклу.

Для реалізації цих завдань має бути забезпечено формування на підприємствах реального сектору економіки необхідного кадрового потенціалу на основі підвищення кваліфікації фахівців усіх рівнів використання та системи безперервної освіти, яка відповідає останнім світовим тенденціям.

Генеральним напрямком здійснення інвестиційної політики на перехідний період має бути формування сприятливого середовища з метою підвищення інвестиційної активності, залучення приватних вітчизняних та іноземних інвестицій. Підкреслимо, що при проведенні ефективної інвестиційної політики повинні дотримуватися наступні основні принципи:

- послідовна децентралізація інвестиційного процесу;
- підвищення ролі неінфляційних джерел накопичення (внутрішніх джерел підприємств і заощаджень населення);
- значне розширення практики спільного (пайового) державно-комерційного фінансування інвестиційних проектів;
- перенесення центру ваги з безповоротного бюджетного фінансування на кредитування на поворотній основі;
- розміщення централізованих капітальних вкладень і державного фінансування інвестиційних проектів виробничого призначення виключно на конкурсній основі;
- використання частини централізованих (кредитних) інвестиційних коштів на реалізацію ефективних інвестиційних проектів, які швидко окупаються та об'єктів малого бізнесу незалежно від їх галузевої належності

та форм власності для прискорення структурно-технологічної перебудови виробництва;

- стимулювання залучення іноземних інвестицій.

Також важливим напрямком в оздоровленні соціально-економічного клімату є інвестиційні програми. Ефективну ринкову економіку доцільно свідомо формувати. Вона має стати підсумком реалізації антикризової стратегії, в рамках якої необхідно узгодити і гармонізувати цільові установки в сфері антикризового регулювання, ринкових перетворень, структурно-технологічної перебудови, підвищення рівня життя населення, ефективного включення у світову економіку.

Крім того, для забезпечення безпечної інтеграції України у світову економіку, державі, розвиваючи спеціальні інститути, необхідно забезпечити:

- формування оптимальної структури експорту, яка передбачає значне підвищення в ньому питомої ваги та обсягів товарів з високим ступенем переробки, високоякісних послуг;

- виходячи з наявних конкурентних переваг, виявлення і цілеспрямоване освоєння найбільш перспективних для українського експорту товарних ніш країни на світовому ринку, концентрацію основних зусиль і засобів для досягнення ринкового успіху, а також всебічний розвиток виробничої кооперації, інжинірингу, лізингу;

- досягнення сприятливого торгового режиму у відносинах із зарубіжними країнами та їх торгово-економічними організаціями та спілками (СОТ, ЄС та ін.);

- забезпечення доступу вітчизняних підприємств реального сектору економіки як експортерів та імпортерів на світові ринки машин, обладнання та технологій, інформації і капіталу, до транспортних комунікацій, у тому числі на ринках з високим ступенем монополізації чи захищених протекціоністськими заходами.

Разом з тим, належить визначити перелік виробництв що має стратегічне значення для держави, які матимуть обмеження в доступі для іноземних інвесторів.

Найбільш важливими завданнями в перехідний період у галузі зовнішньоекономічної діяльності, що забезпечує конкурентоспроможність національної економіки, мають стати:

- регулювання розвитку зовнішньої торгівлі при дотриманні економічних інтересів України та забезпечення її стійкого розвитку, підвищення економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності в умовах інтеграції національної економіки у світове господарство;
- подальший розвиток експортного потенціалу, в першу чергу, за рахунок розширення виробництва конкурентоспроможних товарів і послуг, проведення політики імпортозаміщення;
- підтримка інтересів вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках з метою відновлення і збереження їх позицій на товарних світових ринках;
- проведення в рамках загальноприйнятих процедур політики розумного протекціонізму щодо вітчизняних виробників, які не є монополістами на внутрішньому ринку;
- забезпечення безперебійної роботи транспортних магістралей, що з'єднують Україну з зовнішніми ринками (автомобільний й залізничний транспорт тощо).

В рамках протидії криміналізації економіки доцільно активізувати боротьбу з організованою злочинністю, порушення прав громадян у сфері економічної діяльності.

На державному та регіональному рівнях повинні бути вжиті заходи, що забезпечують, в першу чергу, відображення загроз економічній злочинності, що наносить збиток реальному сектору економіки.

Ключові завдання повинні бути вирішені в галузі управління національною економікою, її окремими галузями. Удосконалення системи управління вимагає, насамперед, чіткого визначення завдань національного

та галузевого рівня та відповідного розмежування з державного управління між регіональними органами влади при забезпеченні єдності системи виконавчої влади.

Для реалізації антикризової стратегії необхідно реалізовувати дії за всіма напрямками економічних перетворень, включаючи:

- формування нормативно-правового середовища, нових інститутів управління та здійснення інституційних перетворень;
- розробку механізму вирішення спірних питань і конфліктних ситуацій, що виникають у сфері економічних відносин між місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- гармонійний розвиток економічних і політичних відносин з країнами близького і дальнього зарубіжжя з урахуванням взаємних інтересів і забезпечення економічної безпеки України;
- посилення державної влади, забезпечення довіри до її інститутів, оптимізацію механізмів формування державної економічної політики.

Для вирішення поставлених завдань необхідна розробка відповідного механізму їх реалізації. Механізм формування та реалізації антикризової стратегії країни – це система організаційно-економічних і правових заходів, який включає в себе наступні елементи:

- об'єктивний і всебічний моніторинг;
- вироблення порогових, гранично допустимих значень економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності і кризи в економіці;
- діяльність держави щодо виявлення та попередження внутрішніх і зовнішніх кризових факторів.

Для вирішення наведених проблем в роботі побудовано загальну модель антикризової стратегії в системі державного регулювання економіки України (рис. 5.1). Стратегічною метою формалізації архітектури та реалізації в межах антикризової стратегії управлінського механізму – є замкнене створення багатогалузевої, високотехнологічної, конкурентоздатної

і високоефективної економіки спрямованої на: а) досягнення високого рівня економічної безпеки держави; б) забезпечення заощадливого використання сировинних ресурсів функціонування української економіки; в) на розбудову інноваційного та промислового потенціалів; г) оптимізацію структурних змін в реальному секторі економіки; д) оздоровлення екологічної ситуації; ж) інтеграцію національної економічної системи до глобалізаційної системи світогосподарських зв'язків на взаємовигідних умовах; к) поступове підвищення вимог до результативності управління сталим розвитком, що реалізує загальноекономічне прискорення та макросистемну еволюцію в межах національної економічної системи.

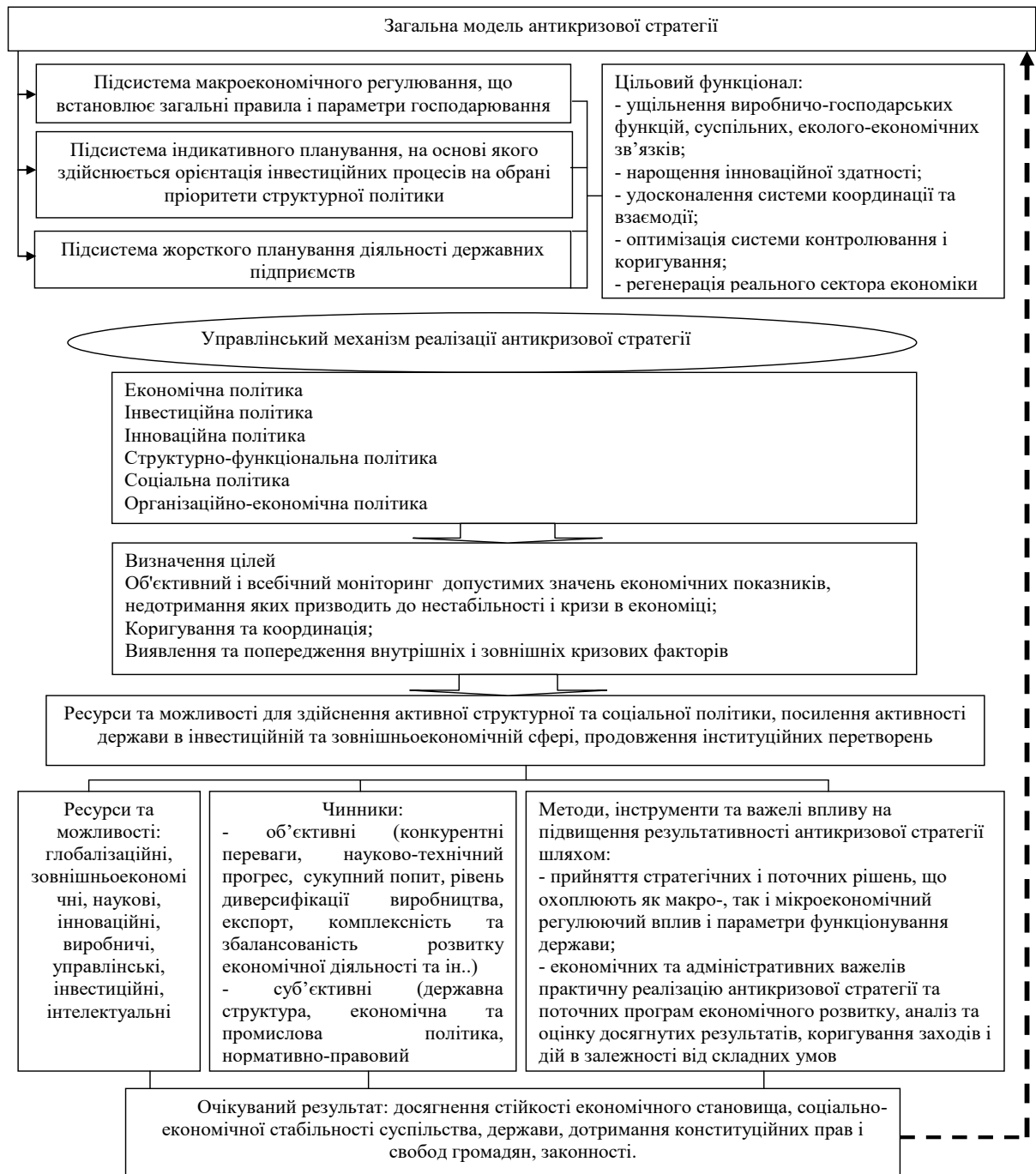

Рис. 5.1. Модель механізму реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектора економіки (розроблено й обґрунтовано автором)

Моніторинг є інформаційно-аналітичною системою спостережень за динамікою показників ринку. Така робота проводиться в багатьох країнах світу. Однак для України вона має особливе значення. Справа в тому, що ринкова економіка в Україні характеризується цілим рядом серйозних

міжгалузевих диспропорцій і гострою нестачею ресурсів, нестійкістю економічних показників.

У зв'язку з цим зростають роль і вимоги до галузевої статистики, її об'єктивності, компетентності і глибині охоплення об'єктів спостереження, якості інформації, прогнозів тощо.

Відшкодування збитків, пов'язаних з перевищенням порогових значень, зумовлює необхідність створення так званих компенсаційних ресурсів, які можуть бути використані в екстремальних і кризових ситуаціях.

Йдеться про матеріальні запаси і резервах виробничого та невиробничого призначення, додаткових транспортних можливостях для перекидання матеріальних ресурсів, валютних резервах, можливостях міжнародної підтримки та ін.

Найважливішим елементом механізму формування та реалізації антикризової стратегії є діяльність держави щодо виявлення та попередження внутрішніх і зовнішніх загроз, про які детально було викладено в третьому розділі роботи.

Реалізація заходів щодо формування та реалізації антикризової стратегії вимагає також організації системи контролю за їх виконанням.

Слід підкреслити, що в умовах багатуукладної ринкової економіки, коли держава не може директивними методами спрямовувати діяльність всіх господарюючих суб'єктів реального сектора економіки, необхідне державне регулювання економіки, зокрема, шляхом впливу держави на макроекономічні параметри, цілеспрямованого регулювання структурних перетворень та грошово-фінансових потоків.

Подальша розробка теоретичних і практичних питань вдосконалення механізму формування та реалізації антикризової стратегії повинна передбачати розробку системи заходів щодо створення умов для розвитку конкуренції:

1. Формування структурної політики і пріоритетів національної економіки на основі вироблення спільних позицій держави, державних і місцевих органів влади та бізнес середовища з цієї проблеми;

2. Суттєве збільшення кількості малих і середніх підприємств реального сектора економіки;

3. Розвиток ринку цінних паперів як інструменту стимулювання заощаджень населення і акумуляції коштів для здійснення інвестиційних проектів;

4. Скорочення розриву між рентабельністю установ фінансово-банківської системи, торгівлі і галузей промисловості і сільського господарства;

5. Розробка надійної законодавчої бази і надійних методів контролю за обґрунтованістю калькуляції витрат, що вимагає суттєвого підвищення якості бухгалтерського обліку та широкого розвитку аудиторських служб;

6. Прийняття гнучкої антимонопольної політики, спрямованої на виявлення збільшення прибутку і рентабельності за рахунок порушення правил конкуренції;

7. Побудова системи аналізу, прогнозування та регулювання всієї сукупності цін - від закупівельних і оптових до споживчих.

На наш погляд, державна економічна політика виявиться найбільш ефективною у разі, якщо буде виконуватись наступний алгоритм:

- виявлення конкурентоспроможних або потенційно конкурентоспроможних підприємств – кластерів;

- ранжування виявлених кластерів з урахуванням інституційного чинника. Це відтворить вплив на конкурентоспроможність одних і тих же національних кластерів формальних і неформальних інститутів в різних країнах;

- остаточне коректування з урахуванням національних інтересів і вибір пріоритетних для державної підтримки кластерів (політичний фактор);

- вироблення цілей, програми і механізму їх реалізації.

Антикризова стратегія держави на внутрішньому і зовнішньому ринках полягає в зміцненні та розширенні позицій при реалізації національних товарів і послуг за рахунок підвищення її конкурентоспроможності, розвитку сервісного обслуговування, вдосконалення системи продажу.

Це буде сприяти прийняттю вітчизняними виробниками заходів щодо забезпечення стійкості цін на реалізовані товари і послуги, у тому числі шляхом зниження витрат, розвитку коопераційних зв'язків з постачальниками матеріалів і комплектуючих виробів.

Властивість макроконкурентоспроможності, що виникає в результаті взаємодії економічних і політичних чинників не є іманентно характерним явищем для економіки країни.

Економічні чинники об'єктивно визначаються рівнем технології, наявністю та якістю людських, природних та інших ресурсів і не можуть бути змінені в короткі терміни. Політичні фактори, які вбудовуються в антикризову стратегію уряду країни, певною мірою суб'єктивні і можуть бути змінені в широких межах з метою досягнення взаємодії виходячи зі стану економічних чинників конкурентоспроможності економіки.

Таким чином, імпульс для досягнення і підвищення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення її безпеки має виходити від уряду нашої країни.

На макроекономічному рівні головна мета державного регулювання конкурентоспроможності економіки полягає у створенні сприятливих умов для випереджаючого розвитку вітчизняних галузей технологічного сектора, що разом з отриманням інтелектуальної ренти у зовнішньоекономічних відносинах має змінити галузеві пропорції ВВП України.

Це обумовлює необхідність рішення задачі масштабного залучення інвестицій у високотехнологічні галузі економіки і, як результат, активізації інноваційної діяльності в цілому в країні.

Відмова уряду від багатьох економічних функцій, зокрема, приватизація паливно-енергетичного комплексу та лібералізація

зовнішньоекономічної діяльності в умовах кратного розриву між рівнем цін на енергоносії в Україні і в світі привели до занепаду вітчизняної обробної промисловості, зробивши інвестування в неї не ефективним.

У свою чергу зниження ефективності виробництва в обробній промисловості посилювало інвестиційну привабливість добувної промисловості, збільшуючи природну ренту, яка практично повністю опинилася в руках приватного капіталу.

Успішна реалізація стратегії національної конкурентоспроможності, важливою складовою частиною якої є цільові програми, вимагає певні інституційні перетворення.

На наш погляд, для виявлення перспективних напрямків, визначення стратегії і тактики, координації дій уряду і підприємців, моніторингу конкурентоспроможності економіки України на різних ринках необхідно передбачити в структурі уряду Національне агентство конкурентоспроможності економіки. Виходячи з японського досвіду, представляється необхідним участь у даному агентстві на правах експертів представників вітчизняних виробників автомобільної техніки і в першу чергу тих, за якими будуть розроблені державні програми.

Для фінансування програм розвитку галузевої конкурентоспроможності пропонується передбачити в державному бюджеті статтю «Розвиток конкурентоспроможності автомобільної промисловості», яка б фінансувалася за рахунок рентних платежів. Сприятливе суспільне ставлення до даної стратегії є важливим фактором досягнення поставлених цілей. В умовах членства України у СОТ створення деяких протекціоністських бар'єрів на ринках автомобільної продукції буде проблематично.

Втім, навіть поза ГАТТ-СОТ такі дії майже завжди викликають симетричну відповідь, що знижує їх ефективність. Таким чином, особливу цінність представляє внутрішній споживач, поведінка якого визначається

усвідомленням спільності власних інтересів та інтересів національної конкурентоспроможності.

Виходячи з інтересів національної конкурентоспроможності, держава має повністю забезпечити попит на продукцію вітчизняних виробників. В даному випадку достатньо відмовитися від надання митних і податкових пільг іноземним конкурентам вітчизняних автомобілебудівників і вітчизняний ринок буде практично недоступний закордонним компаніям, що саме по собі зрозуміло тільки великими лобістськими можливостями даних концернів.

Принцип національної конкурентоспроможності в антикризовій стратегії України дасть змогу синхронізувати зусилля держави та приватного сектору, що спрямовані на інноваційний економічний розвиток, який є найважливішим чинником добробуту нації.

Ключові завдання треба вирішити також в сфері структурної політики. Структурна деформація національної економіки, подальше посилення цієї несприятливої тенденції є фундаментальною загрозою безпеці реального сектора економіки України, оскільки вона є перманентною основою відтворення сформованих у минулому диспропорцій національної економіки і пов'язаних з цим труднощів. Сформована негативна структура економіки зумовлює і постійно відтворює сучасні проблеми, а можливості її зміни визначають майбутнє вітчизняної економіки, частку ринкових перетворень.

На сьогоднішній день виділяється два типи промислової політики. Перший – західноєвропейський тип впливає на структурну політику і передбачає поступове поліпшення, коригування існуючої структури шляхом заохочення перспективних галузей і згортання збиткових галузей. Цей тип промислової політики зобов'язаний своїм існуванням високодиверсифікованому типу економічної структури західноєвропейських держав. Саме цьому типу політики як одному з напрямів забезпечення сталого розвитку реального сектора економіки буде приділено увагу. Мова

буде йти в першу чергу про виробничу та інвестиційну безпеку реального сектору економіки.

Другий – японський тип спрямований на концентровану підтримку високотехнологічних галузей. В основі цього типу лежить ідея про те, що в сучасних умовах зростання залежить від освоєння науково-технічних досягнень.

Зміна структури економіки включає два етапи – пасивний і активний. На першому етапі відбувається скорочення потужностей з виробництва продукції через зниження попиту на ринку. Цей етап необхідний для досягнення поточної збалансованості попиту і пропозиції. На другому етапі нарощуються потужності з виробництва конкурентоспроможної продукції, виробленої раніше, і створюються потужності для виробництва нових видів продукції. Напрями та підходи до структурної перебудови, які необхідно здійснити в першу чергу, а саме:

- а) визначення місця і ролі діючих підприємств на предмет доцільності їх збереження в господарській системі;
- б) визначення переліку підприємств оборонного комплексу, які працюють за військовим замовленням і не підлягають конверсії;
- в) визначення підприємств, у яких контрольний пакет акцій має бути закріплений за державою з метою впливу на прийняті рішення;
- г) залучення іноземного сектора в ті галузі і сфери економіки, які в більшій мірі впливають на структурні зрушення;
- д) законодавче визначення так званих «локомотивів зростання в галузях і сферах виробництва, що сприяють формуванню оптимальної структури економіки (пріоритетне фінансування, пільги).

Відповідно в середньостроковій перспективі мають розв'язуватись такі системні завдання:

- стимулювання конкурентних й ефективних підприємств та згортанні малоперспективних підприємств із застарілими технологіями;

- розбудова інфраструктури національної економіки, потрібної для здійснення структурних перетворень;
- реалізація більш раціонального використання ресурсів;
- стимулювання найбільш цінних складових наявного науково-технічного потенціалу;
- усунення структурних диспропорцій, збалансування виробничої структури із платоспроможним попитом;
- сприяння адаптації господарських суб'єктів до ринкових умов;
- урізноманітнення експортного потенціалу;
- формування умов для посилення екологічної безпеки.

Структурна політика включає забезпечення зростання сукупного попиту, норми заощаджень та створення належного інвестиційного клімату, що стимулюватиме перетворення накопичень на інвестиції, забезпечення переходу капіталу від неконкурентоспроможних секторів й суб'єктів до перспективних секторів зростання, підтримка та урізноманітнення експорту, обмеження імпорту. Структурна політика має здійснюватись на макро- і мікроекономічних рівнях за такими основними напрямками, які є визначальним орієнтиром діяльності органів державної влади щодо селективної підтримки елементів національної економіки для забезпечення стійкого зростання реального сектора економіки.

На макrorівні - в процесі реалізації структурної політики мають вирішуватися наступні завдання: посилення сукупного попиту; підвищення норми заощаджень і забезпечення умов трансформації накопичень в інвестиції; підтримка переходу всіх видів ресурсів від застарілих секторів у перспективні сектори зростання; підвищення валових інвестицій; підтримка експорту; обмеження імпорту для захисту національних виробників у межах існуючих процедур.

На мікрорівні в процесі реалізації структурної економічної політики держави має бути вирішено наступні завдання: стимулювання економічно ефективних суб'єктів господарської діяльності; реорганізація

безперспективних економічних суб'єктів; запобігання появі нових монопольних утворень; стимулювання розвитку національного фондового ринку для забезпечення умов належному міжгалузевого переливу капіталу; організація погоджувального процесу для уповільнення зростання цін; стимулювання введення норм ринкової поведінки суб'єктів господарювання.

Посилення впливу структурних факторів на економічну динаміку означає, що в перспективі роль промислової політики не тільки сильно зросте, а й якісно зміниться. Її здійснення має бути спрямоване на те, щоб забезпечувати економічне зростання, послаблюючи його структурні обмеження.

По-перше, середньострокова антикризова стратегія економічного розвитку, яка має переважно макроекономічний характер, повинна бути доповнена цілеспрямованими заходами структурної та інвестиційної політики в промисловості. Необхідно чітко виявити найбільш ефективні «локомотиви зростання» в рамках різних сценаріїв економічного розвитку. Повинні бути заздалегідь виявлено структурні обмеження, що зумовлюють гальмування росту, і розроблені технології їх подолання.

По-друге, необхідно забезпечити взаємну узгодженість галузевих програм. Мають бути обґрунтовані економічні ефекти їх реалізації з метою стимулювання подальшого більш збалансованого підйому економіки.

По-третє, необхідний аналіз інвестиційного потенціалу галузей, що спирається на розробку їх фінансових балансів з урахуванням динаміки цін на продукцію природних монополій та інших витратоутворюючих факторів. Слід визначити можливості оновлення виробничих потужностей і масштаби першочергового залучення додаткових ресурсів в ключові галузі, щоб вони не стали вузьким місцем загальноекономічного розвитку. Світовий досвід позитивних структурних трансформацій в економіці показує, що головним аспектом структурної трансформації є підтримка тих галузей національної економіки, які можуть бути носіями економічного піднесення в рамках світового ринку.

У результаті дії деяких закономірностей відтворення в Україні в даний час існує технологічна багатоукладність.

У ринковій економіці заміщення технологічних укладів характеризується перерозподілом наявних ресурсів з елементів застарілого технологічного укладу на розвиток нового, оновлення виробничого потенціалу на сучасній технологічній основі.

Економіці з новим типом структурної будови став притаманний інший механізм формування міжгалузевих технологічних взаємозв'язків у процесі економічного розвитку. При колишній структурі знизу вгору піднімалися природна сировина та продукти його переробки на ранніх стадіях технологічного ланцюжка, а зверху вниз надходили машини й устаткування, послуги, високотехнологічні матеріали тощо, спрямовані на заміну фізично застарілого обладнання, його ремонт або на розширення виробництва на колишній технічній основі.

Моральний знос як причина залучення капіталу для заміни обладнання не відігравав визначальної ролі. У господарстві з новою структурою виробництва заміна через моральне старіння в традиційних галузях стала зустрічатися все частіше, а в нових наукомістких галузях стала правилом. Така трансформація зумовлена тим, що в економіці з новою структурною будовою інформація і галузі, пов'язані з її виробництвом і обробкою, стали визначати характер розвитку.

Домінування національної економіки в сфері технологій, сполучених з виробництвом інформаційних продуктів, у сфері інших науково-технічних інновацій стало гарантом економічного процвітання, а не тільки питанням національного престижу. У директивно керованій економіці становлення нових технологічних укладів відбувається при зберіганні та відтворенні попередніх. Це забезпечується відповідними виробничими системами.

У результаті складається специфічна ситуація відтворення технологічної багатоукладності національної економіки, яка формує

посилення технологічних диспропорцій, гальмування прогресивних технологічних змін і загальних темпів піднесення економіки.

При розробці структурної політики в Україні важливе значення має виявлення основних особливостей галузевої та відтворювальної структур національної економіки та світових тенденцій зміни цих структур у процесі економічного розвитку. Якщо держава буде втручатися в рішення структурних проблем, робити ставку на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників у традиційних галузях промисловості та на розвиток наукомістких виробництв, тобто орієнтуватися на потенційні переваги, створювані НТП, то в довгостроковій перспективі неминуче відбудеться трансформація структурної будови, яка відбулась в індустріально розвинених країнах.

Становлення п'ятого технологічного укладу почалося в СРСР практично одночасно з таким же процесом в розвинених капіталістичних країнах. Але при цьому орієнтовано було тільки на ОПК, і одночасно тривало розширене відтворення четвертого і третього технологічних укладів.

Тенденція відносного і абсолютного скорочення виробництва в традиційних галузях обробної промисловості та ряді підгалузей сільського господарства має багатофакторну основу. Свою роль зіграли не тільки макроекономічні та політичні чинники, а й високий рівень монополізації виробництва, подорожчання природних ресурсів, реструктуризація сукупного попиту, що пов'язана з переходом його значної частини на більш конкурентоспроможну продукцію, що імпортується. Частка продукції п'ятого технологічного укладу в промисловому виробництві впала в 3 рази (з 6 до 2%), у машинобудуванні з 20 до 8%, в промислових товарах для населення з 4 до 1%. Зниження за цей час відносної ваги виробництв п'ятого технологічного укладу еквівалентно 15-річному відкоту назад. Фактично ж в Україні спостерігається аномальна тенденція: темпи зростання виробництва знижуються з підвищенням технічного рівня галузі. Це свідчить про

зниження рівня, насамперед, науково-технологічної безпеки реального сектора економіки.

Слід пам'ятати, що саме найвищий рівень розвитку промислового виробництва і забезпечених доходів заклав основу постіндустріальної трансформації економічно розвинених країн, переведення їх економік на інноваційний шлях розвитку. Дійсно, поступове накопичення кількісних змін – збільшення кількості виробників і обсягів промислового виробництва, зростання наповненості ринків і напруженості конкурентної боротьби призвели до якісних змін в економіці, коли розробка і впровадження інновацій, вдосконалення продукту і процесу його виробництва стало невід'ємною частиною відтворювального процесу на промислових підприємствах і основним засобом забезпечення їх конкурентоспроможності. Сформована ситуація виділила промисловість не тільки головного споживачем інновацій, а й головним джерелом коштів для фінансування їх розробки.

Для ефективного виконання покладених на промислове виробництво функцій, необхідно забезпечити адаптивність його галузевої структури, з одного боку, поставленим цілям і завданням, а з іншого – прогресивним тенденціям виробничого і науково-технічного розвитку. Якщо звернутися до досвіду економічно розвинених країн, питома вага обробної промисловості в загальному обсязі промислового виробництва цих країн становить від 70 до 80%.

Поряд із встановленням ефективних макро- і мезопропорцій модернізація структури вітчизняної економіки передбачає оптимізацію складу видів економічної діяльності або її структури. Рішення даного завдання включає в себе, з одного боку відбір перспективних видів економічної діяльності, здатних скласти ефективну національну спеціалізацію, а з іншого – згортання неефективних її видів і мобілізацію вивільнених ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку. Віднесення видів діяльності до перспективних ґрунтується на використанні системи

об'єктивних критеріїв, до яких слід віднести переваги та сильні сторони країни, втілені в факторному потенціалі і наявність не наповнених зростаючих ринків.

Слід зазначити, що даний фактор, мабуть, єдиний, досить повно використовується при формуванні структури національної економіки в Україні. При цьому слід зазначити, що слабо враховувались додаткові можливості, які відкриває глобалізація – доступність переваг і ринків по всьому світу, про що свідчить досить низький рівень транснаціоналізації української економіки. Тим часом транснаціоналізація є одним з найбільш впливових процесів сучасності, що забезпечує збільшення масштабів та ефективності, виробництва, розширення географічних рамок коопераційних зв'язків, вдосконалення механізмів акумуляції капіталу і ресурсів розвитку, уніфікацію економічного простору у вигляді зближення «правил гри» та однаковості в споживчих перевагах через домінування світових брендів і стандартів. Активну участь вітчизняного бізнесу в процесі транснаціоналізації дасть змогу істотно підвищити конкурентоспроможність національної економіки, сформувати додаткові джерела ресурсів розвитку, безпосередньо брати участь у виробництві і розподілі світового доходу.

Відзначимо, що національна економіка має всі необхідні передумови для активного включення в процес транснаціоналізації: значний ресурсний, кадровий і науково-технічний потенціал; досвід управління в умовах мультикультурного середовища; високий рівень адаптивності, що сформувався у відповідь на перманентні кризові явища. Однак на рівень і темпи транснаціоналізації українського бізнесу негативно впливає більш пізніше включення національної економіки в даний процес, не сформованість організаційно-правових та економічних механізмів створення та просування українських ТНК. На рівні компаній – це відсутність або недостатньо висока якість стратегій закордонного інвестування, механізмів управління міжнародною мережею і просування компанії в світовій економіці, на рівні держави – недостатня ефективність державної підтримки зарубіжної

експансії національних компаній, а також проблеми створення позитивного іміджу країни.

Враховуючи зростаючу нестабільність ринкової ситуації, до найважливіших критеріїв формування ефективної структури української економіки та забезпечення безпеки економічного розвитку слід додати рівень диверсифікації виробництва та експорту. Як відомо, за своїм змістом диверсифікація є мірою внутрішньої різноманітності економічної діяльності і забезпечується в трьох основних формах: за допомогою розширення напрямків економічної діяльності (внутрішньо- і міжгалузева форма), продуктів, що випускаються (продуктова форма) та ринків, на яких ці продукти представлені (регіональна форма). Її основоположна мета – забезпечення стійкості економічного розвитку і зниження ринкових ризиків за рахунок коливань ринкової кон'юнктури, коли застій на одному ринку може супроводжуватися збільшенням обсягу продажів на інших ринках.

Неважко помітити, що диверсифікація (розосередження) знаходиться в складному діалектичному зв'язку з національною спеціалізацією (концентрація на певних видах діяльності), в силу чого потрібне встановлення і підтримання балансу у використанні цих критеріїв. У вирішенні цього завдання може бути використаний оптимум за Парето для трьох змінних – рівень диверсифікації, доходи і ефективність національної господарської системи.

За розрахунками фахівців, величина коефіцієнта диверсифікації, що забезпечує відносну стійкість виробництв в умовах сучасного ринку, повинна становити від 130 до 150. Зауважимо, що у лідерів процесу диверсифікації виробництва та експорту США і Китаю показник диверсифікації ще вище і становить відповідно 530 і 391. В Україні цей показник у виробництві не перевищує 40, а в експорті - менше одиниці, що спричиняє вразливість національної економіки до змін ринкової кон'юнктури. І хоча проведений в роботі аналіз показав в цілому позитивну динаміку показника диверсифікації виробництва та експорту в Україні, але наведені темпи її зростання не

можуть забезпечити кардинального вирішення даної проблеми, оскільки для цілей антикризової стратегії потрібен кардинальний прорив у цій галузі, що дасть змогу збільшити відповідний показник в декілька раз.

Досягнення ефективного рівня диверсифікації здатне не тільки знизити ринкові ризики і стати основою довгострокового економічного зростання в країні, а й забезпечити вибухову зовнішньоторговельну експансію українських компаній, реалізацію ними амбіцій глобального технологічного лідерства, хоча спочатку і на обмежених сегментах світового ринку.

У тісному зв'язку з двома наведеними критеріями знаходиться критерій комплексності та збалансованості розвитку економічної діяльності, від якого також залежить стійкість функціонування і розвитку національної економіки. Йдеться про відновлення і формуванні нових науково-виробничих, виробничо-збутових комплексів і кластерів, здатних забезпечити взаємопов'язаний розвиток взаємодоповнюючих галузей та видів економічної діяльності.

Роль даного чинника можна проілюструвати на прикладі металургійного виробництва. Як відомо, основним споживачем його продукції виступає машинобудування, при цьому за цією ознакою його можна віднести до сполучених видів економічної діяльності. Кризове становище вітчизняного машинобудування позбавляє металургійне виробництво ємного внутрішнього ринку і орієнтує переважно на зовнішній ринок. Наслідком цього є, з одного боку, залежність галузі від кон'юнктури світового ринку та обмежувальних заходів, прийнятих країнами-імпортерами, а з іншого – експорт продукції низької обробки і не використані можливості нарощування доданої вартості.

Відносно високотехнологічних галузей слід зазначити, що винесення тих чи інших видів діяльності за межі країни, може призвести до порушення конфіденційності інформації про нові науково-технічні розробки і поставити їх реалізацію в залежність від благонадійності та бажання співпрацювати зарубіжних партнерів. Тим самим створюється загроза технологічної

незалежності країни. Це означає, що при всій важливості науково-технічного співробітництва і його зростаючих можливості, що відкриваються у зв'язку з розвитком тенденцій глобалізації, рішення в даній сфері мають прийматися виважено, особливо в тих сферах, де національна економіка претендує на технологічне лідерство.

Оскільки для будь-якого виду економічної діяльності важливий, насамперед, її результат, то найважливішим критерієм відбору пріоритетних видів економічної діяльності відводиться рівню генерування ними доданої вартості. Дійсно, показник доданої вартості не тільки відображає кінцевий фінансовий результат економічної діяльності (прибуток, повернення капіталу, заробітна плата), але і в опосередкованому вигляді служить найважливішою характеристикою рівня і якості життя, економічної безпеки країни, турботи про довкілля. Визначальний вплив показника доданої вартості на доходи підприємницьких структур реального сектору економіки, рівень і якість життя населення вимагає обґрунтованого визначення стратегічних цілей в даній сфері.

Як вже зазначалося у розділі 3 цього дослідження, національна економіка в своєму сучасному стані не здатна забезпечити досягнення певних Комісією ООН індикаторів життєдіяльності населення. Відповідно до одного з індикаторів, заробітна плата нижче 3 дол. за годину не забезпечує навіть простого відтворення робочої сили і неминуче призводить до деградації трудового потенціалу суспільства. В Україні цей показник становить 1,5 дол. Другий індикатор - частка заробітної плати у ВВП повинна становити від 50 до 75% (цей рівень підтримують країни ЄС, США та Японії), в Україні ж реально вона становить близько 30%.

Отже, навіть вихід на рівень нормального відтворення робочої сили припускає, як мінімум, подвоєння величини доданої вартості, що генерується національною економікою. Рішення цього складного завдання потребує інтенсивної державної підтримки розвитку середньо- і високотехнологічних галузей і виробництв реального сектору економіки, які, як відомо, і дають

найбільш високий рівень доданої вартості. Однак, здійснюючи вибір на користь зазначених видів економічної діяльності, слід пам'ятати про те, що саме високий рівень доданої вартості провокує вкрай напружену конкурентну боротьбу у відповідних секторах ринкового простору. У цьому зв'язку в короткостроковому періоді спиратися у своєму виборі слід на види економічної діяльності, в яких національною економікою України накопичений найбільший конкурентний потенціал.

Необхідно враховувати і той факт, що забезпечення конкурентоспроможності високотехнологічних видів діяльності безпосередньо пов'язано з досягненням лідерства в технологічному розвитку. Зазначені обставини вимагають взаємопов'язаного обліку критерію доданої вартості і критерію відповідності видів діяльності основоположним напрямками інноваційного розвитку країни, що дасть змогу перейти до формування інноваційних структур.

Однак саме по собі створення інноваційних структур не є гарантією високої інноваційної активності, що наочно демонструє український досвід. Дійсно, незважаючи на створення в країні державних інноваційних фондів, інноваційно-технологічних центрів, технопарків, венчурних інноваційних фондів тощо, виробництво вітчизняними підприємствами реального сектора економіки продукції на основі принципово нових технологічних розробок, за даними офіційної статистики, становить трохи більше 15 млрд. грн., а її частка в сукупному обсязі продукції промисловості 0,6%. Навіть у високо-технологічних секторах ця частка не перевищила 2,4%, що, істотно менше, ніж у більшості європейських країн. Наприклад, частка принципово нової продукції в середньому по галузях промисловості становить у Фінляндії - 17%, у Швеції - 16, у Німеччині, Франції, Великобританії - 10-11%.

Якщо розглядати менш наукомісткі галузі вітчизняної промисловості, то їх внесок у випуск принципово нової продукції мінімальний, а саме: підприємства середньо-технологічних секторів високого рівня – 1,2%, низького рівня – 0,4, низько-технологічних галузей – 0,5%. Низька

результативність інноваційної діяльності послаблює конкурентні позиції українських виробників на зовнішніх ринках. Переважна частина їх експорту припадає на продукцію, що не підлягала технологічним змінам, а частка інноваційних товарів, робіт та послуг складає всього 7,7%.

Як показав проведений в роботі аналіз, підприємства реального сектора економіки надають перевагу іншим видам інноваційної діяльності, таким як закупівля вже упередметнених технологій – машин і устаткування (68% підприємств). Мотивом при цьому служить цілком виправдане положення макроекономічного стану прагнення підприємств в найкоротші терміни оновити матеріально-технічну базу, підвищити технологічний рівень і рівень конкурентоспроможності виробництва, забезпечити більш швидку окупність вкладених в інновації засобів. Проте вже в найближчій перспективі політика, що перешкоджає довгостроковим інвестиціям в ще не упередметнені вітчизняні розробки у вигляді патентів та інших результатів НДР може викликати руйнування накопиченого в країні інноваційного потенціалу і тим самим підірвати основи не тільки поточної, а й майбутньої конкурентоспроможності національної економіки.

5.2. Напрями державної політики щодо забезпечення конкурентних переваг реального сектору економіки

Значення конкуренції для функціонування ринкової економіки важко переоцінити. Конкуренція є невід'ємною частиною ринкового середовища і є необхідною умовою розвитку національної економіки.

Методологічні основи конкуренції як категорії заклали основоположники економічної науки А. Сміт, Дж. Кейнс та інші [121; 239]. Поведінковий підхід став першим підходом до визначення конкуренції. Зокрема, А. Сміт ототожнював конкуренцію з «чесним суперництвом між продавцями за більш вигідні умови продажу своїх товарів» [239, с. 68].

Досить вагомий внесок у теорію досконалої конкуренції був зроблений Дж. С. Міллем, їм розроблено рівняння міжнародного попиту, наведена потрібна класифікація цінової еластичності попиту, розроблені поняття економії на масштабах, альтернативних витрат [146, с. 34].

Американський економіст П. Хайне стверджує: «Конкуренція є прагнення якнайкраще задовольнити критерії доступу до рідкісних благ». Тут визначальним фактором конкурентоспроможності виступає здатність до забезпечення «масовості» малодоступних благ [113].

Австрійський вчений Ф. фон Хайєк вважає, що «конкуренція - процес, за допомогою якого люди отримують і передають знання. Конкуренція веде до кращого використання здібностей і знань. Велика частина досягнутих людських благ отримана саме шляхом змагання, конкуренції. Конкуренція вимагає раціональної поведінки як умови перебування на ринку» [113]. За Ф. Хайєком конкурентоспроможність визначається людським фактором.

Деякі дослідники вважають, що в світі відсутнє єдине поняття «конкуренція» і вчені дотримуються одного з трьох трактувань конкуренції:

- поведінкове трактування конкуренції - боротьба за гроші покупця шляхом задоволення його потреб;
- структурне трактування конкуренції - аналіз структури ринку для визначення ступеня свободи продавця і покупця на ринку (форми ринку) і способу виходу з нього;
- функціональне трактування конкуренції - суперництво старого з новим, з інноваціями, коли приховане стає явним [260, с. 291].

Конкуренція в умовах вільного ринку є самовиникаючим, самопідтримуючим і саморегулюючим явищем, яке об'єктивно притаманне ринковим зв'язкам і відносинам [118]. У цьому сенсі можна стверджувати не стільки про зовнішнє управління конкуренцією, скільки про пристосування до конкуренції.

Досліджуючи питання управління конкуренцією на ринках з боку держави, необхідно враховувати обмежені можливості органів влади і тим

більше господарських структур впливати на конкуренцію на рівні міжнародних, регіональних й локальних ринків.

Аналізуючи проблему конкуренції з цієї точки зору, то правомірніше розглядати її з боку впливу на конкурентні процеси (управлінням конкуренцією), або більшою мірою у контексті розвитку можливостей суб'єктів господарської діяльності брати участь у конкуренції, посилювати своє конкурентне становище на ринках.

За такого підходу в центрі уваги має знаходитися конкурентоспроможність суб'єктів господарювання, економічних агентів, а об'єктом вивчення теорії та практики управління стає управління конкурентоспроможністю учасників конкурентних ринкових відносин.

У наукових працях також можна зустріти чисельні визначення поняття «конкурентоспроможність», хоча за змістом цієї категорії зрозуміло, що мова у будь-якому разі йде про здатність суб'єкта господарської діяльності конкурувати на ринках.

Неокласична теорія, розвиваючи теорію поведінкового підходу, визначає зміст конкуренції як боротьбу за рідкісні економічні блага. Так, на думку американського економіста П. Хейне, «конкуренція є прагнення якомога краще задовольнити критеріям доступу до рідкісних благ» [113].

Структурний підхід визначає зміст конкуренції типом ринку і тих умов, які панують на ньому, а функціональний підхід зміщує розгляд економічної сутності конкуренції в бік вивчення її ролі в економічному розвитку.

Поняття конкурентоспроможності досі до кінця не сформульовано, незважаючи на загальне визнання його значущості. Щоб зрозуміти, що таке конкурентоспроможність, необхідно спочатку зрозуміти основи добробуту нації. Головною економічною метою нації є підвищення стабільного рівня життя населення країни. Рівень життя має оцінюватися для населення в цілому, а не по окремим громадянам, а підвищення рівня життя має бути доступне всім групам населення.

У щорічному рейтингу конкурентоспроможності, представленому в щорічному звіті Всесвітнього економічного форуму, який складається щорічно з 1979 року на основі відкритої інформації, а також з урахуванням думок кількох тисяч експертів із більш як ста країн світу. Україна у 2014 році посіла 76 місце. За останній рік Україна опустилась одразу на 8 позицій, опинившись між Словаччиною на 75-ому місці та Хорватією на 77-ому. Основні переваги України полягають у великому обсязі ринку і позитивній зміні показників макроекономічної стабільності. Слід зазначити, що звіт спирається на дані, зібрані до того, як криза в Україні набула значної ескалації (анексія Криму і конфлікт на Донбасі). Швейцарія очолила рейтинг конкурентоспроможності країн, Сінгапур знаходиться на другій позиції, за ним йдуть США, Фінляндія, Німеччина. У першій десятці домінують країни: 6-е, 7-е і 8-е місця зайняли Японія, Гонконг, Нідерланди відповідно.

Універсального, загальноприйнятого визначення конкурентоспроможності не існує. На відміну від конкурентних відносин (конкуренції), що представляють собою певні відносини між її суб'єктами, поняття «конкурентоспроможність» представляє потенційну або фактичну властивість якогось явища (особи чи предмета), безпосередньо пов'язаного з конкуренцією. У найбільш загальному випадку воно визначає потенціал або рівень можливості суб'єкта конкурентних ринкових відносин до суперництва зі своїми контрагентами.

Відносно економічної сфери під конкурентоспроможністю в найзагальнішому вигляді можна розуміти володіння властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання (конкурентної боротьби) [120, с. 86].

Європейський форум з проблем управління визначив конкурентоспроможність як реальну і потенційну можливість компаній в наявних обставинах проектувати, виробляти і реалізовувати товари, які за певними характеристиками є більш привабливими для споживача у порівнянні з продукцією конкурентів [124, с. 241].

У цьому визначенні щодо конкурентоспроможності підприємства, акцентується увага на вирішальній ролі такого головного чинника як споживачі, які визначають рівень конкурентоспроможності, товарів та послуг які отримуються і використовуються відповідними споживачами. Наступна характерна риса наведеного визначення полягає в тому, що в ньому підкреслено вплив на конкурентоспроможність не тільки виробництва і збуту, а й проектування продукції. Це цікаво тим, що вже на етапі проектування товарів, їх конструкції, визначення складу й форми - закладаються основні якісні критерії, які обумовлюють привабливість продукту для споживача.

Характерно, що у наведеному визначенні конкурентоспроможності підприємства асоціюється з привабливістю виробленої ним продукції. Відповідний підхід не можна вважати вичерпним, оскільки суб'єкт господарювання може бути конкурентоспроможним завдяки історично складеному іміджу, рекламі, які не завжди належним чином відповідають привабливості продукту для потенційного споживача.

Наголосимо, що включення у поняття конкурентоспроможності зазначених ознак і властивостей (зокрема, привабливість товару для споживача) не сприяє конкретизації такого визначення, надає йому суб'єктивного сприйняття. Зведення всіх можливих покупців продукту до одного універсального споживача не сприяє усвідомленню того, яка реальна кількість покупців, цікавиться цим товаром. Проте саме такою кількістю визначатиметься конкурентоспроможність.

Окремі науковці включають у поняття конкурентоспроможності певну властивість товару, яка відзначається ступенем потенційного або реального забезпечення певної потреби відносно подібних товарів інших виробників на даному ринку [127]. Недостатність такого поняття полягає в тому, що воно передбачає визначення якості товару. А конкурентоспроможність товару обумовлюється балансом якості та ціни.

У загальному розумінні конкурентоспроможність продукту визначається як ступінь його відповідності потребам ринку, покупців в порівнянні з іншими подібними товарами, представленими на цьому або інших ринках [137].

Конкурентоспроможність визначається, з одного боку, якістю продукту, споживчими властивостями, технічним рівнем, а з іншого - ціною пропозиції на продукт. Конкурентоспроможність продукту зумовлює також продажний і післяпродажний сервіс, мода, реклама, коливання попиту, кон'юнктура ринку, платоспроможність споживачів.

Відповідно з цим можна зробити висновок про необхідність розрізняти узагальнююче поняття «конкурентоспроможність» та приватні поняття – «конкурентоспроможність продукції», «конкурентоспроможність підприємства», «конкурентоспроможність регіону», «конкурентоспроможність країни».

Думки різних авторів щодо функціонального навантаження категорії «конкурентоспроможність» систематизовані в табл. 5.1.

На нашу думку, конкурентоспроможність для цілей цього дослідження можна визначити як властивість суб'єкта конкурентних відносин, що характеризує ступінь реального чи потенційного забезпечення ним певної потреби у порівнянні з подібними об'єктами, наявними на такому ринку.

Такі види конкурентоспроможності з точки зору управлінського підходу формують певну ієрархію, в якій спроможність конкурувати на системному рівні визначається конкурентоспроможністю підсистем, які входять до її складу.

У той же час кожен рівень має власні можливості впливу на підвищення конкурентоспроможності. Слід особливо підкреслити обумовленість конкурентоспроможності вироблених продуктів - проектуванням їх конструкції, виробничою технологією. Саме якість продукту і собівартість його виробництва найбільш залежать від здійснення

наукових досліджень, проектування, технологічного забезпечення виробничого процесу.

Таблиця 5.1

Акцентування категорії «конкурентоспроможність» на конкретних аспектах

Автор	Фактори				
	Людський фактор	Мобільність	Забезпечення доступу до благ	Умови реалізації	Вся безліч факторів
А. Сміт		+			+
П. Хайне			+		
Ф. Найт				+	+
Ф.А. фон Хайек	+				
М. Портер					+
И. Шумпетер	+			+	
К.Р. Макконелл и С.Л. Брю				+	
А.Ю. Юданов				+	
Ф. Котлер			+		+

Джерело: Згруповано автором

Зазначення конкурентоспроможності на різних ланках управління національною економікою визначає також особливість набору методів управління на кожній з таких ланок, специфіку мікроекономічного й макроекономічного управління, спроможність щодо конкуренції країни як економічної системи, окремих галузей, територій, корпорацій.

Державне управління у сфері конкурентоспроможності передбачає економічний, організаційно-розпорядчий, морально-психологічний вплив суб'єктів державного управління на процеси проектування, виготовлення, збуту, споживання товарів і послуг та учасників таких процесів, що здійснюються для посилення позицій на ринках, збільшення об'ємів

продажів, доходів на основі конкурентних переваг. До останніх належать більш високі відносно конкурентів технологічний рівень, якість продукту, менші ціни, виробничі та обігові витрати.

Державне управління у сфері конкурентоспроможності на мікроекономічному та макрорівнях, що орієнтоване на її підвищення, передбачає:

- підтримку наукових досліджень, проектних, технологічних розробок випробувань в рамках державних програм науково-технічного та техніко-технологічного розвитку;
- участь уряду країни у професійній підготовці, підвищенні рівня кваліфікації трудових ресурсів;
- державну участь у пошуку, поширенні, передачі позитивного світового досвіду здійснення виробництва та ринкових продажів;
- державна підтримка освоєння і застосуванню ресурсощадних технологій виробництва та обігу продукції;
- управління якістю товарів і послуг на основі розроблення та прийняття державних стандартів якості, процедури сертифікації продукції;
- державна підтримка просування товарів і послуг національних виробників на зовнішні ринки збуту, розширенню ринкових секторів, захист від монопольних утворень.

Також необхідно зауважити, що уряд може вдаватися до реалізації заходів підвищення конкурентоспроможності продукції через стимулювання високої якості, регулювання та контролю критеріїв якості, визначення податкових ставок, тарифів, що забезпечують підвищення конкурентних можливостей національних товаровиробників.

З категорією конкурентоспроможності пов'язані конкурентні переваги. У відповідності з рівнями поняття конкурентоспроможності, носіїв конкурентних переваг можна умовно розділити на три основні групи, кожна з яких характеризує ієрархічний рівень формування категорії конкурентоспроможності: - мікрорівень - товари (конкретні види продукції і

послуги); мезорівень - окремі підприємства, фірми, їх корпоративні об'єднання, галузі, галузеві комплекси; макрорівень - національні господарства окремих країн.

На кожному із зазначених рівнів формується різний зміст самого процесу конкуренції і коло чинників, що формують мікро-, мезо- і макроконтентоспроможності. Кожне з перерахованих понять контентоспроможності описується своїм набором показників і відповідно процес її підвищення потребує специфічного для кожного рівня підходу [197, с. 515].

Відповідно до запропонованої структури поняття контентоспроможності, на кожному з рівнів формулюються різні її визначення: мікроконтентоспроможність – сукупність факторів, що забезпечують товарам переваги в їх обміні на гроші на внутрішньому і зовнішньому ринках; мезоконтентоспроможність – сукупність факторів, які забезпечують сталий рівень виробництва та збуту контентоспроможних товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках; макроконтентоспроможність – сукупність факторів, зміцнення і розвиток національної відтворювальної бази, що забезпечує довгострокові переваги країни у світовій економіці в порівнянні з іншими країнами [197, с. 521].

Загалом всю сукупність контентних переваг умовно можна розділити на три групи: ресурсні (володіння ресурсами особливої якості або кількості (природними або придбаними); операційні (характеристика ступеня або ефективності використання наявних ресурсів); програмно-стратегічні (наявність певної стратегії розвитку суб'єкта –носія контентної переваги, якість цієї стратегії).

В процесі розвитку контентних ринкових відносин види переваг ускладнюються від ресурсних до стратегічних і останні (стратегічні) стають все більш важливими [209].

Сьогодні конкурентна боротьба фактично перетворюється на боротьбу стратегій практично на всіх рівнях, а стратегічна компонента, по суті, є провідною характеристикою конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність є поняттям, пов'язаним з формуванням і використанням потенціалу ринкового суб'єкта, отже, його формування та реалізація ефективно можуть бути здійснені тільки за певною програмою, планом або відповідно до заздалегідь розробленою стратегією. Тому розробка антикризової стратегії в конкурентній боротьбі є головною і вихідною точкою ведення такої боротьби. Звідси можна зробити висновок, немає конкурентної стратегії - ні конкурентної боротьби [209].

Відповідно до даних положень, розробка антикризової стратегії може складатися з наступних основних етапів (рис. 5.2): оцінка позицій об'єкта конкурентної боротьби (товару, підприємства, країни); прогноз зміни умов конкурентного середовища; розробка стратегічного плану дій з варіантами реакції на різні прогностичні ситуації.

Всі ці елементи зберігають своє значення для будь-якого рівня ведення конкурентної боротьби. Відповідно, чим складніше і масштабніше суб'єкт цієї боротьби, тим більш важливою і складною стає завдання формування антикризової стратегії вже на початковому її етапі - на етапі оцінки конкурентних позицій [230].

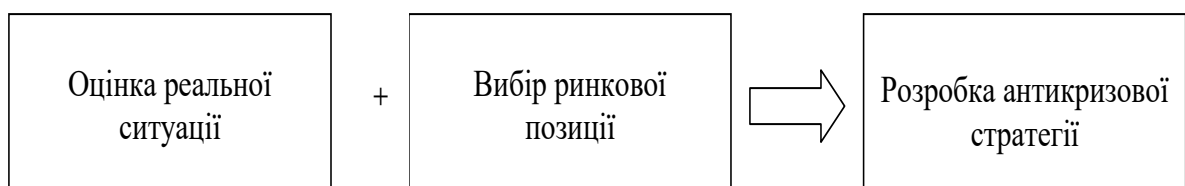

Рис. 5.2. Основні елементи розробки антикризової стратегії (розроблено й обґрунтовано автором)

Одним з основних завдань реалізації стратегічних рішень є зміна балансу в розстановці конкурентних сил на користь товару, компанії, галузі чи країни з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Для країни

необхідна оцінка всієї сукупності соціально-економічних, національно-культурних і військово-політичних характеристик, здатних в тій чи іншій мірі вплинути на її конкурентні позиції у світі. При цьому особливо важлива якісна оцінка її позиції як суб'єкта конкурентної боротьби в глобальній світовій економіці. Головним завданням розробки антикризової стратегії є виявлення сильних і слабких сторін конкуруючого суб'єкта [230].

При розробці та реалізації стратегічного плану чи програми важливо врахувати дві умови. Перше - одного разу розроблений план повинен постійно оновлюватися і коригуватися відповідно до мінливих умов. Наступність і гнучкість - дві головні умови, що забезпечують стійкість стратегічної лінії.

Друге - стратегія повинна неухильно виконуватися, тобто зміни не повинні торкатися суті стратегічного задуму. У процесі реалізації антикризової стратегії можуть допускатися коректування програми, але такі, які не порушують суті самої стратегії [230].

Тут також діє жорсткий принцип: відхилення від антикризової стратегії можливі тільки в тому випадку, якщо ці відхилення сприяють появі нової стратегії, в іншому випадку такі відступи позбавляють суб'єкт конкурентної боротьби стратегічної переваги.

В умовах глобалізації світової економіки і виходу конкурентних відносин на новий рівень все більшого значення в практиці зовнішньоекономічної діяльності та в її теоретичному висвітленні займає проблема конкурентоспроможності різних країн і держав на світовому ринку.

Поняття «конкурентоспроможність країн» було введено в науковий обіг М. Портером в 1990 р [216].

До цього одні економісти вважали, що конкурентоспроможність країни - це категорія макроекономіки, що досягається за допомогою таких важелів, як курси валют, ставки відсотка, рівновага платіжного балансу, інші – багаті природні ресурси, дешева робоча сила тощо. Задовільного пояснення

конкурентоспроможності країн не давав жоден з цих підходів через значну частину винятків.

Крім цього, автор стверджує, що єдиною основою конкурентоспроможності окремої країни є продуктивність, в його трактуванні «ефективне використання робочої сили і капіталу» [4, с. 135]. Рівень життя в окремій країні вимірюється таким загальним показником, як національний дохід на душу населення. Він і був прийнятий за основу при визначенні її конкурентоспроможності у світовій економіці.

До кінця десятиліття поняття «міжнародна конкурентоспроможність країн» міцно закріпилась в економічній літературі, а відповідна теорія містила відповідь на головне питання, яке стояло перед державами, особливо малих промислових країн, на початку 1990-х років: чи має перспективи «національна територія» в умовах глобалізації та супутньої їй регіоналізації світової економіки. Автор теорії розробив систему показників, що визначають міжнародну конкурентоспроможність окремих галузей протягом тривалого періоду часу.

Для відповіді на питання, чому країна досягає успіху в міжнародній конкуренції в тій чи іншій галузі, була зроблена спроба дати його у вигляді системи чотирьох показників (на прикладі «конкурентного ромба»), що носять загальний характер і формують середовище, в якому конкурують місцеві підприємства. Чотири вершини ромба з'єднують групи досить різнопланових факторів, які вдалося виділити на основі міждисциплінарного аналізу, об'єднуючого результати досліджень зазвичай рідко «поєднаних» дисциплін: технологічна інновація, промислова економіка, економічна географія, міжнародна торгівля, політичні науки, промислова соціологія і навіть менеджмент. Необхідність такого міждисциплінарного підходу пояснюється складним характером системи сучасних міжнародних економічних відносин.

«Конкурентний ромб» М. Портера включає систему чотирьох груп показників: факторних умов, умов внутрішнього попиту, споріднених і

підтримуючих галузей, структуру і стратегії підприємства, внутрішньогалузеву конкуренцію [215].

Перша група представляє собою ту частину теорії, яка найбільш близька до класичних теорій зовнішньої торгівлі (Д. Рікардо) доповнених включенням різниці в технології, якості факторів і методів конкуренції. Тим самим було розширено список факторних умов, що входили до неокласичної трифакторної моделі Хекшера-Оліна.

Головна ідея полягає в тому, що основні фактори для конкурентоспроможності країною не успадковуються, а створюються (найбільше значення має ефективність використання факторів - темпи їх створення і механізми їх вдосконалення).

Друге важливе положення - класифікація факторів на базисні і розвинені, загальні та спеціалізовані. Щоб забезпечити конкурентні переваги на світовому ринку, фактор повинен бути у високому ступені спеціалізований, пристосований для потреб конкретної галузі промисловості. Спеціалізовані фактори набагато важче скопіювати, і вони, як правило, вимагають великих довготривалих інвестицій. Тому, недолік окремих базисних факторів може бути не слабкістю, а сильною стороною в конкурентній боротьбі, спонукаючи компанії здійснювати нововведення й удосконалення.

Друга група в конкурентному ромбі – умови внутрішнього попиту – мають велику роль, незважаючи на глобалізацію конкуренції. При цьому найбільше значення має не обсяг внутрішнього попиту, а його якість і відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку. Мають перевагу у конкурентній боротьбі країни, де розвитку певного сегмента ринку було приділено більше уваги у зв'язку з особливими внутрішніми умовами, в той час як попит на цю продукцію в інших країнах був поки невисокий.

Умови попиту, які характерні для даної країни, можуть змусити компанії фінансувати нововведення. Ключем для розуміння того, в якій

країні найбільш досвідчені і вимогливі покупці, можуть бути національні вподобання. Іноді національні вподобання не є причиною, а наслідком розвитку високо конкурентоспроможної національної галузі.

Дуже важливо, щоб цей національний підвищений попит передбачав майбутній попит світового ринку, тоді обсяг і характер розвитку внутрішнього попиту можуть посилити конкурентну перевагу галузі промисловості. Великий внутрішній ринок впливає на інвестиційні рішення в тих галузях, де велика економія на масштабах, великі потреби в НДДКР і високий ступінь невизначеності. Перевагою великого ринку є ще й наявність на ньому внутрішньої конкуренції. В інших умовах великий внутрішній ринок може обернутися не благом, а злом: фірми втрачають стимули до постійного оновлення і вдосконалення.

Третя важлива детермінанта національного конкурентної переваги – споріднені і підтримуючі галузі. Звідси надходять напівфабрикати і допоміжне обладнання високої якості. Останнім часом цій детермінанті приділяється більше уваги зважаючи на певні особливості: конкурентоспроможними бувають зазвичай не окремі галузі, а «групи» чи «кластери» галузей, де компанії інтегруються по горизонталі і вертикалі. Адже ці «кластери» мають тенденцію до концентрації в рамках обмеженого географічного простору.

Четверта група – стратегія і структура фірм, внутрішньогалузева конкуренція – група різнорідних, але особливо важливих для розуміння конкурентних переваг, факторів. Цілі, стратегії і способи організації підприємств значно відрізняються в різних країнах. Спосіб менеджменту фірм і види конкуренції схильні до впливу національних особливостей. Жодна система менеджменту не є універсальною. В останнє десятиліття стали особливо велику увагу приділяти відмінностям в діловій культурі різних країн як фактору їх міжнародної конкурентоспроможності. Велике значення для міжнародної конкурентоспроможності компанії має тимчасова

перспектива, в якій будується її діяльність, а це залежить в першу чергу від складу її інвесторів.

В даній групі факторів знаходиться і головний каталізатор всієї системи – внутрішньогалузева конкуренція. Оскільки «ромб» функціонує як система, відсутність цієї умови може паралізувати її функціонування. Наявність «своїх» конкурентів – є більш стимулюючим фактором, ніж конкуренція іноземна. «Свої» перебувають у рівних стартових умовах відносно сировини, вартості робочої сили, законодавства. Це положення йде врозріз із широко поширеними ідеями щодо того, що треба економити на наукових дослідженнях, концентрувати зусилля, підтримуючи «національних чемпіонів», об'єднувати компанії.

Детермінанти, що визначають національні переваги, створюють в окремих галузях особливе внутрішнє середовище. Проте в історії більшості успішно конкуруючих галузей значну роль відіграють події, які мають мало спільного з умовами розвитку в країні. Випадковість у ромбі позначена пунктиром (поряд з державою).

Випадкові події важливі тому, що вони змінюють позиції конкуруючих компаній. У той же час національні особливості впливають на те, яким чином країна зуміє цей випадок використовувати. Здатність винаходів чи ідей втілюватись в конкурентоспроможну на світовому рівні галузь промисловості в більшій мірі визначається «ромбом».

Державу не включено в основні детермінанти ромба і позначено лише пунктиром, у зв'язку з нібито негативним впливом прямого державного втручання на конкурентоспроможність. На нашу думку, основна функція держави – роль каталізатора. Вона не може створити конкурентоспроможні галузі – це справа підприємств, фірм. Держава має спонукати (навіть примушувати) компанії ставити собі більш високі цілі і підніматися на нові, більш високі рівні конкурентоспроможності. Однак роль держави, за винятком перших стадій міжнародної конкурентоспроможності, повинна бути непрямою. Це, на нашу думку, багато в чому знецінює теорію

конкурентоспроможності країн. Детермінанти національної конкурентоспроможності представляють собою комплексну систему, яка знаходиться на стадії розвитку. Один фактор постійно впливає на інші, які визначають середовище, яке іноземним конкурентам буває важко відтворити. Національні переваги виникають тоді, коли унікальною є вся система в цілому. Взаємозалежність і взаємозумовленість детермінантів відіграють важливу роль, при цьому систему важко продублювати. У цьому і полягає головна перевага тієї галузі, в якій дана країна створює «конкурентний ромб».

Прогрес в економіці не є неминучим. Багато країн не можуть зрушити з першої або другої стадії. Для розробки державної антикризової стратегії важлива не тільки теорія конкурентоспроможності країн світу, але і конкурентний досвід провідних країн світу. Так, досвід провідних країн може бути використаний для підвищення конкурентних переваг України [251].

Аналіз динаміки міжнародної конкурентоспроможності окремих галузей дає змогу провести класифікацію окремих країн за рівнем конкурентоспроможності їх індустрії у світовому господарстві. Криза в економіці України і скорочення виробництва найбільш перспективної продукції призвели до того, що конкурентоспроможність країни на світовому ринку не тільки не підвищилася; але й знизилася і звелася до вузького діапазону галузей. За продуктивністю праці в обробній промисловості Україна поступається розвиненим країнам в 7-8 раз, а «новим індустріальним країнам» - в 5-6 разів. Деяке зростання показника в останні роки (він поки не досяг рівня 1990 р.) відбулося в основному за рахунок підвищення завантаження старого обладнання, випуском застарілої продукції на основі занижених курсу національної валюти і вартості факторів виробництва.

Лише деякі галузі виробляють продукцію, яка може конкурувати на світовому ринку, при цьому переважно за ціновими показниками. В основному це галузі, що залежать від сировинних ресурсів (на них припадає більше 3/4 експорту), в першу чергу чорна та кольорова металургія,

нафтохімічна і лісова промисловість. Відносно високу конкурентоспроможність зберігає українська авіа техніка, окремі види якого не мають аналогів у світі. Основна маса продукції обробних галузей не може конкурувати на світовому ринку, більше того, спостерігається зниження конкурентоспроможності машин і устаткування цивільного призначення, яке полягає в скороченні обсягів експорту окремих видів продукції, наприклад автомобілів. Враховуючи глобальну світову тенденцію до підвищення наукоємності продукції, Україні все складніше буде наздогнати найбільш передові країни світу.

Серед конкурентних переваг України можна відзначити наявність багатих природних ресурсів, досить високий освітній рівень населення, кваліфіковану робочу силу і науково-технічний потенціал. Останні місця в рейтингу конкурентоспроможності наша країна займає за такими показниками, як відкритість економіки і якість конкуренції, прозорість і ефективність адміністративного управління.

Україні поки не вдалося піднятися вище факторної стадії розвитку (по-Портеру), що було зумовлено цілим рядом причин, в першу чергу, практично повною відсутністю конкурентних відносин: «ромб» як система не працював, тому навіть наявні детермінанти не сприяли розвитку інших.

За факторними умовами Україна має досить велику територію, багаті природні ресурси, що дало змогу їй розвинути добувну і лісову промисловість.

До несприятливих базисних факторів можна віднести в першу чергу клімат. В Україні загальний обсяг енерговитрат промисловості становить 3/4, не враховуючі більш високих витрат на освітлення. Через холодний клімат капітальне будівництво обходиться дорожче в порівнянні з будь-якою іншою країною світу (у порівнянні з Європою воно в 2-3 рази дорожче і менш довговічне), оскільки є необхідність прокладки глибоких комунікацій, подвійного скління, будівництва більш товстих стін. Різкі перепади

температури в зимовий період призводять до швидкого зносу дорожніх покриттів.

До сприятливих факторів відноситься забезпеченість природними ресурсами, саме їх наявність є основою поточної конкурентоспроможності України. У країні є запаси різноманітних корисних копалин: вугілля, нафти, газу, горючі сланці, торфу, заліза, марганцю, нікелю, титану, урану, хрому, кам'яна сіль, каолін, вогнетривкі глини, цементна сировина, флюсові вапняки.

Крім цього, ефективність ресурсоспоживання в економіці країни набагато нижче, ніж у більшості інших країн світу. Україна витрачає тільки на енергоносії 12-13% ВВП, у той час як США - 3,5-3,7%, а європейські країни і Японія - ще менше.

Україні вдалося використовувати деякі несприятливі фактори, які зіграли позитивну роль у розвитку країни. Наприклад, віддаленість від ринків збуту при наявності річок і морів стимулювала розвиток цілого ряду галузей - суднобудування, розвитку портів та мережі залізниць.

Одними з головних сприятливих факторів і конкурентних переваг України є хороший загальний освітній рівень населення і кваліфіковані людські ресурси завдяки розвиненій системі освіти. Майже третина населення, зайнятого в реальному секторі економіки, має вищу та середню спеціальну освіту.

У післявоєнний період конкурентну перевагу створювали завдяки відносно низькій заробітній платі. Однак невисока продуктивність праці (в обробній промисловості цей показник в 4-6 разів нижче, ніж у розвинених країнах, і в 2-3 рази нижче, ніж в «нових індустріальних» країнах) робить витрати по заробітній платі зовсім не такими низькими, як видається на перший погляд. З урахуванням особливостей нашого клімату ці витрати часто вище, а не нижче середньосвітових. За вартістю робочої сили Україна поступається Індії, Китаю і ряду інших країн. Тому конкурентоспроможність

нашої продукції визначається і відносно високою ціною нашого робочого порівняно з середньосвітовим рівнем.

Іншими проблемами є демографічна, проблема безробіття та еміграції висококваліфікованих фахівців.

Фактор капіталу як і раніше залишається для України несприятливим. Проведена ще в СРСР політика змогла сконцентрувати в руках держави певний капітал, який спрямовувався не на стимулювання ключових ефективних галузей, а у створення гігантських підприємств-монополістів, хоча деякі з них і виробляли цілком конкурентоспроможну продукцію. Зростання капіталовкладень в останні роки не супроводжується поліпшенням їх структури: з усіх інвестицій в економіку країни в обробні галузі як і раніше йде всього близько 7%.

Інвестиційна діяльність в даний час стримується неповноцінним розвитком ринкової банківської системи. Головною проблемою є брак довгострокових виробничих інвестицій комерційними банками в умовах завищених процентних ставок і досить високих ризиків.

Науково-технічний потенціал за певних умов міг би стати одним з головних конкурентних переваг України. Добре відомий високий рівень академічної науки. В останнє десятиліття сталося його руйнування. Скорочення фінансування наукових досліджень призвело до погіршення ситуації в цій галузі. Різко зменшилася кількість вчених, особливо за рахунок найбільш молодих перспективних кадрів. В умовах низької зарплати найбільш мобільна частина вчених пішла з науки в бізнес або емігрувала за кордон.

Головною слабкою ланкою в Україні є недостатній рівень внутрішньої конкуренції, що історично викликано наявністю протягом тривалого часу державної монополії і планового господарства закритістю національного ринку. Перешкодою конкурентним відносинам служить також політика пільг і привілеїв неефективним підприємствам через високий рівень корупції, низької якості адміністративного управління. Брак повноцінного

законодавства заважає створенню нового бізнесу і виходу на зовнішні ринки, а кваліфіковані працівники прагнуть потрапити в відомі сировинні або іноземні компанії. Недостатньо розвинений попит і наявність монополій також не сприяють розвитку конкурентних відносин, нестача яких ускладнює міжнародний успіх більшості великих компаній.

Слабкі конкурентні відносини в багатьох галузях не сприяють підвищенню якості робочої сили, створенню нового бізнесу, розширенню і поглибленню кластерів, тобто вдосконаленню всієї системи «ромба». В останні роки нові фірми з'являються саме в галузях, де розвинена конкуренція, - в сфері ІТ технологій та послуг.

Традиційно велику роль в економіці України відіграє держава. У післявоєнний період держава зосредила у своїх руках всі ключові ресурси і зіграло важливу роль у розвитку капіталомістких галузей, здійснюючи фінансування і захист таких галузей, як металургія, машинобудування, аерокосмічна та інші. Але державна монополія, планування і регулювання економіки негативно вплинули на конкурентні відносини. Однак, в 90-ті роки в цій області відбулися деякі зміни, частка держави у ВВП і ступінь регулювання залишаються високими.

Держава створила недостатньо механізмів для вдосконалення факторів. В даний час державні інвестиції у створення факторів невеликі і використовуються малоефективно: значна частина допомоги йде не на розвиток виробничих факторів, а на порятунок збиткових підприємств. Недостатньо ефективно діють антимонопольні закони, що дає змогу компаніям зберігати командні позиції на національному ринку. В останні роки ситуація в цій області почала змінюватися і відзначаються деякі успіхи у проведенні макроекономічної політики.

Результатом конкурентної боротьби є виникнення стратегічних і тактичних кризових факторів, у зв'язку з чим дані сфери розглядаються в системі економічної безпеки.

По-перше, вона створює перешкоди для втрати конкурентних переваг і, по-друге, блокує перехід цих переваг до конкурента. Останнє особливо є небезпечним, оскільки означає подвійну втрату конкурентоспроможності – абсолютне зменшення свого рівня і додаткового зниження відносно рівня конкурента.

Безпека може забезпечуватися двома основними шляхами: пасивної (насамперед охоронної) попереджувальної діяльності та проведенням активних наступальних заходів щодо запобігання небезпечних дій конкурентів або із застосуванням запобіжних заходів ослаблення позицій конкурента. Оскільки мова йде про конкурентну боротьбу, то застосування подібних заходів в рамках закону не тільки не забороняється, але і приймається ринковими суб'єктами як природна поведінка [260].

Попереджувальні заходи можуть здійснюватися різними методами, вибір яких залежить від рівня, на якому ведеться конкурентна боротьба, і від характеру конкретної сфери економіки. При цьому на різних рівнях організації господарської діяльності виникають свої специфічні завдання щодо забезпечення безпеки і вирішуються ці завдання різними способами.

Міждержавна конкурентна боротьба ведеться за двома жорсткими правилами, відомим з бізнесу: перше правило - знищ конкурента або послаб його і зроби неконкурентоспроможним; друге правило - постійно підвищуй власний рівень конкурентоспроможності.

Існує і має постійно розвивається характер прийомів і методів ведення конкурентної боротьби, протистояння активності держав. Набір даних методів має широкий спектр, до якого включаються як правові, так і протиправні методи. У реальній практиці використовується практично весь спектр можливих методів, який варіюється залежно від країни застосування.

Таким чином, необхідною умовою є розробка антикризової стратегії, яка має бути спрямована на подолання економічної кризи і створення нових робочих місць і одночасно націлена на створення локомотивів зростання, які орієнтовані на майбутнє.

Загальним моментом антикризової стратегії інших держав є те, що всі країни зосереджують зусилля на розвитку «зелених», екологічно чистих технологій. Іншими словами, це стратегія створення робочих місць, забезпечення водних ресурсів і подолання кризи за допомогою «зеленої революції». З іншого боку, це стратегія, що закликає стати передовою країною майбутнього, концентруючи зусилля на розвитку відповідно до світової тенденції, яку можна позначити як «зниження викидів вуглекислого газу і розвиток екологічно чистих технологій».

В Україні необхідно здійснити перетворення в політичній, економічній, соціальній та інших сферах суспільного життя в рамках антикризових заходів.

Слід зазначити, що парадигма економічного розвитку стикається з докорінними змінами. Ситуація визначається як складна для збереження нинішнього рівня конкурентоспроможності, якщо не відбудеться зміна моделі створення прибутку - з «моделі слідування прикладом інших» на «модель визначення тенденції». Відбувається швидке зростання нових бізнес-моделей, заснованих на злитті всередині виробничих галузей, виробничої сфери та сфери послуг, а також всередині сфери послуг. Наприклад, ІТ в поєднанні з існуючою виробничою сферою сприяють створенню нових галузей; розробка нових ліків у поєднанні з медичними послугами розширюють сферу медичних закладів; виставки, конференції на додаток до туризму розширюють можливості туризму з високою доданою вартістю; екологічні послуги разом з фінансами створюють так звані «зелені» фінанси.

Реалізація антикризової стратегії передбачає необхідність пошуку нових локомотивів зростання національної економіки шляхом розвитку партнерства між секторами суспільства (державна: галузеві підрозділи уряду, бізнес, громадськість) та залучення до планування, розробки та реалізації усіх зацікавлених сторін (приватний сектор, науковці, громадські організації, органи місцевого самоврядування), оскільки лише шляхом спільного

розв'язання нагальних проблем можливо забезпечити успішну реалізацію зазначеної стратегії.

Основними напрямками пошуку нових локомотивів зростання і критеріями відбору є «ринковість» і «хвильовий розподільчий ефект», в якості додаткового критерію використовується «зв'язок із зеленим зростанням» економіки. При розгляді «ринковості» враховувалися не тільки існуючі розміри ринку, але і майбутній потенціал його розширення. При розгляді «хвильового ефекту» враховувалися можливості конвергенції, подальшого ефекту і можливість створення робочих місць. При розгляді «зв'язку із зеленим зростанням» враховувалося бачення нового економічного зростання на основі «зеленого зростання».

Антикризова стратегія по зеленому зростанню включає впровадження короткострокових, середньострокових і довгострокових часових понять щодо нових локомотивів зростання. Ставиться завдання, точно визначаючи термін впровадження локомотивів зростання у відповідності зі ступенем зрілості ринку, системно розвивати і підвищувати ефективність.

Пропонується диференційована антикризова стратегія розвитку відповідно до часових критеріїв.

До короткострокових (3-5 років) локомотивів росту відносяться сфери з високим ступенем зрілості ринку де за короткий термін можливо створити додаткову вартість і сфери, які сприятимуть створенню робочих місць.

До середньострокових (5-8 років) локомотивів росту відносяться сфери, що мають великі можливості для створення нових ринків завдяки основним технологіям і технічним можливостям та сфери, що дають змогу створювати нові бізнес-моделі.

До довгострокових (у межах 10 років і більше) локомотивів зростання - сфери з початковим етапом формування ринку або з високим майбутнім потенціалом такого формування та сфери, які стануть майбутніми локомотивами «зеленого зростання» завдяки забезпеченню основними вихідними технологіями (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Нові локомотиви зростання для України

Короткострокові (3-5 років)	Середньострокові (5-8 років)	Довгострокові (в межах 10 років і більше)
- нові поновлювані види енергії (енергія припливів); - конвергентна мовна індустрія і зв'язок; - конвергентна система ІТ; - охорона здоров'я; - туризм; - сучасні «зелені» міста.	- нові поновлювані види енергії (сонячні батареї); - високий ступінь використання водних ресурсів; - джерела енергії з низькими викидами вуглецю; - виробництво продуктів з високою доданою вартістю; - використання світловипромінюючих діодів; - освітні послуги; - «Зелені» фінанси; - програмне забезпечення контенту;	- нові поновлювані види енергії (морська біосировина); - джерела енергії з низькими викидами вуглецю (повторне використання двоокису вуглецю); - екологічно чисті транспортні мережі; - застосування робототехніки; - нові матеріали і нано медичне обладнання (для біомедицини);
- розробки прикладних технологій; - поліпшення систем і створення інвестиційного клімату.	- оволодіння основними технологіями; - створення ринку.	- отримання базових технологій; - підготовка кадрів та ін.

Джерело: Згруповано автором

Роль уряду в сприянні створенню ринку концентрується на сферах, що викликають найбільші очікування згідно з вибором і принципам концентрації зусиль. Уряд концентрує свою увагу на поліпшенні різних державних систем для активізації ринку і створенні первісного ринку, розробці основних вихідних технологій і «створенні інвестиційного клімату в приватному секторі».

Приватному сектору необхідно зосередити зусилля на розробці і комерціалізації технологій та активізації вкладення інвестицій в устаткування, створення нових робочих місць та забезпеченні

конкурентоспроможності на світовому ринку. Таким чином, в результаті пошуку нових локомотивів зростання відібрані 17 нових локомотивів зростання в 3 сферах (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Розподіл 17 нових локомотивів зростання за сферами

3 сфери	17 нових локомотивів зростання
Індустрія зелених технологій (6)	Нові поновлювані види енергії; види енергії зі зниженими викидами вуглецю; високий ступінь використання водних ресурсів; використання світловипромінюючих діодів; екологічно чисті транспортні мережі, сучасні «зелені» міста
Сучасна конвергентна індустрія (6)	Конвергентна мовна індустрія і зв'язок; конвергентна система ІТ; застосування робототехніки; конвергенція нових матеріалів і нано технологій; медичне обладнання для біомедицини; індустрія виробництва товарів з високою часткою доданої вартості
Сфера послуг з високим рівнем доданої вартості (5)	Охорона здоров'я; освітні послуги; «зелені» фінанси; програмне забезпечення контенту; MICE-туризм (організація ділових зустрічей (Meetings), інсентив (Incentive), проведення конференцій (Conferences), виставок та подієвих заходів (Exhibitions/Events), а також їхній супровід.)

Джерело: Згруповано автором

В індустрії зелених технологій - 6 нових локомотивів зростання, в таких сферах, які не просто дадуть змогу знизити витрати енергії, а стануть основою майбутнього зростання і мають великі можливості для вирішення проблем, пов'язаних з потеплінням клімату і дефіцитом ресурсів.

У сучасній конвергентній індустрії - 6 нових локомотивів зростання в сферах де Україна має великі технологічні можливості на світовому ринку (ІТ) і шляхом конвергенції може підвищити рівень і створити нові галузі.

У сфері послуг з високим рівнем доданої вартості – 5 нових локомотивів зростання в сферах з великим потенціалом відносно створення

робочих місць, з можливостями створення товарів з високою часткою доданої вартості.

В сучасних умовах постійного нарощення й поширення процесів глобалізації та загроз функціонування національної економічної системи пріоритетними завданнями щодо забезпечення високої результативності антикризової стратегії є:

1. Створення системних умов для ринку (поліпшення законодавчої бази, податкова підтримка):

- підготовка законодавчої бази для створення нового ринку відповідно до змін конвергентних умов;

- покращення систем для відновлення та активізації ринкових функцій.

2. Бюджетна підтримка для реалізації пілотних проектів, об'єктів громадського призначення для початкового формування ринку:

- створення початкового ринку щодо нових технологій, нових продуктів з метою громадського користування (застосування світловипромінюючих діодів: дорожні системи, пошти тощо, нові поновлювані види енергії: реалізація проекту «зелених будинків»);

- просування пілотних проектів для ринкової перевірки та розширення нових проектів (сучасні «зелені будинки»: реалізація пілотних будинків, застосування роботів: реалізація пілотних проектів «роботленд» та ін.).

3. Допомога у створенні системної інфраструктури, включаючи розробку міжнародних стандартів та системи сертифікації для оволодіння глобальним ринком:

- розширення підготовки стандартної ліцензійної системи для прискорення застосування продукції нових локомотивів зростання (розширення стандартної системи сертифікації для роботехніки, охорони здоров'я, освітлення світловипромінюючих діодів тощо);

- використання системи обов'язкового застосування для активного створення ринку (обов'язкове застосування поновлюваних джерел електроенергії в держустановах).

4. Посилення конкурентоспроможності на світовому ринку через кілер-апплікейшн:

- концентрація зусиль на отриманні основних прикладних технологій, розробці технологій з високим ступенем залежності від іноземних виробників (висока ефективність використання води (технології опріснення морської води), «зелені» транспортні засоби (технології виробництва гібридних автомашин), індустрія конвергентного мовлення та зв'язку, конвергентні системи ІТ («розумні» автомобілі тощо);

- в основі успіху підвищення ефективності інвестицій в науку і конструкторські розробки і збільшення частки таких інвестицій в сфері нових локомотивів зростання економіки.

5. Забезпечення потенціалу майбутнього зростання через розробку базових вихідних технологій: отримання базових вихідних технологій шляхом переходу до «стратегії творчого лідерства».

6. Підготовка професійних кадрів за галузями нових локомотивів зростання:

- надання фінансової допомоги у зміцненні бази середньострокової та довгострокової підготовки кадрів, виявлення потреб у нових кадрах;

- надання допомоги у створенні професійних магістратур за галузями нових локомотивів зростання і підготовка магістрів і кандидатів наук.

У подальших планах бізнесу та влади слід виділити наступне:

- уточнення розподілу повноважень та відповідальності між приватним бізнесом і урядом за кожним новим локомотивом зростання;

- уряд планує розробку технологій з високим ступенем ризику, поліпшення систем і створення ринкових умов. Приватний бізнес: збільшення інвестицій в устаткування, створення нових робочих місць і створення товарів з високою часткою доданої вартості. Створивши «систему співпраці влади та бізнесу» за новими локомотивам зростання, використовувати її для формування загального розуміння повноважень та

відповідальності кожного з учасників процесу та розвитку взаємного співробітництва.

Ефективність реалізації антикризової стратегії у реальному секторі економіки багато в чому залежить від ефективності взаємодії суб'єктів виробничої діяльності, яке завжди мало вирішальне значення при використанні обмежених ресурсів в інтересах задоволення потреб суспільства. В процесі розвитку економіки взаємодія наповнювалося новим змістом, розширювалися його рамки і обсяг, зростала складність спільно вирішуваних завдань. Реінтеграція, що припускає відновлення колишніх схем, обсягів і форм зв'язків, вже неможлива, необхідний новий тип інтеграції та новий механізм співпраці. Основою цього механізму має стати збереження вже створених і впровадження нових організаційних форм за участю вітчизняного та зарубіжного капіталу, а також використання нових різновидів територіальної організації продуктивних сил.

У сучасних умовах значення взаємодії економічних суб'єктів різко зростає. Поява якісно нових галузей виробництва, збільшення диференціації та спеціалізації окремих виробництв, розвиток малого бізнесу, поглиблення міжнародного поділу праці - все це зумовлює пошук нових шляхів підвищення ефективності взаємодії економічних суб'єктів.

Розглядаючи проблеми міжгалузевих економічних зв'язків, деякі вчені визначають їх поняттям «мезоекономіка» і вважають, що вони відіграють роль сполучної ланки між макроекономікою і мікроекономікою..

Перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки передбачає формування стійкої системи економічного і соціального партнерства різних суб'єктів економічної діяльності. Партнерство виступає принципом взаємодії, необхідним для узгодження економічних і соціальних інтересів суб'єктів економічної діяльності.

Можна виділити, як мінімум, чотири основні групи соціально-економічних інтересів: галузеві (відомчі) інтереси, регіональні інтереси, корпоративні інтереси, інтереси соціальних груп населення. В основу

узгодження інтересів повинен бути покладений корпоративний принцип і принцип партнерства.

Більшість економістів вважає необхідною інституційну модернізацію, засновану на укладенні «контракту» між державою і групами суспільства, коаліціями, зацікавленими у захисті прав і свобод громадян, гарантії прав власності, розвитку конкуренції. Розуміння цілей основних учасників розвитку дає змогу підійти до формування партнерства. Взаємодії можна досягнути в тому випадку, якщо для кожного з можливих учасників мета взаємодії буде адресно інтерпретована.

Крім того, в структурі формування інтересів відносно власності зазвичай виділяють дві групи суперечливих інтересів. Це безпосередні інтереси власне виробництва і група майнових інтересів власників. Виробничі структури володіють власними інтересами і динамікою розвитку, для яких майнова приналежність стає гальмуючим фактором. Виникає необхідність обмеження майнових прав власності з метою розвитку підприємства як виробничої організації. Закономірним результатом дозволу протиріччя інтересів є відділення підприємницьких функцій від власності. Таким чином, теоретично неспроможним виявляється поняття тотожності інтересів підприємства як виробничої одиниці і його формальних власників. Мають місце різні комбінації накладення і сумісності інтересів, що обумовлені рівнем розвитку інституційних факторів виробництва. Практичною формою втілення теоретичної необхідності комбінації інтересів є формування контрактної економіки, що забезпечує створення інструментів публічного контролю над приватними інтересами, організаційно-правові механізми забезпечують досягнення інституалізації приватного інтересу і надання йому властивості розвивати суспільний прогрес і економічне зростання.

Виходячи з перерахованих цілей різних суб'єктів економічної діяльності, з'являється можливість організувати реалізацію цих функцій з метою забезпечення сталого розвитку реального сектора економіки і

задоволення приватних інтересів суб'єктів економічної діяльності. Завдання полягає в узгодженні інтересів за допомогою діяльності.

Під взаємодією економічних суб'єктів у реальному секторі економіки слід розуміти узгоджені дії економічних суб'єктів з досягнення цілей сталого розвитку, а також взаємний вплив їх дій на досягнення своїх цілей – задоволення інтересів.

Можна виділити принципи взаємодії економічних суб'єктів, які доцільно розглядати у трьох аспектах: правовому, економічному і науковому. Правовий аспект обумовлений необхідністю дотримання єдиних і обов'язкових для всіх економічно і політично незалежних суб'єктів досягнутих угод щодо взаємодії, що не суперечать існуючому законодавству. Економічний аспект зумовлений браком досвіду організації взаємодії економічних суб'єктів в умовах ринку і багатуукладної економіки. До наукових принципів прийнято відносити системний підхід, передбачення, адаптацію, постійне вдосконалення. Вони є загальними принципами взаємодії економічних суб'єктів.

Існують певні вимоги до організації ефективної взаємодії економічних суб'єктів. При організації взаємодії необхідно враховувати умови, в яких воно буде здійснюватися, і, виходячи з цих умов, визначати всі інші вимоги. Однією з найважливіших умов є активна конкуренція за ринки, ресурси, підтримку органів влади і управління. Високий динамізм і нерівномірність розвитку економіки, зумовлюють і таку вимогу до взаємодії економічних суб'єктів, як гнучкість. Стійкість, безперервність і гнучкість є важливими складовими ефективності взаємодії економічних суб'єктів. Відсутність будь-якої складової може значно знизити якість взаємодії. При цьому будь-яка стійка, безперервна і гнучка взаємодія економічних суб'єктів не буде ефективною, якщо для вирішення спільних завдань немає достатньої кількості сил і засобів. Ця вимога до взаємодії економічних суб'єктів також впливає з принципу повноти обліку наявних можливостей і визначається в кожному конкретному випадку, виходячи з реальних обставин. Ефективність

взаємодії, багато в чому, залежить від ступеня його централізації і цілеспрямованості, які, у свою чергу, впливають з такого принципу взаємодії, як стійкість управління та координація спільних дій [260].

Одним із способів узгодження інтересів суб'єктів економічної діяльності в промисловості є діяльність щодо ключових питань розвитку території та способів трансформації конфліктів і проблем в цілі і завдання діяльності органів влади та управління на довгострокову перспективу, тобто розробка та реалізація антикризової стратегії у реальному секторі економіки. Елементи успішного партнерства між органами влади і управління та підприємствами реального сектору економіки наведені в таблиці 5.4.

Антикризова стратегія має розроблятися усіма учасниками, що впливають на розвиток території, за активної ролі органів влади і управління. Органи влади та управління за допомогою розробки та реалізації антикризової стратегії в реальному секторі економіки використовують механізм відкритої взаємодії з бізнесом і громадськістю, механізм зворотного зв'язку. Коли мова йде про партнерство та взаємодію різних суб'єктів економічної діяльності в довгостроковій перспективі, іноді використовується термін “стратегічний альянс”.

Особливий інтерес представляють питання взаємодії підприємств реального сектора економіки з банками та іншими фінансовими структурами. Співставлення вимог до взаємодії підприємств реального сектора економіки з банками з його фактичним станом, можна виділити наступні напрямки розвитку взаємодії: розробка методів формування та підтримання взаємодії; адаптація методів оцінки ризиків відповідно до системи взаємодії; вдосконалення оцінки ефективності взаємодії; розробка пропозицій щодо оцінки резервів вдосконалення управління взаємодією. Такий підхід є алгоритмом організації взаємодії і може використовуватися не тільки при організації взаємодії між фінансовими структурами і підприємствами, а й при організації взаємодії між різними суб'єктами економічної діяльності в реальному секторі економіки.

Таблиця 5.4

Елементи партнерства між суб'єктами економічної діяльності в реальному секторі економіки

Сфери	Органи державної влади	Виробнича структура	Інфраструктура	Асоціації	Споживачі (проміжні та кінцеві)	Партнерство
Стратегічне управління	Розробка стратегії розвитку регіону, галузевих та цільових програм	Розробка та реалізація стратегії розвитку підприємства	Розробка і реалізація стратегії розвитку інфраструктурних компаній	Внутрішньогалузева і міжгалузева координація, експертиза стратегій розвитку	Експертиза та підготовка пропозицій	Органи влади та управління враховують цілі підприємств
Фінанси	Надання бюджетних преференцій на реалізацію державного регулювання реального сектора економіки	Реалізація проектів з пайовим бюджетним фінансуванням, що сприяють реалізації функцій влади у сфері зайнятості, наповнення бюджету, екології та ін	Забезпечення реалізованих проектів необхідною інфраструктурою із залученням бюджетного фінансування	Лобіювання проектів в органах державної влади, експертиза нормативних та розпорядчих документів	Експертиза та підготовка пропозицій	Консолідація державних і недержавних фінансових ресурсів для досягнення цілей партнерства
Кооперація	Адміністративна та інформаційна підтримка кооперації, співфінансування інфраструктури	Встановлення і розвиток коопераційних зв'язків	Сприяння у налагодженні і розвитку коопераційних зв'язків	Координація галузевої та міжгалузевої кооперації	Формування замовлення на коопераційні послуги, співфінансування проектів кооперації	Зниження витрат підприємств реального сектору економіки в рамках партнерства
Інновації та інвестиції	Формування сприятливого інноваційного клімату. Співфінансування об'єктів інфраструктури	Реалізація інвестиційних та інноваційних проектів	Забезпечення реалізованих проектів необхідною інноваційною інфраструктурою	Участь з вироблення заходів і правил державної підтримки	Формування замовлення на продукцію	Реалізація інноваційної та інвестиційної політики
Кадри	Формування державного замовлення	Формування замовлення, співфінансування	Забезпечення проектів кадрами	Участь у виробленні кадровій політиці	Формування замовлення на підготовку кадрів	Реалізація кадрової політики

Джерело: Згруповано автором

Методи організації взаємодії суб'єктів економічної діяльності мають вигляд комплексу взаємопов'язаних заходів, спрямованих на встановлення найбільш всебічної та ефективної узгодженості дій суб'єктів господарювання, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фінансових структур з метою розв'язання економічних проблем розвитку території та забезпечення сталого розвитку реального сектора економіки. Схема організації взаємодії у розрізі “суб'єкти - передумови - напрями – результат” представлена на рис. 5.3.

На рисунку 5.4 наведено решітка взаємодії із зазначенням цільового діапазону, як компромісного варіанту досягнення цілей кожного зазначеного у схемі суб'єкта економічної діяльності, при цьому цілі кожного суб'єкта, безумовно, не досягаються на 100 відсотків, але узгодження цілей дає змогу забезпечити необхідний для розвитку регіону результат організації взаємодії: здійснення цільових структурних зрушень, підвищення ступеня керованості реального сектора економіки, партнерство різних рівнів управління, підвищення конкурентоспроможності продукції, стійкість розвитку реального сектора економіки, підвищення інвестиційної та інноваційної активності.

В якості інструментарію організації взаємодії суб'єктів економічної діяльності можуть виступати такі форми, як спільна розробка правових документів у реальному секторі економіки, співфінансування інфраструктури кооперації, організаційна підтримка створенню ініціативних груп, організаційна підтримка, створення умов взаємодії, ініціація розробки цільових програм, інтеграція проектів державно-приватного партнерства в цільові програми, співфінансування інфраструктури наукових досліджень.

Невід'ємною умовою антикризового функціонування реального сектору економіки є конструктивна взаємодія бізнесу та структур державної влади.

Таким чином, в сучасній економіці, особливо в умовах глобалізації, на перше місце виходять кластери – системи взаємодії фірм та організацій, значимість яких, як цілого, перевищує просту суму складових частин. Взаємозв'язок і обмін усередині кластера і поза ним зазвичай впливає більше на зростання продуктивності, ніж масштаби діяльності окремих фірм, тому зусилля

органів державної влади і управління повинні бути спрямовані не на вдосконалення роботи компаній, а на розвиток взаємин: між постачальниками і споживачами факторів виробництва, між кінцевими споживачами та виробниками товарів, між самими виробниками та урядовими інститутами.

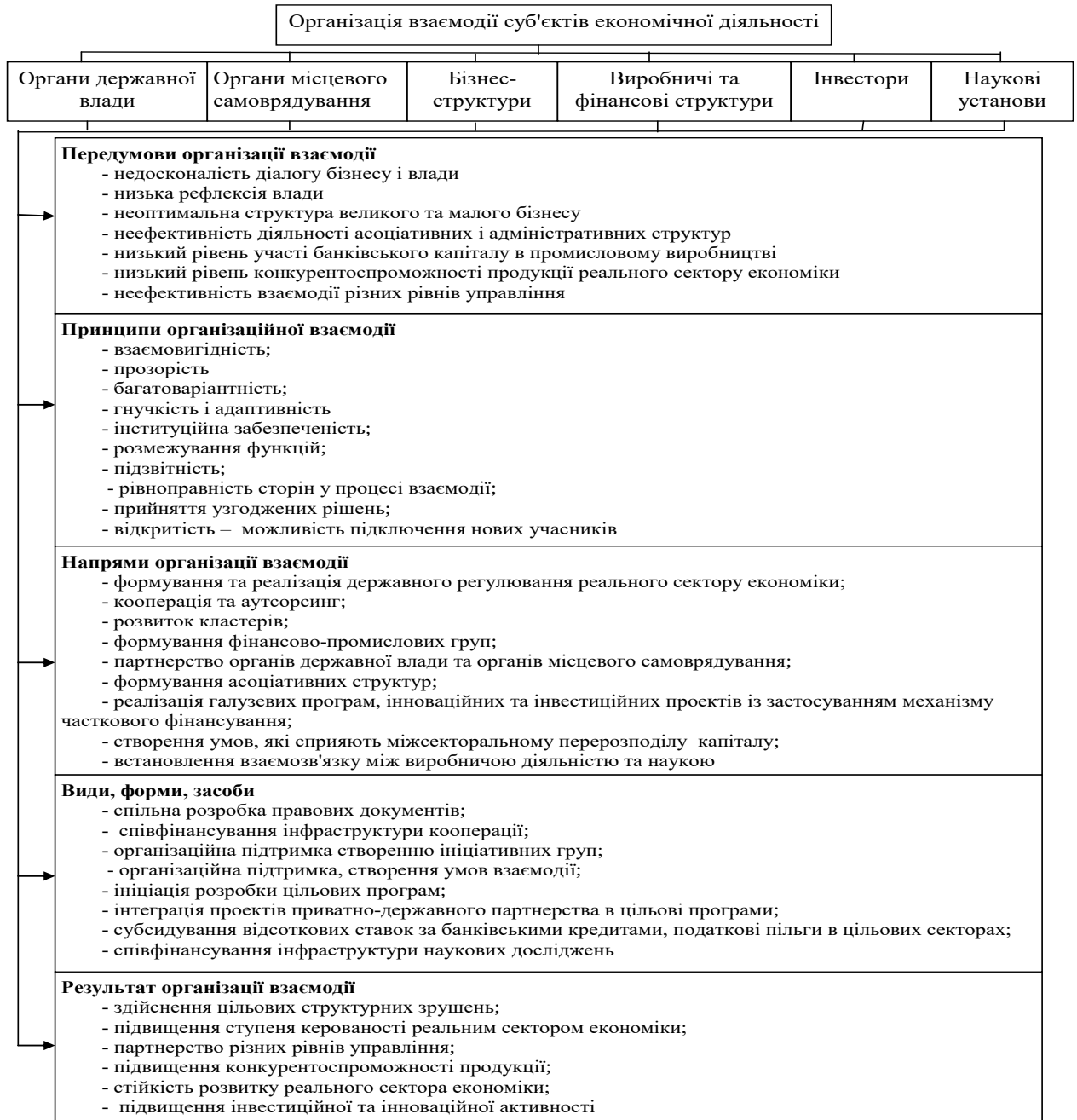

Рис. 5.3. Організація взаємодії суб'єктів економічної діяльності (розроблено й обґрунтовано автором)

Кластер має бути вбудований в модель антикризової стратегії. Успішна реалізація проектів щодо стимулювання кластерів можлива за наявності стратегії розвитку реального сектора економіки, оскільки розвивати кластер у відриві від розвитку регіону в цілому неефективно. У сучасних умовах мова йде не стільки про те, що необхідність розвитку певного кластера повинна бути прописана в стратегії розвитку, скільки про те, що повинен існувати консенсус між підприємствами реального сектора економіки і органами державної влади з питання необхідності розвитку кластера.

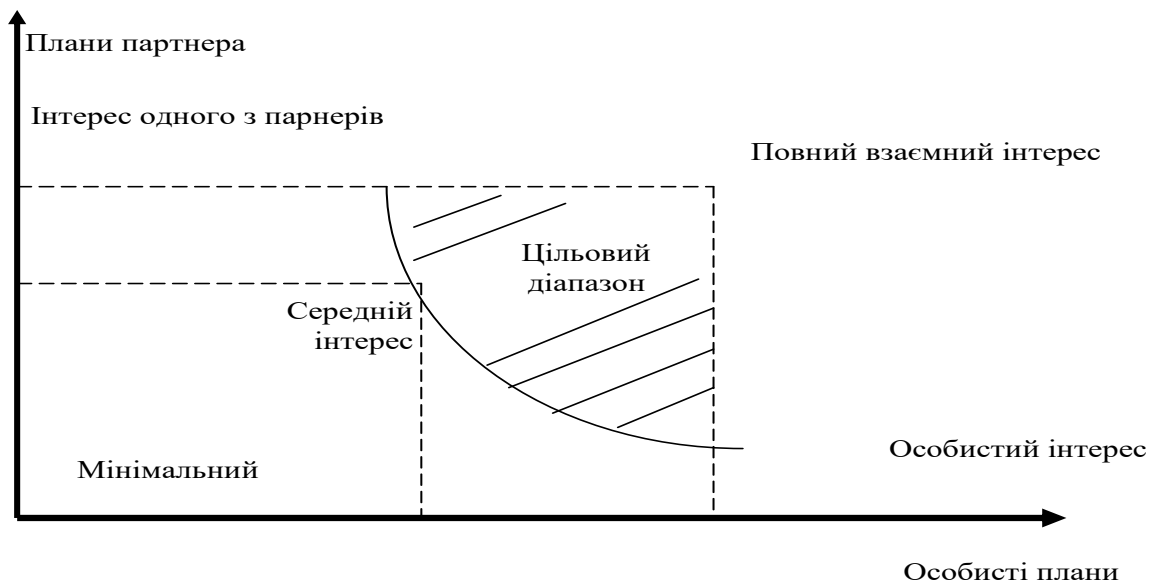

Рис. 5.4. Діапазон взаємодії суб'єктів економічної діяльності (розроблено й обґрунтовано автором)

Таким чином, кластерний підхід у взаємодії з антикризовою стратегією розвитку, є ефективним способом організації взаємодії суб'єктів економічної діяльності в реальному секторі економіки.

Таким чином, нова антикризова стратегія в основі своїй містить цінності, що відрізняються від традиційної стратегії розвитку, що домінувала на докризовому етапі. Головна цінність традиційної антикризової стратегії – збереження стабільності, нової – зміни, моніторинг кризових процесів і реалізація

системи заходів антикризового управління. При цьому, очевидно, що в умовах, коли значна частина суспільства зацікавлена в збереженні стабільності та не готова до реальних змін, які завжди в тій чи іншій мірі носять кризовий характер, реалізація нової антикризової стратегії у реальному секторі економіки буде залежати від того, наскільки поділяють ці цінності основні її агенти - органи державної влади, бізнес, суспільство і, виходячи з цього, чи зможуть вони мобілізувати свої ресурси. Основною функцією нової антикризової стратегії стає функція досягнення компромісу в баченні «образу майбутнього» та способів її досягнення учасниками її реалізації. Антикризова стратегія є продуктом спільного вироблення зацікавленими учасниками основних положень на основі спільних цінностей, узгодженої оцінки загроз економічній безпеці, усвідомлених взаємоприйнятних інтересів.

До пріоритетних напрямів формування «образу майбутнього» – визначення сукупності базових технологій і компетенцій, які формуватимуть конкурентоспроможність в майбутньому ключових видів економічної діяльності, забезпечувати позиції місцевих виробників на зовнішніх і внутрішніх ринках, а також ризики реалізації різних варіантів.

Підводячи підсумки розгляду організаційної моделі управління антикризовими процесами, хотілося б відзначити важливу роль державних органів влади на всіх етапах антикризового управління, включаючи формування державного регулювання в реальному секторі економіки, управління цільовими структурними зрушеннями, організації взаємодії суб'єктів економічної діяльності.

Очевидно, що в умовах багатоваріантності довгострокового науково-технологічного розвитку реального сектора економіки і пов'язаних з ним ризиків, необхідна наявність визначеної базової основи, яка формується органами державної влади, що охоплює можливості та обмеження для реалізації різних варіантів розвитку. Запропонована концепція структурної перебудови реального сектора економіки і промисловості, зокрема, в умовах кризи може бути використана органами влади у практичній діяльності в якості основи для організації постійного процесу усунення диспропорцій, що виникають у

виробничому комплексі під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища і сформованого співвідношення факторів виробництва.

Ефективність структурної перебудови і результативність функціонування організаційної моделі управління антикризовими процесами залежить від діяльності всіх суб'єктів економічної діяльності відносно організації виробництва високорентабельної і конкурентоспроможної продукції, вирішення існуючих проблем, ліквідації кризових явищ. Розроблені параметри і критерії структурних змін визначають напрями антикризового управління та необхідні для цього механізми.

5.3. Розробка та реалізація інноваційної складової державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки

Подолання технологічної відсталості національної економіки, вихід на показники економічно розвинених країн в технологічному лідерстві та конкурентоспроможності вимагає суттєвої активізації підприємницької діяльності в інноваційній сфері. Вирішення цієї проблеми у свою чергу неможливо без модернізації способів і механізмів цього розвитку, зміни його пріоритетів, інститутів, відносин між суб'єктами економічної діяльності, ресурсної бази.

Стратегічний напрям щодо модернізації галузевої структури національної економіки висуває на передній план проблему мобілізації необхідних ресурсів, у тому числі за рахунок згортання структурно-депресивних виробництв. У процесі їх ліквідації або часткового згортання вивільняються ресурси, площі, робоча сила, які потім можуть бути перерозподілені у пріоритетні галузі.

Здійсненню даного процесу має передувати підготовчий період, тривалість якого залежатиме від накопиченого в країні економічного потенціалу, поточного стану економіки і глибини структурної кризи. На протязі цього періоду повинні бути визначені галузі та виробництва, що підлягають згортання, а також склад заходів і конкретні терміни їх проведення. Першим кроком у розробці програм

структурних перетворень є ранжування галузевої структури економіки на групи галузей:

- базові галузі промисловості, які є базовими конструкціями національної економіки та визначають її незалежність;
- перспективні галузі, що визначають базу економічного зростання;
- структурно-депресивні галузі, підгалузі, підприємства і виробництва, до яких відносяться екологічно шкідливі, ресурсо- і трудомісткі, що базуються на застарілих технологіях і не перспективних напрямках економічної діяльності.

Слід зазначити, що значні масштаби структурної перебудови економіки України та її поточний стан ускладнюють вирішення цієї проблеми у відносно короткий проміжок часу. Необхідно здійснити реалізацію послідовних державних програм. На підтримку реалізації цих програм доцільно прийняти спеціальні закони (наприклад, в США були прийняті Спеціальний надзвичайний закон про структурно-депресивні галузі та Тимчасовий закон про структурну перебудову галузей економіки).

Реалізація програм структурної перебудови вимагає зміни пріоритетів інвестування (частка витрат на модернізацію і реконструкцію в розвинених країнах становить 70-90% від загального обсягу інвестицій в основний капітал), а також галузевої структури інвестицій, здійснюваного через міжгалузевої та міжнародний перелив капіталу. Останній передбачає перерозподіл інвестиційних потоків між галузями і всередині великих корпорацій на користь найбільш перспективних галузей (виробництв) і відмова від інвестування в структурно-депресивні види діяльності. Цей процес здійснюється через диверсифікацію або біржовий канал, наприклад, у формі нової емісії акцій підприємств.

Міжнародне залучення капіталу в структурні перетворення сприяє вирішенню таких завдань, як створення ТНК, міжнародних стратегічних альянсів інших глобальних підприємницьких мереж або входження до складу вже діючих об'єднань з метою спільного використання наявного потенціалу та компетенцій; зниження рівня нееквівалентного обміну країни на світових ринках наукомістких товарів, технологій, інтелектуальних послуг.

Програми структурної перебудови мають бути підтримані і відповідними механізмами державного регулювання особливу увагу, на нашу думку слід приділити:

- формуванню і підтримці попиту на продукцію перспективних галузей з використанням: механізмів державних замовлень дотацій до цін і селективних форм митного регулювання;
- управлінню процесами амортизації капіталу для нарощування інвестиційних можливостей підприємств за рахунок власних коштів;
- посилення валютного регулювання, спрямованого на акумуляцію в країні валютних ресурсів на цілі структурної модернізації;
- посилення державного контролю за розподілом прибутку підприємств, що знаходяться повністю або частково у державній власності і перетворенням її в інвестиції всередині країни відповідно до обраних національних пріоритетів;
- пільговому оподаткуванню прибутку, що спрямовується на модернізацію реконструкцію та інноваційний розвиток виробництва;
- пільгового кредитування підприємств пріоритетних галузей через селективне зниження відсоткових ставок і створення переваг в отриманні кредитів на інвестиції, що направляються на виробниче освоєння нових видів продукції і прогресивних технологій;
- надання допомоги інноваційному бізнесу через державне страхування інвестиційних ризиків у високотехнологічних галузях;
- встановленню для банків лімітів кредитних ресурсів, що спрямовуються на фінансування пріоритетних сфер економіки, недотримання яких призводило б до скорочення обсягів їх рефінансування.

Головним напрямком державної політики, спрямованої на модернізацію технологічної бази та галузевої структури економіки, як показує досвід розвинених країн, має стати формування в країні повноцінної національної інноваційної системи (НІС), покликаної забезпечити органічне вбудовування інноваційних процесів в поступальний розвиток економіки і суспільства. Незважаючи на відмінності в національних моделях НІС, об'єднуючої рисою для

них виступає лідерство держави, що забезпечує три пріоритети: розвиток науки; розвиток освіти; розвиток наукоємного виробництва. При цьому державі повинна відводитися активна роль у визначенні пріоритетів науково-технічного розвитку, підтримки фундаментальних досліджень, мотивації підприємницької активності в інноваційній сфері, захист прав інтелектуальної власності, реформуванні освіти. Стадії прикладних НДДКР та комерціалізації нововведень доцільно віддавати приватним компаніям.

Ефективне функціонування інноваційної системи можливо тільки у випадку, коли всі її компоненти - державна політика, правова база, освіта, виробництво, ринок і інфраструктура - націлені на створення сприятливих умов функціонування і розвитку головної підсистеми – підсистеми генерації та поширення знань.

Стратегічні орієнтири функціонування і розвитку НІС задаються пріоритетами науково-технічного розвитку, що дає змогу не тільки подолати розпорошеність обмежених ресурсів розвитку, але і зв'язати їх з відповідними пріоритетами в реальному секторі виробництва. У цьому зв'язку посилюється значимість обґрунтованого виділення пріоритетів технологічного розвитку. Враховуючи цю обставину, в США ще в 1993 р указом Президента була створена Національна рада з науки і техніки зі статусом федерального відомства, основною метою і функцією якого стало визначення та формулювання в чіткій формі національних цілей і пріоритетів для державних капіталовкладень у розвиток науки і технологій. Аналогічні держструктури створені і в європейських країнах. У Німеччині – це Комісія оцінки технологій, у Франції – Парламентське управління з питань відбору в галузі науки і техніки, в Ісландії – Національна науково-дослідна рада, у Фінляндії – Рада з питань наукової політики. Європарламентом прийнята резолюція про створення Європейського парламентського управління з питань оцінки та вибору пріоритетів в галузі науки техніки. Більшість країн видають «білі книги», в яких відображаються пріоритети національної інноваційної політики.

Таким чином, для більш зваженого підходу до визначення пріоритетів технологічного розвитку в Україні, яка має обмежені ресурси інноваційного розвитку також, слід створити держструктуру, яка на відміну від періодично створюваних експертних груп займалася б цим питанням на постійній основі шляхом безперервного моніторингу та прогнозування ситуації в науково технічній сфері та геоекономіці.

Українські експерти виділяють серед пріоритетних на період до 2020 р наступні напрямки:

1. У галузі інформаційно-комунікаційних технологій – прикладні програмні засоби; інтелектуальні системи підтримки роботи складних комплексів і комплексної автоматизації підприємства; системи для єдиної телекомунікаційної мережі, включаючи Інтернет, телебачення, радіо; мультимедійні системи різного призначення і системи віртуальної реальності; системи визначення положення людей або об'єктів на місцевості з високим ступенем точності; довідкові системи і сервіси, що використовують технології геопозиціонування; єдині електронні ідентифікаційні документи; системи дистанційної освіти та дистанційного медичного обслуговування.

2. В сфері нанотехнологій – каталізatori на основі штучних цеолітів та інших мезоструктур; високоефективні нанокаталізatori селективної дії; каталізatori на основі нанотрубок для фотодеградації відходів і фотоаналізу води; високоефективні біосумісні матеріали для медичних цілей; нанокompозити; інтелектуальні матеріали з мінливими програмованими властивостями; нанодіоди і наноласери; мікрокапілярні чіпи; біосепсорний прошарок на мікроелектродах.

3. В сфері створення нових матеріалів – керамічні та композиційні матеріали з критичними і заданими функціональними властивостями; захисні матеріали для металургії та космічної техніки; багатофункціональні оптичні електронні та магнітні матеріали; нові рідкокристалічні матеріали для створення дисплеїв типу «електронний папір»; нові типи електродних матеріалів для кольорової металургії, гібридні неорганно-органічні матеріали та ін;

4. В сфері живих систем – нові лікарські препарати, що використовують в якості цілей мембранні білки і рецептори; засоби медичної діагностики раку, системних, інфекційних захворювань; технології комплексної ДНК-діагностики спадкових захворювань, оцінки якості продуктів на основі біочіпів, що дають змогу мінімізувати негативні наслідки надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру для здоров'я людини і стану навколишнього середовища.

На більш віддалену перспективу (до 2025 р), найбільшої актуальності набудуть технології створення складних інтелектуальних систем управління (засоби оцінки ризиків та планування заходів з подолання надзвичайних ситуацій у транспортних, комунікаційних і енергетичних інфраструктурах; комп'ютерний моніторинг і прогнозування особливо небезпечних кліматичних явищ і геологічних природних катастроф та ін.), а також біоінформаційні технології, елементна база та архітектура пристроїв наноелектроніки.

Поряд з виділенням найбільш значущих напрямків технологічного розвитку експерти виділяють і ті області, в яких нові технології можуть знайти ефективне застосування. Так, для наноматеріалів перспективними галузями застосування повинні стати: обробна промисловість (міцне інструментальне покриття для машинобудування; полімерні матеріали з підвищеною механічною міцністю і хімічною стійкістю), у тому числі виробництва нових видів техніки (кристалічні матеріали для інфрачервоної техніки, спінтроніки та фотоніки та ін.); транспорт (кристалічні і наноструктуровані металеві матеріали з підвищеними функціональними властивостями для авіації, космосу, судно- та автомобілебудування); енергетика (матеріали для використання альтернативних джерел енергії, включаючи сонячні батареї; портативні паливні елементи, акумулятори водню, електрохімічні джерела струму, термоелектричні джерела струму, суперконденсатори); видобуток і переробка корисних копалин (каталіз з наночастинками благородних металів у нафтопереробці та ін.).

В якості ключових напрямків в довгостроковому періоді, слід виділити також підвищення ефективності традиційних джерел енергії (чисті вугільні електростанції; ефективні технології отримання вуглеводнів з вугілля, парогазові

енергоблоки з ККД вище 60%), розвиток нових технологічних рішень для атомної енергетики (швидкі реактори з розширеним відтворенням палива, замикання ядерно-паливного циклу по урану, плутонію, мінорних актиноїдів), утилізацію нетрадиційних джерел енергії (високоєфективні технології газифікації біомаси з отриманням силового газу, газифікація твердих побутових відходів з подальшим використанням очищеного генераторного газу), енергоефективні технології (проектування і будівництво будівель, що забезпечують зниження енергоємності в 2,5-3 рази, системи акумулювання електроенергії ємністю до 10 ГДж та ін.).

Наведений перелік перспективних напрямків технологічного розвитку відповідає загальносвітовим тенденціям, має ринковий потенціал і певною мірою відображає накопичені в країні технологічні зміни. Отже, враховуючи кризовий стан національної економіки в Україні та її виробничої бази, яка зазвичай є нездатною сприйняти технологічні нововведення, можна стверджувати про малоймовірну можливість залучення необхідного обсягу ресурсів для ведення розробок за всіма перерахованими напрямками технологічного розвитку.

Слід зазначити, що розвиток наукомістких галузей характеризується високим співвідношенням витрат на НДДКР до обсягу виробленої продукції. При цьому до високотехнологічних виробництв з найбільш високим рівнем науко- і ресурсоемністю в міжнародній практиці відносять виробництва повітряних і космічних апаратів, фармацевтичних і біотехнологічних продуктів, обчислювальної, офісної техніки і телекомунікаційного устаткування, які активно розвиваються і в Україні.

З метою забезпечення випуску інноваційних продуктів з масштабним потенційним внутрішнім і зовнішнім ринком, поряд з проведенням інтенсивних досліджень необхідні проектування і будівництво нових підприємств; розробка та реалізація комплексу заходів, націлених на підвищення ефективності НДДКР; перебудова системи вищої освіти в напрямку підготовки фахівців для нових галузей. Все це вимагає часу і вкладення значних фінансових ресурсів.

Слід зазначити, що конкуренція на ринках наукомістких товарів є гострою і має стійку тенденцію до посилення. Наведена тенденція пояснюється зростаючою

привабливістю ринків наукомістких товарів для виробників різних країн не тільки через їх високу прибутковість, але й завдяки тому, що на тлі зрілості більшості ринків традиційних товарів, вони відносяться до швидкозростаючих.

Так, світовий експорт інформаційно-комунікаційного та офісного обладнання (без урахування обсягів внутрішніх ринків Китаю, США та інших найбільших виробників) склав в середньому за останні п'ять років 750 млрд дол. на рік. На ринку високотехнологічних фармацевтичних препаратів і медикаментів відповідне значення становить 240 млрд. дол. США, а щорічний приріст ємності ринку – більше 20%. Зауважимо, що при збереженні таких темпів до 2020 р. сектор біотехнологій може досягти за обсягами ринків рівня інформаційно-комунікаційних технологій. Відносно товарів, вироблених з використанням нанотехнологій, то обсяг їх ринків, за прогнозами, вже в 2015 р. складе 15% від загального обсягу всіх товарних ринків. Навіть відносно стабільні ринки аерокосмічних літальних апаратів досягли ємності близько 100-120 млрд дол. на рік (без урахування внутрішнього споживання країн-виробників). Високі темпи зростання спостерігаються і в секторі інтелектуальних, у тому числі комп'ютерних послуг та розробки програмного забезпечення (8% на рік).

В умовах такої жорсткої конкуренції вкрай важливим є завоювання і утримання частки ринку високотехнологічних продуктів, досягнення позицій технологічного лідерства в тій чи іншій сфері і, відповідно, скорочення значних обсягів витрат усіх видів ресурсів. Наприклад, в 2012 р. витрати на НДДКР 1400 найбільших компаній Європи тільки в сфері фармацевтики та біотехнологій перевищили 70 млрд. євро при середньорічному зростанні – більше 15%, у той час як в Україні витрати на всі види НДДКР навіть у передкризовий період не перевищували 1 % від ВВП.

Таким чином, цілком очевидно, що наведений перелік пріоритетів не відповідає реальним можливостям вітчизняної економіки та призведе до необґрунтованого розпорошення ресурсів розвитку.

Недостатня конкурентоспроможність на світовому ринку орієнтує вітчизняні інноваційні підприємства переважно на задоволення попиту на

інновації з боку українських споживачів. Проведене нами дослідження показало, що питома вага підприємств, для яких розширення ринків збуту всередині країни є найбільш важливим результатом інноваційної діяльності, становить 24,2%, ринків, в країнах СНД – 7,0%, у країнах далекого зарубіжжя - близько 1%. Недостатній рівень інтеграції України в систему світогосподарських зв'язків негативно впливає на можливості розвитку інноваційної сфери.

В останні роки на тлі глобалізації, зростаючої складності і темпів технологічних змін, все більшою мірою проявляє себе тенденція, при якій поряд з посиленням спеціалізації корпоративних наукових центрів і лабораторій спостерігається все більш активне їх залучення в міжнародні інноваційні мережі. Це пояснюється тим, що якщо в 1970-1980-х рр. великі компанії (IBM, AT & T та ін.) ще могли охопити всі або майже всі перспективні технологічні напрямки розвитку, то сьогодні інтенсивне розширення спектру технологій, необхідних для інновацій, у поєднанні із загостренням конкуренції і підвищенням інноваційних ризиків підштовхує їх до переходу на нові стратегії.

Інноваційний цикл розгортається вже не тільки всередині окремої компанії, а в рамках міжнародних та міжкорпоративних інноваційних взаємозв'язків. Великі компанії виступають ініціаторами створення міжнародних мереж знання, залучаючи до участі в них університети, незалежні лабораторії, державні наукові установи тощо, – і стають їх центральною ланкою. Формуються екосистеми відкритих інновацій, які націлені на створення нових комерційних можливостей шляхом спільного використання комплементарних знань і компетенцій різних партнерів, включаючи не тільки постачальників, клієнтів, дослідницькі організації, а нерідко навіть конкурентів.

У цьому зв'язку важливим напрямком інноваційного розвитку стає зростання технологічних альянсів, транснаціональних компаній, спільних науково-технічних організацій. За різними оцінками, вітчизняні компанії входять до 90-180 міжнародних технологічних альянсів, що в 3-4 рази нижче показників таких країн, як Італія, Швеція, Швейцарія, і в 8-12 разів нижче показників Великобританії, Німеччини, Франції. При цьому частка організацій іноземної та

спільної форм власності в науково-технічній сфері України становить 1,5%, а в сумарних витратах на дослідження і розробки – 3,2%.

Недостатньо приділяється уваги загальносвітовій тенденції інноваційного розвитку як стрімке зростання сфери інноваційних послуг, яка займає все більш значуще місце в постіндустріальному суспільстві і продукує масштабний попит на інновації. Збільшений інтерес до інновацій в цьому секторі в певному сенсі відображає вирівнювання акцентів інноваційної політики, усунення історично сформованого перекосу в бік промислових інновацій.

Так, в Японії середньорічні темпи приросту витрат на дослідження і розробки в секторі послуг в 1990-2013 рр. перевищили 30% проти 2% в обробній промисловості. Аналогічні співвідношення спостерігаються і в інших країнах ОЕСР. Причому, держави, що не володіють достатніми матеріальними та науково-технологічними ресурсами, необхідними для індустріально-технологічних проривів, забезпечують зростання своїх економік саме за рахунок розвитку сфери інноваційних послуг. Наведений шлях обрали, зокрема, Італія, Португалія, Естонія та ін. Зростання сектора інноваційних послуг та їх експорту підтримує економіку цих країн, визначає їх міжнародну економічну спеціалізацію. Цей досвід заслуговує на увагу і для України, особливо на тлі стану її виробничого та інноваційного потенціалу.

Умови успішної реалізації пріоритетів технологічного розвитку багато в чому визначаються державною економічною політикою. Вона повинна відповідати вимогам чіткої цільової спрямованості і забезпеченості з боку правового поля і наявних у суспільстві ресурсів, рівноправності учасників відносин та координації зусиль усіх рівнів влади.

Ефективність державної політики залежить також від рівня розвитку правової бази інноваційної діяльності, головними аспектами якої є захист інтелектуальної власності, прав розробників і підприємців-інноваторів на технологічну ренту, регламентація взаємовідносин суб'єктів інноваційної діяльності в плані формування механізмів правового супроводу технологічного трансферу (регламентація придбання та контролю за напрямками використання

придбаних інновацій) і розподілу між учасниками інноваційного процесу одержуваної від впровадження інновацій прибутку.

В Україні відбувається процес створення структур, які мають право розпоряджатись від імені України результатами науково-технічної діяльності та інтелектуальної власності. При цьому слід провести чіткі межі державного впливу на інноваційну сферу. Визначаючи пріоритети науково-технічного розвитку і залишаючись головним інвестором інноваційної сфери, держава має отримувати доходи переважно від її оподаткування. Враховуючи недофінансування і дефіцит ресурсів розвитку, результати наукової діяльності мають оподатковуватися за найменшою ставкою, а в окремих випадках – звільнятися від оподаткування. Використання таких наукових офшорів слід поєднувати із запровадженням особливого податкового режиму у високотехнологічних галузях, де оподаткуванню підлягають не самі нові технології, а їх експорт і виробництво на їх основі продукції та послуг.

Одночасно зусилля держави мають спрямовуватися на формування і розвиток інфраструктурного середовища інноваційної діяльності. За своїм призначенням інноваційна інфраструктура покликана забезпечити науково-технічним організаціям і підприємницьким структурам доступ до необхідних ресурсів – фінансових коштів (безпосередньо, або через отримання частки у ринковій вартості суб'єктів); будівель, споруд, обладнання, необхідної інформації; кадрів і спеціальних послуг.

Враховуючи особливу роль інформації в розвитку інноваційної діяльності та тенденції глобалізації інформаційних потоків, особливі зусилля у вирішенні інфраструктурних проблем мають бути зосереджені на створенні власних і входження у вже існуючі глобальні інформаційні мережі, такі як, наприклад, Європейська бізнес-мережа (European business network - EBN), мережа інноваційних центрів (Innovation Relay Centers - IRC), а також на розробці та впровадженні нових технічних засобів обробки інформації та інформаційно-комунікаційних технологій.

Значні ускладнення у становленні та розвитку НІС України створює та нерозвиненість кредитно-фінансової складової інфраструктури інноваційної діяльності. Відповідно до специфіки інноваційної діяльності (високий комерційний ризик, необхідність залучення довгострокових інвестицій) ефективна організація її фінансування повинна бути орієнтована на множинність джерел, що забезпечують швидке і ефективне впровадження інновацій.

У світовій практиці вироблені ефективні підходи до вирішення даної проблеми. Так, у США поряд з державним фінансуванням наука отримує можливості взаємодії з приватним сектором, а університетам дозволено патентувати свої розробки. При цьому патентування забезпечує значну частку фінансування вузівської науки.

На відміну від практики США, європейські університети, як правило, є повністю державними, мають обмежений контакт з бізнесом, факультети не володіють правом ведення комерційної діяльності. Однак, європейські університети мають високий ступінь автономії і свободи в прийнятті рішень щодо фінансування та проведення тих чи інших науково-дослідних програм, самостійному виборі пріоритетних напрямків наукового пошуку, що практично неможливо в університетах США, де фінансування вузів відбувається за відібраними дослідними програмами.

В цілому університети відіграють значущу роль у формуванні інноваційного потенціалу розвинених країн. Їх частка у витратах на науку в середньому по країнах ЄС становить 23%, в США і Японії - 13-14%, проти 0,2% в Україні. У розвинених країнах інститути вищої освіти не тільки виконують значний обсяг досліджень і розробок, вони також є майданчиками для трансферу технологій, створення малих інноваційних фірм, сприяють підвищенню мобільності вчених, здійснюють підготовку унікальних фахівців. Там же зароджуються багато нових напрямки технологічного розвитку. Широкого поширення в світі набула практика створення спільних дослідницьких центрів, де засновниками виступають приватні компанії на базі університетів.

Вирішенню проблеми фінансування інноваційної діяльності може служити розвиток ефективного партнерства між державою, бізнесом та академічними колами. Як відомо, приватні фірми неохоче вкладають гроші в дорогі і ризиковані фундаментальні дослідження. Конкуренція між приватними фірмами починається після отримання результату фундаментальних досліджень. Проте становище можна змінити шляхом забезпечення підтримки стадії фундаментальних досліджень з боку держави. У Японії, наприклад, держава фінансує початок досліджень, а приватні фірми, дізнавшись про підтримку проекту державою, вкладають свої капітали в подальші розробки. На прикінцевих етапах проект здійснюється повністю за рахунок приватних фірм.

Суттєву роль у фінансуванні інновацій відіграють банки. Банки можуть кредитувати всі етапи життєвого циклу нововведення. Зазвичай кредит видається під наявні у заявника фонди, гарантії держави, укладені договори на придбання виробленої за рахунок використання кредиту нової продукції. При цьому відсоткову ставку за кредит на інноваційну діяльність необхідно встановлювати в залежності від ефективності інновацій, термінів їх окупності, відповідності пріоритетам науково-технічного розвитку і ступеня ризику. Банк може стати співвласником результату, компенсуючи свої витрати у вигляді прибутку від експлуатації нововведення. У договорі на фінансування може визначатись термін, після закінчення якого частка коштів банку у фінансуванні інновації за бажанням юридичної особи, яка отримала позику, може бути ним викуплена. Банки можуть брати участь в організації комплексної експертизи нововведення, залучаючи висококваліфікованих фахівців. Зазвичай вартість комплексної експертизи становить 1% від розрахункової вартості або визначеної ціни розробки. Банк може також надавати інноваційним підприємствам інформаційні, посередницькі, консультативні, науково-технічні, рекламні, прогнозні, кон'юктурні послуги. Банк може стати організатором фінансових проектів та спільних підприємств на акціонерній основі.

Перешкодами широкого залучення комерційних банків у процес кредитування інноваційних проектів в Україні є, як правило, не розробленість

методичних аспектів кредитування інноваційних підприємств, що враховують фактори ризику. На нашу думку, повернення кредиту комерційного банку інноваційним підприємством повинна ґрунтуватися на диференційованому підході до величини відсоткової ставки. До факторів, які слід враховувати при визначенні величини відсоткової ставки, можна віднести:

- прибуток від реалізації інноваційного проекту;
- розмір витрат, що визначається на стадії дослідно-конструкторських робіт на основі функціонально-вартісного аналізу;
- питома вага позикових коштів інвестиційного фонду або банку в загальному обсязі відшкодування витрат;
- строк здійснення інноваційного проекту, що визначає терміни залучення кредитних коштів на його виконання і повернення їх кредиторю.

Враховуючи ризиковий характер інноваційних проектів і невизначеність кінцевого результату, слід очікувати, що планові значення цих факторів можуть не збігатися з їх фактичними значеннями. Співвідношення фактичного і планового значення факторів призводить до зміни відсоткової ставки, що сприятиме орієнтації кредитоотримувачів на досягнення найкращих результатів при використанні кредиту.

Розвитку інноваційного підприємництва в Україні сприятиме також формування інститутів цінних паперів (інвестиційних банків і фондів, страхових компаній), метою яких є забезпечення вільного руху акцій та інших фінансових інструментів. Широкі можливості закладені, наприклад, у використанні вторинних фінансових інструментів; використання опціонів дає змогу підприємству отримати безвідсотковий кредит, а покупець-брокер здійснює часткову передоплату майбутнього виробництва нової продукції. При цьому в контракті передбачається, що в разі відмови від поставок, безвідсотковий кредит перетворюється на комерційний з відповідною ставкою.

Нагальною потребою стає формування в Україні системи венчурного фінансування інноваційних підприємств реального сектору економіки, адже венчурний бізнес органічно поєднує в собі два види підприємництва: фінансове і

інноваційне. Доцільно створення двох фондів - галузевого та регіонального. Причиною низьких темпів розвитку венчурного бізнесу в Україні є, з одного боку, в тому, що держава не бере на себе реальних ризиків інноваційної діяльності, в той час як за кордоном при створенні венчурних фондів внесок держави становить до 40% капіталу фондів.

З іншого боку, у чинному законодавстві відсутні юридичні форми, адекватні потребам венчурного бізнесу, а процедури реєстрації венчурних фондів є складними. Через нерозвиненість фондового ринку спостерігається низький рівень ліквідності венчурних інвестицій і невеликий вибір доступних стратегій. Існують і проблеми, пов'язані з нестачею кваліфікованих менеджерів. Внаслідок названих обставин більша частина венчурних інвестицій спрямовується не в нові компанії, а у вже існуючі.

Інструментом активізації інтересу до венчурного фінансування інноваційних проектів можна розглядати проведення венчурних ярмарків. Модель організації Венчурних ярмарків була вперше розроблена в США. У ході ярмарків вирішуються три основні завдання - оцінка інвестиційного потенціалу у високотехнологічній сфері, надання посередницьких послуг виробникам і споживачам наукомістких проектів, підвищення освітнього рівня учасників в галузі використання різноманітних фінансових інструментів. У США за рахунок проведення венчурних ярмарків у наукомісткий сектор залучається більше 90 млн. дол. на рік.

Перетворення знань у головну рушійну силу розвитку суспільства, зростаючі темпи інноваційного оновлення вимагають докорінної перебудови системи освіти. Освіта має стати безперервним і стратегічно орієнтованим процесом, який дасть змогу фахівцям в процесі роботи отримувати нові знання для інноваційних галузей і сфер діяльності. Такий підхід передбачає державну підтримку освіти на перспективних напрямках, а також субсидування створення робочих місць в наукомістких галузях.

Оскільки головним споживачем інновацій є виробництво, необхідно забезпечити його сприйнятливість до нововведень, яка досягається при дотриманні наступних умов:

- інноваційна діяльність є неодмінною умовою виживання і підтримки конкурентоспроможності виробництва;
- виробництво має або може залучити необхідні для інноваційної діяльності ресурси;
- існує вичерпна інформація про можливості інноваційних перетворень і очікувана ефективність інноваційних проектів;
- державна політика забезпечує необхідні і достатні преференції для мотивації інноваційної активності підприємств, що враховують ризики і тривалі терміни окупності інновацій.

Однією з головних умов ефективного функціонування НІС є інтеграція інноваційної сфери в ринковий простір. При цьому, незважаючи на те, що сама по собі комерціалізація наукових результатів створює передумови вростання інноваційної сфери в систему ринкових відносин, але без відповідних організаційно-економічних перетворень це завдання не може бути вирішено.

Зростання ролі інноваційної діяльності на сучасному етапі розвитку національної економіки пов'язане, з одного боку, з найвищим рівнем напруженості конкурентної боротьби, а з іншого – з перетворенням інновацій в найпотужніший інструмент ринкового змагання. Основною метою впровадження інновацій – це стратегічне нарощування переваг в порівнянні з іншими конкурентами. Наведені обставини вказують на наявність глибокого взаємозв'язку між інноваційною діяльністю та конкуренцією.

Успішний інноватор в певний, хоч і обмежений, період часу володіє монопольною владою над ринком. І тільки потім під дією процесу дифузії нововведень і / або появи нових науково-технічних досягнень його економічний диктат порушується, що не виключає відновлення втраченої монопольної влади шляхом освоєння нових інновацій або перехід цієї влади до іншого інноватора.

Саме отримання монопольної влади над ринком служить найважливішим ринковим механізмом, який стимулює інноваційну діяльність. Одночасно монополізм означає найвищу концентрацію матеріальних, фінансових і інтелектуальних активів в масштабах, які зумовлюють можливість інноваційної діяльності.

Думку про іманентну присутність монополізму в інноваційній сфері висловив свого часу Й. Шумпетер, на думку якого еволюція капіталістичного ринку в сторону збільшення частки монополістичних структур є закономірною, оскільки великі організації мають незаперечні переваги в якості джерела і середовища для нововведень.

Навіть таке економічне явище як кооперація в інноваційній діяльності є завуальованим прагненням домогтися ресурсного монополізму при збереженні юридичної самостійності окремих підприємств і організацій. Коопераційній поведінці сприяє ускладнення і подорожчання НДДКР і різке зниження тривалості життєвих циклів товарів. Слід зазначити, що два десятиліття тому кооперація між фірмами при виконанні НДДКР обмежувалася сферами інформаційного обміну і виробництва, іноді – спільного маркетингу. З часом інтенсивність коопераційних зв'язків з сфери НДДКР почала наростати як на національному, так і на глобальному рівні.

Отже, існують певні аспекти монополізму, які властиві інноваційній діяльності та без яких не може бути забезпечена висока інноваційна активність в умовах ринку.

Однак, як показав проведений в роботі аналіз, інноваційний сегмент ринкового середовища характеризується значною своєрідністю, зумовленим незавершеністю економічних реформ, відсутністю задовільної ринкової інфраструктури, браком або збитковістю цілого ряду значущих економічних і соціальних інститутів. Як наслідок, класичні ринкові закони у вітчизняному інноваційному бізнесі працюють лише в модифікованому вигляді.

Наприклад, вільна конкуренція – досить проблематичне явище у зовнішньому середовищі сучасного українського інноваційного підприємства. На

думку деяких експертів, змагальність практично відсутня на внутрішньому ринку наукових розробок, де «переважає монополізм, пов'язаний з вузькою спеціалізацією галузевої науки». Така форма монополізму не тільки не відіграє позитивної ролі у розвитку інноваційної діяльності, але і перешкоджає цьому розвитку.

На відміну від західної економічної дійсності, в Україні боротьба з конкурентами не є визначальним мотивом інноваційної діяльності. Особливо ця тенденція проявилася в умовах, коли цінова різниця визначила відсутність серйозної конкуренції із західними виробниками. Відносно кооперації у вітчизняній інноваційній сфері, то як явище вона присутня, але складно говорити про стратегічну орієнтацію на такий тип взаємин з боку інноваційних підприємств. Навпаки – спостерігається тенденція мінімізації кооперативних відносин, збереження їх у разі потреби.

Тим не менш, орієнтація на одержання кінцевого ефекту від інновацій приводить нас до необхідності розвивати кооперацію науково-дослідних підрозділів з виробничим сектором.

Визначаючи умови необхідні і достатні для переходу національної економіки до нової якості економічного зростання та антикризової стратегії, не можна не торкнутися питань модернізації організаційної архітектури вітчизняної економіки в напрямку зрощування наукової та виробничо-збутової діяльності, підвищення ефективності ланцюжка створення закінченої цінності для споживача і зміцнення конкурентного потенціалу підприємств реального сектору економіки на світовому ринку. Все це вимагає, по-перше, переходу від галузевого та регіонального до мережевого, кластерного принципу організації науково-виробничої діяльності з максимальним урахуванням можливостей створення власних і участі в чинних міжнародних мережах і спільнотах створення доданої вартості, по-друге, стимулювання інтеграційних процесів у національній економіці (із закордонними підприємствами й організаціями), що забезпечить формування конкурентоспроможних структур, здатних протистояти впливу високо консолідованих зарубіжних виробників.

Нарешті, успішність реалізації заходів, спрямованих на розвиток національної господарської системи в рамках антикризової стратегії в чому буде визначатися тим, наскільки вони будуть доповнені відповідними перетвореннями і зусиллями в інституційній, соціально-культурній та політичній сферах. Зокрема за роки ринкових перетворень в Україні так і не було створено повноцінного інституційного середовища, необхідного для стабільної та ефективної економічної діяльності господарюючих суб'єктів, їх економічного і технологічного прогресу. При цьому жодна стратегічна мета в галузі соціально-економічного розвитку не може бути успішно реалізована при відсутності інституційного середовища, що забезпечує гармонізацію інтересів членів суспільства і досягнення єдності сприйняття ними цілей розвитку.

Виходячи з наведеного, до найважливіших проблем останніх п'ятнадцяти років слід додати забезпечення економічної безпеки підприємництва. Причина полягає в тому, що в руках підприємців різного рівня концентруються значна частина власності і фінансових засобів, що є об'єктом злочинної уваги як з боку криміналітету, так і з боку державних чиновників.

Разом з тим, незважаючи на прийняття нормативних актів, спрямованих на лібералізацію економічних відносин у суспільстві, в реальності зберігаються адміністративні та економічні бар'єри, які перешкоджають свободі підприємницької діяльності і викликають необґрунтоване зростання її витрат. У результаті зберігається ґрунт для розвитку корупції та тіньової економіки, «витоку капіталів», «витоку мізків» і кваліфікованих трудових ресурсів з країни, ускладнюючи і без того існуючу там проблему створення умов економічного зростання.

Прагнучи зберегти прибутковість своєї діяльності, підприємець починає застосовувати не правові методи ведення своєї діяльності, йти в «тінь», опиняючись тим самим в не правовому полі та створюючи додаткові загрози своєї діяльності. Вихід більшості підприємницьких структур з «тіньового» сектора економіки виявиться можливим лише у разі вироблення і прийняття державою таких економічних і фінансових, адміністративних та інших механізмів (заходів),

які працювали б в інтересах усіх підприємців, а не олігархічної групи і виходили з розумних правил гри (отримання дозвільних документів, податки, кредити, заходи захисту, заходи допомоги та стимулювання тощо).

Іншою особливістю «тіньової» економіки, питома вага якої в українському ВВП, за самим середніми оцінками, становить близько 50%, полягає в тому, що, вона концентрує значні фінансові кошти, з яких значна частина йде на організовану злочинність і корупцію.

Явно вираженою тенденцією стало зрощення «тіньової» економіки, організованої злочинності та корупції. Таке зрощення провокує процеси, що мають далекосяжні наслідки:

- в політичній сфері: безпосереднє входження у владу представників «тіньової» економіки і злочинності, криміналізації влади;

- у правовій сфері: кримінальний світ привласнює собі право вирішувати конкретні та проблемні питання життєдіяльності суспільства, насамперед в економіці, створюється система захисту багатого і сильного при повному ігноруванні прав пересічного громадянина;

- у соціально-психологічній сфері: відбувається зміна психології населення, вимушеного в умовах зубожіння розглядати як життєву необхідність будь-який можливий, в тому числі пов'язаний з порушенням закону заробіток; формується зневажливе ставлення до правової та правоохоронної системи суспільства, зростає почуття незахищеності і законності. Правовий нігілізм стає нормою поведінки, що не може не провокувати процес криміналізації суспільства.

Суттєву загрозу створює політика держави, яка надає реальну підтримку і допомогу в основному великому капіталу в особі олігархічних кіл. У той же час вітчизняний виробник у своїй більшості не отримує необхідної підтримки з боку держави, ніяк не захищений від вторгнення зарубіжних виробників, а значить навряд чи в найближчій перспективі стане конкурентоспроможним.

Таким чином, кримінальний чинник в економіці (спроби заволодіти майном, фінансами, встановити бандитський контроль над приватним сектором економіки) носить в країні загрозливий характер. Економічні злочини ростуть,

набувають нової більш витонченої латентної форми; використовуються нові методи, засновані на юридичній, психологічній, рекламній діяльності фахівців, що працюють з кримінальними злочинцями. У цьому зв'язку надзвичайно актуальними видаються зусилля держави щодо подолання корупції та інших не правових явищ в національній економіці. На сьогодні створення правової держави, в якій дії в рамках правового поля гарантували б захищеність та добробут підприємцю, працівникові, громадянину залишається перспективним завданням.

Діючі в суспільстві норми права стають ефективними тільки в тому випадку, якщо вони отримують суспільне визнання і відображають суспільну потребу, тобто мова йде про позитивне право яке спрямоване на захист власності, на дотримання дисципліни, на забезпечення всім рівні правові відносини, гарантують покарання правопорушень, а також безпеку підприємницьким структурам.

Необхідність вирішення внутрішніх проблем економічної безпеки не означає зниження важливості геоекономічного аспекту стратегії, що дає змогу не тільки врахувати загрози, але і використовувати можливості, що відкриваються в умовах глобалізації світового економічного простору в питаннях доступу до ресурсів та ринків інших країн, потенціалу і компетенції іноземних партнерів, участі в процесах транснаціоналізації та регіоналізації інноваційної, виробничо-збутової і фінансової сфер, прориву до виробництва та розподілення світового доходу. У зв'язку з цим важливим питанням є вибір напрямів розвитку зовнішньоекономічної діяльності України.

В даний час переважна частина, зовнішньоекономічного обігу країни припадає на частку розвинених країн і зводиться до обміну матеріально-енергетичними ресурсами та продуктами низького переділу на складну техніку і споживчі товари. Таке становище не можна вважати задовільним з точки зору вирішення проблем економічної безпеки країни, але разом з тим воно об'єктивно впливає з відмінностей у конкурентоспроможності та рівні технологічного розвитку взаємодіючих країн.

Подолання сформованого відставання національної економіки є складною проблемою, вирішення якої вимагає часу і зусиль, тому в середньостроковій перспективі не можна розраховувати на радикальні зрушення в цьому питанні. Це означає необхідність зміни пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності України. Мова має йти не про скорочення обсягів зовнішньоторговельної діяльності з розвиненими країнами в доступному для сучасній економіці вигляді. Більше того, її необхідно розвивати, оскільки при всіх недоліках вона забезпечує значний обсяг валютних надходжень до країни і задоволення потреби підприємств і населення в якісній продукції та послугах.

При зміні пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності України, ми маємо на увазі, з одного боку, більш активне доповнення торгової взаємодії з розвиненими країнами співпрацею в науково-технічній галузі, а з іншого – орієнтацію на активне освоєння ринків готової продукції в тих країнах, де накопичені конкурентні переваги вітчизняних обробних підприємств є значимими. Такий ринковий простір дають країни колишнього СРСР, а також країни Азії. Багато з них вже сьогодні готові закуповувати українські літаки, автомобілі, верстати, продукцію легкої промисловості. Відносно правомірності наших тверджень слід звернути увагу на досвід нових індустріальних країн Південно-Східної Азії, що здійснили прорив в економічному і технологічному розвитку саме завдяки первісній орієнтації на ринки країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою. На цій економічній платформі в подальшому вони змогли перейти від політики технологічного запозичення до політики технологічного лідерства і прориву на ринки розвинених країн.

В цілому, при інтеграційному виборі стратегічних напрямів розвитку зовнішньоекономічної діяльності національної економіки, слід виходити з того, що вона не може розглядатися як самоціль, без зв'язку з дотриманням національних інтересів і вирішенням внутрішніх проблем соціально-економічного розвитку. Більше того, зовнішньоекономічна діяльність повинна перетворитися на один з найважливіших інструментів вирішення внутрішньо-економічних проблем. Як показує практика, недостатній облік цієї вимоги призводить до деформації

структури експортно-імпортової діяльності; відсутності механізмів залучення іноземних інвестицій у галузі, що відображають національні пріоритети; неефективного використання ресурсного та науково-технічного потенціалу, а також знижує можливості зростання добробуту громадян та підприємницьких структур.

У сучасних умовах, що характеризуються зростанням взаємодії національних економік, найвищими темпами НТП і загостренням конкурентної боротьби, яка не визнає більш національних рамок, ефективний розвиток національної економіки неможливо без переходу до відкритого міжнародного спілкування і вбудовуванню в глобальні світогосподарські процеси з метою прориву до повноправної участі у формуванні і розподілі світового доходу. Однак отримання позитивних ефектів від глобалізації вимагає планомірного формування переваг, які дадуть змогу Україні переміститися з периферійної області в центр глобального економічного простору. Причому ця проблема може бути вирішена не тільки за рахунок конкурентних переваг, заснованих на наявності ємних ринків і дешевих ресурсів. Значні можливості закладені у використанні накопиченого наукового потенціалу.

Сформована ситуація сприяє пошуку нових засобів і методів захисту національних інтересів, шляхів підвищення конкурентоспроможності економіки перед обличчям консолідованої сили провідних держав, міжнародних економічних інститутів, потужних транснаціональних організацій. Виникає необхідність змінити сам підхід до організації національного господарства, виходячи зі сформованих світогосподарських тенденцій.

На основі вищевикладеного можна сформулювати орієнтовну структуру «дерева цілей», яке має бути покладене в основу антикризової стратегії у реальному секторі економіки. Генеральною метою (вершиною «дерева цілей») є підвищення конкурентоспроможності продукції і технічного рівня реального сектора економіки, забезпечення виходу інноваційної продукції і високих технологій на внутрішній і зовнішній ринок, заміщення імпортової продукції і

перехід суб'єктів господарювання на основі інноваційного активного виробництва в стадію стійкого зростання

Цілями другого рівня є більш детальні показники, які декомпонують цілі першого рівня:

- забезпечення випереджаючого зростання виробництва продукції переробних галузей у порівнянні з видобувними галузями, розробка нових видів продукції, технологій, матеріалів, використання наявного науково-технічного доробку і нових результатів фундаментальних і прикладних досліджень;
- формування конкурентного середовища, створення рівних умов економічної діяльності;
- стимулювання економічного зростання через підтримку заходів з імпортозаміщення;
- сприяння створенню кредитних і лізингових інститутів, спрямованих на підтримку експорту і освоєння нових сегментів внутрішнього ринку;
- забезпечення прозорості процедур кредитування з боку органів державної влади, їх конкурсний характер;
- модернізація виробничих ланок і окремих технологій;
- посилення технічного контролю та впровадження сучасних систем якості, сертифікації продукції;
- розвиток технології подвійного призначення, які містять технології одержання нових матеріалів, інформаційні технології, високопродуктивне промислове обладнання, обладнання для захисту навколишнього середовища.

На рисунку 5.5 наведено концептуальні засади розвитку реального сектора економіки яку покладено в основу розробки регіональної та галузевої інноваційної програми.

Рис. 5.5 Завдання програми розвитку реального сектору економіки
(розроблено й обґрунтовано автором)

Як показав проведений в роботі аналіз, досягнення антикризових стратегічних цілей вимагає фундаментальних змін в масштабах і структурі суспільного виробництва, організації інноваційної діяльності, переходу від вектора розвитку, що базується на використанні природних ресурсів, до розвитку на основі знань та інформації. Ці зміни забезпечуються розробкою та проведенням цілеспрямованої системи заходів, серед яких:

1. Відмова від еволюційного шляху вирішення проблем і перехід до радикальної трансформації економіки, орієнтованої на досягнення параметрів функціонування провідних країн світу.

2. Чітке визначення національної економічної спеціалізації з урахуванням критеріїв вітчизняних переваг; комплексного підходу до розвитку основних і сполучених галузей і виробництв; досягнення необхідного рівня диверсифікації економічної діяльності; максимізації рівня доданої вартості та інноваційної орієнтації, а також згортання неефективних видів діяльності і мобілізація вивільнених ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку.

3. Перетворення інфраструктурної складової в державній політиці, правовій базі, системі освіти, економічних взаєминах підприємств та організацій, що здійснюють наукову і виробничу діяльність з метою створення повноцінної національної інноваційної системи та забезпечення умов її ефективного функціонування.

4. Удосконалення організаційної архітектури економіки в напрямі зрощування наукової та виробничо-збутової діяльності, підвищення ефективності ланцюжка створення закінченої цінності для споживача і зміцнення конкурентного потенціалу підприємств і організацій на світовому ринку, стимулювання ітераційних процесів в економіці з метою формування конкурентоспроможних структур, здатних протистояти впливу консолідованих зарубіжних виробників. Перехід від галузевого та регіонального до мережевого, кластерного принципу організації науково-виробничої діяльності з максимальним

урахуванням можливостей створення власних і участі в чинних міжнародних мережах і спільнотах створення доданої вартості.

5. Підтримка розвитку підприємницької активності з боку інституційних і соціально-культурних перетворень. Забезпечення безпеки підприємницької діяльності, створення сприятливих умов для підприємств і організацій.

6. Використання геоекономічних технологій у вирішенні внутрішніх проблем соціально-економічного розвитку, забезпеченні доступу до ресурсів та ринків інших країн, потенціалу і компетенцій зарубіжних партнерів, активної участі у процесах транснаціоналізації та регіоналізації інноваційної, виробничо-збутової і фінансової сфер, прориву до виробництва та розподілення світового доходу.

Вищенаведене дає змогу зробити висновок про те, що вирішення проблем щодо розробки антикризової стратегії України є складним і багатоетапним процесом, який може бути здійснений тільки за допомогою розробки та реалізації ряду взаємопов'язаних стратегій розвитку.

Висновки до розділу 5

1. Проведений у роботі аналіз рівня економічної безпеки показав, що за останній час не відбулося суттєвих зрушень, у подоланні наявних внутрішніх й зовнішніх загроз. Це є свідченням неефективно розроблених в даній сфері антикризових стратегій, і відсутності дієвих механізмів їх практичної реалізації. Наведено авторський процесно-замкнений підхід до побудови механізму реалізації антикризової стратегії реального сектора економіки в системі державної економічної політики України. Стратегічною метою формалізації архітектури та реалізації в межах антикризової стратегії управлінського механізму – є замкнене створення багатогалузевої, високотехнологічної, конкурентоздатної і високоефективної економіки спрямованої на: а) забезпечення високого рівня державної економічної безпеки; б) забезпечення заощадливого використання

сировинних ресурсів функціонування української економіки; в) на розбудову інноваційного, інвестиційного та промислового потенціалів; г) оптимізацію структурних змін в реальному секторі економіки; д) оздоровлення екологічної ситуації; ж) інтеграцію національної економічної системи до глобалізаційної системи світогосподарських зв'язків на взаємовигідних умовах; к) поступове підвищення вимог до результативності управління сталим розвитком, що реалізує загальноекономічне прискорення та макросистемну еволюцію в межах національної економічної системи.

2. Доведено, що за призначенням дія управлінського механізму в межах антикризової стратегії розмежовуватиме наявні ресурси та можливості за визначальними об'єктами локалізації зусиль та сприятиме виконанню наступних функцій:

По-перше, забезпечувати інструментарій для обґрунтування і прийняття стратегічних і поточних рішень, що охоплюють як макро-, так і мікроекономічний регулюючий вплив і параметри функціонування держави;

По-друге, забезпечувати за допомогою адміністративних та економічних методів впливу практичну реалізацію антикризової стратегії та поточних програм економічного розвитку, аналіз та оцінку досягнутих результатів, коригування заходів і дій в залежності від складних умов;

По-третє, забезпечувати необхідний правовий та політичний захист економічного суверенітету країни на основі вироблення і послідовного запровадження нормативно-правових актів, що передбачають охоронні, заохочувальні та заборонні режими в системі взаємовідносин з іншими країнами;

По-четверте, формувати стійку і надійну систему розподілу прав, функцій і відповідальності, взаємодії органів і посадових осіб, що створює можливість швидкого і компетентного реагування на всі виникаючі явища і кризові ситуації у функціонуванні національної економіки.

3. Сформульовано низку напрямів структурних зрушень, що включають політику диверсифікації, поліпшення якості продукції, прискорення модернізації, формування та розвитку ринкових інфраструктур, зростання та підтримки малих

підприємств, розповсюдження інновацій, виділення локомотивів зростання, посилення конкуренції на внутрішньому ринку. Це дало змогу обґрунтувати складові модернізаційного потенціалу в рамках антикризової стратегії (сукупні ресурси та можливості, резерви різної природи національного господарства по досягненню цілей сталого розвитку) із визначенням чинників їх формування, конкретних кроків, відповідних функцій, критеріїв, локомотивів зростання на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу).

Доведено, що складові модернізаційного потенціалу антикризової стратегії орієнтовані на ліквідацію наслідків економічної кризи, підвищення зайнятості населення на основі створення нових робочих місць і одночасно націлені на визначення локомотивів зростання, які орієнтовані на майбутнє. Успішну реалізацію модернізаційного потенціалу антикризової стратегії планується забезпечити шляхом розвитку партнерства між секторами суспільства (державна: галузеві підрозділи уряду, бізнес, громадськість) та залучення до планування, розробки та реалізації зазначеної стратегії усіх зацікавлених сторін (приватний сектор, науковці, громадські організації, органи місцевого самоврядування).

З урахуванням вищевикладеного, а також в сучасних умовах постійного нарощення й поширення процесів глобалізації та загроз функціонування національної економічної системи, сформовані наступні напрямки антикризових заходів в розрізі складових нових локомотивів зростання:

1. Створення системних умов для ринку (поліпшення законодавчої бази, податкова підтримка):

- підготовка законодавчої бази для створення нового ринку відповідно до змін конвергентних умов;

- покращення систем для відновлення та активізації ринкових функцій.

2. Бюджетна підтримка для реалізації пілотних проектів, об'єктів громадського призначення для початкового формування ринку:

- створення початкового ринку щодо нових технологій, нових продуктів з метою громадського користування (застосування світловипромінюючих діодів:

дорожні системи, пошти тощо, нові поновлювані види енергії: реалізація проекту «зелених будинків»);

- просування пілотних проектів для ринкової перевірки та розширення нових проектів (сучасні «зелені будинки»: реалізація пілотних будинків, застосування роботів: реалізація пілотних проектів «роботленд» та ін.).

3. Допомога у створенні системної інфраструктури, включаючи розробку міжнародних стандартів та системи сертифікації з метою виходу на світові ринком:

- розширення підготовки стандартної ліцензійної системи для прискорення застосування продукції нових локомотивів зростання (розширення стандартної системи сертифікації для роботехніки, охорони здоров'я, освітлення світловипромінюючих діодів тощо);

- використання системи обов'язкового/примусового застосування для активного створення ринку (обов'язкове застосування поновлюваних джерел електроенергії в держустановах).

4. Посилення конкурентоспроможності на світовому ринку через кілер-апплікейшн:

- концентрація зусиль на отриманні основних прикладних технологій, розробці технологій з високим ступенем залежності від іноземних виробників (висока ефективність використання води (технології опріснення морської води), «зелені» транспортні засоби (технології виробництва гібридних автомобілей), індустрія конвергентного мовлення та зв'язку, конвергентні системи ІТ;

- підвищення ефективності інвестицій в науку і конструкторські розробки і збільшення частки таких інвестицій в сфері нових локомотивів зростання економіки.

5. Забезпечення потенціалу майбутнього зростання через розробку базових вихідних технологій: отримання базових вихідних технологій шляхом переходу до «стратегії творчого лідерства».

6. Підготовка професійних кадрів за галузями нових локомотивів зростання:

- надання фінансової допомоги у зміцненні бази середньострокової та довгострокової підготовки кадрів, виявлення потреб у нових кадрах;
- надання допомоги у створенні професійних магістратур за галузями нових локомотивів зростання і підготовка магістрів і кандидатів наук.

Свідченням ефективності запровадження антикризових заходів в реальному секторі економіки є досягнення економічного зростання, який супроводжується розвитком виробничої сфери, що орієнтується на експорт, індустрію знань, а також створення робочих місць. Запропоновані антикризові заходи орієнтовані на забезпечення ефективного управління реальним сектором економіки, реалізація цих заходів сприятиме стабілізації ситуації і забезпеченню сталого економічного зростання.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наведено нове вирішення науково-прикладної проблеми розроблення теоретико-методологічних положень формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки України. Отримані в процесі дослідження результати дали змогу сформулювати такі висновки та пропозиції, що мають наукове та практичне значення.

1. Проведене дослідження генезису причин виникнення криз в глобалізованій ринковій економічній системі показало, що первинною з них є вичерпання закладеного в прийняту парадигму «нової економіки» потенціалу зростання, що призводить до циклічних коливань світової економіки різного характеру під впливом похідних причин, серед яких: перевиробництво фіктивного капіталу, втрата регуляторного впливу держави на зростаючі ринки інвестицій; використання наднизьких відсоткових ставок; зміни демографічної структури і нова якісна характеристика трудових ресурсів; катаклізми природного і техногенного характеру; зниження якості і кількості природних ресурсів. Такі обставини суттєво вплинули на національну економіку України, як світогосподарську підсистему, проте із нашаруванням на специфічні причини, а саме: порушення макроекономічних пропорцій та відтворювального процесу, що загострило протиріччя суспільної системи між недосконалими трансформаційними економічними відносинами і рівнем розвитку продуктивних сил, невідповідність виробничих процесів та процесів споживання.

2. Спираючись на наукові дослідження, обґрунтовано необхідність нового розуміння державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки в межах авторського дослідження, що представлена як особливий процес, який реалізується через сукупність методів та прийомів, що дають змогу розпізнавати кризи, здійснювати їх профілактику, та за допомогою якої держава здійснює вплив на галузь, створює умови для забезпечення її виходу на сучасний технологічний конкурентний рівень та більшої частки доданої вартості, з метою

зменшення тривалості і глибини кризи, а також пом'якшення її негативних соціально-економічних наслідків. Основними засадами здійснення такої політики з боку суб'єктів державного управління виступають: збереження ринкової свободи та антимонопольне регулювання; ефективне використання ресурсів для інвестування в реструктуризацію; поліпшення соціального стану.

3. Встановлено, що посилення тенденцій глобалізації економіки актуалізує підняту проблему формування та реалізації державної політики антикризового розвитку з позиції забезпечення стійкості національної економіки як відкритої системи щодо зовнішніх впливів через неможливість в нових умовах ефективної реалізації відтворювального процесу в національних межах. Необхідність забезпечення такої стійкості посилюється подвійністю економічної природи глобалізаційного процесу, що передбачає переваги інтеграції у поєднанні із загрозами національним економічним інтересам, поглибленням диференціації країн за рівнем економічного, соціального та науково-технічного розвитку. Уточнено та систематизовано основні чинники зовнішнього середовища, що зумовлюють протиріччя глобалізаційних економічних процесів, серед яких: деформація співвідношення наднаціонального й національного; перетворення організаційно-економічної структури світової економіки; зміни у структурі та напрямках реалізації міжнародних економічних й політичних зв'язків; деформація міжнародного поділу праці; перетворення системи перерозподілу. При цьому, ступінь впливу зовнішніх чинників значною мірою обумовлена внутрішнім станом національної економіки, її стійкістю. В цьому проявляється необхідність нового підходу до формування та реалізації державної політики антикризового розвитку в умовах глобалізації, розробка і реалізація якого передбачає зміну концептуальної основи системи міжнародних відносин. Теорія балансу сил, що ґрунтується на концепції конфронтаційного типу має бути замінена теорією балансу національних інтересів, в основу якої покладено модель партнерства.

4. Аналіз методологічних засад та зарубіжного досвіду державної політики антикризового розвитку економіки дав змогу виявити основні вимоги щодо забезпечення її ефективності, які класифіковано за критеріями: системи

управління (гнучкість та адаптивність, пріоритет неформального управління, інтеграція, пошук найбільш ефективних засобів і методів управління, забезпечення ситуативного реагування на основі децентралізації; концентрація зусиль більш ефективного використання потенціалу об'єкта); механізму управління (мотивування на розв'язання кризової ситуації; інтеграція за цінностями професіоналізму; ініціативність; корпоративна солідарність); процесу управління (мобільність та динамічність у використанні ресурсів, реалізації інноваційних програм; програмно-цільовий підхід; чітке врахування часового чинника; розроблення та оцінювання послідовних рішень й альтернатив; ґрунтовний відбір критеріїв якості рішень); стилю управління (професійна довіра, цілеспрямованість, антибюрократична організація, ініціативність і самоорганізація, підвищення відповідальності). Виявлено основні підходи до антикризового регулювання економіки з позиції фінансового та організаційного забезпечення реалізації.

5. Уточнено сутність та значення державної економічної стратегії, яка через формалізацію ключових економічних цілей, які ставить перед собою держава, визначення засобів їх досягнення в осяжній довгостроковій перспективі – передбачає формування і розвиток економічного потенціалу країни, що обумовлюється: архітектонікою економіки, якістю трудового ресурсу, прогресивними змінами в організації внутрішньої економічної і соціальної структури суспільства, що забезпечують її чутливість до змін зовнішнього середовища. Значення такої стратегії розкрито через її ознаки-функції, що передбачають: забезпечення реальної оцінки ситуації, спроможності і перспектив розвитку; забезпечення стійкості та спадкоємності суб'єктів державного управління національною економікою; уособлення суспільного договору та структуризації системи управління; формує довіру суспільства до влади, його консолідованість через зрозумілість економічних цілей; підвищує довіру з боку інших держав; дає підставу конструктивної критики; зумовлює зміст всієї поточної діяльності (напрями бюджетної політики, формування інвестиційного

клімату, зовнішньої економічної політики тощо); визначає послідовність реалізації цілей розвитку національної економіки, їх уточнення і доповнення.

6. Уточнено предмет та основні фактори, що визначають державну економічну стратегію. Встановлено, що перший з них складають проблеми: зумовлені підвищенням ефективності національної економіки (виникнення нових або ліквідацію старих галузей і виробництв, масштабні наукові дослідження і технології, освоєння нових секторів світового ринку); пов'язані із зовнішньоекономічними чинниками, що потребують постійного моніторингу. Основними факторами, що визначають державну економічну стратегію виступають: позиція країни на світовому ринку, динаміка розвитку, її потенціал, дії конкуруючих країн, характеристики виробленої продукції, загальний стан економіки, культурне середовище. При цьому, формування й застосування методології стратегічного управління обумовлено характером змін, перш за все, у зовнішньому середовищі.

Узагальнено та виділено моделі формування державної економічної стратегії, залежно від варіацій поведінки на світовому ринку: приростну, що притаманна розвиненим країнам та відзначається цілепокладанням «від досягнутого», мінімізацією відхилень від традиційної поведінки, послідовним пошуком альтернативних рішень та прийняття першого задовільного з них; підприємницьку, що характерна для країн на етапі трансформації структури економіки, вибудови геополітичної значущості, та відзначається прагненням її суб'єктів до змін задля майбутньої ефективності, прогнозуванням загроз і можливостей, пошуком альтернативних рішень та обрання з них оптимального з них.

Проведений системний аналіз вітчизняної моделі державного регулювання економіки дав змогу виявити її основні негативні характеристики, що потребують значної уваги, серед яких: відсутність консолідованого спрямування на досягнення загальних цілей і виконання державою своєї місії; не ефективність структурно-функціональною ієрархічною будовою, що не відповідає зміненим суспільним умовам через неспроможність генерального суб'єкта адекватно

оперувати збільшеним обсягом даних і керувати специфічними й різноманітними потоками інформації; відсутність чіткої стратегії реалізації такої моделі.

7. Відповідно до предмету дослідження, уточнено особливості загроз на сучасному етапі. Доведено, що глобальний характер загроз і можливостей, вимагають зміни характеру державної політики антикризового розвитку, оскільки в сучасній практиці пріоритет надається механізмам безпосереднього реагування, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність протистояти впливу кризових чинників шляхом запровадження дієвої стратегії випереджаючого реагування на зміну ситуації, прийняття попереджувальних заходів при появі тенденцій до її погіршення, одночасно закладаючи основи для розвитку реального сектору економіки.

Обґрунтовано методологію дослідження кризових процесів із використанням якісних та кількісних параметрів економічної стійкості, що дає змогу суб'єкту реалізації державної політики оцінити ймовірність виникнення кризової ситуації і стійкості реального сектора економіки. Визначення можливостей настання криз за найбільш значущими показниками економічної стійкості за різними підсистемами (економічною, інвестиційною, інноваційною, структурно-функціональною, фінансовою, соціальною) може бути інтегроване в систему регулювання розвитку реального сектору економіки, що спрямована на розпізнавання, профілактику, ліквідацію негативних наслідків, а також використання можливостей для реалізації стратегічних цілей національної економіки. При цьому, фактичні дані по зазначених підсистемах свідчать, що більшість показників, які характеризують відповідні процеси, мають критичні значення. У кожній підсистемі виділяється індикатор, що свідчить про наявність кризової ситуації або імовірність її виникнення.

8. Аналіз ключових макроекономічних показників функціонування та розвитку промисловості України, як основної галузі реального сектору економіки за 1995-2015 рр. виявив загальну тенденцію до зниження рівня валової доданої вартості. Індекс промислового виробництва за цей період знизився на 45%. Залишається низькою сприйнятливість інновацій українськими суб'єктами

господарювання: частка підприємств реального сектору економіки, що здійснювали технічні інновації у 2015 році становить всього 16%. У промисловому виробництві використовується лише 4,2% наявних винаходів. Через неврахування інтелектуальної власності вартість українських підприємств реального сектору занижена на понад 50%.

9. Показано, що українська економіка відзначається зниженням конкурентоспроможності, зокрема через неінноваційність та сировинну структуру, що відбувається на тлі тривалої системної кризи та відсутності дієвої стратегії її подолання. Встановлено, що з системних позицій така ситуація зумовлена відсутністю продуктивної взаємодії суб'єктів управління національною економікою, освіти і науки, виробників та інших бізнес-структур щодо здійснення інновацій та, забезпечення переходу до нового технологічного укладу. При цьому, визначальною умовою антикризового розвитку реального сектору виступає системна модернізація як процес формування особливого типу поведінки економічних суб'єктів, спрямованого на якісні прогресивні зміни існуючих інституційних форм, оновлення соціальних і технологічних основ економічної системи, підвищення її конкурентоспроможності. Виявлено головні чинники і загрози проведення такої модернізації, які закладають основу формування антикризової стратегії реального сектору економіки.

Запропоновано наукову концепцію державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки, що враховує перспективні напрями зростання, на основі поєднання модернізації з інноваційним розвитком з метою забезпечення конкурентоспроможності української економіки, її ефективного включення до системи глобальної економіки, забезпечення високих соціально-економічних параметрів та соціальної спрямованості. Запропонована концепція ґрунтується на системі принципів: керованість, довгострокова стійкість; гуманізація; інноватизація; збалансування інтересів суспільства, бізнесу і держави. Концепцією передбачено три основні етапи реалізації антикризової стратегії: наздоганяючу фазу із запозиченням технологій; інституційну модернізацію та інфраструктурне забезпечення інноваційного розвитку;

продукування власних технологічних інновацій. Реалізація таких етапів передбачає розв'язання відповідних стратегічних завдань: доступ до технологій на основі залучення зовнішніх інвесторів; пошук ринків збуту у світогосподарській системі для продукції з високою доданою вартістю; уточнення пріоритетів інноваційного розвитку.

10. Для здійснення модернізації реального сектора економіки в рамках державної політики антикризового розвитку обґрунтовано відповідну модель-схему, методологічну основу якою складає теорія макроекономічної рівноваги, умовою забезпечення якої у довгостроковій перспективі є: оптимальний ресурсний розподіл, узгодження суперечливих інтересів економічних агентів, збалансованість виробництва. Представлена модель передбачає регуляторний вплив на ключові сфери-об'єкти (людський капітал, наукова та бізнес-сфера), що мають забезпечити інноваційну модернізацію реального сектору економіки, переведення його у стан динамічної збалансованості та стійкого розвитку.

11. Обґрунтовано науково-методологічний підхід до розподілу бюджетних коштів на реалізацію модернізації реального сектора економіки в рамках формування та реалізації державної політики антикризового розвитку. Побудовано сценарну модель, яка містить чотири сценарії: збільшення ємності внутрішнього ринку, імпортозаміщення, пошук ніш на зовнішньому ринку для української продукції, структурна перебудова реального сектору в напрямі вимог постіндустріальної економіки. Для кожного із сценаріїв обґрунтовано кортеж параметрів, що характеризують пріоритетність галузей (видів економічної діяльності) реального сектору економіки з точки зору реалізації антикризової стратегії. Здійснено формалізацію оптимізаційної сценарної моделі розподілу обмежених бюджетних коштів за критерієм максимізації ефекту від їх використання.

12. Запропоновано концептуальні засади формування механізму інституціональних та інноваційних трансформацій реального сектора економіки в рамках державної політики антикризового розвитку з визначенням цілеспрямованого впливу на підсистему макроекономічного регулювання

(встановлює параметри господарювання та загальні правила); підсистему індикативного планування (як основи для орієнтації інвестиційних процесів на відповідні ключові напрями структурної політики); планувальну підсистему щодо господарської діяльності державних підприємств. Запропонований механізм базується на засадах здійснення активної структурної політики, посилення активності держави в інвестиційній та зовнішньоекономічній сфері, продовження інституційних перетворень та передбачає зміну пріоритетів сталого розвитку, в основу яких покладено: формування сприятливих умов для покращення інвестиційного клімату та підвищення норми заощаджень, що сприяє перетворенню накопичень на інвестиції; залучення виробничих і фінансових ресурсів до секторів зростання; регулювання імпорту для захисту українських виробників в межах прийнятих процедур; реалізація стимулюючих механізмів у сфері експорту та його диверсифікація; реорганізація неефективних господарських структур; підтримка економічно ефективних і перспективних підприємств; закріплення норм ринкової поведінки господарюючих суб'єктів.

13. Набули подальшого розвитку складові модернізаційного потенціалу реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки, з позиції імовірності нарощення конкурентних переваг шляхом визначення локомотивів зростання на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу, на основі узгодження інтересів учасників економічних процесів, що мають вигляд комплексу взаємопов'язаних заходів, спрямованих на встановлення найбільш всебічної та ефективної узгодженості дій органів публічної влади, фінансових структур з метою розв'язання економічних проблем розвитку території та створення умов стійкого розвитку реального сектора економіки. Результатом такої взаємодії в рамках антикризової стратегії є: реалізація цільових структурних зрушень, підвищення ступеня керованості реальним сектором економіки, партнерство різних рівнів управління, підвищення конкурентоспроможності продукції, стійкість розвитку реального сектора економіки, забезпечення інвестиційної та інноваційної активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агангбьян А. Экономика России на распутье... Выбор посткризисного пространства /А. Агангбьян – М.: АСТ: Астрель; Владимир: ВКТ, 2010. – С. 67-90.
2. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія / О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянкін та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 328 с.
3. Алимов О. М. Інваріантні виміри теорії політичної економії та практики управління в контексті реалізації технології цілеорієнтованого формування потенціалу сталого розвитку України [Текст] / В. В. Микитенко, О. М. Алимов// Економіст: міжнародний економічний науковий та громадсько-політичний журнал, 2014. - № 4. – К.: Науково-дослідний центр інновацій та конкурентоспроможності, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».2014. – С. 6 – 12.
4. Алимов О. М. Стратегічний потенціал – сукупні можливості національної економіки по досягненню цілей збалансованого розвитку [Текст] / В. В. Микитенко, О. М. Алимов // Продуктивні сили України [наук.-теор. екон. ж-л. / гол. ред. Б. М. Данилишин]. – К.: Вид-во РВПС України НАН України, 2006. – № 1. – С. 135–151.
5. Амоша А. Промышленная политика Украины: концептуальные ориентиры на среднесрочную перспективу / А. Амоша, В. Вишневский, Л. Збарзская // Экономика Украины. – 2009. – № 12. – С. 4-13.
6. Амоша А.И. Инновационное развитие и конкурентоспособность стран / А.И. Амоша // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр. – Донецк: ДонНУ, 2009. – Т. 2. – С. 510-515.
7. Амоша О. І. Проблеми інтеграції прикордонних регіонів України і Росії / О. І. Амоша, Л. М. Соломатіна, Ю. В. Макогон, В. М. Дегтярьова // Економіка промисловості. – 2001. – № 3. – С. 3–7.
8. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний аспекти: Монографія [Текст] / Міжнародна рада з науки (ICSU) [та ін.]; наук. керів. М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ» МОН України, 2010. – Ч. 2. Україна в індикаторах

сталого розвитку. – 359 с.

9. Андрианов В.Д. Россия в мировой экономике / В.Д. Андрианов. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 400 с.
10. Андрійчук О. А. Україна – Європа: тести на сумісність / Олесь Андрійович Андрійчук. – К. : Смолоскип, 2007. – 373 с.
11. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф; пер. с англ. С. Жильцов. – СПб.: ПИТЕР, 1999. – 416 с.
12. Ансофф И. Стратегическое управление: Монография [Текст] / пер. з англ./ И. Ансофф. – М.: Изд-во Прогресс. 1989. – 519 с.
13. Антипенко Є. Ю. Удосконалення методів і моделей аналізу ефективності та ризику реалізації інвестиційних проектів / Є. Ю. Антипенко. – Д., 2004. - 18с.
14. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізми реалізації: моногр. / Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
15. Артеменко В. Р. Комплексне оцінювання ефективності соціально-економічного розвитку регіонів на основі критеріїв якості життя населення / В. Р. Артеменко // Регіональна економіка : науково-практичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 84–93.
16. Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв ; пер. з англ. А. Ю. Іщенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 175 с.
17. Бабаєв В. М. Адміністративно-територіальний устрій та сталий розвиток регіону (концептуальні основи та методологія) : монографія / Володимир Миколайович Бабаєв, Леонід Леонідович Товажнянський та ін. – Харків : НТУ «ХП», 2006. – 316 с.
18. Баваров А. С. Метод сценариев как разновидность интуитивно-логических методов прогнозирования / А. Баваров // Тезисы доклада Всесоюзного совещания «Пути повышения качества прогнозов». – М.; Л., 1990. – С. 34-35.
19. Багацька Я. М. Перспективи формування місцевих бюджетів та розвиток міжбюджетних відносин / Я. М. Багацька // Формування механізму регіонального управління в Україні : матеріали наук.-практ. конференції, 29.11.2001 р. – Х. : Вид-во ХарРІ УАДУ «Магістр», 2002. – С. 24–27.

20. Басенко. Н. А. Политология: краткий словарь/ Н. А. Басенко, В. Г. Доманов, Ю. Г. Запрудский и др. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 448с.
21. Бауліна Т. В. Інтелектуальний капітал: стратегічний ресурс трансформації національного господарства: Монографія [Текст] / Т. В. Бауліна. – Київ, РВПС України НАН України та МНТУ МОН України, 2010. – 384 с.
22. Бауліна Т. В. Формування державної політики розвитку інноваційно-інтелектуальної сфери: Монографія [Текст] / Т. В. Бауліна. – Київ, РВПС України НАН України та МНТУ МОН України, 2009. – 276 с.
23. Беганская И. Ю. Государственные, региональные и муниципальные долгосрочные программы экономического развития / И. Ю. Беганская, Н. Н. Садовская // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сборник научных трудов. – Донецк : ДонНУ, 2006. – С. 1194–1200.
24. Бежаев О. Г. Межбюджетные отношения. Теория и практика реформирования / Олег Георгиевич Бежаев. – Москва : Экзамен, 2001. – 128 с.
25. Безверхнюк Т. М. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні : монографія / Т. М. Безверхнюк. С. Є. Саханенко, Е. Х. Топалова / за заг. ред. Т. М. Безверхнюк. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 328 с.
26. Безпекова політика України в контексті формування системи колективної безпеки в Європі. Аналітична записка НІСД. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.
27. Бейко О. В. Механізми вдосконалення управління на місцевому рівні та наближення його до європейських стандартів [Електронний ресурс] / О. В. Бейко // Державне управління: теорія і практика. – 2005. – № 1. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej1/txts/Beyko.htm>.
28. Бжезинський З. Велика шахівниця. Америка: її провідна роль та геостратегічні орієнтири [Текст] / З. Бжезинський // Всесвіт. – 1999. – № 2. – С. 129 – 142.
29. Білецька І.І. Методичні основи діагностики та визначення конкурентоспроможності підприємства / І.І. Білецька // Маркетингові дослідження в Україні: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 трав. 2008 р., м. Луганськ). – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2008. – С. 26-27.

30. Білецька І.І. Формування маркетингових комунікацій та інтегрованих маркетингових комунікацій у зовнішньоекономічній діяльності металургійного підприємства / І.І. Білецька // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / за ред. В.А. Рульєва. – Мелітополь: Мелітопольська типографія «Люкс», 2010. – № 3. – С. 75-81.
31. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. дослідж.) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К. : МАУП, 2005. – 492 с.
32. Білоус В. Т. Національна безпека України / В. Т. Білоус ; за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – К. : Преса України, 2000. – 303 с.
33. Благун І.С. Особливості інвестиційного клімату в Україні / І.С. Благун, О.Т. Левандівський // Регіональна економіка.- 2006.- № 3.- С.108-114.
34. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг; пер. з англ. І. Дзюби. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.
35. Блауг М. Жугляр, Клемент // 100 великих економістів до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 107-108. — 352 с.
36. Бобылев С.Н. Индикаторы устойчивого развития / С.Н. Бобылев. — М.: 2011. — С. 45.
37. Богданович В. Ю. Підхід до розробки теоретичних засад стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки держави / В. Ю. Богданович // Стратегічна панорама. – 2006. – №2. –С. 21–35.
38. Бойко-Бойчук О. Типологізація механізмів державного регулювання розвитку міст / О. Бойко-Бойчук // Вісник НАДУ. – 2008. – № 2. – С. 124–132.
39. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азриляна. – М. : Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
40. Бондаренко Н.О. Стратегія розвитку взаємовідносин Україна – ЄС / Н.О. Бондаренко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2006. – № 4 (27). – С. 23.
41. Бондаренко В. «Сталий розвиток» - не найточніший термін / Бондаренко В // Проблеми української термінології / Вісник Державного університету «Львівська політехніка». - № 336. – Львів : Львівська політехніка. – 1998. – С. 355 – 356.
42. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / Алексей Борисович

Борисов. – М. : Книжный мир, 2003. – 895 с.

43. Боровиков В.П. Популярное введение в программу STATISTICA / В.П. Боровиков. – М.: Компьютер-пресс, 1998. – 265 с.

44. Боярунец А. Кризис в украинском ГМК: дешево и сердито [Электронный ресурс] / А. Боярунец. – 2009. – Украинская горно-металлургическая компания – Режим доступа к статье: <http://www.ugmk.info/print/art/1238168275.html>.

45. Бреев Б.Д. Использование метода двухуровневого сценария при разработке прогноза безработицы в РФ на 1994 год / Б.Д. Бреев, Ю.В. Сидельников // Вестник Академии прогнозирования (ИБ). – 2001. – Вып. 4, № 7. – С. 14-21.

46. Булеев И.П. Трансформация общества и экономика: опыт и перспективы: моногр. / И.П. Булеев / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2006. – 336 с.

47. Бурега В. В. Социально–адекватное управление: концептуализация модели: монографія / В. В. Бурега . – Донецк : Норд–Компьютер, 2005. – 171 с.

48. Буренко Ю. А. Основні принципи та методи управління економічними системами [Текст] / Ю. А. Буренко // Економіка: проблеми теорії та практики [зб. наук. пр. / гол. ред. А. А. Покотілов]. – Вип. 227: Т. І. – Дніпропетровськ: ДНУ МОН України, 2007. – С. 29 – 34.

49. Буркинский Б. В. Экологизация политики регионального развития / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева. – Одесса : Институт проблем рынка и экономико–экологических исследований НАН Украины, 2002. – 328 с.

50. Бутко М.П. Регіональні детермінанти зовнішньоекономічної діяльності в контексті євроінтеграційних процесів в Україні / М.П. Бутко // Продуктивні сили України. – 2007. – №1 (002). – С. 84–96.

51. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : монографія ; у 6 т. – Т. 1 : Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, В. М. Геєць, В. В. Близнюк, В. М. Бордюк. – К. : НДФІ, 2004. – 638 с.

52. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14>.

53. Вайнштейн Г. От новых технологий к «новой экономике» / Вайнштейн Г. // Мировая экономика и международные отношения. 2002.– № 10. – С. 23.

54. Вайсман В.А. Основные принципы конкурентоспособности субъекта хозяйствования / В.А. Вайсман // Економіка та держава. – 2004. – № 7. – С. 26-30.
55. Ванда І. В. Проблеми виділення депресивних регіонів в Україні / І. В. Ванда // Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій : збірник наукових праць / відп. ред. Ю. О. Кисельов. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – С. 93–95.
56. Варава Л.Н. Стратегическое управление горнодобывающими предприятиями: моногр. / Л.Н. Варава / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2006. – 356 с.
57. Варналій З. М. Регіональний розвиток України: проблеми та пріоритети [Текст] / З. М. Варналій // Економіст: [наук.-політ. ж-л. / гол ред. Голян В. А.]. – 2005. – № 6. – С. 24 – 28.
58. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: Монографія [Текст] / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – Київ: Вид-во Знання України, 2011. – 299 с.
59. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред.. В.Т. Бусел. – К.-Ірпінь : Перун, 2004. –1440 с.
60. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Кн.1. Пространство и время в неживой и живой природе / В.И. Вернадский. – М.: 1975. – С. 49.
61. Власкін Г. О. Промислова політика в умовах переходу до інноваційної економіки: Досвід країн Східної та Центральної Європи: Монографія [Текст] / О. Г. Власкін. – М.: Наука. 2006. – 246 с.
62. Войтович Р. Регіоналізація як обернена форма глобалізації та її вплив на систему державного управління / Радмила Войтович // Вісник НАДУ. – 2004. – №3. – С.15– 25.
63. Воронкова А.Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация: моногр. / А.Э. Воронкова / Восточноукраинский нац. ун-т. – Луганск: ТОВ «СЦ «ЧП», 2000. – 315 с.
64. Воротін В. Е. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : монографія / В. Е. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.
65. Гавриленко С.Н. Повышение уровня конкурентоспособности чёрной металлургии Украины на основе инновационного развития / С.Н. Гавриленко, В.А.

Никифорова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр. – Донецк: ДонНУ, 2008. – Ч.1. – С. 172-180.

66. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку : [монографія] / В. М. Геєць. – К.: Ін-т економ. прогнозування НАН України; Фенікс, 2003 – 1008 с.

67. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання: Монографія [Текст] / В. М. Геєць.; НАН України. Ін-т економічного прогнозування. – Київ: Вид-во «Форт», 2000. – 334 с.

68. Глазьев С. Ю. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов / С. Ю. Глазьев // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 26–38.

69. Гельвановский М. Конкурентоспособность: главная задача на сегодня [Электронный ресурс] / М. Гельвановский. – Режим доступа к статье: <http://www.bforum.ru/?rubr=5&issue=6&nid=58&action=show>.

70. Гельвановский М.И. Национально-государственная стратегия конкурентоспособности России: методологические аспекты / М.И. Гельвановский // Конкурентоспособность и модернизация экономики: в 2-х кн. / отв. ред. Е.Г. Ясин. – М.: Издат. дом ГУ ВШЭ, 2004. – Кн 2. – С. 400-415.

71. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. – Луцьк : Настиря, 2001. – 528 с.

72. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.

73. Государственный сектор промышленности в системе экономического регулирования: моногр. / Н.Г. Чумаченко, Л.Г. Червова, Л.М. Кузьменко и др.; НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2003. – 330 с.

74. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / Александр Григорьевич Гранберг. – М. : ГУ-ВШЭ, 2004. – 494 с.

75. Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : монографія / Ігор Андрійович Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 395 с.

76. Губерна Г. Процес структурної перебудови економіки України: регіональний аспект / Г. Губерна, В. Ляшенко // Управління сучасним містом. – 2004.

– № 2/4–6 (14). – С. 175–181.

77. Губський Б.В. Євроатлантична інтеграція України / Б.В. Губський. – К.: Логос, 2003. – С. 123.

78. Гурський Д. Енергетичний потенціал України / Д. Гурський // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 212. – С. 11.

79. Данилишин Б. М. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України [Текст] / Б. М. Данилишин, В. І. Чижова // Економіка України [політ.-екон. ж-л / гол. ред. С. І. Пирожков]. – 2004. – № 3. – С. 4–11.

80. Дейлі Г. Сталий розвиток: визначення, принципи, політики // Науковий вісник: екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. Львів : НЛТУ. – 2005, вип. 15.6. – С.27–39.

81. Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми: Монографія [Текст] / [Л. І. Антошкін., Н. М. Бабіч, В. Ф. Беседін, І. В. Беседін, І. К. Бондар]; М. М. Якубовський (ред.). // Науково-дослід. економічний ін-т Міністерства економіки України. — К., 2005. — 410 с.

82. Дорогунцов С. Государственное регулирование техногенно-экологической безопасности в регионах Украины / С. Дорогунцов, А. Федорищев // Экономика Украины. – 2002. – №4. – С. 79–77.

83. Дорогунцов С. І. Продуктивні сили України: прогноз розвитку і розміщення на період до 2010 р. : у 2 т. / С. І. Дорогунцов, Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фашевський та ін. ; РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2000. – Т. 1. – 292 с. ; Т. 2. – 286 с.

84. Дятловская И. Мифы о неприменимости и мировая практика сценарного планирования [Электронный ресурс] / И. Дятловская // Менеджмент в России и за рубежом – 2007. – № 1. – С. 137-143. – Режим доступа к статье: – <http://www.c-concordia.org/ru/publics/74/13.html>.

85. Економіка України: глобальні виклики і національні перспективи: Монографія [Текст] / [Беседін В. Ф. та ін.]; за ред. Беседіна В. Ф., Музиченка А. С.; М-во економіки України, Науково-дослідний екон. ін-т, МОН України, Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. — К.: НДЕІ, 2009. — 491 с.

86. Економіка України: стратегічне планування: Монографія [Текст] /

[Горшкова Н. І. та ін.]; за ред. Беседіна В. Ф., Музиченка А. С. [Міністерство економіки України та ін.] – К.: Вид-во НДЕІ, 2008. – 499 с.

87. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [В. М. Геєць, В. П. Александрова, Т. І. Артьомова, Ю. М. Бажал, О. І. Барановський та ін.] ; за ред. В. М. Гейця. – К. : Ін-т екон. прогнозув. ; Фенікс, 2003. – 1008 с.

88. Економіко-математичні моделі економічного зростання: Монографія [Текст] / [О. О. Бакаєв, В. І. Грищенко, Л. І. Бажал та ін.]. – Київ: Наукова думка, 2005. – 180 с.

89. Економіко-статистична база даних Бюро економічних та соціально-економічних технологій дослідницького центру «Бест» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.energy-index.com.ua/uk/ratings/regions/>

90. Економічна безпека промисловості: цільовий функціонал та технології управління: Монографія [Текст] / В. В. Микитенко, О. О. Демешок, М.П. Войнаренко / За науковою редакцією д.е.н., проф. Микитенко В. В. – Київ, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», МНТУ ім. академіка Юрія Бугая МОНмолодьспорту України, 2012. – 650 с.

91. Эрхард Л. Благосостояние для всех. / Л. Эрхард – М., 1992. – С. 45-123.

92. Європейська Хартія місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036.

93. Європейська Хартія регіональної демократії: науково-практичний коментар / автори-укладачі: Т. М. Безверхнюк та ін. : Асоціація дослідників держ. управління. – Одеса : ХОББИТ ПЛЮС, 2008. – 186 с.

94. Железняк Н. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу / Н. Железняк // Право України. – 2004. – № 11. – С. 140-143.

95. Загальнодержавна цільова програма розвитку промисловості України на період до 2017 р. [Електронний ресурс]/ Режим доступу до матеріалів: http://industry.kmu.gov.ua/industry/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966

96. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 р. № 1602 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi->

bin/laws/main.cgi?nreg=1602-14.

97. Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview>.

98. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. – К. : ВД «Ін Юре», 2004. – 26 с.

99. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.

100. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 170–175.

101. Закон України «Про основи національної безпеки України»: від 19 червня 2003 року №964-IV зі змінами внесеними згідно закону №3200-IV (3200-15) від 15.12.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351; 2006. – № 14. – Ст. 116.

102. Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» // Офіційний вісник України. – 2003. – № 7. – С. 5–11.

103. Заплатинський В. Безопасность в эру глобализации: монография // В. Заплатинський, Й. Матис. – ЦУЛ, 2010. – 142

104. Захарченко В. Пятый цикл индустриального (постиндустриального) развития и формирования промышленных территориальных систем / В. Захарченко // Экономика Украины. – 2005. – № 11. – С. 38-46.

105. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2012 році: Статистичний збірник/ за ред. А. О. Фризоренко. У 2-х т., т. 1. – К. Державна служба статистики України, 2013. – 139 с.

106. Ивантер В.В. Будущее России: инерционное развитие или инновационный прорыв? / Б.Н. Кузык. – М.: Ин-т экон. стратегий, 2005. – 144 с.

107. Информация о защитных мерах тарифного и нетарифного характера по регулированию черной металлургии в зарубежных странах [Электронный ресурс] / Союз Экспортеров Металлопродукции России // Информационный бюллетень. – 2009. – № 9. – 8 с. – Режим доступа к статье:

http://www.sempr.ru/user/uploads/inf_bul_9-2009.doc.

108. Інформація о пакетах мер по стимулюванню економіки, прийнятих в країнах-виробниках стали з метою подолання кризи [Електронний ресурс] / Союз Експортерів Металлопродукції Росії // Інформаційний бюлетень. – 2009. – № 8. – 9 с. – Режим доступу к статті: http://www.sempr.ru/user/uploads/inf_bul_8-2009.doc.

109. Інвестування української економіки: Монографія [Текст] / [за ред. А. І. Сухорукова]. – К.: Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2005 – 440 с.

110. Інноваційна стратегія українських реформ: моногр. / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В.Семиноженко. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.

111. Інноваційний ресурс. Інформаційна база даних Міністерства промислової політики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалів : <http://www.minprom.gov.ua>.

112. Інноваційні фактори економічного зростання: монографія [Текст] / [Ю. М. Бажал, В. П. Александрова, М. С. Данько та ін.; від. ред. Ю. М. Бажал]. – Київ, Інститут економічного прогнозування НАН України, 2002. – 551 с.

113. Історія економічних учень: Навчальний посібник / Базилевич В.Д., Гражевська Н.І., Гайдай Т.В., Леоненко П. М., Нестеренко А. П. - К.: Знання, 2004.- 1300 с.

114. Карпенко Г. Африка: перспективи для українських металургів [Електронний ресурс] / Г. Карпенко. – Українська горно-металургічна компанія. – 2008. – Режим доступу к статті: <http://www.ugmk.info/print?php/art/1225899508.html>. .

115. Касич А. О. Розвиток інвестиційно-інноваційних процесів в Україні: джерела, оцінка, перспективи: Монографія [Текст] / А. О. Касич – Кременчук: ТОВ «Кременчуцька міська друкарня», 2008 – 406 с.

116. Катаев А. Комплексный подход к управлению затратами металлургического предприятия / А. Катаев // Экономика Украины. – 2006. – № 3. – С. 81-85.

117. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень. [Текст] / А. Б. Качинський. – К.: Вид-во НІСД

при Президентіві України, 2013. – 104 с.

118. Кизим Н.А. Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира: моногр. / Н.А. Кизим, В.М. Горбатов. – Х.: ИНЖЕК, 2005. – 216 с.

119. Кіндзерський Ю. В. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року [Текст] // М. Якубовський, В. Новіцький, Ю. Кіндзерський // Економіка України [наук.- практ. ж-л / гол. ред. В. М. Геєць]. – 2007. – № 1. – С. 4–20.

120. Кіндзерський Ю.В. Економічний погляд на природу конкуренції / Ю.В.Кіндзерський // Конкурентоспроможність: країна, регіон, підприємство / Рада конкурентоспроможності України, Центр стратегій конкурентоспроможності (МІМ – Київ); за ред. Ю.В. Полунєєва. – К.: ЛАТ & К, 2006. – С. 86-98.

121. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики. Т.2. – С. 147

122. Код доступа к Европе. Внешняя торговля [Электронный ресурс] // Эксперт Украина. – 2008. – № 5. – Режим доступа к статье: [http://www.expert.ua/articles/7/0/5012/..](http://www.expert.ua/articles/7/0/5012/)

123. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: избр. тр. / Н.Д.Кондратьев; Сост. Ю.В. Яковец / Ин-т экономики РАН. – М.: Экономика, 2002. – 764 с.

124. Конкурентоспособность в системе мирового хозяйства: пространственный анализ / под ред. Н.С. Мироненко. – М.: Пресс-Соло, 2002. – 472 с.

125. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилук, Я.В. Белінська та ін.; за ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.

126. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення: моногр. / О.М. Бородіна, Т.В. Бурлай, Н.І. Горшкова, Н.Ю. Гончар, В.І. Дубровський; Ін-т економіки та прогнозування НАН України / І.В. Крючкова (та ін.). – К.: Основа, 2007. – 488 с.

127. Конкурентоспроможність: проблеми науки та практики: моногр. / Харків. нац. екон. ун-т; НАН України; Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. – Х.: ИНЖЕК, 2007. – 264 с.

128. Корнейчук Б. Экономисты о причинах кризиса // Экономист. – 2010. – №5. – С.19
129. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
130. Концепция устойчивого развития и Местная повестка дня XXI: Методическое пособие [Электронный ресурс] / [авт. тексту Джон Р. Либл]. – СПб. – 1998. Режим доступа.: <http://www.localstrategy.seu.ru/training/methods/indicators-method-description.html>
131. Концепція економічного розвитку України на 2008 – 2015 рр. [Текст] / Ефективне управління: науково-аналітична доповідь. – Київ, Вид-во «Фонд: Ефективне управління» 2008. – 126 с.
132. Кох Р. Стратегия: Как создавать и использовать эффективную стратегию / Р. Кох. и др. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 318 с.
133. Кузык Б.Н. Интегральный макропрогноз инновационно-технологической и структурной динамики экономики России на период до 2030 года / Б.Н. Кузык, Ю.В. Яковец; авт. вступ. ст. А.Д. Некипелов. – М.: Ин-т экон. стратегий, 2006. – 432 с.
134. Куценко В. І. Соціальні наслідки економічних трансформацій в Україні (регіональний аспект) / В. І. Куценко, Л. І. Богуш, І. В. Опалєва. — К. : РВПС України НАН України, 1998. — 96 с.
135. Левковська Л. В. Корпоративне управління сталим регіональним розвитком України. : [монографія] / Л. В. Левковська. – К.: ДЕДУТ, 2011. – 300 с.
136. Леонтьев В. Межотраслевая экономика / В. Леонтьев; пер. с англ. – М.: Экономика, 1997. – 479 с.
137. Лепа Н.Н. Управление конкурентными преимуществами предприятия / Н.Н. Лепа. – Донецк: Юго-Восток, Лтд., 2003. – 296 с.
138. Линдгрэн М. Сценарное планирование: связь между будущим и стратегией / М. Линдгрэн, Х. Бандхольд; пер. с англ. И. Ильиной. – М.: Олимп – Бизнес, 2009. – 234 с.
139. Лоза В.А. Економіка стійкого розвитку базується на законодавчому фундаменті / В.А. Лоза // Екологічний вісник. – 2004. – травень-червень. – С. 18.
140. Макогон Ю. ГМК Украины на внешних рынках: состояние и

перспективы / Ю. Макогон, И. Майорова, Т. Медведкин // Экономика Украины. – 2005. – № 4. – С. 72-80.

141. Макогон Ю. В. Экономическая безопасность Украины в условиях международной интеграции: государственный и региональный аспект / Ю. В. Макогон // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сборник научных трудов. – Донецк : ДонНУ, 2006. – С. 1104–1118.

142. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Том 23. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. – 231 с.

143. Маршалл А. Принципы политической экономии / А. Маршалл / пер. с англ. Р.И. Столпера; общ. ред и вступ. С.М. Никитина. – М.: Прогресс, 1983. – 415 с.

144. Механізм стратегічного управління інноваційним розвитком: Монографія [Текст] / за заг. ред. О. А. Біловодської. – Суми: СНУ МОН України «Університетська книга», 2010. – 432 с.

145. Микитенко В. В. Коридори еволюції української економіки та інкорпорація зовнішньоекономічних впливів при прогнозуванні траєкторії її розвитку [Текст] / Микитенко В. В. // Економічний вісник Донбасу: науково-виробничий журнал, № 4 (14), 2008. – С. 52 – 69.

146. Милль Дж. С. Основы политической экономии: в 3 т. / Милль Джон Стюарт: пер. с англ. / под общ. ред., автор. предисл. А.Г. Милейковский, Ю.Б. Кочеврин. – М.: Прогресс, 1980. – Т. 1. – 496 с.

147. Минцберг Г. Школы стратегий: Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегии менеджмента / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Д. Лэмпел. – СПб.: Питер, 2001. – 336 с.

148. Модернизация. Инвестиции в модернизацию [Электронный ресурс] Интернет стратегических исследований. – Режим доступа к статье: www.ukrstrstegy.com.ua/?pg=24. .

149. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2015 році. [Стат. зб.] [Текст]. – К.: ДП «ІВЦ Держстату України», 2016. – 257 с.

150. Научно-технический прогресс и его социально-экономические последствия на период до 2005 года по Украинской ССР (Комплексная программа научно-технического прогрессу Української РСР) [Текст] /под. науч. ред. академика

НАН України А. Н. Алымова. – Совет по изучению производительных сил Украины АН УССР. – Киев: Наукова думка, 1984. – 696 с.

151. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : навчальний посібник / Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. та інш. – Харків : Фоліо, 2002. – 285 с.

152. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М.: Финстатинформ, 2000. – 418 с.

153. Новикова О. Ф. Економічна безпека України в умовах глобалізації : проблеми та шляхи вирішення : наук. Праці / Новикова О. Ф. // ДонНТУ. – Донецьк : ДонНТУ, 2011. – С. 22 – 29. – (сер.: Економічна. – Донецьк; вип.26).

154. Ортіна Г.В. Модернізація реального сектора економіки як стратегічний напрям промислової політики держави / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 12. – С. 40-43.

155. Ортіна Г.В. Напрями реалізації цільової стратегії промислово-інноваційної політики / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 14. – С. 49-52.

156. Ортіна Г.В. Формування та реалізація цільової стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку реального сектора економіки / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 15. – С. 25-27.

157. Ортіна Г.В. Виявлення та аналіз чинників формування кризових явищ в економіці в умовах глобалізації як передумова розроблення антикризових стратегій/ Г.В. Ортіна // Економіка та держава. – 2013. - № 8. – С. 40-44.

158. Ортіна Г.В. Обґрунтування концептуального підходу до формування та реалізації державної політики антикризового розвитку реального сектору економіки/ Г.В. Ортіна // Економіка та держава. – 2013. - № 11. – С. 29-32.

159. Ортіна Г.В. Антикризовий потенціал реального сектору економіки/ Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 18. – С. 81-84.

160. Ортіна Г.В. Роль державного регулювання у структурному розвитку реального сектору економіки України в умовах глобалізації/ Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 17. – С. 45-48.

161. Ортіна Г.В. Формування збалансованої стратегії реального сектору економіки на основі інноваційної моделі розвитку/ Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика

та досвід. –2014. - № 13.-С. 59 - 62.

162. Ортіна Г.В. Структурна перебудова промислового комплексу як напрям антикризової стратегії розвитку реального сектору економіки/ Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика та досвід. –2015. - № 13-14.-С. 26 - 29.

163. Ортіна Г.В. Напрями розвитку корпоративного управління реальним сектором економіки в умовах подолання наслідків кризових явищ/ Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика та досвід. –2015. - № 15.-С. 25 - 27.

164. Ортіна Г.В. Причини виникнення і наслідки економічних криз в ринковій економіці як об'єкти державного впливу [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2015. - № 2. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).

165. Ортіна Г.В. Вплив тенденцій глобалізації на умови забезпечення антикризової стратегії в процесі реалізації державної економічної політики [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2015. - № 10. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).

166. Ортіна Г.В. Зарубіжний досвід реалізації державної політики щодо стратегічного розвитку реального сектора економіки [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2016. - № 3. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).

167. Ортіна Г.В. Кластеризація як напрям реалізації державної антикризової стратегії розвитку реального сектора економіки [Електронний ресурс] / Г.В. Ортіна // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2017. - № 4. - Режим доступу до журналу: [http:// www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).

168. Ортіна Г.В. Розвиток реального сектору економіки України в системі державного стратегічного управління / Г.В. Ортіна// Інвестиції: практика та досвід. – 2017. - № 16.-С. 98 - 101.

169. Ортіна Г.В. Стратегічні напрями державної політики щодо антикризової підтримки металургійної галузі України / Г.В. Ортина // Вісник Національного університету цивільного захисту України : Серія : Державне ууавління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2017. – Вип. 3 (9). - С. 152-157.

170. Ортіна Г.В. Підходи до розробки механізмів державного регулювання антикризового розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортина // Інвестиції:

практика та досвід. –2017. - № 19. - С. 116 - 120.

171. Ортіна Г.В. Інструментарій та механізм державного регулювання інвестиційного забезпечення розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортіна // Інвестиції: практика та досвід. –2017. - № 20. - С. 77 - 81.

172. Ортина А.В. Инновационно-инвестиционное обеспечение кластеров как стратегическая задача развития реального сектора экономики Украины/ А.В. Ортина// Научно-теоретический и практический журнал: Уральский научный вестник (ОРАЛДЫҢ ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ). – Республика Казахстан: г. Уральск: ТОО «Фирма Сервер + », 2014. - № 9 (88). - С. 35-40.

173. Ortina A. The formation of integrated structures as a task of anti-crisis strategy of the real economy / A. Ortina// Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. – 2015. - № 7 (20). –Praha: Publishing house Education and Science, 2015. – P. 20-26.

174. Ortina A. Scientific and research approaches of organizational support of the anti-crisis development strategy of the real economy sector / A. Ortina // Nauka i Stadia. – 2015. - № 11 (142). - Przemysl: Nauka i studia, 2015. – P. 18-24.

175. Ortina A. Formation of conceptual approaches to development of the real sector of economy enterprises in the context of economics genesis/ A. Ortina // Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. – 2016. - № 13 (26). – Central European journal for science and research, 2016. – P. 10-16.

176. Ortina A. Innovation and investment support for clusters as a strategic goal of enterprises development in the real sector of the Ukrainian economy/ A. Ortina // Economic science governance medicine ecology chemistry and chemical technology. – 2016. - № 17 (41). – New of science and education, 2016. – P. 5-10.

177. Ортіна Г.В. Забезпечення економічної безпеки кожного рівня ієрархії управління економікою / Г.В. Ортіна // Безпекознавство: теорія та практика / матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 15 березня-15 квітня 2013 р. – Луганськ: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2013. – С.80-83.

178. Ортіна Г.В. Методологічні засади антикризового розвитку реального сектору економіки / Г.В. Ортіна // Materialy IX mezinarodni vedecko – prakticka conference “Aplikovane vedecke novinky – 2013”, 07 - 15 sierpnia 2013 roku. - Dil 4. Ekonomicke vedy. Administrativa: Praha. Publishing House “Education and Science” s.r.o

- Р. 56-57.

179. Ортіна Г.В. Чинники формування кризових явищ в реальному секторі економіки в умовах глобалізації / Г.В. Ортіна // Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka: teoria i praktyka - 2013», 07 - 15 sierpnia 2013 roku. Volume 3. Ekonomiczne nauki.: Przemysł. Nauka i studia - Р. 77-79.

180. Ортіна Г.В. Фактори пом'якшення та блокування демпфівальної природи антикризового управління / Г.В. Ортіна // Актуальні питання економічної науки / матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції економічного спрямування, 17 квітня 2013 р. – Тернополь, 2013. – С.21-24

181. Ортіна Г.В. Гарантування економічної безпеки країни на основі розробки єдиної державної стратегії / Г.В. Ортіна // Ділового публічне адміністрування / матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 25 - 27 квітня 2013 р. – Луганськ - Євпаторія: Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, 2013. – С.207-210.

182. Ортіна Г.В. Економічна безпека як основа стійкого розвитку / Г.В. Ортіна // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку / матеріали VI-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 18 - 19 травня 2013 р. – Суми: Харківський національний університет внутрішніх справ. Сумська філія, 2013. – С.678-680.

183. Ортіна Г.В. Напрями реалізації державних стратегій розвитку реального сектора економіки зарубіжних країн / Г.В. Ортіна // Матеріали за 10-а міжнародна научна практична конференція, «Найновите научни постижения», - 2014. Том 11. Икономики. Държавна администрация. Политика. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД - С. 25-26.

184. Ортіна Г.В. Інтеграційні чинники формування стратегії розвитку реального сектора економіки / Г.В. Ортіна // Materiały X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy - 2014» Volume 14. Historia. Politologia.: Przemysł. Nauka i studia - str. 103-104.

185. Ортіна Г.В. Реалізація антикризової стратегії розвитку реального сектора економіки на основі взаємодії влади, бізнесу і громадськості / Г.В. Ортіна // Materiály X mezinárodní vědecko - praktická konference «Dny vědy – 2014». - Díl 12. Právní vědy. Administrativa.: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o – stran 64-65.

186. Ортіна Г.В. Формування іноваційної моделі розвитку реального сектора економіки як напрям антикризової стратегії держави/ Г.В. Ортіна// Матеріали за 10-а міжнародна научна практична конференція, «Ключові висновки в сучасній науці», - 2014. Том 9. Економіка. Державна адміністрація. Політика. Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД. - С. 42-43.

187. Ортіна Г.В. Інноваційна основа збалансованості стратегії розвитку реального сектору економіки // Materiały X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Aktualne problemy nowoczesnych nauk - 2014» Volume 10. Prawo. Państwowy zarząd.: Przemysł. Nauka i studia - str. 70-71.

188. Ортіна Г.В. Напрями антикризової підтримки металургійної галузі України/ Г.В. Ортіна// Materiały XI międzynarodni vedecko - praktická konference «Prední vedecke novinky - 2015». - Díl 1. Ekonomické vědy. Administrativa.: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – С. 66-68.

189. Ортіна Г.В. Реструктуризація як напрям стратегії антикризового регулювання реального сектору економіки/ Г.В. Ортіна// Materials of the XI International scientific and practical conference, «Prospects of world science», - 2015. Volume 1. Economic science. Sheffield. Science and education LTD. – С. 8-9.

190. Ортіна Г.В. Економічний зміст прояву кризових ситуацій в умовах глобалізації/ Г.В. Ортіна// Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференція, «Динаміка в сучасній науці», - 2015. Том 2. Економіка. Державна адміністрація. Закон. Історія. Філософія. Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 61-63.

191. Ортіна Г.В. Підхід до формування моделі регулювання реального сектору економіки/ Г.В. Ортіна// Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференція. «Новини в науці прогрес», - 2015. Том 1. Економіка. Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 41-43.

192. Ортіна Г.В. Вплив глобалізації на національну економіку як ключовий чинник антикризового регулювання/ Г.В. Ортіна// Materiały XI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka: teoria i praktyka - 2015» Volume 1. Ekonomiczne nauki. Państwo wyzarząd.: Przemysł. Nauka i studia. – С. 19-21.

193. Ортіна Г.В. Форми антикризового управління для реалізації потенціалу суб'єктів реального сектору економіки України / Г.В. Ортіна// Матеріали

Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії угоди про асоціацію з ЄС», 24 травня 2017 року м. Львів – С. 92-95.

194. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

195. Офіційний веб-сайт Інституту регіональних та євроінтеграційних досліджень. – Режим доступу : <http://www.eru.org.ua>.

196. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу: <http://www.minfin.kmu.gov.ua>.

197. Павлюк А. П. Напрями підвищення конкурентоспроможності регіонів України / А. П. Павлюк // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сборник научных трудов. – Донецк : ДонНУ, 2007. – С. 515–521.

198. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю.М. Пахомов, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Гунський. – К.: Україна, 1997. – 237 с.

199. Пашута М. Т. Промисловість в національній інноваційній системі України: Препринт [Текст] / М. Т. Пашута, Л. І. Федулова, О. М. Кондратов. – Київ: Вид-во Науковий світ, 2005. – 76 с.

200. Пепа Т. В. Регіональний зріз розбудови національного економічного простору / Т. В. Пепа, О. М. Ярош // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. / РВПС України НАН України. – Ч. 1. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – С. 4–11.

201. Передборський В.А. Економічна безпека держави: монографія / В. А. Передборський. – К. : Кондор, 2003. – 391 с.

202. Петкова Л. О. Економічне зростання в Україні: регіональний вимір / Леся Омелянівна Петкова. – Черкаси : ЧДТУ, 2004. – 271 с.

203. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – М.: Прогресс, 1990. – 511 с

204. Пилипенко И.В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И.В. Пилипенко. – М.: Ойкумена, 2005. – 494 с.

205. Пилипенко Ю. І. Технологічна структура національної економіки: теорія, практика та регулювання: Монографія [Текст] / Ю. І. Пилипенко. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2010. – 202 с.
206. Пилипів В. В. Бюджетне фінансування соціально-економічного розвитку регіонів України / Віталій Володимирович Пилипів. – Івано-Франківськ : ЛПК, 2007. – 228 с.
207. Піддубна Л.І. Конкуренентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління / Л.І. Піддубна / Харківський нац. економічний ун-т. – Х.: ІНЖЕК, 2007. – 368 с.
208. Підліснюк В. Сталий розвиток суспільства : роль освіти. Путівник / В. Підліснюк, І. Рудик, В. Кириленко, І. Вишинська, О. Маслюківська / за ред. В. Підліснюк. – К. : Вид-во СПД «Ковальчук», 2005. – 88 с.
209. Погребняк І. Ф. Формалізація проблем управління організаційної системи в умовах невизначеності [Текст] / І. Ф. Погребняк // Автоматика. Автоматизація. Електротехнічні комплекси та системи. [наук.-техн. ж-л / за наук. ред. А. М. Бражник.]. – 2009. – № 1. – С. 151 – 156.
210. Погодина В.В. Антикризисное управление в промышленном комплексе: теория, методология и механизмы реализации: Дис... д-ра. экон. наук. СПб., 2004.
211. Пономаренко О. О. Системні методи в економіці, менеджменті та бізнесі: Монографія [Текст] / О. О. Пономаренко, В. О. Пономаренко. – К.: Либідь, 1995. – 240 с.
212. Попов С.А. Стратегическое управление. Модульная программа для менеджеров / С.А. Попов. – М.: ИНФРА, 1999. – 462 с.
213. Попов С.А. Сценарное моделирование: методика из восьми шагов [Электронный ресурс] / С.А. Попов. – Режим доступа к статье. – http://www.elitarium.ru/2008/10/20/scenarnoe_modelirovanie_metodika.html.
214. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; пер. с англ.; под ред. и с предисл. В.Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
215. Портер М.Е. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / М.Е. Портер; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 452 с.
216. Портер М.Е. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М.Е. Портер; пер. с англ. – М.: Альпина

Бизнес Букс, 2005. – 715 с.

217. Про соціально-економічне становище України за 2015 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/soc_ek/2015/publ_12_2015_u.html

218. Проблеми, що виникають при адаптації законодавства та нормативно-технічних документів України в галузі енергетики до вимог ЄС [Текст] // Енергетика та електрифікація: науково-практичний журнал, № 7 2010 р. – С. 32–33.

219. Прогнозування розвитку промислового регіону: методологічні аспекти: Монографія [Текст] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень; [наук. ред. Є. І. Бойко]. – Львів, 2009. – 236.

220. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Текст] / Комітет економічних реформ при Президентові України. – К.: Вид-во Комітету економічних реформ при Президентові України, 2012. – 87 с.

221. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій: Монографія [Текст] [В. М. Белінська, В. Г. Бурлака, І. О. Галиця та ін./ відпов. ред. Ю. В. Кіндзерський]; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – Київ, 2007. – 407 с.

222. Радзієвський І. А. Феномен глобалізації і державне управління / І. А. Радзієвський [Електронний ресурс] // Державне управління: теорія і практика. – 2006. – № 1. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2006-/txts/FILOSOFIYA/06riagdu.pdf>.

223. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 480 с. – (Б-ка словарей «ИНФРА-М»).

224. Рикардо Д. Начало политической экономии налогового обложения / Рикардо Д. // Антология экономической классики. – М. : МП «Эконов-Ключ», 1993. – С. 39–473.

225. Робинсон Дж.В. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж.В. Робинсон; пер. с англ. / Вступ. и общ. ред. И.М. Осадчей. – М.: Прогресс, 1986. – 471 с.

226. Розвиток промислового виробництва: методи, моделі та інструменти:

Монографія [Текст] / [І. С. Грозний. Р. М. Лепа та ін.]; за заг. ред. І. С. Грозного. – Донецьк: Вид-во СПД Купріянов В. С., 2010. – 338 с.

227. Розвиток секторів і товарних ринків України / НАН України. Ін-т екон. прогнозування; за ред. В.О. Точиліна. – Ужгород: ІВА, 2001. – 400 с.

228. Савелко Т. В. Уточнення економічного змісту й особливості глобалізації / Савелко Т. В. // Фінанси України. – 2004. – № 7. – С. 34-41.

229. Савченко В. В. Потенціал національної економіки України: Монографія [Текст] / В. В. Савченко. – Чернігів: ЧДІЕУ МОН України, 2009. – 274 с.

230. Савчук А. Конкурентоспособность отраслей промышленного производства: методологические вопросы оценки и анализа / А. Савчук // Економіка промисловості. – 2001. – № 2. – С. 61-66.

231. Савчук А. Системный подход к анализу конкурентоспособности промышленного производства / А. Савчук // Економіст. – 2001. – № 12. – С. 58-61.

232. Світове господарство в умовах глобалізації: Монографія / за ред. Я. Б. Олійника, Б. П. Яценка, В. К. Бабарицької. – К.: Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2004. – 145 с.

233. Семенченко А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України: [монографія] / А. І. Семенченко. – К.: Вид-во НАДУ, 2008. – 428 с.

234. Семенченко А. Теоретико–методологічні засади визначення, класифікації та оцінки системи загроз національній безпеці і рекомендації щодо їх удосконалення / А. Семенченко // Вісник НАДУ при Президентові України. – 2007. – № 3. – С.86–108.

235. Сенюшкін Є. О. Економіко-правові механізми державного забезпечення сталого розвитку/ Сенюшкін Є. О. // Статистика України. – 2013. – № 3. – С. 38-68.

236. Сепик Д. Индикаторы конкурентоспособности регионов: европейский подход / Д. Сепик // Регион: экономика и социология. – 2005. – № 2. – С. 197-205.

237. Ситник Г. П. Система державного управління національною безпекою: аналіз чинників / Г. П. Ситник // Управління сучасним містом. – К.: НАДУ, 2003. – №7-9. – С. 8 – 14.

238. Ситнік Г. П. Безпека як категорія і функція державного управління / Г. П. Ситнік // Вісник Національної академії державного управління. – 2004. – №1. –

С. 350–357.

239. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Антологія економічної класики. – М. : МП «Еконов-Ключ», 1993. – С.79 – 396.

240. Смоленюк В. Ф. Трансформація політичних та економічних систем в умовах глобалізації [Текст] // Сучасна українська політика. – 2011. – Вип. 23. – С. 334-344.

241. Смолянук В. Ф. Десуверенізація та економічна безпека України: динаміка взаємозалежності [Електронний ресурс] // Матеріали круглого столу: державна політика забезпечення національної безпеки України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання, м. Київ, 19.02.2013 р., 2013. – К.: НАДУ при Президентові України. – Режим доступу: <http://nationalecurity.org.ua/2013/04/10/kruglijj-stil-19-02-2013-derzhavna-politika-zabezpechennya-nacionalno%D1%97-bezpeki-ukra%D1%97ni-aktualni-problemi-ta-shlyakhi-%D1%97kh-rozvyazannya/>

242. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. / Пер. с англ. С.К. Ушрихиновой, М.З. Штернгарца. М., – 2001. –С. 458.

243. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / [Хвесик М.А., Бандур С.І., Корецький М.Х. та ін.]; за заг. ред. В.М. Гейця та ін., РВПС України НАНУ. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

244. Співак В. М. Держава в процесі глобального управління економікою: порівняльні характеристики[Текст] // Економіко-правові дослідження. – 2010. – № 1. – С. 132-141.

245. Статистична база даних реалізації промислової політики в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.esco-ecosys.narod.ru>.

246. Статистичний збірник «України в цифрах 2015» [Текст] / за заг. ред. О. А. Вишневська. – К.: Державний служба статистики України, 2016. – 239 с.

247. Статистичний збірник Регіони України 2015 [Електронний ресурс]. / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

248. Стратегічні виклики 21 століття суспільству та економіці України: у 3-х т. / О.Ю. Болховітінова, Л.Ю. Волощенко, Т.В. Голікова, Б.С. Кваснюк та ін.; Ін-т економіки та прогнозування НАНУ; Український форум; за ред. В.М. Гейця, В.П.

Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс. – Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки, 2007. – 556 с.

249. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 -2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції»: Монографія [Текст] / [Авт. кол. А. С. Гальчинский, В. М. Геєць та ін.]: Нац. ін-т стратег. досліджень, Ін-т економічного прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. Інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

250. Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання: Монографія [Текст] / [за ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової]. – К.: «Експрес», 2007. – 520 с.

251. Структурні трансформації економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України: Монографія [Текст] / наук. ред. В. І. Ляшенко, Є. В. Савельєв; ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНмолодьспорту України. – Тернопіль: Економічна думка, 2011. – 848 с.

252. Структурні трансформації економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України: Монографія [Текст] / О. І. Амоша, М. Г. Білопольский, В. В. Микитенко та ін. – Інститут економіки промисловості НАН України, ТНЕУ МОНмолодьспорту України. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ МОНмолодьспорту України. 2011. – 848 с.

253. Сурмин Ю. Тенденции и стратегии развития государственного управления / Ю. Сурмин // Государственная служба. – 2008. – № 1. – С. 41 – 45.

254. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах: [монографія] / [В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, Ю. В. Єгоров, О. О. Бортник, В. А. Муха]. – К.: Кий, 2007. – 370 с.

255. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 р. № 615 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>.

256. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» № 341/2001 від 25.05.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 27. – С. 86–90.

257. Указ Президента України «Про Стратегією сталого розвитку "Україна -

2020"» № 5 від 12 січня 2015 року Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U005_15.html

258. Управление риском: Риск, устойчивое развитие, синергетика [Текст] – М.: Наука, 2001. – 431 с. – (Серия «Кибернетика: неограниченные возможности и возможные ограничения»).

259. Управління інноваційною діяльністю в економіці України: Колективна наукова монографія [Текст] / [за наук. ред. С. А. Єрохіна]. – Київ: Національна академія управління, 2008. – 116 с.

260. Фаминский И.П. Факторы конкурентоспособности и пути её повышения / И.П. Фаминский // Конкурентоспособность и модернизация экономики: в 2-х т. / отв. ред. Е.Г. Ясин. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – Кн 2. – С. 291-306.

261. Федоренко Г. Загальнотеоретичні проблеми функціонування держави в умовах регіоналізації / Г. Федоренко // Право України. – 2004. – № 11. – С. 130.

262. Федулова Л. Технологическое развитие экономики / Л. Федулова // Экономика Украины. – 2006. – № 5. – С. 4-10.

263. Феофанов К.А. О сценарном подходе к прогнозированию [Электронный ресурс] // СОЦИС. – 2008. – № 5. – Режим доступа к статье. – <http://cesirt.ru/index.php?go=Monitoring&in=view&id=223>.

264. Фінансово-економічний розвиток України в умовах глобалізації: колективна монографія [Текст] / [Ю. Б. Голляк, Я. В. Белінська, В. С. Будкин та ін.]. – Київ, Національний авіаційний університет МОН України, 2008. – 212 с.

265. Халецький А. В. Государственное управление национальной безопасностью: вопросы теории и практики / А. В. Халецький // Фінансовий механізм державного управління економікою України: зб. наук. праць / ДонДУУ. – Донецьк : Норд-прес; ДонДУУ, 2004. – Т.V. – С. 332 – 334. – (Державне управління; вип. 32).

266. Хамел Г. Конкурируя за будущее: Создание рынков завтрашнего дня / Г. Хамел, К.К. Прахалад; пер. с англ. С. Каменский, науч. ред. Б. Шпотов. – М.: Олимп-Бизнес, 2002. – 275 с.

267. Царенко О. В. Конкурентні переваги легкої промисловості регіонів України: методологія формування, теорія та практика: Монографія [Текст] / О. В. Царенко. – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2009. – 504 с.

268. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua>
269. Цихан Т.В. О концепции технологических укладов и приоритетах инновационного развития Украины / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. – 2005. – № 1. – С. 33-46.
270. Ціноутворення на продукцію металургійних підприємств: проблеми теорії і практики: моногр. / С.С. Аптекар, Є.С. Жданко, О.В. Кленін, В.В.Краснова; під заг. ред. С.С. Аптекаря. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. – 254 с.
271. Цыгичко В. Н. Прогнозирование социально-экономических процессов / В.Н. Цыгичко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: КомКнига, 2007. – 240 с.
272. Чемберлин Е. Теория монополистической конкуренции: реориентация теории стоимости / Е. Чемберлин; под ред. О.Я. Розовского. – М.: Экономика, 1996. – 351с.
273. Череп А. В. Економічний механізм регулювання розвитку промислового виробництва: Монографія [Текст] / А. В Череп, О. В. Лепьохін, Л. Г. Олейнікова. – Запоріжжя: ЗПУ МОНмолодьспорту України, 2011. – 352 с.
274. Чернега О.Б. Управление конкурентоспособностью в условиях трансформации экономических отношений / О.Б. Чернега. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. – 448 с.
275. Чухно А. Науково-технологічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної економічної теорії / А. Чухно // Экономика Украины. – 2008. – № 1. – С. 12-22.
276. Шапоренко О. І. Стратегія сталого розвитку як основа процесів управління / О. І. Шапоренко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ruscience.newmail.ru/medicine/mbooks/qol.htm> №149.
277. Шарко М. В. Управління розвитком інновації в промисловому виробництві: Монографія [Текст] / М. В. Шарко. – Херсон: Олді-плюс, 2010. – 448 с.
278. Швиданенко О.А. Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти / О.А. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2007. – 312 с.
279. Шевченко Н. Экспортно-импортная политика Китая [Электронный ресурс] / Н. Шевченко // Бизнес. – 2008. – № 16. – Режим доступа к статье: <http://www.knukim-edu.kiev.ua/index.php?id=633&view=article>.

280. Шевченко В. Ю. Потенциал и преимущества социалистической экономики / Шевченко В. Ю. – Киев : О-во «Знание» УССР, 1982. – 48 с.
281. Шишков Ю. Уровень бедности в современном мире: методологические споры / Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 1. – С. 4.
282. Шумпетер Й. А. Історія економічного аналізу: Монографія [Текст] У 3-х т. / [Перекл. з англ. мови під ред. В. С. Автономова]. — С-Пб.: Вид-во Економічна школа, 2004. – 1664 с.
283. Шумпетер Й. Теорії економічного розвитку: Монографія [Текст] / Й. Шумпетер. – М.: Прогрес. – 1982. – 452 с.
284. Які Справи в Української – Режим доступу: <http://www.amnu.gov.ua/articles/1/171/yak-spravi-v-ukra-nsko-nauki>
285. Яковец Ю. В. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва: Монография [Текст] / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2004. – 632 с.
286. Beer A. Multinational Lessons from Local and Regional Economic Development Agencies : Presented to the Annual Meeting of the European Regional Science Association / A. Beer, T. Clower, A. Maude, G. Haughton. – Porto, Portugal. – 2004, August.
287. Bergsten C. Globalizing Free Trade: A Vision for the Early 21st Century / C. Bergsten // Foreign Affairs. – 1996. – Vol. 71. – № 3 (May/June). – P. 105–120.
288. Boyer R. The Convergence Hypothesis Revisited: Globalization But Still the Century of Nations? – Cepemap, 1993. – № 9403.
289. Bruce Stokes. Deep Cuts: What the Age of Austerity Means for Global Public Goods. – Brussels Forum, March, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.cgdev.org>.
290. Bruno S. Frey, Stutzer A. Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Well-being. - Princeton University Press, 2002.
291. Collen, B. et al. Living Planet Index. 2010 and beyond: rising to the biodiversity challenge / Ed.: Loh J. - Gland: WWF, 2008.
292. Comparative Analysis of Indicator Systems for Sustainable Development. - Quebec, 2007.

293. Crawford J.-A. The Changing Landscape of Regional Trade Agreements : Discussion paper № 8 / J.-A. Crawford, R. Fiorentino. – Geneva : World Trade Organization, 2005. – 38 p.

294. Draft European Charter of Regional Democracy : Recommendation 240 : 15th Plenary Session. – Strasbourg, 27–29 May 2008. – Режим доступа : <http://www.regioner.dk/upload/publikationer/regionerne/draft%20charter%20on%20regional%20democracy.pdf>.

295. Drucker P., Management: Tasks, Responsibilities and Practices (1973) Русскоязычное издание: Менеджмент: задачи, обязанности, практика. 2008

296. Police Package ti Address Economic crisis, 10.04.2009. – <http://www.cao.go.jp/keizai/2009>

297. http://www.g20civil.com/upload/iblock/f65/GEO-5_SPM_Russian.pdf

298. Jaumotte1 F. Foreign Direct Investment and Regional Trade Agreements: The Market Size Effect Revisited : IMF Working Paper/04/206. / F. Jaumotte1. – International Monetary Fund ; Middle East and Central Asia Department, 2004. – 32 p.

299. newsru.ua Режим доступа – <http://www.newsru.ua/finance/11aug2015/minekenomrazvitiya.html>

300. Summers Lawrence The Atlantic monthly – 2001, № 1 – P. 35

301. World development report, 2012: Development and the next generation. - World Bank, 2013.

ДОДАТКИ

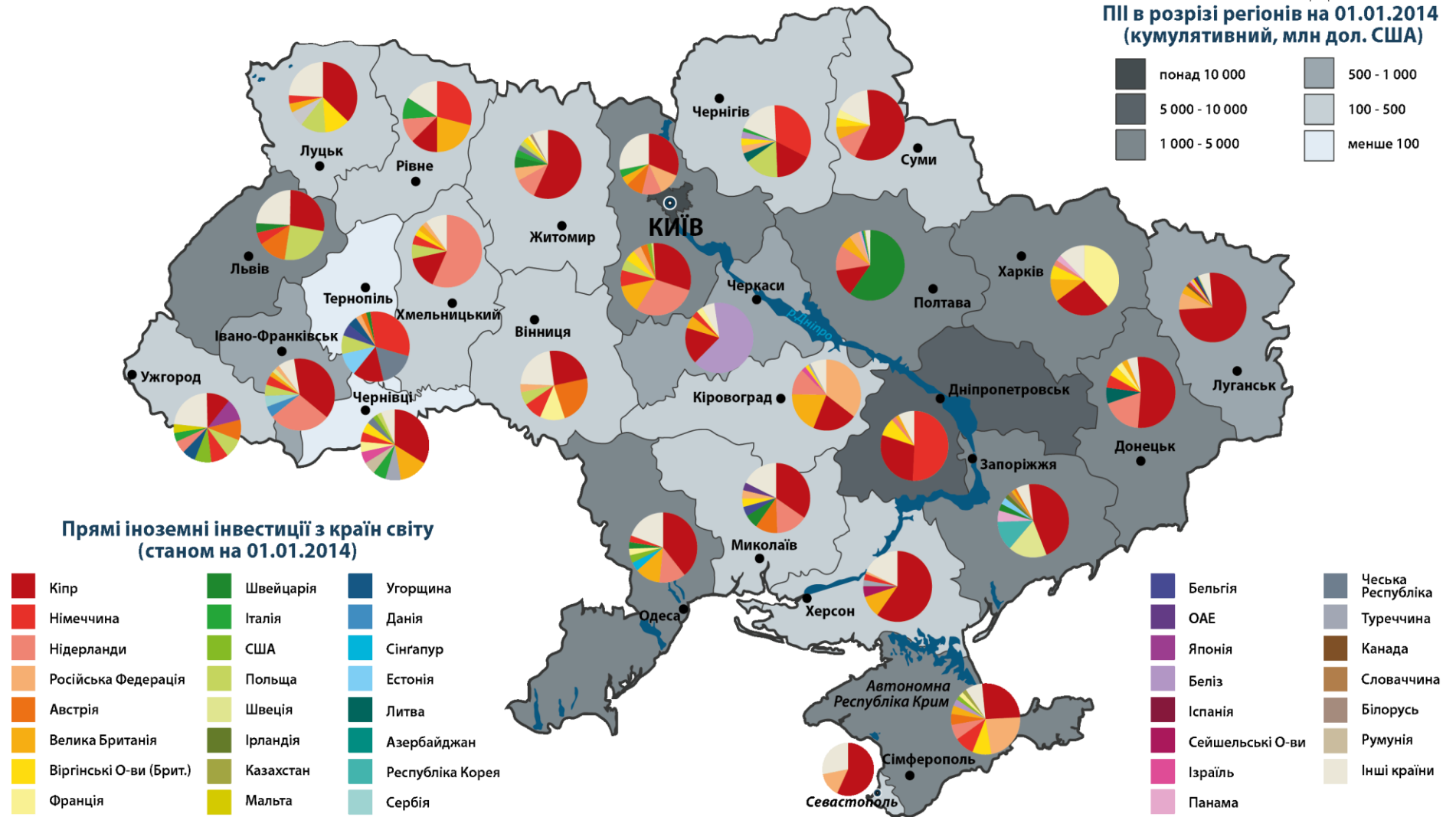
Додаток А

Макроекономічні показники результативності провадження
зовнішньоекономічної діяльності та співробітництва у розрізі регіонів держави у
2014 році

Регіони	Базові макроекономічні показники		
	Обсяг експорту, млн. дол. США	Обсяг імпорту, млн. дол. США	Покриття експортом імпорту продукції
АР Крим	914,9	1045,3	87,5
Вінницька	679,3	496,2	136,9
Волинська	628,8	1089	57,7
Дніпропетровська	9794,9	5357,3	182,8
Донецька	12408,6	4054,5	306,0
Житомирська	606,1	384,2	157,8
Закарпатська	1300	2062,5	63,0
Запорізька	3678,5	1760	209,0
Івано-Франківська	471,7	578,3	81,6
Київська	1973,7	4736,2	41,7
Кіровоградська	857,2	242,9	352,9
Луганська	3543,6	1849,9	191,6
Львівська	1290,9	2655,9	48,6
Миколаївська	2174,1	928,9	234,1
Одеська	1628,4	3438,7	47,4
Полтавська	2654,6	1111,6	238,8
Рівненська	482,6	328,1	147,1
Сумська	924,6	645,6	143,2
Тернопільська	365,1	349,7	104,4
Харківська	1987,3	2280	87,2
Херсонська	369,1	274,6	134,4
Хмельницька	489,0	484,3	101,0
Черкаська	770,7	497,2	155,0
Чернівецька	125,3	158,1	79,3
Чернігівська	555,1	586	94,7
м. Севастополь	99,8	103,9	96,1
м. Київ	12336,8	26677,5	46,2

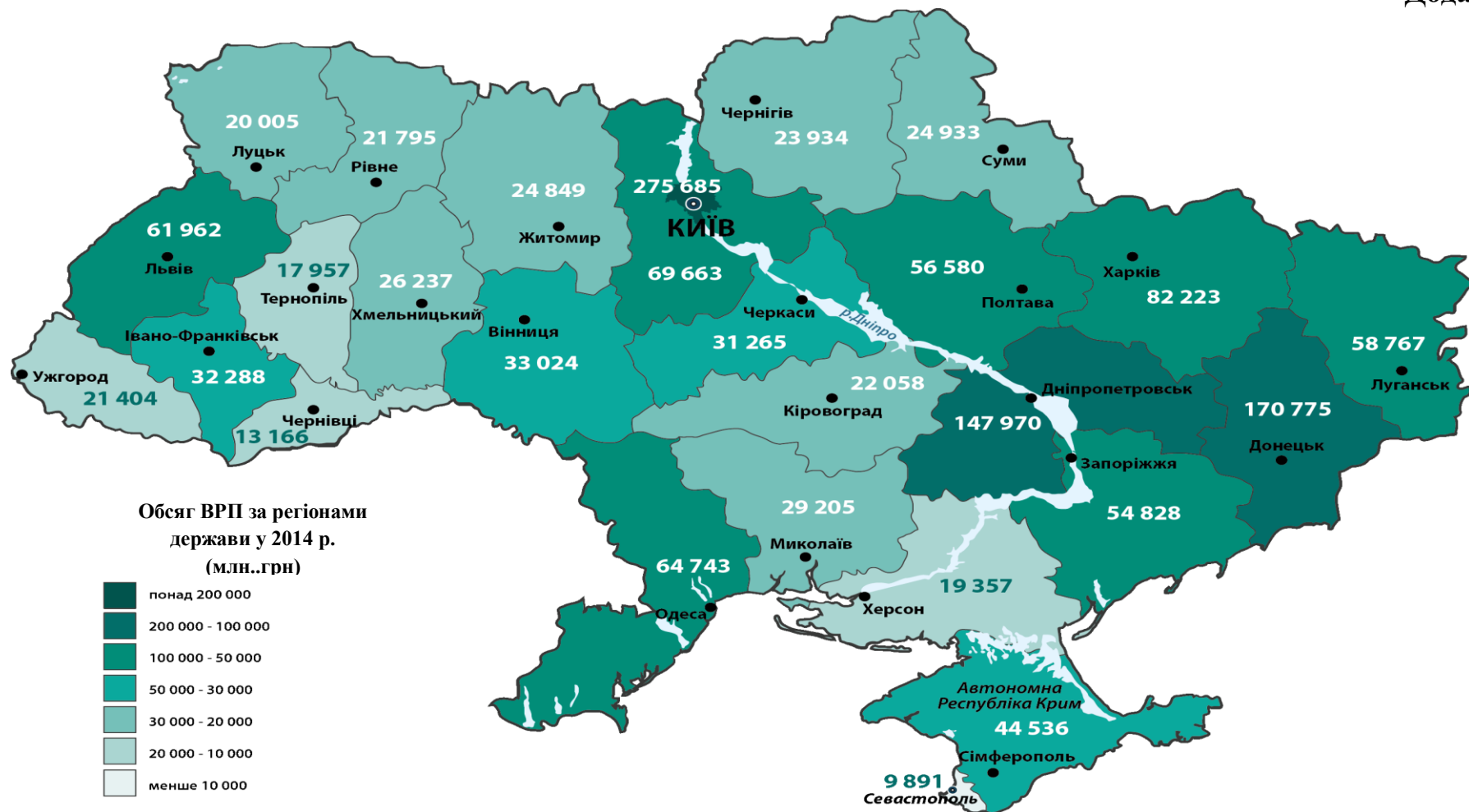
Додаток Б

ПІІ в розрізі регіонів на 01.01.2014
(кумулятивний, млн дол. США)

Показники прямих іноземних інвестицій у основні виробничі засоби за регіонами України у 2014 р.

Додаток В

Регіональна зосередженість та розмежування обсягів ВРП України у 2014 році

**МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ
УКРАЇНИ
(Мінекономрозвитку України)**

вул. М. Грушевського, 12/2, м. Київ, 01008
Тел. 253-93-94, факс 226-31-81
Web: <http://www.me.gov.ua>
E-mail: meconomy@me.gov.ua
Код ЄДРПОУ 37508896

**MINISTRY OF ECONOMIC
DEVELOPMENT AND TRADE
OF UKRAINE**

M. Hrushevskoho str., 12/2, Kyiv, 01008
Tel. 253-93-94, fax 226-31-81
Web: <http://www.me.gov.ua>
E-mail: meconomy@me.gov.ua

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень Ортіної Г.В. з напрямку
«Державна політика антикризового розвитку реального сектору економіки
України»

Результати наукових досліджень, які були надані Ортіною Г.В. щодо формування та реалізації антикризової стратегії у реальному секторі економіки України в умовах глобалізації були опрацьовані фахівцями департаментів Мінекономрозвитку при підготовці та реалізації заходів Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Стратегії сталого розвитку “Україна - 2020”. Зокрема, авторські розробки щодо науково-методологічного підходу до розподілу бюджетних коштів на реалізацію модернізації реального сектора, концептуальних засад формування механізму трансформацій реального сектора економіки використовувались при опрацюванні завдань Плану дій щодо дерегуляції господарської діяльності та спрощення регуляторної бази, що спрямований на усунення надмірного адміністративного регулювання господарської діяльності, створення сприятливих умов для ведення бізнесу (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 № 357-р) в межах Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Стратегії сталого розвитку “Україна—2020”.

**Директор
Департаменту залучення інвестицій**

В.М. Марченко

M2
16:10:25

Мінекономрозвитку
Вих. № 10-03/14 від 12.10.2015

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань економічної політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, Тел: (044) 255-91-15 Факс: (044) 255-92-16

№ 11-06/1958

“7” жовтня 2015 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень
Ортіної Ганни Володимирівни
за темою «Державна політика антикризового розвитку реального сектору
економіки України»

Комітет з питань економічної політики Верховної Ради України повідомляє, що результати наукових досліджень Ортіної Г.В. використані при вдосконаленні нормативно-правової бази у сфері реалізації держаної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення високих темпів її зростання, забезпечення макроекономічної стабільності; розвитку механізмів державно-приватного партнерства щодо залучення інвестицій у модернізацію промислової та об'єктів інфраструктури; підвищення результативності державних видатків, реалізації прозорої політики закупівель за державні кошти.

Зокрема, пропозиції щодо обґрунтування науково-методологічного підходу до розподілу бюджетних коштів на реалізацію модернізації реального сектора економіки використано при опрацюванні проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо уточнення деяких положень, що регулюють порядок здійснення державних закупівель), реєстр. №1127 від 01.12.2014р.; пропозиції щодо систематизації основних чинників зовнішнього середовища національної економіки використані при опрацюванні проекту Закону про внесення змін до Закону України "Про захист економічної конкуренції" (щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями), реєстр. №2168а від 25.06.2015р.

Голова підкомітету
з питань господарського законодавства,
антимонопольної політики,
розвитку економічної конкуренції
Верховної Ради України

С.О. Фашчук

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес результатів наукового дослідження Ортіної Ганни Володимирівни «Державна політика антикризового розвитку реального сектору економіки України»

Ректорат Класичного приватного університету засвідчує, що розробки Ортіної Ганни Володимирівни за темою «Державна політика антикризового розвитку реального сектору економіки України» знайшли застосування при підготовці магістрів з державного управління.

Основні результати дисертаційного дослідження використовуються в методологічному й методичному забезпеченні навчального процесу Класичного приватного університету при викладанні дисциплін «Економічна теорія», «Стратегічний менеджмент»

Перший проректор
з науково-педагогічної та наукової роботи
Класичного приватного університету

О.В. Покатаєва

